

ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Sayı/Number 27

Kış/Winter 2024

Sahibi/Owner
Merkez adına Müdür
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Yazı işleri Müdürü/ Journal Administrator
Prof. Dr. Tahir KODAL

Editörler/Editors
Prof. Dr. Mithat AYDIN
Öğr. Gör. Cengiz AKSEKİ

İletişim Adresi/Contact Adresse
Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli

Kapak Resmi/Picture of Cover
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay Askerî Tarih
ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genel
Kurmay Basımevi, Ankara 2011

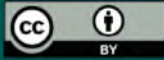
**Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and Cover
Design**
Şule AVCIOĞLU

İngilizce Redaktör/ Copy Editing
Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

İletişim için Kurumsal E-posta:
belgidergisi@pau.edu.tr

**BELGİ DERGİSİ, TR DİZİN ULAKBİM tarafından
taranmakta ve Dergipark'ta yer almaktadır.**

**Bu Dergi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı
ile lisanslanmıştır**

Belgi (ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

- Dr. Mithat AYDIN Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
maydin@pau.edu.tr
- Dr. Erdal AYDOĞAN Atatürk Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü/
TÜRKİYE *erdalaydogan@atauni.edu.tr*
- Dr. Zafer ÇAKMAK Fırat Üniversitesi- Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
zcakmak@firat.edu.tr
- Dr. Hayri ÇAPRAZ Süleyman Demirel Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
hayricapraz@sdu.edu.tr
- Dr. Hilary COOPER University of Cumbria/ENGLAND
hilary.cooper@cumbria.ac.uk
- Dr. Mevlüt ÇELEBİ Ege Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
mevlut.celebi@ege.edu.tr
- Dr. Violeta Petrova GEORGIEVA Veliko Turnova University/BULGARIA
violetvt@gmail.com
- Dr. Fabio L. GRASSI Sapienza Università di Roma/ITALY
fabio.grassi@uniroma1.it
- Dr. Ercan HAYTOĞLU Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
ehayt@pau.edu.tr
- Dr. Süleyman İNAN Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
sinan@pau.edu.tr
- Dr. Umut KARABULUT Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
ukarabulut@pau.edu.tr
- Dr. Tahir KODAL Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
tkodal@pau.edu.tr
- Dr. Catriona PENNELL University of Exeter/ENGLAND
C.L.Pennell@exeter.ac.uk
- Dr. Armand SAG Instituut voor Turkse Studies/HOLLAND
a.sag@turksestudies.org
- Dr. Ömer TURAN Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Fen-Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
omer@metu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ/ SECTION EDITORS

- Dr. Durmuş AKALIN, (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Bayram AKÇA, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Nejdet BİLGİ, (Celal Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. İbrahim BOZKURT, (Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Mevlüt ÇELEBİ, (Ege Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Yasemin DOĞANER, (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE)
- Dr. Zafer TANGÜLÜ, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi /TÜRKİYE)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Dr. Roza ABDİKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Ün./KIRGIZİSTAN)
Dr. Erdal AÇIKSES (Munzur Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Ün./TÜRKİYE)
Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Dr. Önder GÖÇGÜN (Emekli Öğretim Üyesi /TÜRKİYE)
Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Osman HORATA (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Entela MUÇO (Devlet Arşivleri Genel Müd./ARNAVUTLUK)
Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Gavriil PRED A (ROMANYA)
Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Dr. Orlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akd./BULGARİSTAN)
Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Grigoriy SHKUNDİN (Moskova Üni./RUSYA)
Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Zaza TSURTSUMIA (Tiflis Tamar Mep e Ün./GÜRCİSTAN)
Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün. /TÜRKİYE)
Dr. Denis VOVCHENKO (Oclahoma Northeastern State Un./USA)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

- Dr. Hakan ASAN (Dicle Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Mithat ATABAY (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Betül BATIR (İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Neslihan BOLAT BOZASLAN (Gaziantep Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Fevzi ÇAKMAK (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Adem ÇALIŞKAN (Gaziantep Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Filiz ÇOLAK (Uşak Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yasemin DOĞANER, (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Feyzullah EZER (Fırat Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Nejla GÜNEY (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Yavuz HAYKIR, (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Bekir KOÇ (Ankara Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Evren MERCAN (Milli Savunma Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. İsmail OĞUZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Ayşe ÖZKAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. İbrahim SARI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Fatma ŞAYAN ULUSAN (Manisa Celâl Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Fadime TOSİK DİNÇ (Adıyaman Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Fikrettin YAVUZ (Sakarya Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Şahin YEDEK (Munzur Üniversitesi/TÜRKİYE)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir. Yayımlanan makaleler için telif ücreti ödenmez. Editör, gerekli görmesi halinde makaleler üzerinde düzeltme yapabilir.

ANMA

Kişiliği ve bıraktığı eserlerle bilim hayatımızda özel bir yeri bulunan Prof. Dr. Zafer Toprak, Pamukkale Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin kuruluşundan itibaren vermiş olduğu akademik destekle kurumumuz tarihinde seçkin bir yere sahip olmuştur. Bu çerçevede Belgi dergimizin yayın kurulunda yer almış, Merkezimiz adına Üniversitemizde konferans vermiş, bazı sergileri desteklemiştir. Bir bilim insanı olarak üretken ve yol gösterici kişiliğiyle anılacak olan Prof. Dr. Zafer Toprak'ın, bıraktığı eserler Türk tarihçiliği için hazine değerindedir.

3 Haziran 2023'te kaybettiğimiz kıymetli hocamızı saygıyla anıyoruz.

Prof. Dr. Mithat AYDIN

Belgi Dergisi Editörü

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

Harun Aydın	1
Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Bir Motivasyon Kaynağı Olarak Taltifler	
Günver Güneş	19
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ocaklarında Beden Eğitimi Spor Faaliyetleri (1923-1931)	
Yücel Namal - Melek Toparlak Şahin	45
Cumhuriyetin Onuncu yıl Kutlamaları: Çorum Örneği	
Sevilay Özer - Esra Hep	63
Diyarbakır'da Salgın Hastalıklarla Mücadele (1934-1950)	
Nilgün Nurhan Kara	85
Milli Mücadele Hatıralarında Akhisar	
Enes Demir	99
Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler	
Cengiz Şavkılı - Mehmet Can Göktürk	127
Kıbrıs Meselesinin Maraş Yerel Basınına Yansımaları (1950-1960)	
Esra Taşdelen - Erdal Aydoğan	153
Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansıması	
Pınar Çevik Azap	179
Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)	
Murat Karataş - Emre Bircan	209
Alman Askerî Misyonunun Osmanlı Askeri İle İlk Krizi: Yarbay Von Schlichting'in Nefer Bayram Tarafından Katledilmesi	

Mustafa Aslan..... 225
XIX. Yüzyıl Balkan Coğrafyasında Bektaşî Tekkeleri: Yerel İlişkiler
ve Sosyoekonomik Problemler

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİNDE BİR MOTİVASYON KAYNAĞI OLARAK TALTİFLER

INCENTIVES AS A SOURCE OF MOTIVATION IN THE PERIOD OF
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Harun AYDIN*

Geliş Tarihi/Received:05.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted:30.12.2023

AYDIN, Harun, (2024), "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Bir Motivasyon Kaynağı Olarak Taltifler", Belgi Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/1, ss. 1-18.

Öz

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk döneminde ödül mekanizmasının kullanımını ve işlevini tarihsel bir perspektifle ele alan bu çalışma tarihsel araştırma yöntemi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışma kapsamında Atatürk döneminde ödüllerin hangi amaç ve işlevler doğrultusunda verildiği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ödüllerin nihai amaçlarından biri de köklü dönüşümlerin yaşandığı siyasal ve sosyo-kültürel bir ortamda yapılacak inkılaplara destek ve taraftar bulmaktır. Ödüller genellikle devlete fayda sağlayan kişilere, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın verilmiştir. Bununla birlikte Cumhuriyet dönemi reform hareketlerinin toplumun geniş kesimleri tarafından kabul edilmesi için teşvik edici unsur olarak kullanılmıştır. Çalışmada taltif etmenin maddi ve manevi yönleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Atatürk dönemi ödül uygulamaları madalya, eser-i ikramiye, takdirname, kıdem zammı ve terfi şeklinde olmuştur. Taltifat halk tarafından talep edildiği gibi bazı durumlarda ise TBMM'ce verilmiştir. Atatürk döneminde devlet memurları, aşiret reisleri, halk ve vesaire taltif edilmiştir. Devlet memurlarına görevlerine layıkıyla yerine getirmek koşuluyla çeşitli şekillerde ödüllendirme yoluna gidilmiştir. Ödüller genellikle İcra vekilleri Heyeti tarafından kabul edildikten sonra verildiği dönemin kaynaklarına yansımıştır. Mevzuata uygun olarak düzenlenen ödüller ile bireylerin devlete olan bağlılığını güçlendirilmiştir. Bunlar devlete bağlılığı artırmayı hedeflediği gibi, takdir etme, muhalif kesimleri yanına çekme ve iltifat amaçları içermektedir. Ödül çok yönlü bir politika aracı olarak sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik vb. alanlarda dönem dönem kullanılmıştır. Ayrıca ödül devletlerarası ilişkilerde de önemli bir işleve sahiptir. Bu durum uluslararası ilişkilerdeki güç dinamiklerini yansıtması açısından önemlidir. Çalışmaya en önemli katkısı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi sağlamıştır. Ödüle alakalı arşiv kaynakları belli bir düzen dahilinde çalışma da yer verilmiştir. Arşiv kaynaklarının yanı sıra ulusal basın, araştırma ve inceleme eserlerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk, Hediye, Ödül, Taltif.*

*Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (<https://orcid.org/0000-0002-7857-0367>), haaydin@agri.edu.tr.

Abstract

This study, which examines the use and function of the reward mechanism in the period of Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Türkiye, is based on the historical research method from a historical perspective. This study primarily aims to reveal the evaluation of the purposes and functions for which rewards were given during Atatürk's era. One of the ultimate aims of the rewards was to find support and supporters for the reforms to be made in a political and socio-cultural environment where radical transformations were taking place. Awards were generally given to individuals, regardless of their gender, who benefited the state. However, they were also used as an incentive for the reform movements of the Republican era to be accepted by the wider society. In this study, the material and spiritual aspects of rewarding were tried to be emphasized. Reward practices during Atatürk's era were in the form of medals, bonus, commendations, seniority increases, and promotions. In some cases, awards were demanded by the public and in some cases, they were given by the Grand National Assembly of Türkiye. People ranging from civil servants to tribal chieftains were rewarded during Atatürk's era. Civil servants were rewarded in various ways provided that they condignly fulfilled their duties. It is mentioned in the sources of the period that the awards were generally given after they were accepted by the Council of Executive Deputies. Individuals' loyalty to the state has been strengthened by means of awards organized in accordance with the legislation. These awards not only aimed to increase loyalty to the state, but also aimed at appreciation, attracting opposition groups to the government's side and flattery. As a multifaceted policy tool, awards have been used from time to time in domains such as social, political, cultural, economic, etc. In addition, rewarding plays a vital role in inter-state relations. Its significance stems from its function to reflect the power dynamics in international relations. The most important contribution to the study was provided by the Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives (the Republican Archive). The archival sources related to rewarding are included in the study in a certain order. National press, research, and analyses have been employed beside archival sources.

Keywords: *Republic of Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk, Award, Rewarding.*

Giriş

Taltif kelime anlamı olarak, “iyilik ederek gönül alma, nişan, madalya, aylık artırma gibi şeylerle ödüllendirme” anlamına gelmektedir.¹ Arapça kökenli bir kelime olan Taltifat “Ltf” kökünden türemiş ihsanlar, bağışlar gibi anlamları içermektedir.²

Taltif olayı bireylerin onurlandırması için geçmiş dönemlerden itibaren verilmeye başlanmıştır. Antik Yunan ve Roma’da savaşlarda galip gelmesi üzerine askerlere defne dalından taçlar takılmıştır.³ Takılan bu taçlar askerleri taltif etme amacı taşımaktadır. Benzer uygulamalar diğer imparatorluklarda/ devletlerde de görülmüştür. Bu uygulama Anadolu Selçuklu Devleti döneminde de askerleri taltif etmek amacıyla toprak verilmesi şeklinde olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Bey’e Söğüt verilmiştir. Aynı ödüllendirme yöntemi Osmanlı Devleti içinde geçerli olmuştur.⁴ Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde ise farklı ödüllendirme yollarına başvurulmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk dönemi ödül uygulamaları ise, maddi ve manevi olmak üzere iki temel kategoride değerlendirilmiştir. Maddi ödüller⁵ para, mal veya mevki gibi somut varlıkları içerirken, manevi ödüller ise terfi, takdir etme ve gönül alma gibi soyut ve duygusal boyutları içermiştir.⁶

Cumhuriyet döneminde farklı grupların ve halkın devlete olan bağlılıklarını artırmak amacıyla çeşitli madalyalar ödül olarak verilmiştir. Bunlar İstiklal Madalyası, Türk Tayyare Cemiyeti Madalyası ve Aile Madalyası’dır. Kısaca bu madalyalar aşağıda açıklanmıştır.

Madalyalar, başarı, yararlılık ve devlet için olumlu davranış sergileyen kişilere verilmek amacıyla hazırlanan semboller olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle altın, gümüş, bakır gibi metallerden imal edilen madalyaların verilme nedeni, tarihi, alıcısı ve hangi kurum tarafından verildiğini gösteren belgelere ise “Berat” adı verilmiştir. Madalyanın maddi bir getirisi olmayıp, bir şeref göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁷

İstiklal Madalyası; 29 Kasım 1920 tarihinde, 66 numaralı kanunla kabul edilen ve 11 maddeden oluşan bir kanundan oluşmaktadır. İstiklal Madalyası kanunuyla Milli Mücadele yıllarında gerçekleşen savaşlarda aktif görev alan kişilere verilmek üzere hazırlanmıştır. Eğer bir kişi şehit düşerse, madalya en büyük oğluna veya ailesine verilmiştir. Kanunun maddelerinde İstiklal Madalyası’nın kimlere verileceği ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda milletvekilleri, devlet memurları ve askeri personel İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. İstiklal Madalyası, kırmızı şeritli madalya ve beyaz şeritli madalya olmak üzere iki farklı renkte verilmiştir. Cephede aktif bir şekilde savaşanlara kırmızı renkli madalya, TBMM üyelerine yeşil renkli madalya, TBMM üyeleri arasında savaşa katılanlara ise yeşil-kırmızı madalya verilmiştir. Kanunda ayrıca madalyanın takılması gereken yer ve madalya takılırken gösterilmesi gereken hürmet de açıkça ifade edilmiştir.⁸ Kurtuluş Savaşı döneminde aktif görev alan kişilere saygı duyulması ve gösterdikleri çabanın karşılığında madalya ile taltif edilmişlerdir. Bir diğer madalya türü ise Tayyare Cemiyeti tarafından verilmiştir.

1 Türk Dil Kurumu, “Taltif”, Türkçe Sözlük, II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 2126.

2 Ferit Develioğlu, “Taltif”, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004, s.1030.

3 Ayşegül Önsöz, Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi Koleksiyonu’nda Yer Alan Altın ve Gümüş Madalyalar, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s.7.

4 İlhan Şahin, “Sancak”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s.97.

5 BCA.30.18.1.2.1.32.77.18;BCA.30.18.1.2.55.46.6; BCA.30.18.1.2.84.83.13.

6 BCA.30.10.0.0.196.341.1.

7 Cihat Göktepe, “İstiklal Madalyası Alan Karşılıklar (İstiklal Madalyası Kayıt Defterine Göre)”, Atatürk Dergisi, C.3, Sayı.4, 2003, s. 91-92.

8 Resmi Gazete, 4 Nisan 1921, S.9, s. 3.

Cumhuriyet döneminin başlarında kurulan Tayyare Cemiyeti tarafından halkı teşvik etmek amacıyla “*Tayyare Madalyası*” oluşturulmuştur. Vecihi Bey, bu madalyaların düzenlenmesi için görevlendirilmiştir. Bu madalya murassa*, altın, gümüş ve bronz olmak üzere dört farklı türde verilmiştir. Madalyanın rengi, cemiyete yapılan bağışın miktarına bağlı olarak değişiklik göstermiştir.⁹

Aile Madalyası; devletin var olan nüfus politikası kapsamında nüfusu artırmak amacıyla “*Umumî Hıfzıssıhha Kanunu*” 24 Nisan 1930 tarihinde kabul edilmiştir. Kanunun altıncı kısmında “Çocuk Hıfzıssıhhası”nın 156. maddesinde çocuk sayısı altı ve daha fazla olan kadınlara devlet tarafından ya para ödülü ya da madalya verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰ Son Posta Gazetesi’nin 10 Kasım 1930 tarihli “Çok Çocuklu Aileler Mükâfat Haklarını Arasınlar” başlıklı haberinde Hıfzıssıhha Kanunu’na göre çok çocuklu ailelere verilmesi gereken mükâfat veya madalyaların verilmediği için hak aramaları gerektiği dile getirilmiştir.¹¹ Aile madalyası 1930-1948 yılları arasında 132.897 aileye verilmiş olup para ödülü olarak 4.025.485 lira ödenmiştir. Fakat para ödülü almayan madalya alan kişi sayısı 3623 kişi olmuştur.¹² Ödüllendirme mekanizması ile ülke nüfusu artırılmaya çalışılmıştır. Bu üç tür madalya toplumda her kesim tarafından olumlu karşılandığı düşünülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk döneminde madalyaların yanısıra para da taltif objesi olarak kullanılmıştır. Nitekim devletin ödemelerinde usulsüzlük veya haksızlık yapan kişileri ihbar edenlere ikramiye verilmesi 4 Mayıs 1927 tarihinde çıkarılan kanun ile kabul edilmiştir.¹³

Ödüllendirme uygulamaları ile ekonomi arasında sıkı bir ilişki vardır, ekonominin durumuna göre verilen ödüller ve paraların değişiklik gösterdiği görülmüştür. Ayrıca Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren uluslararası ikili antlaşmalara imza atan kişilerin tebrik edilmesi veya onurlandırılmaları amacıyla taltiflerin verilmesi yoluna gidildiği görülmüştür.¹⁴

Bir diğer ödüllendirme yöntemi ise 1929 yılında uygulanan Sırp, Bulgar, Roman ve Kafkaslardan iltica edenlerin Türkiye’ye sığınan Müslüman halkın İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Türk vatandaşlığına alınması şeklinde olmuştur.¹⁵ Yurtdışından gelen kişilerin vatandaşlığa geçirilmesi ile bunların devlete olan bağlılıkları artırılmaya çalışılmıştır.

A. Askeri Personele Verilen Taltifler ve İstiklal Madalyası

Askerlik hizmetinin tamamlanması veya belirli bir süre boyunca görevini başarıyla yerine getiren askerlere ödül verilmesi, motivasyonu artırmak, disiplini teşvik etmek ve hizmetin kalitesini yükseltmek amacıyla yaygın olarak uygulanan bir yöntemdir. Ödüller ile askerin performansı artırılır, kariyer gelişimi şekillenir. Ödüllere baktığımızda terfi, maaş artışı, madalya şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda Kurtuluş Savaşı’nda yararlılık gösteren askerlere madalya verildiği görülmüştür.

*Murassa, kıymetli taşlarla süslenmiş cevher anlamına gelmektedir. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, Murassa, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007, s.1325; Meryem Çekim, Fatma Kaya Doğanay, “Teşvikten Tebriğe: Sultan II. Abdülhamid’in Ulema Taltifleri”, Journal Of History School, 62, 2023, s.216.

9 Nuray Özdemir, “Cumhuriyet Döneminde Yurttaşlık Bilinci Artırmaya Yönelik Verilen Madalyalar”, XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018), C.VII, Ankara, s. 527-528.

10 Resmî Gazete, 6 Mayıs 1930, S.1489, s.8903.

11 Son Posta, 10 Kasım 1930, S.106, s.4.

12 Yaşar Semiz, “1923-1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Artırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2010, s.468.

13 BCA.30.18.1.1.24.26.11.

14 BCA.30.18.1.1.3.34.14.

15 BCA.30.18.1.2.3.29.6;BCA.30.18.1.2.4.32.9.

Piyade Yüzbaşı Enver Efendi'nin 1919 yılında Ayvalık ve Balıkesir Cephelerinde göstermiş olduğu hizmetler nedeniyle Heyeti Umumiye tarafından 24 Kasım 1928 tarihinde takdirname verilmesi kabul edilmiştir.¹⁶ Bu uygulama Cumhuriyet döneminde yaygın olarak kullanılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa döneminde ödüllendirme yönteminin bir diğer adımı da rütbe terfii şeklinde olmuştur. Doğu Cephesinde Ermenilere karşı başarı elde eden Kazım Karabekir Paşa zaferin ardından feriklik rütbesine terfi ettirilmiştir.¹⁷ İsmet İnönü'nün, Birinci İnönü Muharebesi'nde başarılı olması sebebiyle TBMM tarafından livalığa rütbesi yükseltilmiştir.¹⁸ İsmet İnönü, Sakarya Savaşı'nda elde ettiği başarı sebebiyle 29 Eylül 1921 tarihinde "Altın İmtiyaz Madalyası" ile taltif edilmiştir. İstiklal Harbi'nde göstermiş olduğu başarılar sebebiyle de 19 Ocak 1924'te TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.¹⁹ Ayrıca İzzettin (Çalışlar) Paşa, Başkomutanlık Meydan Muharebesinde göstermiş olduğu başarılar sebebiyle mirliva rütbesine yükseltilmiştir. 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir düşman işgalinden kurdurulmasıyla Gazi Mustafa Kemal tarafından 13 Eylül 1922 tarihinde İzmir Valisi olarak atanmıştır.²⁰ Ayrıca bu süreçte 31 Ağustos 1922'de Albay Halit ile Albay Kemalettin Sami (Gökçen) tuğgeneral rütbesi ile ödüllendirilmiştir.²¹ Kazım Karabekir Paşa, İsmet İnönü ve İzzettin (Çalışlar) Paşa, Albay Halit ile Albay Kemalettin Sami (Gökçen) rütbelerinin yükseltilmesi askeri kariyer gelişimlerine büyük katkı sağlamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Milli Mücadelede aktif bir şekilde görev almış kişilere İstiklal Madalyası verilmiş bazılarına ise takdirname verilmiştir.²² Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Batı Cephesinde fedakârlık gösteren 1929 kişiye "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Takdirnamesi*" verilmesi 29 Eylül 1921 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca İcra Vekilleri Heyeti tarafından Sakarya Muharebesi'nde yararlılık gösteren 234 kişiye de İstiklal Madalyası verilmesi TBMM tarafından verilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde başarı gösteren 261 kişiye İstiklal Madalyası, 191 kişiye ise "*TBMM Takdirnamesi*" taltif olarak ihsan edilmiştir.²³ Milli Mücadele yıllarından aktif bir şekilde cephede yer alan 64 kişiye kırmızı 53 kişiye ise beyaz şeritli İstiklal Madalyası verilmesi 246 sayılı karar ile TBMM'de kabul edilmiştir.²⁴

Maraş halkının Milli Mücadele yıllarında büyük direnişi sebebiyle TBMM tarafından "İstiklal Madalyası" ile taltif edilmesi kararı alınmıştır. Başvekil İsmet İnönü tarafından Maraş halkına 26 Ağustos 1925 tarihinde bildirilmiştir.²⁵

Milli Mücadele yıllarında Etasis-Trabzon Vapurunu Yunanlılardan ganimet olarak alan askerlerin ödüllendirilmesi Bahriye Vekâleti tarafından 27 Haziran 1926 tarihinde teklif

16 Resmi Gazete, 2 Aralık 1928, S. 1055, s. 6170.

17 BCA.30.18.1.1.1.16.18.

18 TBMMZC, 13 Ocak 1921, s.286.

19 BCA.30.1.0.0.1.4.15; <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonunun-osmanli-doneminde-aldigi-madalya-ve-nisanlar/> Erişim Tarihi: 05.08.2023.

20 İzzettin Çalışlar, Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün gün Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.3.

21 Hakimiyeti Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

22 BCA.30.10.0.0.194.327.19; Resmi Gazete, 22 Mart 1926, S.328; Resmi Gazete, 13 Mayıs 1928, S.887.

23 Zeki Çevik, "I. TBMM'de Sakarya Meydan Muharebesi'ne Katılanlara Verilen Ödüller: Görüşme ve Değerlendirmeler", Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yılı: 1921 Yılı'nın Askeri ve Siyasi Gelişmeleri Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2021), Ankara, 2022, s.207-215.

24 Resmi Gazete, 25 Mayıs 1926, S.381, s.1463.

25 BCA.30.10.0.0.194.330.11.

edilmiş İcra Vekilleri Heyeti tarafından 15 Ağustos 1926 tarihinde kabul edilmiştir.²⁶ Milli Mücadele esnasında “İnönü” motorunu düşmandan alan Safranbolulu Mehmet Cemal bin Halil Efendi ve üç asker Bahriye Vekâleti tarafından 10 Ağustos 1926, 222444 numaralı tezkire ile ödül verilmesi teklif edilmiştir. 15 Ağustos 1926 tarihli toplantıda İcra Vekilleri Heyetince bu teklif kabul edilmiştir.²⁷ 1930 yılında Adapazarı’nda görevli olarak çalışma Polis Memuru İbrahim Ethem Bey’in Milli Mücadele yıllarında cephe savaşı nedeniyle 8 Şubat 1930 tarihinde TBMM’de İstiklal Madalyası verilmesine kararlaştırılmıştır.²⁸

İslahiye Kazasından görevli olan Süvari Tahsildarı Kamil Efendi’nin şehit edilmesi üzerine ailesine 500 lira mükâfatı nakdiye verilmesi İcra Vekilleri Heyeti tarafından 31 Aralık 1930 tarihinde kabul edilmiştir.²⁹

Tayyare Cemiyeti tarafından “Eseri İkramiye” ile Tayyareci (Pilot) Vecihi Bey taltif edilmiştir. 20 Haziran 1931 tarihinde ödül aldıktan sonra 15 kadar kadın ve çocuğu ücretsiz bir şekilde seyahat olanağı sağlamıştır. Bu uçuş ilk Türk yapımı tayyare ile gerçekleşmiştir.³⁰

Orhaneli ve Elmalı Eski Kaymakamı Bahattin Bey 1926 yılında önce İstiklal Madalyası ile ödüllendirme talebinde bulunmuştur. Milli Mücadele yıllarında göstermiş olduğu üstün başarıdan dolayı 22 Kasım 1931 tarihinde Beyaz Şeritli Madalya ile taltif edilmelerine karar verilmiştir.³¹ Milli Mücadele sürecinde silahlı bilfiil cephede görev alan Balıkesir Mebusu Muzaffer Bey’in 708 karar numarası ile “Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası” alınmasına 7 Mayıs 1932 tarihinde karar verilmiştir.³² Bu yöntem ile savaşta aktif görev alan kişiler ödüllendirilmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde askeri personelin çalışmalarında başarı sağladıkları görülünce ödüllendirme yöntemleri çeşitlenmiştir. Cumhuriyet Gazetesinde 19 Nisan 1935 tarihinde “Ordu İkramiye ve Maaş Kanunları” başlıklı haberde Türk Silahlı kuvvetleri bünyesinde çalışan er ve erbaşlara ödül veya ikramiye verilmesinin koşulları belirlenmiştir. Bu kapsamda Ordu İkramiye Kanunu -kara, deniz ve hava birimlerinde- çalışanlara verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca atışlarda başarılı olanlara, askere okuma yazma öğretenlere, harita ve kroki yapmasını bilenlere, bir maaş ikramiye ödülü verilmesi kararlaştırılmıştır.³³ 1935 yılında 3 subay ile 38 ere para mükâfatı verilmesi TBMM tarafından kabul edilmiştir.³⁴ Bornova Mahallesinde görevli olan Bekçi Veli Çavuş’a Kurtuluş Savaşı yıllarında cephede aktif görev aldığı için 1936 yılında Kırmızı İstiklal Madalyası verilmiştir.³⁵

Sakarya Meydan Muharebesi’nde 7. Tümen 7. Topçu Alayı 1. Tabur Komutanı Binbaşı Fevzi Bey’in burada elde ettiği başarılar sebebiyle “Harp takdirnamesi” verilmesine karar verilmiştir. Milli Müdafaa Vekâleti takdirnameyi hazırlamakla sorumlu tutulmuştur.³⁶

Türkiye’nin ilk kadın savaş pilotu Sabiha Gökçen’in 1937 yılında uçuşlarda sağlamış olduğu başarılar sebebiyle Türk Hava Kurumu tarafından Atatürk’ün bizzat bulunduğu

26 BCA.30.18.1.1.20.52.4.

27 BCA.30.18.1.1.20.52.5.

28 Resmi Gazete, 13 Şubat 1930, S.1423, s.8711.

29 BCA.30.18.1.2.16.84.20.

30 Hakimiyeti Milliye, 21 Haziran 1931, S.3465, s.1.

31 Resmi Gazete, 1Aralık 1931,S.1964, s.1022.

32 Resmi Gazete, 14 Mayıs 1932, S.2097, s.1415-1416.

33 TBMMZC, 18 Nisan 1935, D.5, C.2, s.103; Cumhuriyet, 19 Nisan 1935, S.3923, s.3.

34 BCA.30.18.1.2.55.46.6.

35 Yeni Asır, 10 Mart 1936, S.9185, s.2.

36 BCA.30.11.1.0.101.4.20.

törende “Murassa Madalya” ile ödüllendirilmiştir.³⁷ Sabiha Gökçen’in ödüllendirilmesi toplumun kadına verdiği değeri ve onların başarılarını takdire şayan olduğunu göstermektedir. Bu ödüller cinsiyet eşitliği ve kadınların toplumun her sektöründe liderlik yapabilme yeteneklerini ortaya koyma açısından önemlidir.

1938 yılında İstiklal Harbi Gazilerinden 5 subay 25 ere taltif verilmesi istenmiştir. TBMM tarafından 5 subay taltife layık görülmüştür. Bunlar Bergama Askerlik Şubesi’nde Aziz Kanmaz, Sekizinci Kolordu 12’nci Tümen 123. Alay 3. Tabur Komutanlığından piyade Binbaşı Hüseyin oğlu Ahmet, İstanbul Kumandanlığı Baş Baytarlığından Yarbay Mehmet oğlu İzzet, Yedinci Kolordu Birinci Şubeden Piyade Binbaşı Ali oğlu Emin Oktay 300 yüz lira ile Çanakkale Jandarma Hastanesi İnzibat Subayı Hadioğlu Ali’ye 1200 lira, 25 Er’in yirmisine 100 lira beşine 200 lira taltif verilmesi kabul edilmiştir.³⁸ Para ödülü de bu dönemde aktif bir şekilde verilmiştir.

Dersim Harekâtına katılan kişilere hatıra kalması amacıyla 7 Eylül 1938 tarihli ve 6/3693 numaralı tezkere ile 500 adet 3. Ordu Manevra Hatıra madalyası basılmış ve 16 Eylül 1938 tarihinde Darphane’den alınması kararlaştırılmıştır.³⁹ Hatıra madalyası ile geçmişin hafızalarda silinmemesi amaçlandığı düşünülmektedir.

B. Kamu Personeline Verilen Taltifler

Kamu personeline verilen taltifler, kamu hizmetlerini etkin bir şekilde yerine getiren ve ülkenin gelişimine katkıda bulunan çalışanlara verilen önemli bir teşvik ve motivasyon aracıdır. Dönem dönem bu şekilde ödüllendirme uygulamasına gidilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin son döneminde de bu uygulama mevcuttur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mütekeid Cerrah Abdullah Efendi, Trabzon Menzil Hastanesinde görevli iken 6 Ekim 1917 tarihinde Kıt’a Harb Madalyası ile taltif edilmiştir.⁴⁰ Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir Bey’e Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması sürecinde hizmet ve gayreti sebebiyle 300 lira verilip İcra Vekilleri takdirnamesi ile taltif edilmesi kabul edilmiştir.⁴¹ İkili antlaşmalarda görev alan yetkililerin gayretleri sebebiyle bu kişilerde ödüllendirilmiştir. Büyük Millet Meclisi tarafından 53 kişinin imzaladığı bir teklif sunulmuştur. Almanya’dan eğitim alan Ankara Memleket Hastanesinde görevli Tifo mücadelesinde aktif bir şekilde görev alan Bevliye Mütehassısı Behçet Sabit Bey’in aktif çalışmalarından dolayı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Şubesi 3043/195 numaralı tezkere ile İcra Vekilleri Heyeti Heyeti’nin 23.1.339 tarihindeki toplantısı sonrasında 200 lira verilmesi kabul edilmiştir.⁴²

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Anadolu’ya farklı ülkelerden muhacirler gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda 1924 yılında Türkiye’ye gelen muhacirlere iyi davranıldığı için Muhacirin Komisyonu üyeleri takdirname ile taltif edilmeleri istenmiştir. 30 Mayıs 1924 tarihinde Mübadele Umumisi tarafından bu isteğin kabulü kararlaştırılmıştır.⁴³ Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Anadolu’ya gelen muhacirlere gösterilen ilgi ve Muhacirin Komisyonu üyelerine ödül verilmesi ülkenin göçmenlerle ilişkilerini daha sağlıklı yürütmesi açısından değerlidir.

37 Birlik, 29 Mayıs 1937, S. 1013, s.1.

38 Akşam, 7 Haziran 1938, S.7054, s.2.

39 BCA.30.10.0.0.197.349.8.

40 BOA, BDH,K.No.2452, DN226 FN2-12a,2-13.

41 BCA.30.18.1.1.3.34.14.

42 BCA.30.18.1.1.6.47.5.

43 BCA.272.0.0.1.2.41.49.7.

Dahiliye Vekaleti tarafından muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerde görev yapan idari memurlar çalışmaları kapsamında takdirname ile ödüllendirilmişlerdir. Uzunköprü Kaymakamı Reşit Bey ve Jandarma Kumandanı Nurettin Bey buraya gelen muhacirlerin hem barınma sorunlarını çözmesi hem de daha güvenilir bir ortamda yeni hayatlarına başlamalarını sağlamaları sebebiyle takdirname ile taltiflendirilmişlerdir.⁴⁴ Antalya Vapurunda görevli olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti üyesi Şefika Hanım muhacirlere iyi davranması ve özverili bir şekilde yardım etmesi sebebiyle maaş ile taltif verilmiştir.⁴⁵ Taltif politikası uygulandığı zaman cinsiyet ayrımı yapılmamıştır.

Anadolu Demir Yolları ve Mersin-Tarsus-Adana Demiryolu ile Haydar Paşa Liman ve rıhtımının devletleştirilmesi için çalışmalar gerçekleştiren Maliye Vekili Şükrü (Saraçoğlu) Bey'e İcra Vekilleri Heyeti tarafından 5 Aralık 1928 tarihinde TBMM tarafından teşekkür edilmiştir.⁴⁶

Maliye Vekâleti bünyesinde görevli olan Fahri, Muhtar, Cevat, Said, Nusret ve Faik beyler mali kanunlarının hazırlanması ve düzeltilmesi aşamasında yer aldıkları için Maliye Vekâleti tarafından 1929 yılında maaş ile taltif edilmişlerdir.⁴⁷ Kırklareli Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Doktor Ahmet Hamdi Bey'e sağlık alanında özverili bir şekilde çalıştığı için TBMM'de alınan karar doğrultusunda 2 Aralık 1929 tarihinde Kırmızı Şeritli Madalya ile taltif edilmesine karar verilmiştir.⁴⁸ Antalya'da bulunan Karamuk ve Bucak Orman davasının devlet lehine çözülmesi için girişimde bulunan Manisa Milletvekili Mustafa Fevzi ve Müfettiş Yümnü Bey'e mükâfat verilmesi İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir.⁴⁹ Yeşilköy'de bir pilot tarafından kaçırılmak istenen altının Gümrük Müfettişleri Fethi, Cemil, Veli ve İbrahim Beyler tarafından alınması sonucunda 200 lira ile ödüllendirilmeleri Maliye Vekâleti tarafından 22/7/1930 tarih ve 12137 numaralı tezkereyle teklif edilmiş ve İcra Vekilleri Heyeti 29 Temmuz 1930 tarihinde kabul etmiştir.⁵⁰

Giresun Valisi Salih Cemal Bey vilayet dâhilinde meydana gelen asayiş olaylarını bastırıldığı için 1932 yılında Dâhiliye Vekaleti tarafından takdirname ile taltif edilmiştir.⁵¹ Kütahya Valisi Sahip Behiç maarif hizmetlerini teşvik ettiği için takdirname ile ödüllendirilmiştir. Takdirname 1851 numaralı kanunun 3. maddesine göre verilmiştir.⁵² Bu ödüller eğitim ve kültür alanlarında yapılan olumlu katkıları teşvik etmek ve ödüllendirmek amacıyla verilmiştir. Dâhiliye ve Hariciye Vekillikleri tarafından düzenlenen Cumhuriyet'in 10 yıl kutlamalarında görev alan Ankara Valisi Nevzat Bey, İstanbul Valisi Muhittin Beyefendiler, Emniyet Müdürleri Salih ve Fehmi Beylere takdirname verilmesi için İcra Vekilleri Heyetinin 12 Kasım 1933 tarihinde yapılan toplantısında ismi geçen kişilere takdirname verilmesi kabul edilmiştir.⁵³

Menemen Posta Müdürü Haşmet Bey Menemen'de meydana gelecek irticai faaliyetleri zamanında müdürlüğüne belirttiği için Dâhiliye Vekâleti tarafından takdirname ile ödüllendirilmiştir.⁵⁴ Ülkenin asayiş ve güvenliğinin sağlanması için bilgi verenlere ödül verilmesi vatandaşların bu tür olayları ihbar etmesi açısından önemli bir adımdır.

44 BCA.272.0.0.14.76.30.5.

45 BCA.272.0.0.71.32.40.8.

46 BCA.30.18.1.2.1.7.5.

47 Akşam, 9 Kasım 1929, S.3978, s.3.

48 Resmî Gazete, 8 Aralık 1929, S.1365, s.8565.

49 BCA.30.18.1.2.12.48.14.

50 BCA.30.18.1.2.13.53.12.

51 Vakıf, 25 Aralık 1932, S. 5375, s.2.

52 BCA.30.10.0.0.197.348.22.

53 BCA.30.18.1.2.41.82.4.

54 Vakıf, 24 Ocak 1934, S.4686, s.1.

Muhtelit Mübadele Komisyonunda yer alıp özverili bir şekilde çalışan memurları taltif etmek maksadıyla üç-dört maaş verilmesi talep edilmiştir. Türk Heyeti Temsilci Reisi Sofya Sefiri hem mübadele hem de memurların taltif edilmesi için Ankara'ya görüşmeye gitmiştir.⁵⁵ Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında itibaren devlet memurları ödüllendirilmiştir. Bu dönemde Gümrükte görevli olan memurların işlerinde herhangi bir cezaya uğramadan ve düzenli gelmeleri koşuluyla bir maaş ile taltif edilmesi kararı alınmış ve gümrüklerde çalışan 231 memur bu şekilde ödüllendirilmiştir.⁵⁶ Kültür Bakanlığı tarafından 1933-1934 ders senesinde başarılı çalışmalar yaptıkları için bir grup öğretmene Maarif Bakanlığı tarafından takdirname verilmiştir.⁵⁷

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devlet memurlarına işlerine daha fazla önem vermeleri için ödüllendirme yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda 1930 yılında alınan karara göre Dâhiliye Vekilliği tarafından 1929'da kıdem zammı ve takdirname alan kişilerin isimleri her yıl 29 Ekim tarihinde gazetelerde yayınlanması kararlaştırılmıştır. 1930 yılında valiler, mülkiye müfettişleri, kaymakamlar terfi ettirilmiştir. Palu Valisi Sakip Bey, Denizli Valisi Halit Bey, Kars Valisi Salim Bey isimli kişiler ise takdirname ile ödüllendirilmişlerdir. Aynı durum kaymakamlar içinde geçerli olmuştur. Takdirname alan kaymakamlardan bazıları; Silivri Kaymakamı Menduh Bey, Çıldır Kaymakamı Sabri Bey'dir. Dönem itibarıyla şark vilayetlerinde çalışan kamu personellerine büyük iş düşmüştür. Bu nedenle Bayazıt Valisi İbrahim Etem Bey'in yapmış olduğu çalışmalar sebebiyle kadro derecesinin yükseltilmesine karar verilmiştir. Ayrıca doğu vazifesinden buldukları için kamuda çalışan çoğu idare amirine ödüller verilmiştir.⁵⁸ Buldukları bölge itibarıyla görevli olan idari personeller toplumun güvenliğini artırmak ve suçların önlenmesi katkı sağlamak amacıyla yaptıkları çalışmalar nedeniyle taltife layık görülmüşlerdir.

Viyana'da 1936 yılında toplanan İtfaiye Kongresine, Türkiye adına İstanbul İtfaiye Teşkilatı Müdürü İhsan Değer katılım sağlamıştır. Kongrede İstanbul İtfaiyesi hakkında verilen bilgiler katılımcıların dikkatini çekmiştir. Viyana Hükümeti bu durum karşısında kayıtsız kalmamıştır. İhsan Bey'e Şeref Madalyası verilmiştir. Ayrıca Avusturya İtfaiye Birliği bu durumda İhsan Bey'e yeni bir madalya vermiştir.⁵⁹ Sıhhat Müdürlüğü tarafından Kartal Dispanser Memurlarına yapmış oldukları özverili çalışmalar nedeniyle Kartal Kaymakamlığı tarafından taltif edilmesi talep edilmiştir.⁶⁰

Bu minvalde 8 Haziran 1937 tarihinde Adliye Vekâleti tarafından hâkimlerin çocuklarının sayılarının artırılması için para ödülü verilmesi için çalışmalar yapılmıştır. 12 Haziran 1937 tarihinde 3253 numaralı kanun ile çok çocuklu hakimlere verilecek ikramiye hakkındaki kanun yürürlüğe girmiştir. Çok çocuklu olan hâkimlerin terfi ettirileceği kararı alınmıştır. Çocuk sayısı eşit veya az olan hakimlerin ise tayin önceliği çok olana verilmesi kararı alınmıştır.⁶¹ Bu dönemde ülke nüfusunun artırılması maksadıyla uygulanan politikanın sonucunda böyle bir uygulama yoluna gidilmiştir.

Memurları çalışmaya teşvik etmek maksadıyla uzun süre görev yapan kişilere de ödül verildiği görülmüştür. Bu kapsamda 45 sene İstanbul Darphanesinde hizmet eden Rasim

55 Akşam, 11 Eylül 1934, S.5720, s.1; Haber, 4 Eylül 1934, S.845, s.2.

56 Vakit, 4 Eylül 1934, S.5984, s.2.

57 Yeni Asır, 11 Şubat 1935, S.8861, s.7.

58 Hakimiyeti Milliyeye, 29 Ekim 1930, S.3340, s.2.

59 BCA.30.10.0.0.82.541.2.

60 Son Posta Gazetesi, 26 Temmuz 1933, S. 1078, s.2.

61 Akşam, "Adliye Vekâleti Çok Çocuklu Hakimlere Yardım İçin Bir Kanun Hazırladı", 8 Haziran 1937, S. 6695, s.1; Resmi Gazete, 29 Haziran 1937, S.3643, s.8407-8408.

Otağ'a'nın 600 lira verilmesi İcra Vekilleri Heyeti tarafından 5 Mayıs 1938 tarihinde kabul edilmiştir.⁶²

Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin Uzer 1938 yılında müfettişlik bölgesi olan yerlere yapmış olduğu gezi sonucunda valilerin takdirname ile ödüllendirilmesi için Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya yazı yazmıştır. Bu yazıda söz konusu bölgedeki valilerin asayışı sağladığı, halkın huzur içinde yaşadığı, valilerin kamu harcama ve yatırımlarını gerektiği gibi kullandığı ifade etmiştir.⁶³ Valilerin taltif edilmediğine dair herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.

C. Kamu Yararına Faaliyet Gösteren Kişilere Verilen Taltifler

Kamu yararını amaçlayan faaliyetlerde bulunan kişilere veya kuruluşlara verilen ödüller toplumun refahına ve iyiliğine hizmet eden çabaları teşvik etme amacı taşımaktadır. Bu minvalde milli eğitim hizmetleri kapsamında Ordu eşrafından olan Fortunzade Hacı Mehmed Harun Bey'e milli eğitim için yapmış olduğu maddi ve manevi harcamalar için "Maarif Nişanı" verilmesi İcra Vekilleri Heyeti tarafından 19 Aralık 1921 tarihinde kabul etmiştir.⁶⁴ Urfa Keçeci esnafı içinde bulunan Mustafa oğlu Hayati ortaya koymuş olduğu fikirler, "Serpüş ve Fes" üretimi sebebiyle "Sanayi Madalyası" ile ödüllendirilmesi için İcra Vekilleri Heyeti tarafından 3 Temmuz 1921 tarihinde karar verilmiştir.⁶⁵ 1922 yılında Adapazarı'nda 2000 lira harcamayarak anneleri için 1 derslikli okul yaptıran Sabri ve Hıfzı Beylere "Maarif Nişanı" verilmesi kabul edilmiştir.⁶⁶

Silifke'de yapımına başlanan Öğretmen Okulu inşaatı için beş bin üç yüz on altı lira kıymetinde kereste bağışlayan Ermenekli Mahmud Şükrü Bey'e "Maarif Nişanı" verilmesi Maarif Vekâleti tarafından 4/7/38 tarihli ve Kalemî Mahsus 3402/491 numaralı tezkire ile İcra Vekilleri Heyeti tarafından 20 Temmuz 1922 tarihinde kabul edilmiştir.⁶⁷

Söke Esnaflarından olan Hacı Halil Paşazade Hüseyin Bey'in Söke'de 8000 lira ücret ile bir mektep inşa etmesinden dolayı "Maarif Nişanı" ile taltif edilmesi Maarif Vekâleti tarafından 6.2.39 tarih ve İlk Tedrisat 1342/562 numaralı tezkire ile İcra Vekilleri Heyeti tarafından 13 Şubat 1923 tarihinde kabul edilmiştir.⁶⁸

1924 yılında Müdafaa-i Milliye bütçesinden Musiki Öğretmenliği yapan Zeki Bey'e Saruhan Mebusu Reşat Bey'in teklifi üzerine TBMM Riyaseti tarafından 27.3.340 tarih ve 21-29/351 numaralı tezkereyle bildirilmiştir. İcra Vekilleri tarafından beş yüz bin lira verilmesi kabul edilmiştir.⁶⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle Doğu'da meydana gelen isyanlar sebebiyle devlet isyancıları ihbar edenlere ödül vereceğini bildirmiştir. Bu süreçte Şeyh Said İsyanı çıktığında isyan sebebiyle halkın mağdur edildiği ve Şeyh'i canlı yakalayanlara 1000 altın, ölü olarak teslim edenlere ise 700 altın verilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca eğer isyancıardan biri Şeyh'i teslim ederse affedilmesi kararı alınmıştır.⁷⁰ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'da düzenin sağlanması için isyanların bastırılması maksadıyla ödül mekanizması aktif bir şekilde kullanıldığı yukarıda yer alan metinde açıkça görülmüştür. Şeyh Said İsyanı

62 BCA.51.0.0.0.13.114.35.

63 BCA.30.10.0.0.197.349.9.

64 BCA.30.18.1.1.4.41.12.

65 BCA.30.18.1.1.3.29.3.

66 BCA.30.18.1.1.4.52.20.

67 BCA.30.18.1.1.5.20.11.

68 BCA.30.18.1.1.6.50.17.

69 BCA.30.18.1.1.9.25.17.

70 İM/T12/24/149/21/1 Belge 5.

sırasında görevli olan Yanyalı Üsteğmen İsmail Hakkı isyan sırasında elde aktif görevleri sebebiyle takdirname ile görevlendirilmiştir.⁷¹

Eğitim alanında kendi bütçesiyle okul yaptıran kişilerde taltif edilmiştir. Halil Paşazade Rıza tarafından Söke'de 16 bin lira harcanarak bir ilkokul binası yaptırılmıştır. İcra Vekilleri Heyeti'nin 6 Mayıs 1926 tarihli oturumunda takdirname ile taltif edilmesine karar verilmiştir.⁷² Mersin Milli Eğitim Müdürlüğüne parasal olarak yardımda bulunan Kayıkçılar Esnafından Mehmet Hamza Ağa'ya, Maarif Vekâleti tarafından 19 Şubat 927 tarih ve 3305/810 teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından taltif edilmesi 23 Mart 1927 tarihinde kabul edilmiştir.⁷³

Çarşıkapı Maliye Tahsil Memuru bulunduğu bölgeden 1929 yılında % 85 vergi almayı başardığı için Defterdarlık tarafından taltif edilmiştir.⁷⁴ Tüccar Avundukzade kardeşlerinin vergi borcunu ihbar eden Lütfi Bey'e 1931 yılında ikramiye verilmesi kabul edilmiştir.⁷⁵ 1932 yılında vergi kaçakçılığını ihbar eden Fethi Bey'e 600 lira ikramiye verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁶ Vergi kaçakçılığı ihbarı için ödül verilmesi, vergi gelirlerinin korunması ve kaçakçılığı önlemek vatandaşların işbirliğini teşvik etmek amacıyla yaygın yapılan bir uygulamadır. 1933 yılında Hınıs Kazası Alucra köyündeki hazine parası ve devlet resmi evraklarını eşkiyadan kurtaran Tahsildar Halil'e ikramiye verilmesi kabul edilmiştir.⁷⁷ Aynı yıl İzmir Rihtim Şirketi'ndeki yolsuzlukları ihbar eden Armao, Kaporol ve Fernon Gifre'ye 4000, Asım'a 700 ve Şükrü Beylere ise 500 lira verilmesi kabul edilmiştir.⁷⁸

Hazine Veznesinden meydana gelen çeşitli suiistimal olayları nedeniyle bu durumu ihbar eden Emvali Metruke Müdürü İsmail Hakkı Bey'in 500 lira ile ödüllendirilmesi Maliye Vekâleti 16 Kasım 1929 tarih ve 5933/462 numaralı tezkereyle İcra Vekilleri Heyeti tarafından 20 Kasım 1929 tarihli toplantı ile karar verilmesine kabul edilmiştir.⁷⁹ Ayrıca 1933 yılında İstanbul Emniyetinde görevli olan polislerin şehir dâhilinde yaşanan sorunları çözümü ve esrar ile kumarların uğraşan kesim ile mücadele edilmesi sebebiyle İçişleri Bakanlığı tarafından takdirname ile taltif edilmiştir.⁸⁰

Bolvadin'de çetelerin çıkarmış olduğu olayların bastırılması sırasında yararlılık gösteren Ordu Vilâyeti Kabakdağı Nahiyesinde oturan Ali Galip Erarslan'a 300 lira ödül verilmesi İcra Vekilleri Heyeti tarafından 8 Eylül 1938'te kabul edilmiştir.⁸¹ 1938 yılında İstanbul Elektrik Şirketinin halktan fazla para aldığını ihbar eden kişilere ödül olarak para verilmesi kabul edilmiştir.⁸²

Deutsche Orient Bank tarafından 1926 ve 1927 yıllarından İstanbul Defterdarlığına beyan edilen kazanç beyannamelerinde bir kısım kazançların eksik gösterildiğini Banka Memurları olan Behiye Asaf Hanım, Mişel Miyos ve Kefeski Efendi tarafından ihbar edilmesi üzerine bu memurlara ödül verilmesi İcra Vekilleri Heyeti tarafından 3 Temmuz 1939 tarihli toplantıda kabul edilmiştir.⁸³

71 BCA.30.10.0.0.195.337.10.

72 BCA.30.18.1.1.19.34.1.

73 BCA.30.18.1.1.23.19.4.

74 Cumhuriyet, 5 Şubat 1929, S.1706, s.2.

75 BCA. 30.18.1.2.17.1.20.

76 BCA.30.18.1.2.32.77.18.

77 BCA.30.18.1.2.33.8.15.

78 BCA.30.18.1.2.37.47.17.

79 BCA.30.18.1.1.6.57.6.

80 Milliyet, 15 Şubat 1933, S.2520, s.3.

81 BCA.30.18.1.2.84.80.4.

82 BCA.30.18.1.2.84.83.13.

83 BCA.30.18.1.2.4.39.11.

D. Aşiretlere ve Reislerine Verilen Taltifler

Geleneksel liderlik rollerinin ötesinde bir toplumsal etkiye sahip olan aşiret ve liderleri toplumda yapmış oldukları devlet lehine çalışmalar sebebiyle teşvik maksadıyla taltif edilmişlerdir. Bu kapsamda Ensari Aşiretine mensup Abdulgani Bey Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesinde göstermiş olduğu başarılar sebebiyle “Gümüş Muharebe Liyakat madalyası” ile ödüllendirilmiştir.⁸⁴

Milli Mücadele döneminde Güney Cephesine bölgede bulunan aşiretler tarafından büyük destek verilmiştir. Yüzbaşı Ali Saip Bey, 7 Ocak 1920 tarihinde Fransızlarla mücadele kapsamında aşiretlerin desteğini istemiştir. Bölge aşiretleri 3000 kişilik bir birlik meydana getirmiştir. Bu kapsamda Rutan Aşireti Reisi Salih ve Necim Ağalar desteklerinden dolayı İstiklal Madalyası ile taltif edilmişlerdir.⁸⁵

1921 yılında Fırat Vadisi ve Halep civarında aşiret liderlerinin çeşitli görevlerde yer alması sebebiyle El-Cezire Cephesi Kumandanlığından Erkan-ı Harbiye-ye yazılan yazıda Aneze Aşiretine mensup Müzevid Bin Kâ’şîş, Paşalık unvanı, “Emiril- Ümeralık” verilmesi, “Mecidi Nişanı⁸⁶” verilmesi Şimir Aşireti Reisi Ackiyaver’e 5.000 ve Tay Aşireti Reisine Muhammed Bey’e dört bin lira verilmesi İcra Vekilleri Heyeti tarafından 27 Ocak 1921 tarihinde kabul edilmiştir.⁸⁷

TBMM tarafından Elcezire’de Fransızlar ile çarpışan aşiret liderlerine birer maaş verilmesi için Erkanı Harbiye Umumiye Vekâleti tarafından Şube 2’ye 16/1338 tarihli ve 325 numaralı tezkire ile ödüllendirilmeleri İcra Vekilleri Heyeti tarafından 18 Ocak 1922 tarihinde kabul edilmiştir.⁸⁸

Müdafaa Milliye Vekâleti tarafından Başvekâlete yazılan bir yazıda;1924 yılında Mecitözü Milli Aşiret Reisi Veli Bey ve aşiretinin Milli Mücadele başladığı andan itibaren hem savaş zamanında hem de bölgede çıkan isyanların bastırılmasında aktif görev aldıkları için “Gümüş İmtiyaz Madalyası” ile taltif edilmelerinin uygun olduğu belirtilmiştir.⁸⁹ Milli Mücadele yıllarında yapmış olduğu fedakârlıklar ve aşiretinin aktif görev alması sebebiyle TBMM tarafından Pazarcık Müdafaa-i Hukuk üyesi Atmalı Aşiret Reisi Yakup Hamdi Bey’e Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası 23 Mayıs 1926 tarihinde verilmiştir.⁹⁰

Gaziantep Milletvekili ve Kuvayı Milliye Eski Kumandanı Kılıç Ali Bey tarafından TBMM’ye sunulan teklifte; “Birinci ve ikinci devrede Malatya Mebusu olan Hacı Bedir Ağa, İstiklal ve Hâkimiyet-i Millîyeyi imha kastıyla memleketimizi istila eden düşmanlara karşı açtığı Mücadele-i Millîye’nin bidayetinde Gaziantep (Gaziantep) harekâtına bilfiil iştirak ederek Fransa işgal kuvvetleri ile yapılan muhârebâtın netice-i zaferine ve ateş hattında fedakârlığı ile amil ve müessir olmuş ve müsâdemât esnasında mecruh düşmüş bulunmakla bir kıt’a kırmızı yeşil kurdelağı istiklal madalyasıyla taltifini teklif ederim” şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Rışvan Aşireti Reisi Hacı Bedir Ağa Birinci ve İkinci Mecliste Malatya Milletvekilliği yapmış ve Milli Mücadele yıllarında aktif görev aldığı için

84Fahrettin Çoker, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, C.III, Ankara, 1994, TBMM Vakfı Yayınları, 1994, s.899-900.

85Ahmet İlyas, Türkiye’de Aşiret-Siyaset İlişkisi (1923-1973), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilimdalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2014, s.48.

86 M. Çekim, F. Kaya Doğanay, “Teşvikten Tebriğe: Sultan II. Abdülhamid’in Ulema Taltifleri”, s. 217.

87 BCA.30.18.1.1.2.33.6.

88 BCA.30.18.1.1.4.45.2.

89 BCA.30.11.3.1.0.3.4.4.

90 TBMMZC, 1926, s.422.

TBMM tarafından Kırmızı-Yeşil Şeritli Madalya ile taltif edilmesi kararı Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanmış ve 16 Şubat 1925 tarihinde Hacı Bedir Ağa'ya madalya gönderilmiştir.⁹¹

İran tebaasından olan ve İran'dan göç eden Halıkanlı Aşireti'ne mensup 300 kişi Aydın'a yerleştirmişlerdir. İcra Vekilleri tarafından 20 Nisan 1932 tarihinde Türk vatandaşlığına kabul edilmişlerdir.⁹² Cumhuriyet döneminde ödüllendirme yönteminden biride bazı kesimlerin devlete bağlılığını artırmaktır. Bunun içinde vatandaşlığa alınma olayı gerçekleşmiştir.

Yedinci Kolordu mıntıkası içinde bulunan bölgelerde silah toplanırken yardımcı olan aşiretlerin ihtiyaçları devlet tarafından karşılanması ve bunların ödüllendirilerek kadro fazlası olarak gösterilmesi kararı İcra Vekilleri Heyeti tarafından 8 Ağustos 1932 tarihinde kabul edilmiştir.⁹³ Tutaklı Kahrıman Lütfü Bey, TBMM tarafından 17 Mayıs 1934 tarih ve 809 No. Karar ile Aşiret Subayı olarak emekliye ayrılması kararı alınmıştır.⁹⁴ Bu tür ödüller aşiretlerin sosyal, kültürel veya ekonomik alandaki olumlu etkilerini tanımak ve halk tarafından bu tür girişimlerin teşvik edilmesi amacı taşımaktadır.

E. Yabancı Devlet Adamlarına Verilen Taltifler

Yabancı devlet adamlarına verilen ödüller Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süreklilik arz etmiştir. 18. yüzyılda Rusya'nın Güney Kafkasya'ya sarkmasını önlemek için Dağıstan Ümerasına Osmanlı Devleti tarafından hediyeler verilerek taltif edilmiştir.⁹⁵

Devletlerarası ikili ilişkilerin iyi olması devletlerin müttefik olmaları durumunda da Osmanlı ve Türkiye vatandaşlarına yabancı devletler tarafından ödüller verilmiştir. Bu çerçevede Enver Paşa'nın Almanya'ya ziyareti sırasında Alman İmparatoru tarafından Kırmızı Rütbe-i Askeriye Madalyası verilmiştir.⁹⁶

1922 tarihinde Türk davası amacıyla çalışmalar içinde bulunan Klod Farer'e Hariciye Vekâleti tarafından 18 Şubat 38 tarihli ve 846/2 numaralı tezkire ile "*Ankara Hemşehriliği*" verilmesi İcra Vekilleri Heyeti tarafından 20 Şubat 1922 tarihinde kabul edilmiştir.⁹⁷

Beynelmîle İstatistik Enstitüsü'nün 1928 yılında Kahire'de toplanmış olması sebebiyle Türkiye'den İstatistik Müdürü Jaguart ile Muavini Mehmet Celal Bey katılım sağlamıştır. Mısır Kralı tarafından "*Dördüncü Rütbe Nil Nişanı*" verilmesi kabul edilmiştir. Bu durum İcra Vekilleri Heyeti tarafından 5 Aralık 1928 tarihinde kabul edilmiştir.⁹⁸

İktisat Vekâleti tarafından 3 Nisan 1930 tarih ve 6266/64 numaralı tezkerede; 1930 yılında Saksonya Frayberg Maden Akademisi hocalarında Prof. Schumacher tarafından Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebine hediye ettiği maden koleksiyonun, Almanya'dan getirmesi için Bedri Hüsnü'nün görevlendirilmesine karar verilmiştir.⁹⁹ Bazı durumlarda eğitim kurumlarının gelişmesi için yurtdışından hediyelerin yollandığında görülmüştür.

91 Mehmet Gündüz, "Hacı Bedir Ağa'nın Milli Mücadeledeki Rolü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.35, 2011, s.427-440.

92 BCA.30.18.1.2.27.25.13.

93 BCA.30.18.1.2.30.59.6.

94 BCA.30.11.1.0.86.15.17.

95 BOA, HAT., 2-58-A

96 Türk Yurdu (Birinci Seri), 15 Eylül 1332, C. XI, S.14, İstanbul, s.3173-3174.

97 BCA.30.18.1.1.4.49.8.

98 BCA.30.18.1.2.1.7.4.

99 BCA.30.18.1.2.10.22.15.

İran Şah'ı Pehlevi'nin 1934 yılında Türkiye ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından ikili ilişkiler kapsamında uçak hediye edilmiştir. Bu kapsamda Tahran'a uçağı götürecekt kişiler olan Enver ve Nihat Bey'e yevmiye verilmesi ödülü kabul edilmiştir.¹⁰⁰

1935 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından Rus artistlere (Bay Arkanoff, Makaroff, Nostroff, Yadanın, Cheslakovich, Oberine, Oyrstraki, Pirogoff, Messerer, Ştaynberg) ülkenin tanıtımı maksadıyla 13 adet altın tütün tabakası ile Başvekil İsmet İnönü tarafından Bayan artistlere (Makaskova, Barsova ve Daniskava) verilme üzere üç gümüş çerçeve, Başvekâlet Neşriyat Müdürü Bahaeddin Bey'e 11 Mayıs 1935 tarihinde teslim edilmiştir. Bu hediyeler Perapalas Otelinde Rus artistlere verilmiştir. Bu kıymetli hediyeler için memnun olduklarını dile getirmişlerdir.¹⁰¹ Yabancılar verilen bu ödüller ile bunların ülkeye olan bakış açıları değiştirilip ülkenin tanıtımına katkı sağlamaları amaçlanmıştır.

Sonuç

Atatürk döneminde uygulanan, maddi ve manevi boyutları ile dikkati çeken taltif siyasetinin pek çok amacı vardır. Bu dönemde verilen taltiflerin özellikle yurttaşlık bilincini artırmaya ve ulus-devlet anlayışının halk arasında yerleşmesine katkısı olmuştur. Taltiflerle sadece bireylerin başarıları ödüllendirilmemiş aynı zamanda Türk vatandaşlığını kabul eden kimselere yapılan taltiflerle ulus kimliğinin inşasına katkılar sunulmuştur. Yine Milli Mücadele yıllarında cephe ve cephe gerisinde faaliyet yürütenler sonraki dönemlerde İstiklal Madalyası ile onurlandırılmıştır. Madalya ile sadece askeri bir hüviyete sahip olanlar değil vatandaşlar da cesaretlendirilmek istenmiştir. Ele alınan dönemde verilen taltiflerin devlete yönelik potansiyel isyan veya benzeri olayların önüne geçilmesi maksadıyla kullanıldığı da tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra nüfusun artırılması için de taltif politikası uygulanmış ve çok çocuklu ailelere değişik ödüller verilerek bu anlamdaki motivasyon güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Bu uygulama, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk nüfusunun gelişimine olan katkıları kapsamında değerlendirilebilir.

Ödüller, mevzuatına uygun olarak düzenlenmiş ve bu uygulama bireylerin devlete olan bağlılığını güçlendirmiştir. Yasal zeminde verilen ödüller vatandaşların devlete duyduğu güveni pekiştirmenin yanı sıra toplumsal bir dayanışma ve sadakat duygusu oluşturarak birlik ve beraberliği desteklemiştir. Bu sayede devlet ile vatandaşlar arasında karşılıklı saygı ve işbirliği temelinde bir ilişki kurulmasına katkı sağlanmıştır. Kimi girişimcilere de açtıkları eğitim kurumları ve bu alana sağladıkları katkılardan dolayı eğitim nişanları verildiği tespit edilmiştir. Böylece eğitime verilen önem vurgulanmış, bireylerin eğitim alanındaki çabaları ödüllendirilmiş ve eğitim sahasındaki başka girişimciler cesaretlendirilmiştir.

Sonuç olarak Atatürk döneminde uygulanan taltif politikaları ile bireyler ödüllendirilmiş, toplumun ortak değerlere ve ulusal kimliğe duyduğu bağlılık güçlendirilmiş ve vatandaşlık bilinci yerleştirilmeye çalışılmıştır. Taltif siyaseti bu yönlerinin yanı sıra Atatürk'ün liderlik vasıflarının anlaşılması bakımından da önemli veriler sunmaktadır. Bu politika ile Atatürk, yeni kurulan devlete karşı toplumda doğacak hoşnutsuzlukların önüne geçmek ve yeni rejim aleyhine ortaya çıkması muhtemel olan veya ortaya çıkan girişimleri de akim bırakmak istemiştir.

¹⁰⁰ BCA.30.18.1.2.46.45.13;BCA.30.18.1.2.46.47.4.

¹⁰¹ BCA.30.10.0.0.248.680.11.

Kaynakça

1.Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

- BCA.30.18.1.2.17.1.20.
BCA.272.0.0.1.2.41.49.7.
BCA.272.0.0.14.76.30.5.
BCA.272.0.0.71.32.40.8.
BCA.30.1.0.0.1.4.15.
BCA.30.10.0.0.194.327.19.
BCA.30.10.0.0.194.330.11.
BCA.30.10.0.0.195.337.10.
BCA.30.10.0.0.196.341.1.
BCA.30.10.0.0.197.348.22.
BCA.30.10.0.0.197.349.8.
BCA.30.10.0.0.197.349.9.
BCA.30.10.0.0.248.680.11.
BCA.30.10.0.0.82.541.2.
BCA.30.11.1.0.101.4.20.
BCA.30.11.1.0.86.15.17.
BCA.30.11.3.1.0.3.4.4.
BCA.30.18.1.1.1.16.18.
BCA.30.18.1.1.13.22.8.
BCA.30.18.1.1.19.34.1.
BCA.30.18.1.1.2.33.6.
BCA.30.18.1.1.20.52.4.
BCA.30.18.1.1.20.52.5.
BCA.30.18.1.1.23.19.4.
BCA.30.18.1.1.24.26.11.
BCA.30.18.1.1.3.29.3.
BCA.30.18.1.1.3.34.14.
BCA.30.18.1.1.4.41.12.
BCA.30.18.1.1.4.45.2.
BCA.30.18.1.1.4.49.8.
BCA.30.18.1.1.4.52.20.
BCA.30.18.1.1.5.20.11.
BCA.30.18.1.1.6.47.5.
BCA.30.18.1.1.6.50.17.
BCA.30.18.1.1.9.25.17.
BCA.30.18.1.2.1.32.77.18.
BCA.30.18.1.2.1.7.4.
BCA.30.18.1.2.1.7.5.

BCA.30.18.1.2.10.22.15.
BCA.30.18.1.2.12.48.14.
BCA.30.18.1.2.13.53.12.
BCA.30.18.1.2.16.84.20.
BCA.30.18.1.2.3.29.6.
BCA.30.18.1.2.30.59.6.
BCA.30.18.1.2.32.77.18.
BCA.30.18.1.2.33.8.15.
BCA.30.18.1.2.37.47.17.
BCA.30.18.1.2.4.32.9.
BCA.30.18.1.2.4.39.11.
BCA.30.18.1.2.41.82.4.
BCA.30.18.1.2.46.45.13.
BCA.30.18.1.2.46.47.4.
BCA.30.18.1.2.55.46.6.
BCA.30.18.1.2.55.46.6.
BCA.30.18.1.2.84.80.4.
BCA.30.18.1.2.84.83.13.
BCA.30.18.1.2.84.83.13.
BCA.30.18.1.2.27.25.13.
BOA, BDH, K.No.2452, DN226 FN2-12a,2-13.
BOA, HAT., 2-58-A .
İM/T12/24/149/21/1 Belge 5.
TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Nisan 1935, D.5, C.2, s.103.
TBMMZC, 13 Ocak 1921, s.286.
TBMMZC, 1926, s.422.

2.Sürelî Yayınlar

Akşam, 9 Kasım 1929, S.3978, s.3..
Akşam Gazetesi, “Kadınlar Polis Olabilecek”, 18 Aralık 1931, S.4738.
Akşam, 11 Eylül 1934, S.5720, s.1;
Akşam, “Adliye Vekaleti Çok Çocuklu Hakimlere Yardım İçin Bir Kanun Hazırladı”, 8 Haziran 1937,S.6695, s.1;
Akşam, 7 Haziran 1938, S.7054, s.2.
Birlik, 29 Mayıs 1937, S. 1013, s.1.
Cumhuriyet, 5 Şubat 1929, S.1706, s.2.
Cumhuriyet, 19 Nisan 1935, S.3923, s.3.
Haber, 4 Eylül 1934, S.845, s.2.
Hâkimiyeti Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.
Hâkimiyeti Milliye, 29 Ekim 1930, S.3340, s.2
Hâkimiyeti Milliye, 21 Haziran 1931, S.3465, s.1.

- Resmi Gazete, 4 Nisan 1921, S.9, s. 3.
Resmi Gazete, 22 Mart 1926, S.328
Resmi Gazete, 25 Mayıs 1926, S.381, s.1463.
Resmi Gazete, 13 Mayıs 1928, S.887.
Resmi Gazete, 2 Aralık 1928, S. 1055, s.6170.
Resmi Gazete, 8 Aralık 1929, S.1365, s.8565.
Resmi Gazete, 13 Şubat 1930, S.1423, s.8711.
Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, S.1489, s.8903.
Resmi Gazete, 1 Aralık 1931,S.1964, s.1022,
Resmi Gazete, 14 Mayıs 1932, S.2097, s.1415-1416.
Resmi Gazete, 29 Haziran 1937, S.3643, s.8407-8408.
Milliyet, 15 Şubat 1933, S.2520, s.3.
Son Posta, 26 Temmuz 1933, S. 1078, s.2.
Son Posta, 10 Kasım 1930, S.106, s.4.
Son Posta, 4 Kasım 1940, S.3691, s
Türk Yurdu (Birinci Seri), 15 Eylül 1332, C. XI, S.14, İstanbul, s.3173-3174.
Vakit, 25 Aralık 1932, S. 5375, s.2.
Vakit, 24 Ocak 1934, S.4686, s.1
Vakit, 4 Eylül 1934, S.5984, s.2
Yeni Asır, 11 Şubat 1935, S.8861, s.7.
Yeni Asır, 10 Mart 1936, S.9185, s.2.

3.Kitap Makale ve Tezler

- Çalışlar, İzzettin (2009), Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çekim, Meryem, Kaya Doğanay, Fatma (2023), "Teşvikten Tebriğe: Sultan II. Abdülhamid'in Ulema Taltifleri", Journal Of History School, S. 62, s.214-236.
- Çevik, Zeki (2022) "I. TBMM'de Sakarya Meydan Muharebesi'ne Katılanlara Verilen Ödüller: Görüşme ve Değerlendirmeler", Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yılı: 1921 Yılı'nın Askeri ve Siyasi Gelişmeleri Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2021), Ankara.
- Çoker, Fahrettin (1994), Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, C.III, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2004), "Taltif", Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Göktepe, Cihat (2003), "İstiklal Madalyası Alan Karşılıklar (İstiklal Madalyası Kayıt Defterine Göre)", Atatürk Dergisi, C.3, S.4,s. 91-98.
- Gündüz, Mehmet (2011), "Hacı Bedir Ağa'nın Milli Mücadeledeki Rolü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.35, s.415-448.
- İlyas, Ahmet (2014), Türkiye'de Aşiret-siyaset ilişkisi (1923-1973), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilimdalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Önsöz, Ayşegül, Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Altın ve Gümüş Madalyalar, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

Özdemir, Nuray (2018), "Cumhuriyet Döneminde Yurttaşlık Bilinci artırmaya Yönelik Verilen Madalyalar", XVIII. Türk Tarih Kongresi, C.VII, Ankara, s. 523-544.

Semiz, Yaşar (2010), "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Artırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.423-469.

Şahin, İlhan (2009), "Sancak", TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul.

Şemseddin Sami (2007), Kâmûs-ı Türkî, Murassa, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Türk Dil Kurumu (2002), "Taltif", Türkçe Sözlük, II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 2126.

4.Dijital Kaynaklar

<https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonunun-osmanli-doneminde-aldigi-madalya-ve-nisanlar/> Erişim Tarihi: 05.08.2023.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRK OCAKLARINDA BEDEN EĞİTİMİ SPOR FAALİYETLERİ (1923-1931)

PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS ACTIVITIES IN TURKISH OCAK'S
IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC (1923-1931)

Günver GÜNEŞ*

Geliş Tarihi/Received:08.12.2023

Kabul Tarihi/Accepted:30.12.2023

GÜNEŞ, Günver (2024), "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ocaklarında Beden Eğitimi Spor Faaliyetleri (1923-1931)", Belgi Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/1, ss. 19-43.

Öz

Türk Ocakları İmparatorluktan milli devlete geçiş dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve rejimin yerleşme sürecinde önemli bir rol oynayan, yakın dönem Türkiye tarihine damgasını vurmuş önemli kurumlardan biridir. I. Dünya Savaşı sonunda işgal güçleri tarafından kapatılan Ocaklar Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yeniden örgütlenmiş, 1930'ların başında 250 şubesi ve 30.000 üyesiyle ülke sathına yayılmış güçlü bir kuruluş haline gelmiştir. Cumhuriyet kadroları kurtuluştan sonra spor politikalarını belirlerken ilk ulusal spor örgütü Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, spor kulüpleri, okullar ekseninde oluşmuştur. Devletin el yordamıyla Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının kısıtlı olanakları ile yürütmeye çalıştığı spor faaliyetleri Türk Ocakları şubeleri eli ile yaygınlaştırılmıştır. Gecikmiş olsa da spor konusunda ilk ciddi kararlar 1926 kurultayında şekillenmeye başlamıştır. 1926 yılını takip eden süreçte Ocakların spor faaliyetleri planlı programlı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Türk Ocakları atıcılık, binicilik, güreş gibi geleneksel sporlarının yanında, tenis, futbol, voleybol, basketbol, eskrim, boks ve deniz sporları gibi modern sporların ülkede tanıtılması, benimsetilmesi, gelişmesi için çaba göstermiştir. 1930 yılında 44 Ocakta spor teşkilatının olduğunu biliyoruz. Türk Ocakları'nda beden terbiyesi ve spora dair çeşitli konferanslar, söyleşilerin düzenlendiği, Türk Yurdu dergisinde gençlerin spor yapımlarıyla milletine yararlı olabilecekleri vurgulandığı görülmektedir. Ocak şubelerini herbirinin spor sahası olmasa da yerel yönetimlerin desteği ile başta futbol, atletizm, voleybol ve tenis sahalarına sahiptiler. Faaliyet gösterdiği 1923-1931 yıllarında Türk Ocakları hükümet, TİCİ, eğitim kurumları dışında cumhuriyetin ilk yıllarında sporun toplumun en ücra köşelerine ulaştırılmasında, desteklenmesinde ve geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu çalışma da Türk Ocaklarının basın, Türk Yurdu, Spor Alemi dergileri, Cumhuriyet Arşivi ve literatür taramasıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında sporun gelişimi için verdiği katkılar anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Ocakları, Beden Eğitimi, Spor, Türk Yurdu, CHP.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ggunes65@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-4255-5288>).

Abstract

The Turkish Ocaks is one of the important institutions that played an important role in the transition period from the Empire to the national state and in the establishment of the Republic of Türkiye and the establishment of the regime, and has left its mark on the history of Türkiye in the recent period. Closed down by the occupation forces at the end of World War I, the Ocaks were reorganized after the War of Independence, and by the early 1930s had become a powerful organization with 250 branches and 30,000 members spread across the country. While the Republican cadres determine sports policies after the liberation, the first national sports organization is formed around the Alliance of Turkish Training Associations, sports clubs and schools. Sports activities, which the state tried to carry out with the limited means of the Turkish Training Associations Alliance, were made widespread through the branches of the Turkish Ocaks. Although delayed, the first serious decisions on sports began to take shape in the 1926 congress. In the period following 1926, the sports activities of the Ocaks began to be carried out in a planned and programmed manner. In addition to traditional sports such as shooting, horseback riding and wrestling, the Turkish Ocaks made efforts to introduce, adopt and develop modern sports such as tennis, football, volleyball, basketball, fencing, boxing and sea sports in the country. In 1930, we know that 44 Ocak had a sports organization. It is seen that various conferences and interviews on physical education and sports were organized in the Turkish Ocaks, and in the Türk Yurdu magazine, it was emphasized that young people could be useful to their nation by doing sports. Although not all branches of the January branches had sports fields, they had football, athletics, volleyball and tennis fields with the support of local administrations. During the years 1923-1931, the Turkish Ocaks played an important role in bringing sports to the remotest corners of the society, supporting and developing it in the first years of the republic, apart from the government, TICİ, and educational institutions. This study will try to explain the contributions of the Turkish Ocaks to the development of sports in the early years of the Republic through the press, Türk Yurdu, Spor Alemleri magazines, Cumhuriyet Archive and literature review.

Keywords: *Turkish Ocaks, Physical Education, Sports, Türk Yurdu, CHP.*

Giriş

Türk Ocakları İmparatorluktan milli devlete geçiş dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve rejiminin yerleşmesinde önemli rol oynayan yakın tarihe damgasını vurmuş önemli bir sosyo-kültürel kurum olarak dikkati çekmektedir. Resmi olarak faaliyete başladığı 1912 yılından CHF'na katıldığı 1931 yılına kadar pek çok çalkantıların yaşandığı bir dönemde Ocaklar önemli işlevleri yerine getirdiler. Bu çarpıcı gerçeğe rağmen Türk Ocakları şubeler boyutunda ve şubelerin çalışmaları konusunda birkaç tez çalışması, çok az makale, kitap, kitap bölümü dışında araştırmacılardan yeterli ilgiyi görebilmiş değildir.¹

Birinci Dünya Savaşını Osmanlı Devleti'nin kaybetmesi üzerine faaliyetlerine ara veren Türk Ocakları, Millî Mücadele döneminde yararlılıklar göstermiş, kurtuluştan sonra çalışmalarına yeniden devam etmiştir. Türk Ocakları'nın yeni örgütlenmesi Nisan 1924'te yapılan kurultayda oluşturuldu. Kabul edilen Ocak yasasına göre; etkinlik yürütülecek coğrafi alan bütün Türkler arasında diye belirlenir ve ulusal bilincin güçlendirilmesi, Türk kültürünün meydana çıkarılması, uygarlığın ve sağlık bilgisinin ilerletilmesi ve ulusal bir ekonominin getirilmesi amaç edinilir. Ocak siyasete karışmayacaktır. Nisan 1924'te, yeni yasayı oluşturan Kurultay'ın toplandığı sırada, Türk Ocakları örgütlenmesinde 71 şube bulunuyordu. 1931'de, ocaklar kapatıldığı sırada, şube sayısı 267'ye, üye sayısı da 32.000'e çıkmıştı. Aynı süre zarfında Ocakların bütçesi 6.900 lirada 1.500.000 liraya çıkmıştı. Ayrıca, 1925'ten önce ve sonra açılan şubelerin coğrafi dağılımı farklılık göstermektedir. 1925'ten önce Anadolu'nun batısında, özellikle de Ege Bölgesi'nde yoğunlaşan Ocakların, 1925-1931 döneminde ise doğuda; Trabzon-Adana hattının doğusunda kalan bölgede olması ilginç bir noktadır.² Kapatıldığı 1931 yılında sayıları 267'ye ulaşmış olan Türk Ocağı şubelerinin bir taraftan nitelik, yapı, karakter itibarıyla özelliklerinin, diğer taraftan Türk Devriminin önemli aşamalarında rolünün ne olduğu, bölgelerin sosyal, kültürel, ekonomik yapısına etkileri ciddi araştırmalara konu olacak niteliktedir. Bu çalışmada Türk Ocaklarının genel merkez ve şubeleri boyutunda spor faaliyetlerine yer verilecektir. Genel Türk Ocağı araştırmalarında üzerinde fazlaca durulmayan bu alan ile ilgili spesifik çok fazla ayrıntıya yer verilmeyen sadece birkaç makale ve bildiri göze çarpmaktadır.³ Oysa cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Ocaklarının hem şube hem de üye sayısı itibarıyla Türkiye cumhuriyetinin en örgütlü derneklerden biri olduğu ve hedef kitlesinin gençlik olarak belirlendiği göz önünde bulundurulursa bu alanda yapılacak daha zengin araştırmalara gereksinim olduğu ortaya çıkacaktır.

1 Daha önce Türk Ocakları ile ilgili yapılmış olan akademik çalışmalar Merkez Türk Ocağı bakışlı makro araştırmalardır. Bu çalışmalarda Türk Ocaklarının şubeleri ve alanda gösterdikleri faaliyetlere kısmen ya da genel hatları ile değinilmiştir. Bkz. Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)* İstanbul 1994. Kurultay dönemlerine ağırlık verilerek yapılan bir çalışma için Bkz. Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul 1997. Modernleşme ve Milliyetçilik bağlamında ideolojik yaklaşımlar çerçevesinde bir değerlendirme için Bkz. Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, İstanbul 1999, Cumhuriyet devrimleri süreci için bkz; İbrahim Karaer, *Türk Ocakları ve Türk İnkılabı*, Ankara 1992

2 François Georgeon, "Kemalist Dönemde Türk Ocakları (1923-1931)", *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, (Çev. Ali Berktaş), 9. Baskı, İstanbul 2009, s. 43-44.

3 Bunlardan biri 2019'da sunulmuş bir bildiridir. Bkz; Mehmet Şahingöz, Tekin Ünal, "Türk Ocaklarının Spor'a Bakışı ve Faaliyetleri", *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları III*, Edit: Cengiz Buyar, Mehmet Türkmen, Nurdin Useev, Kırgızistan Manas Üniversitesi Yayını No: 307, Bişkek 2019, s.541-550. Bu bildiri dışında iki makale dikkat çekicidir. Makalelerden biri Sevda Korkmaz, Turgay Biçer, Erken Cumhuriyet Döneminde "Türk Ocakları" ve Spor, İstanbul Üniversitesi, Spor Bilimleri Dergisi, C.8, S.2, İstanbul 2018, s.77-87. Halkevi bağlantılı bir başka makale ise bkz; Nurullah Candan, Tanju Bağırhan, "Türk Ocaklarından Halkevlerine: Türkiye'de Sporun Erken Dönem Öyküsü", *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, Temmuz-2010, Ankara, 2010, s. 17-32.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurumsal çerçevede Türkiye’de spor faaliyetlerini yönlendirecek tek oluşum göze çarpıyordu. 22 Mayıs 1922 tarihinde tüzel kişilik kazanan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı 14 Temmuz 1922 tarihinde Büyük Taarruz hazırlıklarının yapıldığı bir süreçte 16 kulübün bir araya gelmesiyle ilk genel kurulunu gerçekleştirmiş, heyet-i merkeziyesini seçip dâhili nizamnamesini hazırlayıp, onaylayarak Türk sporunun temellerini atmıştır.⁴

TİCİ 31 Temmuz’da gerçekleşen ilk toplantısında Ali Sami (Yen) Bey’i başkanlığa seçmiş,⁵ kısa bir süre sonra başta futbol, güreş ve atletizm federasyonları olmak üzere kuruluş sürecini tamamlamıştır. TİCİ cumhuriyet kurulmadan Türkiye’nin çok kulüplü, çok sporlu resmi spor örgütü olmuştur.⁶ 28 Ağustos 1922 tarihinde Selim Sırrı (Tarcan) Bey Milli Olimpiyat Komitesinin altyapısını hazırlayacak olan Türkiye Milli Olimpiyat Cemiyeti’nin (TMOC) kurulmasını sağlamıştır.⁷ Türkiye’de resmi karşılaşmaları, spor turnuvalarını TİCİ programlamış, sporu düzene sokmuştur. Atatürk döneminde hükümet programları, yasal düzenlemeler, parti tüzük ve programlarında, TBMM faaliyetlerin de spora yer verilmiş, yabancı uzmanlardan da yararlanarak sporun geliştirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Böylelikle sporun ülke genelinde yayılmasının önü açılmıştır.⁸ Gençliğin spor etkinlikleri okul programları üzerinden gerçekleştirilirken, sıradan insanların, heveslilerin, meraklıların sporla buluşabileceği tek adres kalıyordu. Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti’ne intikal eden Türk Ocakları. Böyle bir yükümlülüğünün olduğuna dair resmi bir belgeye ya da kayda rastlamadık. Görünen o ki ocaklar bu işi gönüllü bir şekilde gerçekleştirdiler. En azından 1926 kurultayına kadar. 1926 yılından itibaren spor faaliyetlerini planlı, programlı bir şekilde kapatıldığı 1931 yılına kadar sürdürdüklerini ifade etmek mümkün.

1-II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Türk Ocakları Kurultay ve Genel Merkez Raporlarında Spor ve Beden Eğitimi Faaliyetleri

II. Meşrutiyet döneminde çeşitli idman kulüpleri, bünyelerinde farklı sportif faaliyetlere yer vermiş ve birtakım gruplar teşkil etmiştir. Türkçülük fikir akımının etkisini iyiden iyiye hissettirdiği bu dönemde Türk Gücü, Türk Ocakları, İzciler Ocağı, Osmanlı Güç Dernekleri, Osmanlı Genç Dernekleri gibi dernekler kurulmuş ve türlü sportif faaliyetlere öncülük etmişlerdir.⁹ 1913’te açılan Türk Gücü Derneği, isminden de anlaşılacağı gibi, milliyetçi ve paramiliter bir beden terbiyesi ve sağlık örgütü olarak İstanbul’da kurulmuştur. Dernek İttihatçıların buluşma yeri Divan Yolu’ndaki Türk Ocağı’nda açılmıştı.¹⁰ Türk Gücü hedeflerine ulaşmak için, fenni jimnastikle sporları Osmanlı Devleti’nin her köşesine yaymaya çalışacaktı. Faaliyet alanını oldukça geniş tutan dernek, en küçük yerleşim

4 Harun Özmeden, Cumhuriyet Dönemi İlk Spor Teşkilatı Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (1922-1936)’nın Yapılanma Sürecinde Beden Eğitimi ve Sporun Fonksiyonları, Fonksiyonlardaki Değişimler ve Toplumsal Hayata Etkileri, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1999, s. 30; İbrahim Kaçmaz, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı’nın Kuruluşu ve Gelişiminde Rol Oynayan Siyasi, İdari ve Sosyal Faktörler, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Malatya 2000, s. 99.

5 *Spor Âlemi Mecmuası*, Sayı: 60, 15 Ağustos 1922, s.22.

6 Kurthan Fişek, *100 Soruda Türkiye Spor Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1985, s.97.

7 Nuray Özdemir, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Katıldığı İlk Uluslararası Organizasyon: 1924 Paris Olimpiyatları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 51, Bahar 2013, Ankara 2013, s. 717- 744.

8 Nadir Yurtoğlu, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Spor Politikası (1922-1938)”, *Sporda Finansal, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar*, Edit: İbrahim Yaşar Gök, Faruk Dayı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2020, s. 35.

9 Şahingöz- Ünal, *a.g.m.*, s. 543.

10 Sanem Yamak Ateş, *Asker Emlaklar Yetiştirmek II. Meşrutiyet Dönemi’nde Beden Terbiyesi, Askerî Talim Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İletişim Yay., İstanbul 2012, s.143.

birimlerine kadar beden terbiyesi ve sporu götürmeyi amaçlamıştır.¹¹ Türk Gücü, kısa süre sonra Türk Ocakları bünyesinde faaliyet gösteren militer yapıya sahip bir idman kulübüne dönüşmüştür.¹² Türk Ocaklarının II. Meşrutiyet döneminde spor konusunda çok aktif olamamasının en önemli sebebi ocakların bu konuyu bünyesine aldığı derneklere havale etmiş olmasıdır.

Türk Ocakları şubeleri içinde yalnızca İstanbul ve İzmir’de spor faaliyetleri göze çarpmaktadır. İstanbul Türk Ocağı sporla Anadolu halkını ruhen yüceltmek, bedenen güçlü bir millet yaratmak hedefini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.¹³ Kuruluşunun ardından jimnastik ve beden eğitimi konusunda ülkenin en yetenekli kişisi Selim Sırrı Bey (Tarcan) tarafından İstanbul Türk Ocağı’nda uygulamalarıyla birlikte beden eğitimi konferansları gerçekleştirilmiştir. Belirtilen konferansların dışında İstanbul Türk Ocağı sportif faaliyetlere de önem vermiştir.¹⁴ I. Dünya savaşı yıllarında İstanbul Türk Ocağı spor faaliyetlerini yürütmek amacıyla bir terbiye-i bedeniye salonu, sporcuların soyunma kısmı ile ders verilecek bir alan, bir de oyun oynamak için hazırlanmış oyun alanına sahip bulunuyordu. Salonunda belirli zaman aralıklarında jimnastik hareketleri, eskrim, boks karşılaşmaları yapılmıştır. İzmir’de ise Türkler arasında spor etkinliklerinin Türk Ocağı vasıtasıyla gerçekleştiğini söylersek yanılmış olmayız. İzmir gençliğini bir araya getirerek kendine çekmek isteyen Ocak, kuruluşunun ilk yılı okullar arasında bir futbol turnuvası düzenlemiştir.¹⁵ İzmir Türk Ocağı’nın sportif etkinliği İttihat ve Terakki desteği ile Altay İdmanyurdu Kulübü’nün oluşumunda daha net bir biçimde görülecektir. Şüphesiz bu durum İzmir’in kozmopolit durumu ve Türklerin her alanda olduğu gibi spor alanında da öne çıkmasını hedefliyordu. Altay Spor Kulübü İttihat Terakki, İzmir Valisi Rahmi Bey ve Türk Ocağı’nın destek ve himayesinde 1914 yılında kurulmuştur. Kulübün kuruluşunda imzası bulunan Vasıf (Çınar) Bey hem İzmir Türk Ocağı Spor Kulübü başkanı hem de Altay Spor Kulübü’nün de başkanı olarak görülüyordu.¹⁶ Altay Kulübü, İttihat ve Terakki’nin yerel yöneticileri ile Türk Ocağı arasındaki organik ilişki oldukça dikkat çekicidir. İzmir Türk Ocağı Spor Kulübü’nün adı konusunda “Hilal”, “Ergenekon”, “Altay” isimleri önerilmiş ortaya atılan teklifler arasından Altay ismi uygun görülmüştür.¹⁷ İzmir Türk Ocağı’nın desteğiyle çalışmalarını yürüten Altay Spor Kulübü faaliyetleri ile İzmir’de sporun zenginleşmesine ve gelişimine büyük katkılar sağlamıştır.¹⁸

11 Erol Akcan, İttihat ve Terakki Fırkası’nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.112.

12 Günver Güneş, “II. Meşrutiyet Döneminde Spor”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları II, II. Meşrutiyet*, Edit: Saime Selenga Gökgöz, Ahmet Oğuz, Kriter Yayınları, İstanbul 2020, s.270.

13 Uğur Bozkurt, İstanbul Türk Ocağı Kuruluşu ve Faaliyetleri 1912-1931. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Van 2016, s.100-101.

14 *Türk Ocağı Muhasebe Programı*, İstanbul 1330, s. 2-6.

15 *Ahenk*, 27 Mart 1913, Günver Güneş, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Modern Sporların İzmir’e Girişi (1850-1922)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:82, İzmir 2012, s. 96.

16 Fehim Kuruloğlu, *Altay Spor Kulübü Tarihi*, Ecem Basın Yay, İzmir 2014, s. 39-43.

17 M. Ali Oral, *Türkiye Futbol Tarihi, 1913-1922*, Cilt:1, Fasikül:2, İstanbul 1954, s.27-28, Günver Güneş, “Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İzmir’de Futbol”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:142, Ekim 2005, İstanbul 2005, s. 74.

18 Günver Güneş, “Kurtuluşun Sonra İzmir’in Yeniden Kuruluşunda İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)”, *Kurtuluş ve Kuruluş’un Sembol Kenti İzmir*, Yay. Haz: Murat Alper Parlak, ATAM Yayını, Ankara 2015, s.391.

Türk Ocakları Genel Merkezinin kuruluş yıllarında sporla yeterince ilgilenmediği derneğin kurucuları tarafından da dile getirilmiştir.¹⁹ 1334 tarihli Türk Ocakları Esas Nizamında tek bir yerde idare heyeti tarafından spor encümeni oluşturulmasından bahsedilmiştir.²⁰ Ocağın spor konusunda asıl büyük atılımı cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. 1924 yılında toplanan Türk Ocakları I. Kurultayında uzmanlar; Türk Ocakları'nda iktisat ve sağlık konularının dışında, spor alanında da çalışma içinde olacağı ifade edilmiştir. Böylelikle spor ve sporla kavramlar ocak kayıtlarında resmi anlamda ilk kez yer almıştır. ²¹ Sporla ilgili olarak 1926 yılında yapılan III. Kurultayda daha somut ifadelerle rastlamaktayız. Nitekim Türk Ocakları'nın şubelerinde sporla beraber, köycülük, irşat ve tenvir, sağlık, temsil, müzik gibi farklı çalışma kollarında faaliyetler gösterilmesi kararlaştırılmıştır.²² Terbiye-i Bedeniye programı ile birlikte spor ve spora yönelik faaliyetler de ilk kez bu kurultayda tanımlanarak, şekil verilmiştir.²³ Türk Ocakları'nın 1926 Mesai Programında sporun yaygınlaştırılması noktasında ocaklardan beklentiler ifade edilmiştir.²⁴

Ocakların hazırlamış olduğu Beden Terbiyesi Programına göre spor ile ilgili olarak spor yapmak için ihtiyaç duyulan salon ve ders yerlerinin tespiti, Ocak programında boks, güreş, eskrim, voleybol, futbol, basketbol, yüzme, kürek, atletizm sporları, esir almaca, hamam kızdı, güvercin taklağı gibi oyunların yer alması istenmiştir. Belirtilen oyunların Ocak alanlarında oyunlar için hazırlanacak yerlerde oynanması uygun görülmüştür. Beden terbiyesi için bedeninin çeşitli yerlerinin 40 dakika kadar çalıştırılması, jimnastik faaliyetleri için de alet kullanılmaması ocaklıların vazifesi olarak telakki edilmiştir. Ocaklarda oluşturulacak futbol kulüplerinin müsabakalara katılabileceği, çeşitli temaslarda bulunabileceği belirtilmiş, ocak sporcularının üç ayda bir ocak hekimi tarafından muayene edilmesi de gerekli görülmüştür.²⁵ Türk Ocakları'nın yayın organı Türk Yurdu da sistemli bir şekilde spora yaklaşan ocağa yazıları ve araştırmaları ile destek sağlamıştır. Dergide aylık "Ocak Haberleri" haricinde gençlik ve bedenî terbiyeye dair yazılarda dikkat çekmeye başlamıştır.²⁶

Türk Ocakları'nda spor'un sistemleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıyla ilgili olarak Selim Sırrı Bey (Tarcan), konuşmalar yapmış, konferanslar vermeye başlamıştır.²⁷ Türk Yurdu dergisindeki yazılarda Türk gençliğinin milli ruh taşımaları yanında fikri terbiye ile beraber sporla da ilgilenmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur.²⁸ Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in hazırlayıp Türk Ocakları Merkezi'ne sunduğu ardından Türk Yurdu'nda yayınlanan "Türk Ocakları ve Bedenî Terbiye" başlıklı raporunda, Çekoslovakya'daki Sokol teşkilatının incelenmesi ve buradan Ocaklar için faydalı dersler çıkarılması gerektiği ve jimnastik programı ile sağlıklı nesiller yetiştirilebileceğini kaydetmiştir.²⁹ Selim Sırrı'nın Türk Ocakları'na önerileri arasında; ekonomik gücü olan şubelerin jimnastik salonu yapmaları, Maarif Vekâleti'nin kurslarında yetişen beden eğitimi öğretmenlerinin nezareti altında

19 Aşşegül Soncu, Kimliklerin İnşasında Kurumsal Dergilerin Rolü: Türk Yurdu ve Ölkü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2012, s.238.

20 *Türk Ocağı Esas Nizamı*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1334.

21 Üstel, *a.g.e.*, s.147, Korkmaz- Biçer, *a.g.m.*, s.4.

22 *Türk Ocakları Mesai Programı*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1926.

23 Candan- Bağırđan, *a.g.m.*, s. 22-23, Üstel, *a.g.e.*, s. 225-226.

24 Üstel, *a.g.e.*, s. 220.

25 Korkmaz- Biçer, *a.g.m.*, s.5-6.

26 Candan- Bağırđan, *a.g.m.*, s. 23.

27 *Türk Yurdu*, C.1/121, Ankara 1928, s. 39.

28 Soncu, *a.g.tez.*, s.187-188.

29 Üstel, *a.g.e.*, s. 296.

belirli program çerçevesinde Ocak üyelerine sabah ve akşam jimnastik kursları verilmesiyle yılda bir kez genel merkezin belirlediği bir tarihte “Jimnastik bayramı” gerçekleştirmeleri yer almıştır.³⁰

Yeterli ve belli bir program dâhilinde olmasa da Türk Ocağı şubelerinde düzenlenen konferanslarda da sporun önemi üzerinde durulmuştur. Bu konuda en çok dikkat çeken ve gayret sarfeden isim Selim Sırrı (Tarcan) Bey idi. Terbiye-i Bedeniye Müfettişi olarak Selim Sırrı Bey ocak şubelerine kadar gitmiş ve orada Terbiye-i Bedeniye konulu gençlere ve muallimlere konferanslarını sunmuştur.³¹ Kimi Ocak şubelerinin çıkardığı dergilerde ise zaman zaman sporla ilgili yazılara rastlansa da Türk Ocakları'nın planlı programlı bir spor politikası oluşmamıştır. Sivas Türk Ocağı'nın yayın organı olan Birlik dergisinde daha 1925 yılında Cemal Naci “İdman ve Biz” başlıklı yazısında Ocak gençliğinin farklı spor dallarına önem vermesi gerektiğini belirterek Sivas Türk Ocağı'nda bir spor encümeni oluşturulmasının yararı üzerinde durmuştur.³² Bornova Türk Ocağı'nda da Recai Bey “Spor”, 1928 yılında Ankara Türk Ocağı'nda “Çocuk İdmanları” konulu konferanslar Türk Ocağı üyelerine sunulmuştur.³³ 1929 yılında Dr Şükrü Hazım Bey tarafından İstanbul Türk Ocağı'nda “Beden Terbiyesi”³⁴ 20 Mayıs 1930 tarihinde İzmir Türk Ocağı'nda Matmazel Maring tarafından “Spor ve Edebiyat Dedikoduları”³⁵ 2 Ocak 1931 yılında Ankara Türk Ocağı'nda Vildan Aşir (Şavaşır) “Halk Terbiyesi ve Spor” başlıklı konferanslarını Türk Ocağı salonlarında halkla paylaşmışlardır.³⁶ 1931 yılında yapılan Türk Ocakları Olağanüstü Kurultayına sunulan Merkez Heyeti Raporu'nda spor konusunda konferanslar verildiği bu suretle halkın bilgilendirildiği kaydedilmiştir.³⁷

Türk Ocağı'nın sınırlı sayıdaki beden terbiyesi spor konulu konferansı halkın bilgilendirilmesi için yeterli görünmüyordu. Nitekim Türk Ocağı yurt dışındaki gençlik teşkilatlarını ve özellikle Çekoslovakya'da ki Sokol yapılanmasını mercek altına aldı. 1931 tarihinde Spor kongresi murahhaslarına ve zabitanaya Çekoslovakya'da ki gençlik teşkilatı olan Sokol'a dair bir film gösterilmiş, Vildan Aşir Bey tarafından Sokol teşkilatı hakkında konferans verilmiştir.³⁸

2-Ocakların Bünyesinde Kurulan Spor Kulüpleri ile Ocakların Himayesi Altındaki Spor Kulüpleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Ocakları kuruldukları her yerde kültür-sanat, eğitim, yardım, spor gibi pek çok faaliyette bulunmuştur. Spor etkinlikleri bu faaliyetler içinde halka en çok dokunan, en renkli ve canlı aktivitelerdi. Ocaklar sporu toplumun her kesimine aktaran bir işleve sahip oldular. ³⁹ Türk Ocakları faaliyete geçtiği her yerde spor kulüplerinin kurulmasına ya da var olan kulüplerin ihtiyaçlarının karşılanmasına özel önem vererek bunları destek ve himayesi altına da almıştır.

30 *Türk Yurdu*, C.1/121, Ankara 1928, s. 38-39, Candan- Bağırhan, *a.g.m*, s. 23.

31 Ödemiş Türk Ocağındaki konferansı için bkz; *Anadolu*, 9 Teşrinievvel 1925.

32 Serap Taşdemir, “Sivas Türk Ocağı ve Dergisi: Birlik”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:20, Sayı:58, Ankara 2004, s. 259.

33 Hüseyin Tuncer, Yücel Hacıoğlu, Ragıp Memişoğlu, *Türk Ocakları Tarihi Açıklamalı Kronoloji 1912-1997*, I. Cilt, Türk Yurdu Yayınları No:44, Ankara 1998, s. 293.

34 *Vakit*, 3 Nisan 1929.

35 *Anadolu*, 21 Mayıs 1930.

36 Tuncer- Hacıoğlu- Memişoğlu, *a.g.e*, C.I, s.372.

37 Tuncer- Hacıoğlu- Memişoğlu, *a.g.e*, C I, s.376.

38 Vildan Aşir Türk Ocaklarında ve radyo'da Sokollar üzerine verdiği konferanstan sonra Atatürk kendini aramış ve bazı çalışmalar yapması için hazır olması istenmiştir. Yiğit Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, Erken Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018, s.147.

39 Şahingöz-Ünal, *a.g.m*, s.545.

16 Şubat 1924 tarihinde TİCİ'na bağlı olarak kurulmuş olan Adana Mıntıkası Türk Ocağı spor kulüplerinin gayr-i federe olarak en fazla sayıya sahip olduğu bölge idi. Adana ve çevresinde Adana Türk Ocağı Spor Kulübü, Tarsus Türk Ocağı Spor Kulübü, Mersin Türk Ocağı Spor Kulübü olmak üzere Çukurova bölgesinde Ocaklara ait 3 spor kulübü aktif olarak faaliyet göstermiştir.⁴⁰ Kuruluşunun hemen sonrasında Adana'da, Adana Türk Ocağı Spor Kulübü oluşturulmuş, kulüp hem Adana'da hem de komşu Mersin'de Türk Ocağı takımıyla futbol maçlarına çıkmıştır.⁴¹ Adana Türk Ocağı takımının Adana Sanatkararı'ı 2-0 mağlup etmesi,⁴² Mersin Gençler yurdu ile 1-1 berabere kalması güçlü bir kadrosunun olduğunu gösteriyordu.⁴³ Türk Ocağı Spor kulüpleri arasındaki rekabet oldukça gelişmiş durumdaydı. 1926 yılında Mersin İdman Yurdu, Silifke İdman Yurdu, Adana İdman Yurdu'nun katıldığı Çukurova liginin finalinde Adana İdman Yurdu'nu 1-1 ve 4-1'lik skorlarla geçen Adana Türk Ocağı Spor Kulübü şampiyon olmuştur.⁴⁴ Benzer bir şekilde Adana Türk Ocağı kentte Türkgücü spor takımının kurulmasına da katkı sağlamıştır.⁴⁵

Afyon'da ise Türk Ocağı'nın desteğinde Cumhuriyetin ilk yıllarında Yıldırım İdman Spor Kulübü açılmış spor faaliyetleri bu kulüp üzerinden yürütülmüştür.⁴⁶

Akhisar'da Ocaklılar iki ayrı kulübü birleştirerek 1926 yılında Türk Ocağı İdman Yurdu adında güçlü bir spor kulübü oluşturmuşlardır.⁴⁷ Kasaba'da (Turgutlu) 1924 yılında kurulan "Turgutlu İdman Yurdu ile "Turgutlu Gençlik Yurdu" Türk Ocağının desteğinde kurulmuş spor kulüpleri idi. İlki futbol ağırlıklı faaliyet gösterirken, Gençlik Yurdu ise bisiklet, dağcılık, izcilik ve güreş gibi dallarda örgütlenmiştir.⁴⁸ Ayvalık Türk Ocağı, sağlam nesil yetiştirmek amacıyla etkin bir spor teşkilâtı ortaya çıkarmıştır.⁴⁹ Ayvalıkta Türk Ocağı İdman Yurdu adıyla bir futbol takımı bulunuyordu.⁵⁰ Ocakların batı bölgesinde kulüp zenginliğinin bir sonucu olarak Bergama Türk Ocağı İdman Yurdu, Burhaniye Türk Ocağı İdman Yurdu takımları da gençliği kucaklayan faaliyetleri ile dikkat çekmişlerdir.

Milli Mücadele yıllarında işgal güçlerince kapatılmış olan İzmir Türk Ocağı spor faaliyetlerinden uzak kalmıştır. Kurtuluşla birlikte çalışmalarına yeniden başlayan İzmir Türk Ocağı Altay İdmanyurdu ile 1920'li yıllarda İzmir şehrinde spor etkinliklerinin merkezi olmuştur. Türk Ocağı'nın desteğiyle Altay Kulübü, futbolda İzmir şampiyonluklarını peşpeşe elde ederken, İzmir gençliği Ocak vasıtasıyla izcilik, atıcılık, bisiklet, jimnastik, güreş, atletizm, boks, voleybol branşlarında modern sporlara yönlendirilmiştir. İzmir Türk Ocağı eğitim kurumları ile de temas kurmuş, Ocak İzmir gençliğinin toplandığı bir alan haline

40 Mehmet Yüce, İdmançı Ruhlar, Futbol Tarihimizin Klasik Devreleri 1923-1951, I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

41 Hulusi Kılıç, "Çukurova'da Spor'un Altın Kozası", *Sıcağıyla, Acısıyla Adana Futbolu*, Derleyenler: Yavuz Yıldırım, Mustafa Uçar, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 35.

42 *Türk Sözü* 13 Ocak 1924.

43 Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri, Futbol Tarihimizin Kadim Devreleri*, Cilt:1, I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.390-391, s. 149.

44 Yüce, *İdmançı Ruhlar*, s. 149.

45 *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1924, Mehmet Pınar, "Adana Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 41, Aralık 2015, s. 545.

46 Yusuf, İlgar, "Türk Ocakları Afyonkarahisar Şubesi- 1914/1931", *Taşpınar*, No:3 Afyon Kocatepe Üniversitesi Özel Sayısı, Kasım 2001, Afyon 2001, s. 33.

47 *Anadolu*, 12 Mart 1926; "Bir Aylık Ocak Haberleri", *Türk Yurdu*, Cilt.21-7,S.199-38, Mayıs 1928, s.290.

48 Salih Özbaran, *Küllerinden Doğan "Kasaba" Turgutlu*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2013, s. 151-152, Meltem Önder, "1929-1933 Yıllarında İzmir Basımında Turgutlu", *20 Yüzyılda Turgutlu*, Edit: Nurettin Gülmez, Nejdet Bilgi, 2. Baskı, Turgutlu Belediyesi Kültür Yayını, Turgutlu 2019, s. 304.

49 Tuncer- Hacaloğlu- Memişoğlu, *a.g.e*, C.I, s. 353.

50 Serap Taşdemir, Ayvalık Türk Ocağı ve Etkinlikleri, Türklük Bilimi Araştırmaları, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:28, Niğde, 2010, s. 256.

gelmiştir.⁵¹ M. Kemal Paşa 6 Şubat 1924 tarihinde ziyaret ettiği İzmir Türk Ocağı binasında eşi Latife hanımla birlikte ocakta faaliyet gösteren Altay İdmanyurdu'na da uğramış, burada kendilerini karşılayan sporcularla sohbet etmiş, Altay İdmanyurdu'nun kazandığı kupaları ve oynadığı müsabakalara dair fotoğrafları incelemiş sporcuları başarılarından dolayı tebrik etmiştir.⁵²

İzmir Türk Ocağının himayesindeki Altay İdman Yurdu Spor Kulübünün tüm ihtiyaçları İzmir Türk Ocağı tarafından karşılanmış, Altay İdare Heyeti seçimleri ocak binasında gerçekleştirilmiştir. İzmir Türk Ocağı Altay İdmanyurdu ile 1920'li yıllarda İzmir şehrinde spor etkinliklerinin merkezi olmuştur. Türk Ocağı'nın desteğiyle Altay Kulübü, futbolda İzmir şampiyonluklarını peşpeşe elde ederken, İzmir gençliği Ocak vasıtasıyla izcilik, atıcılık, bisiklet, jimnastik, güreş, atletizm, boks, voleybol branşlarında modern sporlara yönlendirilmiştir. İzmir Türk Ocağı eğitim kurumları ile de temas kurmuş, Ocak İzmir gençliğinin toplandığı bir alan haline gelmiştir. 1923-1931 yıllarında Altay İzmir liginde 5 kez şampiyonluğa ulaşmıştır.⁵³ Altay kulübünün düzenlediği voleybol, atletizm, bisiklet yarışmalarında dereceye giren sporculara İzmir Türk Ocağında hediye ve ödülleri verilmiştir.⁵⁴

Ödemiş Türk Ocağı'nda spor faaliyetleri 1923 yılında kurulan Altınova Güç Yurdu Spor Kulübünün kurulmasıyla başlamıştır. 1928 yılında Küçük Menderes,⁵⁵ 1930 yılında Yıldırım Spor Ödemiş Türk Ocağı himayesinde faaliyetlerini sürdüren diğer gençlik kulüpleri oldular.⁵⁶ Tıpkı Ödemiş'te olduğu gibi Tire'de de 1922 yılında kurulmuş olan Tire İdmanyurdu 1926 yılında Türk Ocağı bünyesine katılmıştır. ⁵⁷ 200'ü aşkın üyesi ile Tire'de atletizm, voleybol ve futbol alanında faaliyette bulunmuştur.⁵⁸ 1927 yılı Ağustos ayında Söke Türk Ocağı Futbol takımı ile Tire Türk Ocağı takımlarının oynadığı müsabakayı binlerce kişi takip etmişti.⁵⁹ Tire Türk Ocağı 3 Ağustos 1928 günü ederek Ödemiş, Torbalı ve Bayındır Türk Ocağı sporcularını davet ederek Küçük Menderes bölgesinde ilk kez spor bayramı düzenlemiştir.⁶⁰ Aynı yıl İzmir'in güçlü spor kulübü Altınordu Tire Türk Ocağı'nın daveti üzerine Tire'ye gelerek Tire İdmanyurdu ile dostluk maçını gerçekleştirmiştir.⁶¹ Özellikle İzmir takımları ile karşılaşmalar halkın büyük ilgisini çekmiştir. 1930'lu yılların başlarında önce İzmir Sanatlar Mektebi,⁶² ardından güçlü Altay Türk Ocağı'nın daveti üzerine Tire İdmanyurdu ile maçlar yapmıştır. ⁶³ Ayrıca Ocak bünyesinde İzci teşkilatı Tire Numune Mektebi Muallimlerinden Hulusi Bey'in teşebbüsüyle oluşturulmuştur.⁶⁴

51 Günver Güneş, İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri (1923-1931), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 1990, s.141.

52 *Türkiye İdman Mecmuası*, 14 Şubat 1340, sayı: 38-8, s. 132.

53 Şeyda Sekban, Türkiye Cumhuriyetinin İlk Yıllarında İzmir'de Spor Yaşamı (1923-1938), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2021, s.181-189.

54 Tuncer,-Hacaloğlu- Memişoğlu, *a.g.e.*, C.I, s. 330.

55 *Hizmet*, 16 Temmuz 1928.

56 Ödemiş Türk Ocağı Karar Defteri, (1929-1930), *Günver Güneş Özel Arşivi*, s.66.

57 Zeynep Türkçüoğlu, Cumhuriyet Döneminde Tire 1923-1938, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2011, s.179.

58 Murat Sanus, Ali Özçelik, "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Tire'de Futbol", İzmir Spor Tarihi, Edit: Günver Güneş, Bahri Okumuş, Ütopya Yayınevi, Ankara 2019, s.365-366.

59 *Hizmet*, 5 Ağustos 1927.

60 *Hizmet*, 1 Ağustos 1928.

61 *Hizmet*, 4 Mayıs 1928.

62 *Anadolu*, 15 Mayıs 1930.

63 *Anadolu*, 31 Mayıs 1931.

64 *Sada-yı Hak*, 23 Kanun-ı Sani 1924.

Bornova Türk Ocağı'nın 1925 yılında Gençler Birliği Spor Kulübünü himayesi altına aldığı 1926 tarihli raporundan öğreniyoruz.⁶⁵

Aydın Türk Ocağı bünyesinde faaliyet gösteren Yıldırım İdmanyurdu Spor Kulübü⁶⁶ aynı zamanda TICİ'nin İzmir Mıntıkasına kayıtlı bir takımdı.⁶⁷ Nazilli Türk Ocağı'nın ise beden eğitimi ve spor faaliyetlerini düzenleyen spor şubesi bulunuyordu. Ocak kazadaki gençlere ve sporculara büyük destek vermiştir. Nazilli Spor Birliği ile Nazilli Türk Ocağı Birliği yörenin önemli iki spor şubesi olarak dikkat çekmiştir. Nazilli Spor Birliği ile Nazilli Türk Ocağı Spor şubesinin müsabakaları cumhuriyetin ilk yıllarında Nazilli gençliğini bir araya getiren kentte ki en önemli sportif etkinliklerdi.⁶⁸ Denizlispor ve Aydınsporla yapılan maçlardan galip olarak ayrılan Nazillili gençler Aydın bölgesinin en güçlü takımlarından biri olmuştur.⁶⁹ Futbol, atletizm, güreş, avcılık, at yarışları Nazilli Türk Ocağı'nda dikkat çeken spor faaliyetleriydi.⁷⁰

Millî Mücadele'den dönen gençler Denizli'de ilk spor teşkilatı olan "İdmanyurdu"nu 17 Eylül 1922 tarihinde kurmuşlardır. Veteriner Kenan Bey, Eczacı Kadri Bey, Muallim Şemsi Bey, Muallim Hamdi Bey, Mustafa Nail Beyler tarafından Çaybaşı'ndaki Türk Ocağı binasında kurulan "İdmanyurdu" Denizli'nin ilk spor kulübü olmuştur.⁷¹

Ekim 1924'te Uşak'ta Türk Ocağı'nın da bir spor kulübüne sahip olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.⁷² Muğla Türk Ocağı 1925 yılında özen gösterdiği spor faaliyetlerinin yanında bir de futbol takımı kurmuştur.⁷³ Kütahya Türk Ocağı 1924 yılında ocağın himayesinde "Gençlerbirliği Spor Kulübünü" kurarak, spor faaliyetlerini bu merkezden yürütmüştür.⁷⁴

Bursa Türk Ocağı Temmuz 1925'te kentte faaliyet gösteren İdman Yurdu Spor Kulübünü himayesine almış, ismini de Bursa Türk Ocağı İdman Yurdu olarak değiştirmiştir.⁷⁵ Ocak spor etkinliklerini disiplin ve yönetmelikler çerçevesinde gerçekleştirerek diğer Türk Ocaklarından farklı bir yapı sergilemiştir. Nitekim Ocak oluşumunu 1926 yılında hazırladığı Spor Derneği'yle beraber "Bursa Türk Ocağı Spor Derneği Töresi" adıyla bir nizamname hazırlamış bu nizamnamede fotoğraf, sahne sanatları, milli raks ve musiki dışında voleybol, futbol, izcilik gibi spor etkinliklerine de yer vermiştir.⁷⁶ Bursa Türk Ocağı'nın Spor Derneği ocak binası dışında spor sahasına sahip olan bir başka binada çalışmalarını yürütmüştür. Bursa Türk Ocağı bütün ihtiyaçları Ocak tarafından karşılanan bir futbol şubesine sahipti. İdman Yurdu Cemiyeti'nin Bursa Türk Ocağı'na katılmasıyla da ocağın futbol kulübü bölgede güçlü bir hale gelmiştir.⁷⁷

65 "Bornova Türk Ocağı'nın Faaliyet Raporu", *Türk Yurdu*, C.17/3,S.177/16 Şubat 1926, s.215.

66 *Sada-yı Hak*, 5 Eylül 1340.

67 Yüce, *İdmançı Ruhlar*, s.36.

68 Günver Güneş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın Türk Ocağı (1923-1931)", *Türk Yurdu*, Cilt:32, Sayı:300, Ağustos 2012, Ankara 2012, s.61.

69 "Bir Aylık Ocak Haberleri", *Türk Yurdu*, Cilt.21/7,Sayı.199/38,Mayıs 1928,s.289.

70 *Ahenk*, 15 Ağustos 1927.

71 Önder Göçgün, *Cumhuriyet Döneminde Denizli'nin Spor ve Kültür Tarihçesi*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları No:60, Denizli 2014, s.20, *Denizli İl Yılığ*, Denizli 1967, s.198

72 Yüce, *İdmançı Ruhlar*, s. 134.

73 "Şuun", *Türk Yurdu*, C.16/2,S.171/10, Temmuz 1925, s.119, Ezgi Tuna, "Batı Anadolu Türk Ocakları", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2015, s.78.

74 Tuncer-Hacaloğlu- Memişoğlu, *a.g.e.*, C.I, s.121.

75 Yüce, *İdmançı Ruhlar*, s. 135.

76 *Türk Yurdu*, C. 21-7, S. 196-35, Şubat 1928, s. 121.

77 Celil Bozkurt, "Bursa Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1913 - 1931)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 214 Şubat 2015, Ankara 2015, s.176.

Konya'da ilk spor kulüpleri 1920'li yılların başında İdadi talebeleri tarafından kurulmuştur. Türk Ocağı, Muini Zafer, Şark-ı Terakki, Yavuz ve İleri İctihad isimlerini taşıyan bu kulüpler Konya'da futbolun gelişiminde büyük rol oynamışlardır.⁷⁸ Nevşehir Türk Ocağı ise 1925 yılında Ocak bünyesinde İdmanyurdu adıyla bir kulüp oluşturarak, Nevşehir gençliğini kulüp çatısında spora teşvik etmiştir.⁷⁹

Paşaili gazetesi daha cumhuriyet ilan edilmeden önce Edirne'de Trakya Türk Ocağı Spor Kulübünden söz etmiş, şehirdeki bir başka spor kulübü olan Fazilet Yurdu ile müsabakalarını sütunlarına taşımıştır.⁸⁰

Karadeniz bölgesinde yer alan Türk Ocakları içinde spor faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda Giresun, Trabzon, Samsun, Zonguldak, Amasya öne çıkan ocak şubeleri idi. Giresun Türk Ocağı denizcilik, atletizm ve futbol faaliyetleriyle öne çıkarken yeşil kırmızı renklerden oluşan formalarıyla Bilgi Yurdu Derneği İdman Ocağı adını taşıyan bir de spor kulübü kurmuştur.⁸¹ Kulübün Giresun ve çevresinde sporun gelişiminde önemli rolü olmuştur. Giresun da spor faaliyetlerinin zenginleştirilmesi amacıyla 1925 yılında denizcilik, atletizm ve futbol heyetleri kentin valisi ve Ankara Muhafızgücü kumandanının rehberliğinde hayata geçirilirken, heyetlerde Türk Ocağı sporcuları da güçlü bir şekilde temsil edilmişlerdir.⁸² Giresun Türk Ocağı Spor Kulübü Karadeniz bölgesinde spor kulüpleri ile birlikte hareket gençliği spor sahalarına yönlendirmiş, bölgede sporu ve spor faaliyetlerini etkin kılarak Giresun'un spor yaşamı ve tarihinde unutulmaz izler bırakmıştır. Kentte spor faaliyetleri Türk Ocağı'nın çizdiği yol haritası çerçevesinde sistemli bir hale gelmiştir. Karadeniz de sahil boyunca Görele Türk Ocağı'nın takımı,⁸³ İnebolu Türk Ocağı'nın da spor şubesi oluşturması ile gözle görülür gelişmeler kaydedilmiştir.⁸⁴

Trabzon Türk Ocağı'nın güçlü bir futbol takımının olduğunu Trabzon da bulunan kulüpler ve çevre şehirlerdeki Türk Ocakları takımları ile yaptığı maçlarda önemli sonuçlara imza attığını Zehra Arslan'ın Trabzon Türk Ocağı çalışmasından öğreniyoruz.⁸⁵ Öyle ki 25 Aralık 1925 tarihinde Trabzon Türk Ocağı futbol takımı Necm-i Ati takımını 7-0 mağlup etmişti.⁸⁶ Trabzon'un kazaları olan Of ve Sürmene'de Türk Ocağı'nın bir spor teşkilatı bulunmazken, Akçaabat'ta faaliyetlerini Türk Ocağı binasında gerçekleştiren bir spor şubesi vardı.

Zonguldak Türk Ocağı da Işıkspor ve İdmanyurdu'nun faaliyetlerini sona erdirmesi üzerine bünyesinde bir spor kulübü oluşturmuştur. Kulüp Zonguldak ve çevresinde özellikle futbol maçlarına çıkmış, dönemin şöhretli İstanbul kulüpleri Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş ile karşılaşmalar gerçekleştirmiştir.⁸⁷ Zonguldak'ın kazalarından Devrek'te de 1927 yılında Türk Ocağı himayesinde Altın Orak spor kulübü kurulmuştur.⁸⁸ Bartın Türk Ocağı'nın da 1925 yılında kurulmuş bir futbol takımı olmasına karşın ilk

78 Ali Rıza, Ertuğ, *Türk Futbol Tarihi 1890-1923*, Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü Yayını, Ankara 1977, s.48.

79 Tuncer-Hacaloğlu- Memişoğlu, *a.g.e*, C.I, s. 139.

80 Paşaili, 10 Mart 1339.

81 Serhat Çakmak, *Türk Milliyetçiliğinin Teşkilatlanması Sürecinde Giresun Türk Ocağı (1917-2021)*, Der Yayınları, İstanbul 2022, s. 150.

82 Çakmak, *a.g.e*, s. 150-151.

83 Ali Bilir, *Geçmişten Günümüze Görele*, © Kitabevi, İstanbul,2007, s.272.

84 Mehmet Serhat Yılmaz, Erdoğan Ersoy, *Kastamonu Türk Ocakları (1923-1931)*, Türk Ocaklarının 100. Yılı, Kastamonu 2012, s. 78.

85 Zehra Arslan, *Trabzon Türk Ocağı (1925-1931)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Programı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon 2008, s. 37-38.

86 İkbâl, 28 Aralık 1925.

87 Yücel Namal, *Zonguldak Türk Ocakları (1923-1931)*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2014, s. 57.

88 *Bartın*, 5 Eylül 1927.

müsabakalarına 1926 yılında çıkmıştır.⁸⁹ Karadeniz Ereğli Türk Ocağı da Gayyur Futbol Takımını oluşturmuş,⁹⁰ bünyesinde 86 üyesi olan Müttehit Gençler Spor Kulübünü ise himaye etmiştir. Bu kulüp hem toplantılarını hem de müsabakalarını ocak gözetiminde gerçekleştirmiştir.⁹¹

Samsun Karadeniz bölgesinde sportif anlamda etkin kentlerden biri idi. Ekim 1926'da kentin güçlü kulüplerinden Al Yıldız Türk Ocağı ile birleşmiş ve ismini Samsun Türk Ocağı Spor Kulübü yapmıştır.⁹² Çarşamba' da faaliyet gösteren Yeşilirmak İdman Derneği de Çarşamba Türk Ocağı yapısı içinde oluşmuştur.⁹³ Yeşilirmak İdman Derneği'nin ihtiyaçlarını karşılamak için Çarşamba Türk Ocağı müsamereler ve gelir getirici etkinlikler düzenlemiştir.⁹⁴ Karadeniz bölgesinde spor kulübü olan ve bölgesel turnuvalara katılan ocak kulüplerinden bir diğeri de Amasya Türk Ocağı İdmanyurdu idi. Amasya Türk Ocağı'nın takımı İdmanyurdu 1929-1930 Amasya bölgesel lig müsabakalarında güçlü rakiplerine karşı boy göstermiştir.

Doğu'da özellikle 1926 yılından sonra sayıları çoğalan Türk Ocakları içinde Mardin, Urfa, Diyarbakır ve Bayburt Türk Ocaklarının faaliyetleri dikkat çekicidir. Mardin Türk Ocağı, vali Hadi Bey'in çabaları sonucu 1925 yılında "Türk Ocağı" adıyla bir spor kulübü tesis etmiştir.⁹⁵ Kulüp Mardin'in ilk spor kulübü olarak kayıtlara geçmiştir. Mardin Türk Ocağı futbol takımı ikiye bölünmüş Işık İdman Yurdu ile Altın Mızrak Spor Kulüpleri ortaya çıkmıştır.⁹⁶ Güçlü oyunculara sahip olan Mardin Türk Ocağı Futbol Takımı 22 Haziran 1926 tarihinde oynanan müsabakada Diyarbakır Türk Ocağı takımını 4-0 mağlup etmiştir. Buradan çıkaracağımız bir başka sonuç ise Diyarbakır Türk Ocağı'nın da bir Futbol takımına sahip olduğu ve çevre Türk Ocağı kulüpleri ile müsabakalara çıktığıdır.⁹⁷ Diyarbakır'da spor faaliyetlerinin ilerlediği ve büyük bir gelişim kaydettiğini 1931 yılında Türk Yurdu dergisinde çıkmış olan haberden öğreniyoruz. Haberde Diyarbakır Türk Ocağı bünyesindeki sporcuların her hafta egzersiz yaptıkları belirtilmekteydi. Tüm bunlar, bölgede sporun yayılmasında Türk Ocakları'nın güçlü etkisini göstermektedir.⁹⁸

Urfa'da 1926 yılında Erkanülharp Ömer İskender Beyin teşviki ile Türk Ocağı himayesinde Urfa Spor Kulübü kurulmuştur.⁹⁹ Bayburt Türk Ocağı bünyesinde ise 1926 yılında kurulmuş bir spor kulübü bulunmaktaydı. "Çoruh Spor Kulübü" adını taşıyan kulüp, Bayburt'ta gençliği örgütlemiş ve sporun çeşitli alanlarında faaliyet göstermiştir.¹⁰⁰

89 Namal, *a.g.e.*, s. 109.

90 Gürdal Özçakır, *Karadeniz Ereğli Futbol Tarihi 1923-1950*, Yeşil Elma Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 33-37.

91 *BCA*, 490.1.69.262.2, Ek.68.

92 Yüce, İdmançı Ruhlar, s. 178.

93 Barış Özınan, "Haber Gazetesine Göre Samsun'da Spor (1924-1925)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt:18, Sayı:35, İstanbul 2019, s.115.

94 *Haber*, 21 Nisan 1341.

95 *1987 Mardin İl Yılığ*, Haz. Levent Günçal, Turgut Sayın, y.y, t.y., s. 145; Latif Öztürkatalay, *Mardin ve Mardinliler*, İstanbul, Seçil Ofset, 1995, s. 172.

96 Hızır Dilek, "Mardin Türk Ocağı'nın Eğitimsel Faaliyetleri ve Tasfiye Sürecinde Yaşanan Sorunlar", *Asia Minor Studies*, Cilt 2, Sayı 4, Temmuz 2014, Kilis 2014, s. 74-75.

97 Yüce, İdmançı Ruhlar, s. 164.

98 *Türk Yurdu*, C. 26, S. 231, İkincikanun 1931, Ankara 1931, s. 39-40.

99 *Spor'da 50 Yıl (1923-1973)*, Urfa Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığı, Urfa 1974, s.26.

100 Murat Küçükkuşurlu, "Bayburt Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, 1 Ocak 2011, Trabzon 2011, s.46.

3-Spor Sahasına Sahip Olan Türk Ocağı Şubeleri

Türk Ocaklarının merkezi hükümetten, ocak genel merkezinden yeteri kadar destek görmemesi nedeniyle spor alanına sahip olan ocak sayısı ve spor alanı çeşitliliği çok fazla değildir. Bunların tamamı ise 1931 yılında ocağın kapatılması sonrası dönemin tek partisi olan CHF'na devredilmiştir.

Dönemin basını ve arşiv belgelerine göre dört kısımdan oluşan Antalya Türk Ocağı binasının bir bölümünü ocak tarafından desteklenen Antalya Spor Mıntıkası, İdman ve İlk Işık Spor Kulüpleri kullanmışlardır. Bu bina dışında spor faaliyetleri için hazırlanmış bir arsasının da bulunduğunu resmi kayıtlardan öğrenmekteyiz.¹⁰¹ Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra geçici spor alanı olarak kullanılan arsa, CHF Genel Merkezinin izniyle çocuk bahçesi yapılmak üzere İl Özel İdaresine satılmıştır.¹⁰²

Ödemiş'te 1920'li yıllarda gençlerin spor yapabilmeleri için doğru dürüst bir saha yokken, Ödemiş Türk Ocağı dönemin belediye başkanı Mustafa Bengisu'nun desteği ile kasabanın doğusunda modern bir spor sahası yapımına başlamış, bu girişim 1930 yılında sonuçlanmıştır.¹⁰³ Ocaklılar 1930 yılında tamamlanan sahanın açılışına İzmir'in ünlü kulüpleri Altay ve Karşıyaka'yı davet etmişlerdi.¹⁰⁴

Akhisar Türk Ocağı 1930 yılında kullanılmayan Tokatlı Mezarlığı'nın spor sahası haline getirilmesiyle bir spor alanına sahip olacakken bu girişim dönemin Akhisar Kaymakamı Zeki Bey'in karşı çıkması üzerine hayata geçirilememiştir.¹⁰⁵ Akhisar Türk Ocağı açık hava sporlarının daha rahat yapılabilmesi için Ocak bahçesinde geniş bir yer ayırarak spor faaliyetlerini yürütmüştür.¹⁰⁶

Menemen Belediyesi 1928 yılında 18 dönüm araziye istimlak ederek, Türk Ocağı gençleri için bir spor sahası yapmış, sahanın kullanımını Menemen Türk Ocağı'na devretmiştir.¹⁰⁷ Turgutlu'da da belediye Kasaba Türk Ocağı'na, 13.000 metrekairelik bir spor sahası bağışlamış, bunun dışında 800 lira da para yardımıyla bulunmuştur.¹⁰⁸ Kasaba (Turgutlu) Türk Ocağı spor sahasının yapılması için müsamere gibi gelir getirici etkinliklerde düzenlemiştir.¹⁰⁹

Nazilli Türk Ocağı 1926 yılında binasına bilardo masası getirerek, bir bilardo salonu oluşturmuş, bilardo oyunu için malzeme siparişi vermiştir.¹¹⁰ İnebolu Türk Ocağı'nın da bilardo salonundan arşiv belgelerinde söz edilmektedir.¹¹¹

Ayvalık'ta sporun geliştirilmesi için büyük gayret gösteren Türk Ocağı, gençlerin 2500 lira kasabadaki hastane arkasındaki yeri düzenleyerek spor sahası yaptırmıştır.¹¹²

101 Antalya Türk Ocağının Alacak ve Borçları Hakkında, Tarih: 30.3.1942, BCA, CHP, 490.1.00. 73.275.1.

102 CHF Antalya İl Yönetim Kurulu CHF Genel Sekreterliğine 2.8.1934, Tarih ve 246 Sayılı "Antalya Türk Ocağının Devrettiği Gayrimenkuller" konulu yazıları. Bkz. Antalya Türk Ocağının Alacak ve Borçları Hakkında, Tarih: 30.3.1942, BCA, CHP, 490.1.00. 73.275.1.

103 Veli Sevin, *Ödemiş'te Futbol*, Efe Ofset, İzmir 2016, s. 23-24.

104 Günver Güneş, Aylin Akhan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ödemiş'te Spor Yaşamı", İzmir Spor Tarihi, Edit: Günver Güneş, Bahri Okumuş, Ütopya Yayınevi, Ankara 2019, s.420.

105 Belkis Ayaz Çoban, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Akhisar Kazası (1923-1933)*, Akhisar Belediyesi Kültür Yayınları No:18, Akhisar 2016, s. 137.

106 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Ağustos 1928.

107 "Menemen Ocağının Mesaisi", *Türk Yurdu*, C.21/7,S.199/38, Mayıs 1928, s.290.

108 Tuncer,-Hacaloğlu- Memişoğlu, *a.g.e*, C.I, s.251.

109 *Anadolu*, 9 Haziran 1929, Özbaran, *a.g.e*, s. 143.

110 "Nazilli Türk Ocağı Faaliyet Raporu", *Türk Yurdu*, Cilt:17-3,Sayı:177-16,Şubat 1926,s.212.

111 BCA, CHP, 490.01.74.279.1.73.

112 *Ayvalık*, 10 Mayıs 1926.

Bursa Türk Ocağı Spor Derneği spor çalışmaları için kendi binası yeterli olmadığından, Ocak binasından ayrı spor sahasına sahip başka bir binada etkinliklerini gerçekleştirmiştir.¹¹³ 1929 yılında Bursa Türk Ocağı'nın futbol dışında tenis ve voleybol sahalarına sahip olduğunu dönemin basınından öğreniyoruz.¹¹⁴ Kütahya Türk Ocağı da bir spor sahası yanında bir de güreş meydanına sahipti.¹¹⁵

Bayburt Çoruh Spor Kulübüne 1925-1926 yıllarında emval-i metrukeden bir arsa verilmiş, bu arsada Bayburtlu gençler Türk Ocağı'nın gözetiminde spor yapma şansı elde etmişlerdir.¹¹⁶ Mardin'de Valilik ve askeri birliklerin yardımı ile şehrin uygun bir yerine spor sahası kurulmuştur. Türk Ocaklarının kapatıldığı 1931 yılında İzmit ve Zonguldak'ta Türk Ocağı'nın adını taşıyan iki spor sahası bulunuyordu.¹¹⁷ 1925 yılında Ermenek'te Türk Ocağı tarafından bir spor sahası yapılmış, sahada tenis kortu da yer almıştır.¹¹⁸

Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar Türk Ocakları şubelerinin futbol, voleybol, tenis, atletizm, jimnastik sahaları yapılmış, söz konusu spor dallarının icra edilmesi için de gerekli malzemeler temin edilmeye çalışılmıştır. Zengin sporu olarak bilinen tenis kortu ve bilardo masalarının kazalara kadar ulaşması Türk sporu adına Türk Ocakları özelinde ise önemli bir gelişmedir.

4-Ocakların Spor Şubeleri ve Faaliyetleri

Kimi araştırmalarda cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de spor faaliyetleri anlamında yaşanan kısırlıktan ve militer yönünden söz edilmesine karşın Türk Ocaklarının spor aktivitesine baktığımızda hem geleneksel hem de modern sporların hayata geçirilişinde ciddi bir zenginlik göze çarpmaktadır.

Örneğin Bursa Türk Ocağı'nda diğer ocaklardan farklı olarak faaliyetler yönetmelikler çerçevesinde yürütülmüş, 1926'da kurulan Spor Derneği ile birlikte "Bursa Türk Ocağı Spor Derneği Töresi" adıyla bir nizamname hazırlanmıştır. Ocak, izcilik, voleybol, futbol, gibi spor dallarında faaliyet göstermiştir. 1927 yılında 30 kişilik bir izcilik şubesine sahipti olan Bursa Türk Ocağı'nın ayrıca 14 kişiden oluşan futbol takımı ile 35 kişiden oluşan bir voleybol takımı da bulunuyordu.¹¹⁹

Bayburt Türk Ocağı bünyesinde kurulan Çoruh Spor Kulübü birçok branşta teşkilatlanmaya gitmiştir. Mehmet Tarhan idaresinde faaliyetlerini yürüten kulüp, iki yıl içerisinde tüm ihtiyaçları karşılayarak Bayburtlu gençleri bir araya toplamıştır.¹²⁰ 1931 yılında hazırlanmış olan bir raporda Bayburt Türk Ocağı'nda faaliyet gösteren 20 kişilik bir spor teşkilatı olduğu ve bu teşkilatta gençlerin çeşitli spor dallarında çalıştıkları belirtilmiştir.¹²¹

1927 yılında Milas Türk Ocağı'nda çeşitli spor aktiviteleri yapıldığı bilinmektedir.¹²² Manisa Türk Ocağı, 1926 yılının Haziran ayında sporcular günü düzenlemiş, programda futbol maçı, sürat koşuları ve çeşitli jimnastik gösterileri yer almıştır.¹²³

113 Bozkurt, *a.g.m.*, s.176.

114 *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1929, *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mayıs 1929.

115 Tuncer- Hacıoğlu- Memişoğlu, *a.g.e.*, C.1, s.120.

116 *BCA*, CHP, 490.01.65.247.2.

117 Yüce, *İdmançı Ruhlar*, s. 240-241.

118 Karaer, *a.g.e.*, s. 305.

119 Celil Bozkurt, *100. Yılında Bursa Türk Ocağı (1913-2013)*, Tür Ocağı Yayınları, Ankara 2013, s. 128-131.

120 Küçükuşurlu, *a.g.m.*, s. 46-48.

121 *BCA*, CHP, 490.01.65.247.2.39, 28 Ağustos 1931.

122 Karaer, *a.g.e.*, s.75-75.

123 *Anadolu*, 8 Haziran 1926.

1925 yılında bir muallim nezaretinde Ödemiş Türk Ocağı gençleri jimnastik ve atletizm faaliyetlerine katılmışlardır.¹²⁴ İzmir'in köklü kulüplerini Ödemiş'e getiren Türk Ocağı Altay, Karşıyaka'nın yanı sıra komşu Tire'nin takımı İdmanyurdu ile büyük bir rekabet içinde heyecanlı müsabakalar gerçekleştirmiştir. 1929 yılında ise Ödemiş Türk Ocağı adına Ödemiş'in iki köklü kulübü Altınova ve Küçük Menderes arasında bir turnuva düzenlenmiştir. Kupayı Altınova kazanmıştır.¹²⁵

1925 yılında Bergama Türk Ocağı'nı ziyaret eden Ocaklı milletvekillerinden Mustafa Necati ile Osmanzade Hamdi Beyler merkez heyetine, Bergama Türk Ocağı'nı canlı bulduklarını, spor teşkilatının da mükemmel olduğu kaydetmişlerdir.¹²⁶ Spor yapmak için uygun sahaları olmayan Bornova Türk Ocağı gençleri 1926 yılında spora elverişli bir saha yaparak, spor çalışmalarını için gerekli malzemeleri temin etmişlerdir.¹²⁷

Afyonkarahisar Türk Ocağı şubesinde faaliyetler için meydana getirilen 9 encümen içinde spor encümeni de yer almıştır. Ocak tarafından Yıldırım İdman Yurdu isimli bir kulüp oluşturulmuştur.¹²⁸ Yıldırım İdmanyurdu, 1929 yılında Türk Ocağı tarafından İdman Kulübüne dönüştürülmüştür. Emirdağ Spor Kulübü'nün ismi 22 Şubat 1928 tarihinde değiştirilerek Aziziye Türk Ocağı Spor Kulübü olmuştur. 1924 yılında Kütahya Türk Ocağı Spor Encümeni adıyla bir birim oluşturmuş, encümen bünyesinde boks, futbol, atletizm ve eskrim sporları teşvik edilmiştir.¹²⁹

1925 yılında Babaeski Türk Ocağında Spor Bayramı adı altında değişik branşlardan pek çok spor yarışması gerçekleştirilmiştir.¹³⁰

Türk Ocakları, spor kulüpleri ve Muallim Birliği Balıkesir'de beraber hareket ederek sporu geniş halk kitlelerine ulaştırmaya çalışmışlardır.¹³¹ Ayvalık'ta Türk Ocağı sporun gelişimi için büyük çaba sarf etmiş, kazada yaşayan gençlerin sağlıklı spor yapabilmeleri amacıyla bir spor sahası oluşturmuştur. Ayvalık'taki spor yaşamının planlı ve etkin yürütülmesini sağlamak amacıyla Türk Ocağı tarafından bir de idman teşkilatı meydana getirilmiştir.¹³² Ayvalık, Türk Ocağı'nın spor şubesinin 1930 yılında yoğun faaliyet içinde bulunduğu Genel Merkez'e gönderilen raporlardan anlaşılmaktadır.¹³³

1926 yılında İstanbul Türk Ocağı Türkiye'de daha önce örneği olmayan gençlere dönük kamp kurma düşüncesini hayata geçirmiştir. Ocak çadırlar kurarak Florya'da gençlik kampı oluşturmuş, burada batılı anlamda spor çalışmalarına başlanmıştır.¹³⁴ İstanbul Türk Ocağı bu süreçte gençlik encümeni ile birlikte spor teşkilatını hayata geçirmiştir. 5 Ağustos 1926'da İstanbul Türk Ocağı girişimiyle kurulan spor teşkilatı İstanbul gençliği için oldukça yararlı çalışmalar gerçekleştirmiştir.¹³⁵

124 *Anadolu*, 25 Nisan 1925.

125 Günver Güneş, "Türk Ocaklarının Kuruluşunun Doksan Birinci Yıldönümünde Taşra Şubelerine Bir Örnek: Ödemiş Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)", *Türk Yurdu*, Cilt:23, Sayı:192, Ağustos 2003, . Ankara 2003, s. 31.

126 "Şuun", *Türk Yurdu*, C.16/2,S.171/10, Temmuz 1925,s.198.

127 "Bornova Türk Ocağı'nın Faaliyet Raporu", *Türk Yurdu*, C.17/3,S.177/16,Şubat 1926, s.215.

128 Yusuf İlgar, "Türk Ocakları Afyonkarahisar Şubesi (1914-1931)", *Türk Yurdu*, sayı 282, Şubat 2011, s. 193-206.

129 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Kanun-ı evvel 1924.

130 *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1925.

131 *BCA*, CHP, 490.01.623.46.1.136-138, Serap Taşdemir, "Ayvalık'ta Spor Hayatı (1924-1950 Yılları Arası)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 15 Sayı 29 (Bahar 2019), Ankara 2019, s.452.

132 Taşdemir, *Ayvalık Türk Ocağı*, s. 358-359.

133 Tuncer- Hacaloğlu- Memişoğlu, *a.g.e*, C.I, s.352-353.

134 *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1926.

135 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1926.

Rize Türk Ocağı'nın da önemli faaliyet alanlarından birisi spor olmuştur. Spor faaliyetlerinin başında futbol gelirken, bunun yanında farklı spor dallarıyla da ilgilenilmiştir. 1926'da kendi imkânlarıyla bir tenis kortu inşa ettiren Ocak, boks sporunu da tanıtarak yaygınlaştırmıştır. Ocak önemli günlerde spor gösterileri de düzenlemiştir.¹³⁶

Samsun Türk Ocağı 1925 yılı Mayıs ayında Ordu ve Giresun gençlerini bir araya getirip, halkı kaynaştırmak amacıyla Giresun'da bir futbol maçı organize etmiş, yaklaşık 3000 kişinin izlediği maçta Giresun Türk Ocağı ve Ordu İdmanyurdu takımları karşılaşmışlardır.¹³⁷

12 Haziran 1925 tarihinde Bolu Türk Ocağı'nın düzenlediği at yarışları Karaçayır'da yapılmış, yarış esnasında okul talebelerinin katıldığı mektepliler sürat koşusu da gerçekleştirilmiştir.¹³⁸ Amasya Türk Ocağı 1930 yılında gençliği sportif faaliyetlere yönlendirmek amacıyla Beden Terbiyesi Bürosu'na üye kaydına başlamıştır.¹³⁹

İnebolu Türk Ocağı ise Eylül 1926'da bir spor şubesi teşkil etmiş ve bu şube, 29 Ekim 1926 tarihinde İdmanyurdu ile ilk müsabakasını yapmıştır. Futbol takımı aynı yılın sonlarında Kastamonu ve Taşköprü'de de maçlar gerçekleştirmiştir. Öte yandan 1930 yılında futbol şubesinin dışında Ocağa bağlı olarak faaliyet gösteren voleybol, denizcilik ve atıcılık şubelerinin faaliyetleri göze çarpmaktaydı.¹⁴⁰ Ayrıca gençlerin ilgisini artırmak ve boş zamanlarını Ocak'ta geçirmelerini sağlamak amacıyla bilardo turnuvaları da düzenlenmiştir.¹⁴¹

1928 yılında Ereğli Türk Ocağı bahçesinde ocaklılar voleybol ve atletizm sporu ile ilgilenirken,¹⁴² Maraş Türk Ocağı içinde 1924 yılında 15 kişilik bir spor teşkilatı kurulmuş ancak faaliyete geçememiştir.¹⁴³

Doğu bölgesinde spora ilginin en yoğun olduğu il Diyarbakır idi. Diyarbakır Türk Ocağı'nın bölgede spora karşı ilginin artmasında rolü oldukça fazladır. Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali Bey'in girişimleriyle Diyarbakır Türk Ocağı, Umumi Müfettişlik bölgesindeki sekiz vilâyetin gençleri arasında turnuva düzenlemiştir.¹⁴⁴ Diyarbakır Türk Ocağının, Birinci Umumi Müfettişlikle birlikte hayata geçirdiği doğu illeri arasındaki spor müsabakaları bölgede sporun sevilmesi ve yayılmasında etkili olmuştur.¹⁴⁵

1928 yılında toplanan 5. Kurultaya sunulan Merkez Heyeti raporunda 45 Türk Ocağı'nın spor faaliyetinde bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁶

Türk Ocaklarının 1930 yılı Merkez Heyeti raporlarında spor şubesi bulunan ve spor faaliyetlerine katılan 44 Ocak dikkat çekmektedir. Ocakların gerçekleştirdiği spor faaliyetlerinin atıcılık, atletizm, at yarışları, avcılık, basketbol, bilardo, binicilik, boks,

136 Sinan Başaran, "Cumhuriyet Döneminde Rize Türk Ocakları (1924-1931)", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Sonbahar 2017, Trabzon 2017, s. 70-71.

137 Tuncer- Hacıoğlu- Memişoğlu, *a.g.e.*, C.I, s.150.

138 Zafer Özgün, Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde (1923-1950) Bolu'da Yapılan Beden Eğitimi ve Spor Faaliyetleri, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Ana Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bolu 2019, s. 29.

139 *Amasya*, 23 Ocak 1930.

140 Tuncer-Hacıoğlu- Memişoğlu, *a.g.e.*, C.I, s.352.

141 Mehmet Serhat Yılmaz ve Erdoğan Ersoy, *Kastamonu Türk Ocakları (1923-1931)*, Töre Basım, Kastamonu 2012, s.78-79.

142 Karaer, *a.g.e.*, s.305.

143 *BCA*, CHP, 490.01.0.0. 657. 254. 1. s. 18.

144 *Türk Yurdu*, C. 26, S. 231, İkincikanun 1931, Ankara 1931, s. 38-40.

145 *Türk Yurdu*, C. 24, S. 223, Mayıs 1930, Ankara 1930, s. 86-87.

146 *Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı Zabıtları*, Ankara 1930, s. 40.

dağcılık, denizcilik, eskrim, futbol, güreş, izcilik, kayak, su sporları, tenis voleybol olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁷

Türk Ocakları şubelerinde spor faaliyetleri gerçekleştirilirken hayatını kaybeden tek sporcu Altay oyuncusu Vehbi olmuştur. Altay- Altınay maçında karnına top gelmesi sonucu nefes darlığından yaşamını yitiren Vehbi ve ailesine İzmir Türk Ocağı sahip çıkmış ve aileye maddi yardımda bulunmuştur.¹⁴⁸

Altay Spor Kulübünün Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir’de azınlık ve yabancı takımlara karşı elde ettiği başarıları düşündüğümüzde cumhuriyetin ilk yıllarında da Türk Ocakları spor takımlarının yabancı takımlarla karşılaşarak yarışmacı ruhunu milliyetçi refleksle spor alanlarına taşıyabileceği beklentisi haliyle oluşmakta. Fakat bu beklentiyi karşılayacak birkaç örnek dışında neredeyse hiçbir kayda ulaşamamış olmak bizi hayal kırıklığına uğrattı. Türk Ocağının himayesi altında faaliyet gösteren Ayvalık İdmanyurdu sporcularının Midilli takımı olan Pallez Viyakos’un daveti ile Midilli’ye gitmesi¹⁴⁹ dışında ulaştığımız bir bilgi olmadı. Dönemin basınında bu tür karşılaşmaların sporcular aracılığı ile Türk ve Yunan milleti arasında barış köprülerinin kurulmasına yardımcı olacağı vurgusu yapılmıştır. Maçın 2-2 beraberlikle sonuçlanması ise iki ülke gençlerinin başarısı şeklinde yorumlanmıştır.¹⁵⁰

Altay’ın İzmir’de karşılaştığı tüm yabancı takımlar İzmir Türk Ocağı tarafından misafir edilmişlerdir. İzmir Türk Ocağı Bulgaristan ekibi Botef’i 15 Eylül 1929 tarihinde İzmir Türk Ocağında ağırlamış, Altay ile müsabakaları sonrası Türk Ocağı binasında Botef oyuncularına çay ziyafeti verilmiştir.¹⁵¹

5-Türk Ocaklarında Geleneksel Sporlar

Ocaklılar özellikle Batı bölgelerinde faaliyet gösteren şubelerinde deve güreşleri organize etmişler, gelirini ihtiyaç sahibi ailelere, yoksul ve kimsesiz çocuklara bırakmışlardır.¹⁵² Türk Ocaklarının kimi şubeleri spor faaliyetleri ile toplumsal bütünleşmeyi ve sosyal yardım olgusunu da öne çıkarmışlardır.

Manisa’da bulunan Ocak şubeleri genellikle kendilerine gelir getirici nitelikte olan at yarışı, deve ve pehlivan güreşleri düzenleyerek buradan elde ettikleri gelirlerle kendi binalarını yapmışlar ve faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Salihli Türk Ocağı 1927 yılında deve güreşleri organize etmiş,¹⁵³ 1531925 yılında Ahmetli Türk Ocağı tarafından düzenlenen deve güreşinden elde edilen gelir Akhisar’da ilkokul yapımında kullanılmıştır.¹⁵⁴ Akhisar Türk Ocağı’na gelir sağlamak için deve güreşlerinin de yapıldığı dönemin basınından öğreniyoruz.¹⁵⁵ Nazilli’de de geleneksel deve güreşleri hâsılatı hayır kurumlarına bırakılmak üzere 1927 yılında Nazilli Türk Ocağı tarafından organize edilmiştir.¹⁵⁶

147 *Türk Ocakları 1930 Senesi Kurultayına Arzedilen, Merkez, Murakabe, İlim ve Sanat Heyeti Raporları*, Ankara 1931, s. 9.

148 Tuncer-Hacaloğlu- Memişoğlu, *a.g.e*, C. I, s.305.

149 Serap Taşdemir, “Ayvalık’ta Spor Hayatı (1924-1950 Yılları Arası)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 15, Sayı 29 (Bahar 2019), Ankara 2019, s. 454.

150 *Ayvalık*, 20 İkinci Teşrin 1930.

151 *Anadolu*, 16 Eylül 1929.

152 Güneş, *Aydın Türk Ocakları*, s.61.

153 *Anadolu*, 25 Kanun-ı Sani 1927.

154 *Anadolu*, 24 Şubat 1925, Özbaran, *a.g.e*, s.142.

155 *Anadolu*, 12 Mart 1926.

156 *Hizmet*, 30 Kanun-ı sani 1927.

Türk Ocaklarının en çok rağbet edilen etkinliği güreş müsabakaları idi. Ahmetli Türk Ocağı'nda 1925 yılında gerçekleştirilen pehlivan güreşlerinden sağlanan 3.000 lira yeni Ocak binasının yapımı için kullanılmıştır.¹⁵⁷ 15 Alaşehir Türk Ocağı'nın 1929 yılında organize ettiği pehlivan güreşlerinde seyircilerden toplanan paralar sosyal yardım amaçlı kullanılmıştır.¹⁵⁸

Muğla Türk Ocağı tarafından 1928 yılında pehlivan güreşleri düzenlenmiştir.¹⁵⁹ Düzce Türk Ocağı'nda pehlivan güreşleri düzenlendiği dönemin başında belirtilmiştir.¹⁶⁰ Bolu Türk Ocağı 13 Haziran 1925 tarihinde pehlivan güreşleri gerçekleştirmiştir.¹⁶¹ Bolu'da 1925 yılının Nisan ayında Türkiye ağır sıklet şampiyonu Urfalı Raşit pehlinvanın yaptığı gösteri büyük ilgi görmüştür. Aynı pehlivan Bolu Türk Ocağı'nın girişimleriyle Gerede ve Mudurnu da da gösteri müsabakalarına çıkmıştır.¹⁶² Kastamonu Türk Ocağı, Tayyare Cemiyeti ile birlikte güreş müsabakaları gerçekleştirmiştir.¹⁶³ Kütahya Türk Ocağı güreşe ilgiyi artırmak için güreş meydanı ve er meydanı oluşturmuş, halk Cuma günleri davul zurna ile güreşlere davet edilmiştir.¹⁶⁴ Maraş'ta da Türk Ocağı Cuma günleri halkın güzel vakit geçirmesi için güreş meydanını tahsis ederek, güreş müsabakaları düzenlemiş, güreş sporunu teşvik etmiştir.¹⁶⁵ Gelir sağlamak ve ata sporunun sevilip gelişmesine yardımcı olmak amacıyla Ödemiş Türk Ocağı da kasaba meydanında pehlivan güreşleri tertip etmiştir.¹⁶⁶ 1925 yılında Amasya Türk Ocağı tarafından gerçekleştirilen pehlivan güreşlerine çevre kaza ve köylerden pek çok kişi katılmıştır.¹⁶⁷

1924 yılı 563. Tarihi Kırkpınar Yağlı Güreşleri, Edirne Türk Ocağı yararına ünlü Başpehlivan Adalı Halil'in yönetiminde Sarayıcı Er Meydanı'nda 30 Mayıs 1924 tarihinde yapılmıştı. Başpehlivanlık Güreşleri sonunda, rakiplerini yenen Arnavut Benli Abdullah 1924 yılı 563. Tarihi Kırkpınar Yağlı Güreşleri Başpehlinvanı olarak ilan edilmişti.¹⁶⁸ 1925 yılında Hayranbolu Türk Ocağında pehlivan güreşleri yapılırken,¹⁶⁹ Edirne Türk Ocağı yararına pehlivan güreşleri 1927 ve 1928 yıllarında da devam etmiştir.¹⁷⁰

Ata sporu olan atçılık ve at yarışlarının da Türk Ocaklarının önemli spor etkinlikleri arasında yer aldığını görüyoruz. Cumhuriyetin ilanından sonra İzmir'deki at yarışları geleneğinin sürmesinde Sipahi Ocağı'nın desteği göz ardı edilemez. İzmir Türk Ocağı binasında faaliyet gösteren Sipahi ocağı kentte düzenlenen at yarışlarının programını Türk Ocağı desteği ile hazırlamıştır.¹⁷¹

157 Günver Güneş, "Türk Ocaklarının Manisa'da Kuruluşu ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki Faaliyetleri", *Türk Yurdu*, C.31, S.290, Ekim 2011, Ankara 2011, s.239.

158 *Anadolu*, 3 Mayıs 1929.

159 Bayram Akça, Cumhuriyet Döneminde Muğla Türk Ocağı Faaliyetleri, *Türk Yurdu*, C.31(63),S.282, Ankara 2012, s.217

160 *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Şubat 1930, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1929.

161 Arda Baş, *Bolu Türk Ocağı*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2018, s. 32-33.

162 *Altın Yaprak*, 15 Nisan 1341.

163 Yılmaz- Ersoy, *a.g.e.*, s. 57.

164 Tuncer,-Hacaloğlu- Memişoğlu, *a.g.e.*, C.I, s.120.

165 Üstel, *a.g.e.*, s. 161.

166 *Sada-yı Hak*, 1 Şubat 1341.

167 *Amasya*, 2 Kanun-ı evvel 1341,

168 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Kanun-ı evvel 1924, Mehmet Ağırğan, "Edirne Türk Ocağı Binası", *Edirne Hudut Gazetesi*:1.12.2015.

169 *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1925.

170 *Edirne Postası*, 29 Ekim 1927, *Edirne Postası*, 24 Nisan 1928.

171 İzel Çetinkaya, Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Atlı Sporlar (1923-1963), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2022, s. 58.

Akhisar Türk Ocağı tarafından ilkbahar At Koşuları ilk kez 1925 yılından itibaren gerçekleştirilmiştir. Koşular 5 farklı alanda yapılmış, kazanalar için ödüller Türk Ocağı tarafından verilmiştir.¹⁷² Akhisar'da 16 Kasım 1925¹⁷³ ve 30 Nisan 1926 tarihlerinde koşulan at yarışlarında dereceye girenlere ödüller Türk Ocağı yöneticileri tarafından dağıtılmıştır.¹⁷⁴ Sivas ve kazalarında da Türk Ocakları at yarışlarıyla yakından ilgilenmiştir.¹⁷⁵ 1927 yılı Mayıs'ın yirmisinde "Acı Su" da yapılan Şarkışla At Koşusu'nun geliri Tayyare Cemiyeti ile Türk Ocakları arasında paylaşılmıştır. Edirne Türk Ocağı¹⁷⁶ Aksaray Türk Ocağı¹⁷⁷ Şarkışla Türk Ocağı, Bolu Türk Ocağı,¹⁷⁸ Bartın Türk Ocağı,¹⁷⁹ Muğla Türk Ocağı¹⁸⁰ Hayrabolu Türk Ocağında da¹⁸¹ at yarışlarının gerçekleştirildiğini Ocak raporlarında ulusal ve yerel basında çıkan haberlerden öğreniyoruz.

6-Türk Ocaklarının Kapatılması Ve Spor Şubelerinin Durumu

Türk Ocakları 10 Nisan 1931 tarihinde kapatılarak bütün emlak ve mal varlığı ile birlikte CHP'ne devredilmiştir. Sürecin sağlıklı işlemesi için bir tasfiye encümeni oluşturulmuş encümen hızla çalışmalarına başlamıştır. Türk Ocakları'nın şubeleri ile gerçekleşen yazışmalarda Tasfiye Encümeni, Ocak şubelerinin durumu hakkında geniş bilgi talep etmiş, kayıtlı tüm mal varlıklarının tahmini olarak değerleri istenmiş ve bunlardan kullanılacak durumda olanların belirlenerek listesinin gönderilmesini belirtmiştir.¹⁸² Ocakların şubelerine Tasfiye Encümeninin gönderdiği yazılarda ocak şubelerine spor teşkilâtının olup olmadığı, varsa miktar ve mahiyeti ile kendi binasının olup olmadığı sorulmuştur.¹⁸³ Ocak emlakı içinde bulunan spor saha ve meydanlarının satılmaması istenmiştir.¹⁸⁴ Türk Ocağı şubelerinde kayıtlı eşyalardan CHF'na gönderilecek olanından fazlasının mahallî spor teşkilâtının mevcut ihtiyacının karşılanmasına yönlendirilmesi uygun görülmüştür. Kullanılacak eşyaların ve malzemenin satılmadan mahalli spor kurumlarına makbuz karşılığında ve demirbaş olarak hediye ve teslim olunmasının yerinde olacağı belirtilmiştir. Satışın ancak bu konular yerine getirildikten sonra gerçekleşeceği karar altına alınmıştır.¹⁸⁵

Ocakların devir işlemleri uzun sürmüş kimi yerlerde sorunlarda yaşanmıştır. Spor sahası ve spor malzemelerine sahip pek çok ocak şubesi bunları CHF'na devretmek durumunda kalmıştır. Ocak kapatıldığında ocakların spor kulüpleri de faaliyetlerini ya sonlandırdılar ya da farklı isimlerle yollarına devam ettiler.

Gaziantep Türk Ocağı'nın voleybol, tenis, futbolla ilgilenen ve 125 üyesi olan spor kulübü de CHF'sının himayesinde bulunuyordu. Kendilerine ait binaları yoktu.¹⁸⁶ Gaziantep

172 *Anadolu*, 8 Nisan 1925.

173 *Anadolu*, 12 Teşrin-i Sâni 1925.

174 *Anadolu*, 29 Nisan 1926; *Hizmet*, 26 Nisan 1926; *Hizmet*, 27 Nisan 1926.

175 Osman Yıldız, "Kızılırmak Gazetesi ve Türk Ocakları (1925-28)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: XIX, Bahar 2006, s.531.

176 *Edirne Postası*, 24 Nisan 1928.

177 Gülin Öztürk, "Aksaray Türk Ocağı ve İlk Faaliyetleri (1924-1931)", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt:5, Sayı:15, Kış 2016, Ankara 2016, s. 352.

178 Mehmet Solak, Murat Tarhan, Fahri Kılıç, "Bolu Türk Ocağı'ndan Kesitler", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Cilt:16, Yıl:16, Sayı: 3, 16, Bolu 2016, s.421-422.

179 Namal, *a.g.e.*, s. 111-112.

180 Akça, *a.g.m.*, s.217.

181 *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1925.

182 *BCA*, CHP, 490.01/80.298.2.11.

183 *BCA*, CHP, 490.01/2.7.7, s.1-3.

184 Ahmet Deniz, Mustafa Arıkan, "Bozdoğan, Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:15, Konya 2004, s.419.

185 *BCA*, CHP, 490.01/80.298.2.

186 Neslihan Bolat Bozaslan, "Türk Ocakları'nın Kapatılması ve Mallarının Tasfiyesi Gaziantep Türk Ocağı Örneği", *Turkish Studies - History*, 15(2), Ankara 2020, s. 407-419.

Türk Ocağı'nın tasfiyesi sırasında ocak binasında faaliyet gösteren spor kulübüne çalışmaları için yer tahsis edilmiştir.¹⁸⁷ Tasfiye sırasında Kilis Türk Ocağı'nın da bir spor kulübüne sahip olduğu ve ihtiyaçlarını karşılayamadığı için kapandığı belirtilmiştir.¹⁸⁸

Antalya Türk Ocağı'nın spor sahası, Ayvalık, Edremit, Susurluk spor sahası ve salonları, İzmir Kemalpaşa Türk Ocağı Sahası da¹⁸⁹ da CHP ve Halkevine geçmiştir.

Sonuç

Türk spor tarihi ve Türk Ocakları alanında yapılan araştırmalarda ihmal edilen konulardan biri Türk Ocaklarının Osmanlı Devletinin son, cumhuriyetin ilk yıllarında spor faaliyetleri olmuştur. İttihat ve Terakki'nin koruyuculuğunda paramiliter dernekler ile desteklenen yalnızca birkaç şehirle sınırlı kalmış ve genel merkezin sistematik çalışmasından, Selim Sırrı'nın (Tarcan) bireysel gayretleri dışında yoksun kalan Türk Ocakları İzmir gibi azınlıkların yoğun yaşadığı kentlerde Türklüğü spor alanlarında yüceltmeyi ilke edinmişti. Bunu kısmen de Altay gibi kulüplerin başarılarıyla elde etti. Ama bu düşüncesini yaygınlaştıramadı. Mondros Antlaşması sonrası işgallerle birlikte kapatılmış olan Türk Ocakları'nın spor faaliyetleri de ancak işgallerden kurtuluş sonrasına kaldı. 1922 yılı sonbahar aylarında yeniden açılmaya başlayan Türk Ocakları'nın öncelikli çalışma alanı Türklük bilincini toplumun tüm kesimlerine yaygınlaştırmak ve CHP ile bütünleştikten sonra da Cumhuriyet devrimlerini halka anlatmak ve benimsetmek olmuştur. Spor öncelikli çalışma alanı olarak görülmemiştir. Nitekim spor konusunda ilk ciddi kararlar ancak 1926 kurultayında şekillenmeye başlamıştır. Hükümet programlarında da Türk Ocakları'nın bu alana yönlendirilmesi ile ilgili bir ize rastlayabilmemiş değiliz. Buna karşın kapatıldığı 1931 yılında sayıları 267'ye ulaşmış olan Türk Ocakları şubelerinin önemli bir kısmının spor komiteleri oluşturduğunu, modern sporlar ile geleneksel sporları birlikte yürütme çabası içinde olduklarını görmekteyiz. Bunun dışında bulunduğu yerleşimde neredeyse tek örgütlü gençlik derneği olduğu için spor kulüplerinin kuruluşu, hiç olmazsa desteklenmesi ya da himaye edilmesi de Türk Ocağı eliyle gerçekleşmiştir.

Batı'da açılan Türk Ocağı şubelerinin spor faaliyetleri konusunda oldukça ileri gittiklerini, hatta rehber ve önder olduklarını söylememiz mümkün. Kurultay raporları, genel merkez raporları, Türk Yurdu dergisindeki haberler ile yerel ve ulusal basında Türk Ocakları'nın spor etkinlikleri ile ilgili çıkan ilan ve haberler kurumun ve şubelerinin özellikle 1924 sonrasında dikkat çekici gelişimini, kamuoyunun ilgisini ortaya koymaktadır. Popüler oyun futbol bu gelişimde başat rol oynamaktadır. Futbolun yanı sıra bölgelerin coğrafi durumuna göre atletizm, bisiklet, voleybol, tenis, boks, kayak, su sporları, avcılık, izcilik, dağcılık öne çıkan branşlar olmuştur. Kimi ocak şubelerinde oldukça pahalı olmasına karşın bilardo masaları göze çarparıyordu. At yarışları, deve güreşleri ve pehlivan güreşleri müsabakalar ise çoğu kez yoksul öğrenciler için gelir getirme amaçlı yapılmıştır. Her ocak şubesinin spor sahası olmasa da yerel yönetimlerin desteği ile başta futbol, atletizm, voleybol ve tenis sahalarına sahip olduklarını biliyoruz. Türk Ocakları'nın eski genel merkezi İstanbul ile cumhuriyet döneminde yeni genel merkezi Ankara'da Ocağın spor faaliyetlerinin zayıflığı ise gerçekten ilginç bir durumdur. İstanbul'daki gelişme kentteki güçlü ve köklü spor kulüpleri ile açıklanabilir lakin Ankara'daki sorunu açıklayabilecek bir mazeret görünmüyor. Türk Ocakları buldukları yerleşimlerde sportif etkinliklerin içinde olamasa bile kimi zaman ya bandosu, ya konukların ağırlanması, ya da sporcu misafirlere çay ziyafeti, yemek verilmesi gibi ağırlama ve karşılama törenlerinde mutlaka yer almış sporcu gençliği yalnız bırakmamış desteğini hissettirmiştir. Faaliyet gösterdiği 1923-1931 yıllarında Türk Ocakları hükümet, TİCİ, eğitim kurumları dışında cumhuriyetin ilk yıllarında sporun toplumun en ücra köşelerine ulaştırılmasında, desteklenmesinde ve geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

187 BCA, CHP, 490,01/66.250.1.1.

188 BCA, CHP, 490,01/66.250.1.13.

189 Tuncer,-Hacaloğlu- Memişoğlu, *a.g.e.*, C.1, s.389-400.

Kaynakça

Arşivler

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi

BCA, CHP, 490.01/2.7.7, s.1-3.

BCA, CHP, 490.01.65.247.2.39.

BCA, CHP, 490,01/66.250.1.1.

BCA, CHP, 490,01/66.250.1.13.

BCA, CHP, 490.01.69.262.2, Ek.68.

BCA, CHP, 490.01.73.275.1.

BCA, CHP, 490.01.74.279.1.73.

BCA, CHP, 490.01/80.298.2.

BCA, CHP, 490.01.623.46.1.136-138,

BCA, CHP, 490.01. 657. 254. 1.18.

Gazete ve Dergiler

Ahenk

AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Altın Yaprak

Amasya,

Anadolu

Asia Minor Studies

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu Dergisi

Ayvalık

Cumhuriyet

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Edirne Hudut Gazetesi

Edirne Postası

Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi

Hâkimiyet-i Milliye

Hizmet

İstanbul Üniversitesi, Spor Bilimleri Dergisi

Paşaili

Sada-yı Hak

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Spor Âlemi Mecmuası

Toplumsal Tarih

Turkish Studies - History

Türk Yurdu

Türk Sözü

Türkiye İdman Mecmuası

Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi,
Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
Vakit

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

Kitap ve Makaleler

Akcan, Erol (2015), İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akça, Bayram (2012), "Cumhuriyet Döneminde Muğla Türk Ocağı Faaliyetleri", *Türk Yurdu*, C.31(63),S.282, s.215-218..

Akın, Yiğit (2018), *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, Erken Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor*, 3. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları.

Arıkan, Mustafa, Deniz Ahmet (2004), "Türk Ocakları'nın Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:15, s.401-432.

Arslan, Zehra (2008), Trabzon Türk Ocağı (1925-1931), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Programı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon.

Ateş, Sanem Yamak (2012), *Asker Evlatlar Yetiştirmek II. Meşrutiyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi, Askerî Talim Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İstanbul: İletişim Yay.

Baş, Arda (2018), *Bolu Türk Ocağı*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Başaran, Sinan (2017), "Cumhuriyet Döneminde Rize Türk Ocakları (1924-1931)", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Sonbahar 2017, s.63-82.

Bayraktutan, Yusuf (1999), *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, İstanbul.

Bilir, Ali (2007), *Geçmişten Günümüze Görele*, İstanbul: © Kitabevi.

Bozaslan, Neslihan Bolat (2020), "Türk Ocakları'nın Kapatılması ve Mallarının Tasfiyesi Gaziantep Türk Ocağı Örneği", *Turkish Studies - History*, 15(2), s. 407-419.

Bozkurt, Celil (2013), *100. Yılında Bursa Türk Ocağı (1913-2013)*, Ankara: Türk Ocağı Yayınları.

Bozkurt, Celil (2015), "Bursa Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1913 - 1931)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 214 Şubat 2015, s.149-186.

Bozkurt, Uğur (2016), İstanbul Türk Ocağı Kuruluşu ve Faaliyetleri 1912-1931. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Van.

Candan, Nurullah, Bağırhan Tanju(2010), "Türk Ocaklarından Halkevlerine: Türkiye'de Sporun Erken Dönem Öyküsü", *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3, s. 17-32.

Çakmak, Serhat (2022), *Türk Milliyetçiliğinin Teşkilatlanması Sürecinde Giresun Türk Ocağı (1917-2021)*, İstanbul: Der Yayınları.

Çetinkaya, İzel (2022), Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Atlı Sporlar (1923-1963), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir.

Çoban, Belkis Ayaz (2016), *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Akhisar Kazası (1923-1933)*, Akhisar: Akhisar Belediyesi Kültür Yayınları.

- Dilek, Hızır(2014), “Mardin Türk Ocağının Eğitsel Faaliyetleri ve Tasfiye Sürecinde Yaşanan Sorunlar”, *Asia Minor Studies*, Cilt 2, Sayı 4, Temmuz 2014, s.67-89.
- Ertuğ, Ali Rıza (1977), *Türk Futbol Tarihi 1890-1923*, Ankara: Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü Yayını.
- Fişek, Kurthan (1985), *100 Soruda Türkiye Spor Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Georgeon, François (2009), “Kemalist Dönemde Türk Ocakları (1923-1931)”, *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, (Çev.Ali Berktaş), 9. Baskı, İstanbul: YKY Yayını.
- Göçgün, Önder (2014), *Cumhuriyet Döneminde Denizli'nin Spor ve Kültür Tarihçesi*, Denizli: Denizli Belediyesi Kültür Yayınları.
- Güneş, Günver (1990), İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri (1923-1931), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir.
- Güneş, Günver (2003), “Türk Ocaklarının Kuruluşunun Doksan Birinci Yıldönümünde Taşra Şubelerine Bir Örnek: Ödemiş Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)”, *Türk Yurdu*, Cilt:23, Sayı:192, Ağustos 2003, s.27-32.
- Güneş, Günver (2005), “Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İzmir’de Futbol”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:142, Ekim 2005, s.68-77.
- Güneş, Günver (2011), “Türk Ocaklarının Manisa’da Kuruluşu ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarındaki Faaliyetleri”, *Türk Yurdu*, C.31, S.290, Ekim 2011, s.235-247.
- Güneş, Günver (2012), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın Türk Ocağı (1923-1931), *Türk Yurdu*, Cilt:32, Sayı:300, Ağustos 2012, s.57-68.
- Güneş, Günver (2012), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Modern Sporların İzmir’e Girişi (1850-1922)*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Güneş, Günver (2015), Kurtuluşun Sonra İzmir’in Yeniden Kuruluşunda İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)”, *Kurtuluş ve Kuruluş’un Sembol Kenti İzmir*, Yay. Haz: Murat Alper Parlak, Ankara: ATAM Yayını, s.379-405.
- Güneş, Günver, Akhan, Aylin (2019), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ödemiş’te Spor Yaşamı”, *İzmir Spor Tarihi*, Edit: Günver Güneş, Bahri Okumuş, Ankara: Ütopya Yayınevi, s.414-429.
- Güneş, Günver (2020), “II. Meşrutiyet Döneminde Spor”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları II, II. Meşrutiyet*, Edit: Saime Selenga Gökgöz, Ahmet Oğuz, İstanbul: Kriter Yayınları, s. 243-297.
- İlgar Yusuf (2011), “Türk Ocakları Afyonkarahisar Şubesi (1914-1931)”, *Türk Yurdu*, Sayı 282, Şubat 2011, s. 193-206.
- Kaçmaz, İbrahim (2000), Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı’nın Kuruluşu ve Gelişiminde Rol Oynayan Siyasi, İdari ve Sosyal Faktörler, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Malatya.
- Karaer, İbrahim (1992), *Türk Ocakları ve Türk İnkılâbı*, Ankara: Türk Yurdu Yayını.
- Kılıç, Fahri (2016), *Altın Yaprak (Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Eğitime Taşradan Bir Bakış)*, Bolu: Siyasal Kitabevi.
- Kılıç, Hulusi (2009), “Çukurova’da Spor’un Altın Kozası”, *Sıcağıyla, Acısıyla Adana Futbolu*, Derleyenler: Yavuz Yıldırım, Mustafa Uçar, İstanbul: İletişim Yayınları, s.35-51.
- Korkmaz, Sevdâ, Biçer, Turgay (2018), “Erken Cumhuriyet Döneminde “Türk Ocakları ve Spor”, İstanbul Üniversitesi, Spor Bilimleri Dergisi, C.8, S.2, s.77-87.

- Kuruloğlu, Fehim (2014), *Altay Spor Kulübü Tarihi*, İzmir: Ecem Basın Yay.
- Küçükkuşurlu, Murat (2011), "Bayburt Türk Ocağı ve Faaliyetleri", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, 1 Ocak 2011, s.43-55.
- Namal, Yücel (2014), *Zonguldak Türk Ocakları (1923-1931)*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Oral, M. Ali (1954), *Türkiye Futbol Tarihi, 1913-1922*, Cilt:1, Fasikül:2, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.
- Önder, Meltem (2019), "1929-1933 yıllarında İzmir Basınında Turgutlu", *20 Yüzyılda Turgutlu*, Edit: Nurettin Gülmez, Nejdet Bilgi, 2. Baskı, Turgutlu: Turgutlu Belediyesi Kültür Yayını, s.299-330.
- Özbaran, Salih (2013), *Küllerinden Doğan "Kasaba" Turgutlu*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Özçakır, Gürdal (2008), *Karadeniz Ereğli Futbol Tarihi 1923-1950*, İstanbul: Yeşil Elma Yayıncılık.
- Özdemir, Nuray(2013), "Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı İlk Uluslararası Organizasyon: 1924 Paris Olimpiyatları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 51, Bahar 2013, s. 717- 744.
- Özgün, Zafer (2019), Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde (1923-1950) Bolu'da Yapılan Beden Eğitimi ve Spor Faaliyetleri, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Ana Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bolu.
- Özınan, Barış (2019), "Haber Gazetesine Göre Samsun'da Spor (1924-1925)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt:18, Sayı:35, s.109-123.
- Özmaden, Harun(1999), Cumhuriyet Dönemi İlk Spor Teşkilatı Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın (1922-1936)Yapılanma Sürecinde Beden Eğitimi ve Sporun Fonksiyonları, Fonksiyonlardaki Değişimler ve Toplumsal Hayata Etkileri, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.
- Öztürk, Gülin (2016), "Aksaray Türk Ocağı ve İlk Faaliyetleri (1924-1931)", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt:5, Sayı:15, Kış 2016, s.347-362.
- Öztürkatalay, Latif (1995), *Mardin ve Mardinliler*, İstanbul: Seçil Ofset.
- Pınar, Mehmet (2015), "Adana Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 41, Aralık 2015, s.537-552.
- Sanus, Murat, Özçelik, Ali (2019), "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Tire'de Futbol", *İzmir Spor Tarihi*, Edit: Günver Güneş, Bahri Okumuş, Ankara: Ütopya Yayınevi, s.364-379.
- Sarınay, Yusuf (1994), *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)* İstanbul: Ötügen Yayınevi.
- Sekban, Şeyda (2021), Türkiye Cumhuriyetinin İlk Yıllarında İzmir'de Spor Yaşamı (1923-1938), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın.
- Sevin, Veli (2016), *Ödemiş'te Futbol*, İzmir: Efe Ofset.
- Solak, Mehmet, Tarhan, Murat, Kılıç, Fahri (2016), " Bolu Türk Ocağı'ndan Kesitler", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Cilt:16, Yıl:16, Sayı: 3, 16, s.211-230.
- Soncu, Ayşegül (2012), Kimliklerin İnşasında Kurumsal Dergilerin Rolü: Türk Yurdu ve Ülkü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.

- Spor'da 50 Yıl (1923-1973) (1974)*, Urfa: Urfa Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığı.
- Şahingöz, Mehmet Ünal, Tekin (2019), "Türk Ocaklarının Spor'a Bakışı ve Faaliyetleri", *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları III*, Edit: Cengiz Buyar, Mehmet Türkmen, Nurdin Useev, Bişkek: Kırgızistan Manas Üniversitesi Yayını No: 307, s.541-550.
- Taşdemir Serap (2004), "Sivas Türk Ocağı ve Dergisi: Birlik", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:20, Sayı:58, s.245-260.
- Taşdemir, Serap (2010), Ayvalık Türk Ocağı ve Etkinlikleri, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:28, s.241-262.
- Taşdemir, Serap (2019), Ayvalık'ta Spor Hayatı (1924-1950 Yılları Arası), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 15, Sayı 29, Bahar 2019, s.443-471.
- Tuna, Ezgi (2015), "Batı Anadolu Türk Ocakları", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın.
- Tuncer, Hüseyin, Hacaloğlu, Yücel, Memişoğlu Ragıp(1998), *Türk Ocakları Tarihi Açıklamalı Kronoloji 1912-1997*, I. Cilt, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı Zabıtları, (1930)*, Ankara: Türk Ocakları Merkez Matbaası.
- Türk Ocakları 1930 Senesi Kurultayına Arzedilen, Merkez, Murakabe, İlim ve Sanat Heyeti Raporları, (1931)*, Ankara: Türk Ocakları Merkez Matbaası.
- Türk Ocağı Esas Nizamı,(1334)*, , İstanbul: Orhaniye Matbaası
- Türk Ocakları Mesai Programı, (1926)*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- Türk Ocağı Muhasebe Programı, (1330)*, İstanbul.
- Türkyılmaz, Zeynep (2011), Cumhuriyet Döneminde Tire 1923-1938, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir.
- Üstel, Füsün (1997), İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931), İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Yıldız, Osman (2006), "Kızılırmak Gazetesi ve Türk Ocakları (1925-28)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: XIX/Bahar 2006, s.523-550.
- Yılmaz, Mehmet Serhat, Ersoy, Erdoğan (2012), *Kastamonu Türk Ocakları (1923-1931)*, Türk Ocaklarının 100. Yılı, Kastamonu: Töre Basımevi.
- Yurtoğlu, Nadir (2020), "Atatürk Döneminde Türkiye'de Spor Politikası (1922-1938)", *Sporda Finansal, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar*, Edit: İbrahim Yaşar Gök, Faruk Dayı, Ankara: Nobel Yayıncılık, s.1-45.
- Yüce, Mehmet (2015), İdmançı Ruhlar, Futbol Tarihimizin Klasik Devreleri 1923-1951, I. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yüce, Mehmet (2014), *Osmanlı Melekleri, Futbol Tarihimizin Kadim Devreleri*, Cilt:1, I. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

CUMHURİYETİN ONUNCU YIL KUTLAMALARI: ÇORUM ÖRNEĞİ*

DECENNIAL CELEBRATIONS OF REPUBLIC: ÇORUM EXAMPLE

Yücel NAMAL**, Melek TOPARLAK ŞAHİN***

Geliş Tarihi/Received:21.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted:04.12.2023

NAMAL, Yücel- TOPARLAK ŞAHİN, Melek (2024), "Cumhuriyetin Onuncu yıl Kutlamaları: Çorum Örneği", Belgi Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/1, ss. 45-62.

Öz

Milli birlik ve beraberliğin güçlenmesinde, milli ruhun canlanmasında önemli bir yere sahip olan milli bayramlar, Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Milli Mücadele yılları sonrasında yeni Türk Devleti'nin kurulması ile birlikte milli bağımsızlığın kazanıldığı ve milli egemenliğin sağlandığı günler resmi bayram olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda milli egemenliğin aşamalarından olan Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim günü milli bayram olarak resmileştirilmiştir. 29 Ekim günü, resmi olarak 1925 yılından itibaren ülkenin her köşesinde kutlanmıştır. Bununla birlikte 29 Ekim 1933 tarihi, Cumhuriyet'in onuncu yılı olması dolayısıyla bayram merasimlerinde ayrı bir öneme sahiptir. Cumhuriyet'in ilk on yılında yapılan faaliyetler ve Cumhuriyet'in onuncu yılını doldurması kutlamaların temelini oluşturmuştur. 1933 yılı kutlamalarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş bir devlet olma yolunda attığı adımlar ülke genelinde ve dünya çapında duyurulmak istenmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü kutlamaları oldukça geniş kapsamlı olarak yurt dışında elçiliklerde ve ülke genelinde şehir, kasaba ve köylerde yapılan büyük hazırlıklarla kutlanmıştır. Yurdun her tarafında olduğu gibi, kutlama hazırlıkları için Çorum'da da Vali'nin başkanlığında kurulan komisyon, Ankara'daki yüksek komisyondan gelen tamimleri, broşürleri, duvar ve el ilanlarını derhal kazalara, nahiye ve köylere dağıtmıştır. Bunun yanı sıra Halk Fırkası, Halkevi idare heyetleri, öğretmenler ve öğrenciler kutlamalarda aktif görev almışlardır. Bu çalışmada Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarının Çorum ve ilçelerindeki bayram hazırlıkları ile bayram kutlamaları ele alınmıştır. Çorum merkezi, ilçeleri, kasaba ve köylerinde, Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamasında yapılan çalışmalar, yapılan hazırlıklar, kutlamalarda kimlerin bulunduğu ve kutlamanın içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet'in ve inkıpların Çorum ili üzerindeki sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel etkilerine ve halkın Cumhuriyet'e olan bağlılığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Cumhuriyet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, TBMM Zabıt Ceridesi, Resmi Gazete, ulusal ve yerel gazetelerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Çorum, Cumhuriyet Bayramı, Onuncu Yıl Kutlamaları.

*Bu makaleye yazarlar eşit oranda katkıda bulunmuşlardır.

**Doç.Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, yucelnamal@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8074-0134>).

*** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, (<https://orcid.org/0000-0002-1479-4038>).

Abstract

National holidays, which have an important place in strengthening national unity and solidarity and revitalizing the national spirit, have an important place in Turkish history. With the establishment of the new Turkish State after the years of the War of Independence, the days when national independence was gained and national sovereignty was established were accepted as official holidays. In this context, 29 October, the day when the Republic was declared, one of the stages of national sovereignty, became official as a national holiday. October 29 has been officially celebrated in every corner of the country since 1925. However, October 29, 1933 has a special importance in holiday ceremonies as it is the tenth anniversary of the Republic. The activities carried out in the first ten years of the Republic and the tenth anniversary of the Republic formed the basis of the celebrations. During the 1933 celebrations, the steps taken by the Republic of Türkiye towards becoming a modern state were intended to be announced throughout the country and around the world. In this context, the tenth anniversary celebrations of the Republic were celebrated extensively in embassies abroad and with great preparations in cities, towns and villages throughout the country. As in all parts of the country, the commission established under the chairmanship of the Governor in Çorum for the preparations for the celebration immediately distributed the circulars, brochures, walls and flyers coming from the high commission in Ankara to the districts, townships and villages. In addition, the People's Party, Community Center administrative committees, teachers and students took an active part in the celebrations. In this study, the preparations and celebrations of the tenth anniversary of the Republic in Çorum and its districts are discussed. Information was given about the work done in the tenth anniversary celebration of the Republic in Çorum center, districts, towns, and villages, the preparations made, who was present at the celebrations, and the content of the celebration. In addition, the social, political, economic, and cultural effects of the Republic and the revolutions in Çorum province, and the loyalty of the people to the Republic were tried to be revealed. For this purpose, the Republic Archive, the Turkish Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs, the Turkish Grand National Assembly Minutes, the Official Gazette, and national and local newspapers were used.

Keywords: *Republic, Çorum, Republic Day, The Decennial Celebrations.*

Giriş

İslamiyet öncesi Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan “bayram” kavramı, İslamiyet’in kabulünden sonraki dönemde de önemini korumuştur. İlk Türk-İslam Devletlerinde dini bayramlarla birlikte kutlanmaya devam eden bu özel günler, Osmanlı döneminde ve Türk Devleti’nin ilk yıllarında “iyd” olarak adlandırılmıştır. Osmanlı’da milli bayram kavramı, II. Meşrutiyet’in ilan günü için kullanılmış ve II. Meşrutiyet’in ilan edildiği gün olan 10 Temmuz (23 Temmuz) günü “*İyd-İ Milli*” olarak kabul edilmiştir.¹ Milliyetçilik akımının etkisiyle başlayan millî yapılanma sürecinde, millî devletlerin imparatorluklara karşı kendilerini ispatlama, halka kabul ettirmenin ifadesi olarak gördüğü bayrak, marş ve millî günler oldukça önemli kavramlardı. Devletin gücünü, milletin bağımsızlığını, demokrasinin gelişini ifade eden bu özel günler zamanla resmileşmiş ve halkın yoğun katılımı ile kutlanan günler haline gelmiştir.² Milli bayramlar, millete milli kimliğin benimsenmesi, devlet otoritesinin gösterilmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Halkı bir arada tutmak, toplumsal dayanışmayı kuvvetlendirmek ve milliyetçi ruhu canlı tutmak milli günlerin kutlanma hedefleri arasındadır.³ Dinî veya millî açıdan özel önemi olan ve topluca kutlanan gün⁴ anlamına gelen milli bayramlar, aynı zamanda Millî Mücadele döneminin de birer yadigarlarıdır. 19 Mayıs, 23 Nisan, 30 Ağustos, 29 Ekim günleri, Türk Kurtuluş Savaşı’nın dönüm noktalarıdır. Türk tarihinin bağımsızlık ve egemenlik aşamalarını anlatan bu tarihler yeni Türk devletinin kurulmasıyla resmi bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda, milli egemenliğin en önemli aşaması olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılış tarihi 23 Nisan günü, 1921 yılından itibaren “*Ulusal Egemenlik*” bayramı olarak kutlanmıştır.⁵ 1923 yılında ise Saltanatın kaldırıldığı gün olan 1 Kasım 1922 günü “*Hâkimiyet Bayramı*” olarak kabul edilmiştir.⁶ 29 Ekim 1923 yılında ise Cumhuriyet ilan edilmiş ve Cumhuriyet’in ilanı, tüm yurttan 101 pare top atışı ile halka duyurulmuştur. Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre sonra da 29 Ekim günü 19 Nisan 1924’te çıkarılan 628 sayılı kanun ile *ulusal bayram* olarak ilan edilmiştir.⁷ 23 Nisan 1925 günü 29 Ekim’in milli bayram olarak kabul edilmesi ile ilgili kanun, resmi gazetede yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre, bayram kutlamalarının uygulama şekli, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenecek ve bayram kutlamaları için yurt içinde hükümet tarafından yurtdışında ise elçiler tarafından resmi davetler yapılacaktır.⁸ Bundan sonraki süreçte daha kapsamlı kutlamalara sahne olan Cumhuriyet Bayramları, ülkenin her köşesinde büyük heyecan içinde kutlanmıştır. Cumhuriyet’in birinci yıl dönümü olan 29 Ekim 1924 tarihinde yapılacak olan merasim devlet tarafından organize edilmiş ve bu konuda kararname yayınlanmıştır. 1924 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına büyük özen gösterilmiş, kutlamalara halk yoğun bir ilgi göstermiştir.⁹ Özellikle Cumhuriyet Bayramlarında yapılan resmigeçitler, memleket varlıklarının hem yurt içinde hem de dış dünyaya karşı teşhir edilmesine ortam hazırlamıştır. Bu bağlamda resmigeçitler Cumhuriyet Bayramlarının kalbini oluşturmaktadır.¹⁰ 27 Mayıs

1 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 13.113.44/18.07.1922.

2 Bengül Bolat Salman, *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s. 10.

3 Arzu Öztürkmen, “Millî Bayramlar: Şekli ve Hatırası I”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 28 ve 29, Nisan-Mayıs 1996, s. 32.

4 İslam Ansiklopedisi, “Millî Bayram”.

5 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, Cilt: 10, Birleşim: 24, 23.4.1337, s. 74.

6 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Cilt: 3, Birleşim: 41, 24.10.1339, s. 16.

7 BCA, 30.18.1.1, 12.75.6.; BCA, 51.0.0.0, 2.13.2.

8 Resmi Gazete, 23 Nisan 1341, No: 96, s. 129; TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Cilt: 18, Birleşim: 106, 19.04.1341, s. 166.

9 Yasemin Doğaner, “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, Yıl: 5, Şubat 2007, s. 120.

10 Arzu Öztürkmen, “Millî Bayramlar: Şekli ve Hatırası I”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 28 ve 29, Nisan-Mayıs 1996, s. 32.

1935 tarihine gelindiğinde ise millî bayramlar ve resmî tatiller “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun” ile son şeklini almıştır. Alınan karara göre 23 Nisan gününün “Ulusal Egemenlik Bayramı”, 29 Ekim gününün “Ulusal Bayram” ve 30 Ağustos “Zafer Bayramı’nın da kutlama günleri olduğu ve bu günlerde kurumların kapanmasının mecbur olduğu belirtilmiştir.¹¹ Millî bayram günlerinde resmi ve özel kurumların tatil edilmesi halkın bayram günlerine olan ilgisini ve katılımını olumlu yönde etkilemiştir.

1933 Yılı Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları

Cumhuriyet’in onuncu yılını kutlama programları, daha önceki yıllarda yapılan kutlama programlarından farklı olarak hükümet kontrolünde gerçekleşmiştir. Hükümet, 1933 yılında meclise sunulan altı maddelik kanun teklifi ile¹² Cumhuriyet’in onuncu yılı kutlamaları için “Cumhuriyetin İlanının Onuncu Yıldönümü Kutlama Kanunu” adı altında bir kanunla bayram hazırlıklarına resmîyet kazandırmıştır. Bu kanunla, Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümünün üç gün kutlanacağı ve bu üç gün resmi dairelerin, özel kurumların tatil edileceği bildirilmiştir. Bayram masraflarının ise hükümet tarafından belirlenen kurallar doğrultusunda belediye ve vilayet bütçelerinden karşılanması¹³ uygun görülmüştür. Ayrıca bayramın üç günü bütün telgraf, mektup ve kart ücretlerinde yüzde elli indirim yapılmıştır.¹⁴ Bununla birlikte Cumhuriyet Bayramı’nın onuncu yılı olması dolayısıyla yapılan kutlamalarda asayiş ve düzenin korunması, bayram günü ülkeyi ziyaret eden devlet temsilcilerinin¹⁵ ağırlanması¹⁶konularında özen gösterilmiştir.¹⁷ 1933 yılı kutlamaları¹⁸ yurttan düzenlenen merasim ve konuşmalarla sınırlı kalmamış, Cumhuriyet’in onuncu yılı adına ve Cumhuriyet’in önemini belirtmek için çeşitli yayınlar¹⁹ yapılmıştır.²⁰ Ayrıca yurttan yapılacak olan, bayram kutlama merasimleri için hazırlıklar²¹ çok önceden başlamış ve onuncu yıl kutlamaları için kutlama kanununda belirtildiği üzere merkeze bağlı bir “Yüksek Komisyon” kurulmuştur. Diğer illerde de bu işlerle ilgilenecek komite ve heyetler oluşturulmuştur.²² Bu yüksek komisyonda, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri ve Kütahya Milletvekili Recep Peker’in başkanlığında Erzurum Milletvekili Nafi Atif Bey ve Millî Savunma, İçişleri, Millî Eğitim Bakanlığı müsteşarları görev almıştır.²³ Bu bağlamda Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamalarında belirli bir disiplin ve kurumsal bir hazırlık hedeflenmiştir.

Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümü için belirlenen programda yer alan eserler halka sunulmuş ve herkes tarafından okunması istenmiştir. Bu eserlerden biri İshak Refet

11 “ Ulusal Bayram Ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı:3017, No:2739,1 Haziran 1935, s. 5262.

12 *BCA*, 30.10, 198.352.9, Ek. 4-5.

13 *Türk İdare Dergisi*, Eylül 1933, Sayı:66, s. 1226.

14 *Resmî Gazete*, Sayı: 2437, 26.6.1933, s. 2785.; Nezahat Demirhan, *Cumhuriyetin Onuncu Yılına Türk İnkılâp Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 38.

15 *Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 571, 34993.138025.2.

16 *BCA*, 30.18.1.2, 40.71.20.

17 *Resmî Gazete*, 22 Kasım 1933, s. 3235-3236.; *Türk İdare Dergisi*, Sayı:69, Kasım 1933, s. 1526-1527.

18 1934 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için de kutlama talimatı ve halk kürsüleri talimatı yayınlanmış ilgili vekâletlere, valiliklere gönderilmiştir. *BCA*, 490.1.0.0, 2.9.12.

19 *Cumhuriyet’in onuncu yılı münasebetiyle sadece yurt içinde değil yurt dışında da yayınlar yapılmıştır. Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, 534, 37076. 148803.3. 20 Aralık 1933.; 508, 44328.211656.5. 24 Ocak 1934.; *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1933, s.2.

20 Selçuk Çıkkı, “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebî Yayınlar” *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi* 1 (2006), s. 46.

21 “Memleketin Her Tarafında Bayrama Hazırlıklar”, *Vakit*, 20 Ekim 1933, s. 8.

22 “Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Kanunu”, *Resmî Gazete*, Kanun No: 2305, Sayı: 2437, 26 Haziran 1933, 1.

23 *BCA*, 30.18.01, 02.37.50.8.

Bey'e ait olan Cumhuriyet Destanı'dır.²⁴ Yine Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları için özel grafikler, afişler, destanlar ve temsili resimler hazırlanmıştır.²⁵ Cumhuriyet Bayramı Kutlama Komisyonu bayram programını sadece yurtiçi ile sınırlı tutmamış, yurt dışında bulunan vatandaşlar için de Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlama çalışmaları yürütülmüştür. Bu bağlamda memleket içinde halka dağıtılmak üzere hazırlanan rehber, fotoğraf, afiş, milli piyes, şiir ve destanların birer örneği elçiliklere, konsolosluklara dağıtılmıştır. Ayrıca alınan karar doğrultusunda bayram günlerinde elçiliklerde²⁶ bayram için kutlama alanları bayraklarla ve afişlerle süslenecek, burada konferans, milli piyes, destan, şiir etkinlikleri düzenlenecekti. Ayrıca İstiklal Marşı ve Onuncu Yıl Marşları da söylenecekti. Cumhuriyet'in onuncu yılında Fransa, Rusya, Romanya, Almanya ve Balkan ülkelerinde 29 Ekim gününü bizimle birlikte kutlamak için hazırlıklar yapılmış özellikle Fransa'da Cumhuriyetçilerin Paris'te kutlama yapmak için önemli bir hazırlık içerisinde olduğu bildirilmiştir.²⁷ Ayrıca yabancı devletlerin temsilcileri Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü dolayısıyla Ankara'ya tebrik mesajları da göndermişlerdir. Almanya Başbakanı Adolf Hitler ve Yunanistan'ı temsilen Venizelos gibi liderler Gazi Mustafa Kemal önderliğinde Türkiye'nin Cumhuriyet Bayramını kutlamışlardır.²⁸ Bu durum, 1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası arenadaki saygınlığını gösterirken Cumhuriyet rejiminin de gücünün bir ifadesidir.

Ülkede milli birlik duygusunu güçlendirmek için yüksek komisyon tarafından belirlenen "Yarım Osman", "Mavi Yıldırım", "Uyanış" ve "On Yılın Destanı" gibi piyesler ülkenin farklı bölgelerinde oynatılacaktı.²⁹ Bayram günlerinde kutlamaların yapılması için şehir ve kasabalarda nüfusun yarısını alacak şekilde bir meydan seçilecek ve bu meydana Cumhuriyet Meydanı³⁰ denilecekti. Ayrıca Cumhuriyet Meydanlarında hangi şekilde bir düzenleme yapılacağına dair bir kroki çizilecekti. Merasim esnasında geçit resmi yapılacak ve geçit resminde kimlerin hangi sırada duracağı belirlenen bir plan yapılmıştır. Ülke çapında yapılan Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarının halka duyurulması için Ankara ve İstanbul radyoları üç gün yayın yapacaklardı.³¹ Radyoda yapılacak olan yayınların programı ulusal basında halka duyurulmuştur.³² 1933 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için Cumhuriyet'in onuncu yılı olması münasebetiyle *Onuncu Yıl Cumhuriyet Bayramı Hatırası* olarak posta pulları³³ basılmıştır. Telgraf ve Posta Baş Müdürlüğünden bildirildiği üzere Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla üç gün sürecek olan bayram günlerinde kullanılmak üzere serisi 100 kuruş olan yedi kıymette pul serisi basılmış ve ülke genelinde merkezlere gönderilmiştir. Bu pullar sınırlı sayıda basılmış olup sadece bayramın üç günü için kullanılması planlanmıştır. Ayrıca pullar Bern'deki posta teşkilatı aracılığı ile dünya posta ve telgraf idarelerine örnekleri gönderilmiştir.³⁴ Cumhuriyet'in onuncu yılı adına basılan posta pulları ile Cumhuriyet'in kalıcılığına vurgu yapılmıştır.

24 BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.2.

25 "Onuncu Yıl Dönümünde", *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Eylül 1933, s. 1.

26 "Memleket Dışında Büyük Bayramımız", *Vakit*, 1 Kasım 1933, s. 8.

27 BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.23-24.

28 "Onuncu Yıl Bayramımızı Kutlayanlar", *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Kasım 1933, s.5.; "Büyük Reisi Tebrik", *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kasım 1933, s. 1.

29 BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.25-27.

30 "Beyazıt Meydanının Adı Cumhuriyet Meydanı Oldu", *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1933, s. 5.

31 BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.30-33.

32 "Bayram Günlerinde Radyo", *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Ekim 1933, s. 5; "Bayram Günlerinde Radyo", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Ekim 1933, s.5; "Bayramda Ankara Radyosunun Programı", *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1933, s. 4.

33 "Onuncu Yıl Posta Pulları", *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Ekim 1933, s. 3.; ""Onuncu Yıl Hatırası Olarak Basılan Pullar", *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1933, s.4; *Cumhuriyet Bayramı adına ilerleyen yıllarda da özel pullar basılmıştır. Türk Dili Gazetesi*, 5 Ağustos 1938, s. 1.

34 "Onuncu Cumhuriyet Bayramı Hatırası", Çorum, 18 Ekim 1933, s. 4.

Bayram günlerinde halk kürsüleri kurulacak ve halkın fikirlerini aktarmalarına imkân tanınacaktı.³⁵ Bayram günü kurulan halk kürsüleri halkın yoğun ilgisini görmüştür. Vatandaşlar halk kürsülerinin etrafında toplanarak burada yapılan konuşmaları dinlemişlerdir.³⁶ Halk kürsülerinde hanımların da konuşma yapması Cumhuriyet'in faziletinin bir göstergesi olmuştur. 29 Ekim gününü kutlamak için yapılan hazırlıkların en önemlilerinden biri de CHF'nin köylüler için "Yurt" isimli bir gazete çıkarmasıdır. Bu gazete bütün köylere dağıtım için hazırlanmış ve bayram sonrasında da devam etmesine karar verilmiştir.³⁷ Köylerde Cumhuriyet Bayramının nasıl kutlanacağı ulusal basın aracılığı ile halka duyurulmuştur. CHF'nin onuncu yıl dönümü kutlamaları³⁸ için halka Türk Bayrağı hediye edeceği bildirilmiştir. Bu bayraklar Köy İhtiyar Heyeti tarafından teslim alınacak ve heyet değiştikçe bayrak yeni heyete devredilecekti.³⁹ Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamalarına dâhil edilen önemli merasimlerden biri de "Toprak Alma Merasimi"dir. Bayram günü ülkenin çeşitli bölgelerinde toprak alma merasimi yapılacak ve Türkiye'yi temsilen bir avuç toprak Ankara'ya gönderilecekti. Topraklar bir pakete konulacak, paketler mühürlenecek ve zabıt tutulacaktı.⁴⁰ Toprak Alma Merasimi ile milletin vatana olan sadakati, milli birlik ve beraberliği güçlendirilmek istenmiştir.

Çorum'da Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları

Çorum'da 1933 yılında yapılan onuncu yıl kutlamaları oldukça gösterişli bir şekilde gerçekleşmiştir. Onuncu yıl kutlama hazırlıkları, Çorum'da yaklaşık on gün öncesinden başlamıştır. Kutlama için yapılacak olan hazırlıklarda *kutlama komitesi*⁴¹ ve Çorum halkı aktif bir rol üstlenmiştir. Çorum'da kurulan bayram kutlama komitesi, Vali Arif Bey'in⁴² başkanlığında olmak üzere Alay Kumandanı, CHF İl Başkanı ve Belediye Başkanı'ndan oluşmaktaydı. Kutlama komitesi bayram hazırlıklarını yaparken Çorum'da bulunan heyetler, cemiyetler de bayram hazırlıkları için komiteye yardımcı olacaktı. Çorum'da Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü kutlamaları için hazırlıklara günler öncesinden başlamış, bayram günü yapılacak olan müsamereler için provalar yapılmış ve hep birlikte söylenecek olan Onuncu Yıl Marşı⁴³ köylü, kasabalı herkes tarafından ezberlenmiştir.⁴⁴ Resmi kurumlarda Cumhuriyet Bayramı'nın onuncu yıl kutlama hazırlıkları devam ederken halk da üzerine düşen görevi yerine getirmiş, bayram dolayısıyla evlerini süslemişlerdir. Bu bağlamda her evde en az bir bayrak ve fener bulunacak şekilde bine yakın halk hazırlık yapmıştır. Caddeler süslenerek önemli yerlerde taklar kurulmuş, Cumhuriyet Meydanı⁴⁵ bayrama hazırlanmıştır. Bütün bu hazırlıklar yapılırken bir taraftan da Çorumlu şehitler için yapılan abide⁴⁶ de tamamlanmıştır. Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla Maarif Vekâleti tarafından hatıra olarak yaptırılmış olan ve Çorum'a gönderilmiş olan madalyalar⁴⁷ bayram

35 BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek. 35.

36 "CHF Halk Kürsüleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Kasım 1933, s. 3.

37 BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.43.

38 "Rehber Kitap", *Kadro*, 1 Ekim 1933, s.55.

39 "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü", *Vakit*, 16 Ekim 1933, s. 9.

40 BCA, 490.01, 1150,36.1, Ek. 145.

41 BCA, 490.1.0.0., 1143.10.1., Ek:2.

42 2 Mayıs 1933 tarihinde ve 14305 karar numarası ile Aksaray Valisi olan Arif Bey Çorum Valiliğine atanmıştır. *Resmî Gazete*, 9 Mayıs 1933, Sayı:2396, s. 2448.; BCA, 30.18.1.2., 36.32.8.

43 BCA, 490.1.0.0., 1151. 38.1.

44 *Yurtta Onuncu Yıl Marşı'nın ezberlenmesi için büyük çaba gösterilmiştir. "Onuncu Yıl Marşını Millete Öğretmek İçin"*, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Ekim 1933, s. 1.

45 BCA, 490.1.00., 1150.37.1., Ek. 30.

46 BCA, 490.1.0.0., 1143.10.1., Ek:2.

47 *Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla Maarif vekâleti tarafından 7 Ekim 1933 tarihinde 4645 sayılı tezkere ile İcra Vekilleri Heyeti tarafından 9 Ekim 1933'de kabul edilmiştir. Alınan bu karar doğrultusunda Cumhuriyet'in onuncu yılı hatırası olarak darphanede bronz bir madalya basılmıştır. Resmî Gazete*, 18 Ekim 1933, Sayı:2532, s. 3151.

günü gelmeden bitmiş, bu nedenle Ziraat Bankası tarafından yeniden sipariş verilmiştir.⁴⁸ Madalyaların bayram günü gelmeden bitmesi Çorum halkının bayrama olan katılımının yoğun olduğunun bir göstergesidir.

Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarında, yurt genelinde temel atma ve açılış törenlerinin bayram günlerinde yapılması kararlaştırılmıştır. Ülkenin birçok bölgesinde üç gün kutlanan bayram heyecanı esnasında Çorum ve diğer illerde açılış merasimleri yapılmıştır.⁴⁹ Bu bağlamda Çorum'da Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü kutlama günlerinde temel atma⁵⁰ ve resmi açılış merasimi yapılacak eserlere baktığımızda, Çorum vilayet komitesi tarafından Yozgat Caddesinde, İstiklal Savaşı şehitleri için yaptırılan "Şüheda Abidesi" ayrı bir öneme sahiptir. Çorum şehitlerine gösterilen bu saygı ve minnet ifadesi halkın yoğun ilgisini görmüştür. Çorum Belediyesi tarafından yeni açılan, saat kulesi ile park arasındaki "Gazi Caddesi" ve "Çorum Cumhuriyet Meydanı" da yapılacak açılışlardan olup Çorum Cumhuriyet Meydanı, Cumhuriyet'in onuncu yılını temsil eden bir merkez olmuştur. Yine Çorum'da Nuriye Hanım Çeşmesi, Çorum-Sungurlu yolundaki *Gökniş Köprüsü*, Çorum-Osmancık yolundaki birinci ve ikinci *Eğmir Köprüsü* temel atma ve ya açılış merasimlerinin yapılacağı yerlerdi. Bunların dışında İskilip'te de açılışlar yapılmış, İskilip'te Arif Bey Caddesi, İskilip-Tosya Caddesi, İskilip Müsamere Salonu, İskilip Jandarma Efrat Kovuşu, İskilip Cumhuriyet Meydanı, İskilip Dispanser Binası ve İskilip Jandarma Karakol Binası açılış yapılacak merkezlerdi. İskilip Ulaştepe Mahallesinde birinci ve ikinci köprü, İskilip mezbahası ile birlikte İskilip'in köylerinde, nahiyelerde de açılış ve temel atma törenleri yapılmıştır. Bunlar; İskilip Kayı Köyü Mektebi, İskilip Kayaazğı Köyü Mektebi, İskilip Alagöz Nahiyesi Yatı Mektebi, İskilip Alagöz Nahiyesi müdür evi, İskilip Alagöz Çeşmesi, İskilip Alagöz Havuzları, İskilip Alagöz Nahiyesi yolu, İskilip Alagöz Nahiyesi su yolu, İskilip Alagöz aygır deposu, İskilip Kızılveran Nahiyesi Mektebi ve İskilip Kızılveran Nahiyesi köy konağı'dır. İskilip dışında, Mecitözü, Osmançık ve Sungurlu kazaları da Çorum'da onuncu yıl kutlamaları kapsamında açılış ve temel atma törenleri yapılmıştır. Mecitözü Cumhuriyet Meydanı, Mecitözü Cemilbey Nahiyesi Mıntaka Mektebi, Mecitözü Beke Kaplıcası yolu, Sungurlu Yekbas Köyü Mektebi, Sungurlu Evcı Köyü Mektebi, Sungurlu Diği Köyü Mektebi, Sungurlu Kemallı Köyü Mektebi, Sungurlu Alembey Köyü Mektebi, Sungurlu Cumhuriyet Meydanı ve Osmançık Cumhuriyet Meydanı bu törenlerin yapıldığı diğer merkezlerdir.⁵¹ Açılışlarda isimi geçen Cumhuriyet Meydanları bayram günlerinde halkın toplandığı ve konuşmaların yapıldığı merkez olarak kullanılmıştır. Çorum'da bayram günlerinde yapılan bu törenlerde temeli atılan ya da açılış yapılan şose, köprü, okul, cadde, abide, çeşme ve binaların sayısının kırk birden fazla olduğu bilinmektedir.

Çorum'da Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları üç gün sürmüş, onuncu yılı kutlamalarının birinci gününde Çorum Cumhuriyet Meydanı'nda toplanan halk Gazi Paşa'nın onuncu yıl konuşmasını dinlemiştir. Cumhurbaşkanı'nın konuşmasının ardından Çorum Cumhuriyet Bayramı kutlama programına geçilmiştir. Vali Arif Bey ile birlikte Alay Kumandan Vekili Kaymakam Nazım Bey bayram tebriklerine başlamışlardır. Vali Bey, bu esnada ordunun başına geçerek Alaydaki askerlerin Cumhuriyet Bayramını kutlamıştır. Ardından gazilerin bulunduğu alana geçerek gazilerin bayramını da şu cümleler ile kutlamıştır; "Kurtuluş Savaşlarının ünlü şanlı nişanlarını taşıyan şahsiyetinizde yüksek alınlı yurttaşların Onuncu Cumhuriyet Bayramı'nı kutlarım." Gazilerin bayramını kutladıktan sonra Vali Arif Bey, büyük üniformalı İhtiyat Zabıtlarının de bayramını şu

48 "Büyük Bayrama Hazırlık", Çorum, 18 Ekim 1933, s. 1.

49 "Memlekette Bayram Nasıl Geçti", *Milliyet*, 10 Kasım 1933, s. 7.

50 *Türk İdare Dergisi*, Eylül 1933, s. 1328.

51 *Bartın*, 29 Ekim 1933, s. 7.

sözleri ile kutlamıştır; “Yüksek inanışlarımızdan, çetin savaşlarınızdan doğan Cumhuriyet güneşinin onuncu yıl dönümü bayramını kutlarım. Ülkümüzün sağlam görüşlerine dayanan Cumhuriyet’in temel taşlarına uyanıklı beççilik yapmanızı dilerim.” Vali Arif Bey, jandarmaların bayramlarını kutlarken ise şu ifadeleri kullandı; “Yurtta dirlik ve düzen kuran Cumhuriyetimizin onuncu yıl dönümünü kutlarım. Kırlarda, dağlarda, şehirlerde geceli gündüzlü çalışarak kurduğunuz düzenin bozulmamasını, yurt için güzel günler yaratmasını dilerim.” Vali Arif Bey, Türk Ordusuna, gazilere, İhtiyat Zabitlerine ve jandarmaya yapmış olduğu bu bayram kutlamalarında, Cumhuriyet’in önemini ortaya koyarken diğer taraftan da Cumhuriyet’in devamlılığı için gösterilmesi gereken hassasiyeti belirtmeye çalışmıştır.

Cumhuriyet Bayramı’nın birinci günü okul öğrencilerinin de bayramını kutlayan Arif Bey öğrencilere şu cümlelerle seslendi; “Bin türlü yoksulluklar, aşılmaz güçlüklerle kurulan, büyük güçlüklerle kurulan ve büyük yapıcısı tarafından korunması sizin asil kanınızın salabetine emanet edilen Cumhuriyetimizin onuncu yıl dönümü bayramını kutlarım. Cumhuriyet sizden sarsılmaz inanç, yorulmaz çalışma bekliyor. Milli düşünüş, milli görüş, milli toplanış yolundaki çalışmanıza bakıyor. Yurt sevgisi, millet kaygısı, damarlarınızdaki kanın sönmez ateşi olmasını istiyor. Üzerinize vazife çok ağır fakat o kadar şereflidir. Bu ünlü ve şanlı vazifeyi milletin yüksek tarihine yakışacak surette başarmanızı dilerim.” Öğrenciler Vali Arif Bey’in konuşmasının ardından büyük alkışlarla üzerlerine düşen görevi yapacaklarının mesajını vermişlerdir. Öğrencilerin ardından sporculara seslenen Vali Bey, sporculara çevik ve çabuk adımlarla çelik bileklerle ülkümüzü yücelttikleri için teşekkür ederek bayramlarını kutlamıştır. Bu esnada milli cemiyetlerin bayramını kutlayan Arif Bey, yardıma muhtaç olan yurttaşlara şefkatle yaklaşan hayır kurumlarına teşekkürlerini sunmuştur. Arif Bey yapmış olduğu bu bayram tebriklerinin ardından halka yönelmiş ve Cumhuriyet Bayramı için konuşma yapmıştır. Konuşmasında, tarihin yönünü çevirdiğimizi, vatanın düşmanın pençesinden kurtulduğunu ve milletin esarete boyun eğmediğini söylemiştir. On yıl öncesinde tarihin seyrinin değiştiğini Cumhuriyet toplarının atıldığını, bu vatan halkının aynı başarıyı iktisat tarihinde de elde etmesi için dilekte bulunduğunu ifade etmiştir.⁵² Arif Bey, Çorum halkına yapmış olduğu konuşmada Ulusal Bağımsızlığın kazanımlarından bahsederek, aynı başarının ekonomik alanda yaşanacak başarılarla desteklenmesinin altını çizmiştir.

Vali Arif Bey’in konuşmasının ardından Orta Mektep Musiki Öğretmeni Osman Bey’in başkanlığında bando İstiklal Marşı’nı ardından da Cumhuriyet Marşını⁵³ çalmıştır. Halkın da katılımıyla Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Marşı büyük coşkuyla söylenmiştir. Marşın söylenmesinin ardından geçit resmi başlamış, en önde askerler onların arkasında gaziler olmak üzere ihtiyat zabitleri, jandarma, sağlık memurları, öğrenciler, sporcular, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Tayyare Cemiyeti, esnaf, orman muhafızları, köylüler, halk ve çocuklar geçit töreninde bulunmuşlardır. Geçit resminde Çorum’da bulunan altı ilkokul ve ortaokula ait olan görseller büyük alkış almıştır. Özellikle Albayrak Mahalle Mektebi ve Gazi Paşa Mektebi’nin görselleri çok beğenilmiştir. Bayram kutlamaları öğleden sonra da devam etmiş, halk öğleden sonra CHF binası önündeki saat kulesinin bulunduğu yerde halay çekmiş sinsi ve zeybek oyunları oynanmıştır. Yine aynı meydana kurulan halk kürsülerinde⁵⁴ Cumhuriyet rejiminin önemini ifade eden konuşmalar yapılmıştır.⁵⁵ Bayramın birinci günü konuşma yapan Tefvik Bey konuşmasında, ilk olarak “İnkılab” kelimesinin ne anlama geldiğini açıklamış, Türk inkılabının tarihin akışını nasıl değiştirdiği üzerinde durmuştur. İnkılabın asıl amacının medeniyete ulaşmak olduğunu

52 “Birinci Gün”, Çorum, 1 Kasım 1933, s.3.

53 BCA, 490.01, 1150.37.1, Ek. 40; Zonguldak, Sayı: 377, 11 Eylül 1933, s. 2.

54 BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.35.

55 “Birinci Gün”, Çorum, 1 Kasım 1933, s. 4.

ifade eden Tevfik Bey, Avrupa'da yaşanan inkılaplardan bahsederek İngiliz, Fransız milletlerinin nasıl uygarlaştığının altını çizmiştir. İnkılabın prensiplerinin CHF programında belirtildiğini söyleyerek bu prensiplerin başında ilk sırayı "Vatan" kavramının olduğunu dile getirmiş ve vatan kavramını açıklamıştır. Vatan kavramından sonra ikinci sırayı millet, üçüncü sırayı devletin esas teşkilatı, dördüncü sırayı amme hukukunun aldığını söyleyerek ardından da Cumhuriyet'in ilkelerinden bahsetmiştir.⁵⁶

Çorum'da Cumhuriyet'in onuncu yılı adına konuşma yapanlardan biri de Avukat Kamil Bey'dir. Avukat Kamil Bey konuşmasında, Cumhuriyet'in kıymetini anlamak için geçmiş iyi bilmek gerektiğini, vatanın işgale uğradığı yıllarda milletin yaşama hakkının elinden alındığını söylemiştir. Mondros Ateşkesi'nden, Sevr Antlaşması'ndan ve kapitülasyonlardan bahsederek Hristiyanların memleketimizdeki imtiyazlarını dile getirmiştir. Bu şartlar altında olan vatani kurtarmak adına harekete geçen Gazi Mustafa Kemal'in Samsun'a geçerek halkı uyandırdığını ve dehası ile vatani nasıl savunduğundan söz etmiştir. Ümitsizliğe düşmeyen Türk Ordusunun vatani kurtarışını ve ardından Cumhuriyet'in ilanını hatırlatmıştır.⁵⁷ Yapılan konuşmaların ardından akşam saatlerinde, bayram programı devam etmiş ilk olarak Halkevinin düzenlediği "Cumhuriyet Sofrası" kurulmuştur. Bu sofranın kurulmasındaki amaç, köylü ve şehirli halkı aynı sofrada birleştirmektir. Dört yüz köylü, yüz şehirli insanın bir araya geldiği bu yemekte et, pirinç pilavı, irmik helvası ve üzüm ikram edilmiştir. Yemek samimi bir hava içerisinde devam ederken sofrada bulunan Yakuparpa Köyünden Hasan Çavuş'a duyguları sorulmuş, kendisi bu soru karşısında şu ifadeleri kullanmıştır;

" Bu bayramın ne bayramı olduğunu köylü çok iyi bilir. Asırlar süren esaret ve ıstırap devrinden kurtuluşumuz, Cumhuriyet'e çıkan Milli Mücadele ile başladı. Evde kalan genç kadınlarımızı, süt emen çocuklarımızı bıraktık, sabanımızı tarlada terk ederek mukaddes kurtuluşa çağıran doğru sözlü ve tok gözlü kurtarıcımız Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin etrafında çerçvelendik. Ben o vakit 28. süvari alayının makineli tüfek bölüğünde idim. Nasıl uğraştığınızı canla başla çalışıldığını gözlerimle gördüm. Çektiğimiz ıstırap ve tahammül ettiğimiz sıkıntı çıkacağımız yol içindi. Sonunda emelimize kavuştuk. Vatan düşmandan ve Türk bütün kötülüklerden kurtuldu. Hür bir millete en iyi yakışan ve hürriyete en ziyade hürmet eden hükümet şeklini de bularak Cumhuriyet'i kurduk. Hâkimiyet kayıtsız şartsız millete geçti. Müstakil ve şerefine daima hürmet ettiren bir millet haline geçerek ilerlememize engel olan her şeyi yıktık. Bugün onun için ve o günün onuncu yıl dönümü şerefine bayram ediyoruz. İşte bizi şimdi bu sofrada Vali ile şehirli ile yan yana oturtan bana bunları hiç kimseden korkusu olmadan söyleten ve hatta buraya davet ettiren cumhuriyet'tir. Köylü nasıl sevinmesin ve nasıl bütün neşesiyle bayram etmesin?"

Hasan Çavuş'un konuşması Cumhuriyet'in halk üzerinde yarattığı etkiyi anlatan ve halkın Cumhuriyet'e olan bağlılığının güzel bir ifadesi olmuştur. Hasan Bey'in konuşmasının ardından ise Ziraat Bankası memurlarından ve belediye azasından Fazıl Bey konuşma yapmıştır. Fazıl Bey konuşmasında, Çorum Halkevi tarafından hazırlanan yemeğin etrafında toplandıklarını, bu bayramın kurtuluş bayramı olduğunu ve halkın esaretten kurtulduğunu dile getirmiştir. Cumhuriyet'in inkılapları sayesinde milli bir alfabeye kavuştuğumuzu, başında oturdukları bu sofranın halkın sınıf ayrımlarından kurtulduğunun bir göstergesi olduğunu üzerinde durmuştur. Fazıl Bey'in konuşmasının ardından vilayet iradesinin memuru Şevket Bey bir konuşma yapmış ve konuşmasında, on yıl önce millet iradesinin temsilcisi olan Cumhuriyet'in ilan edildiğini, Mustafa Kemal'in Türk milletini medeniyete kavuşturduğunu söylemiştir. Konuşmasının sonunda ise "Yaşasın Türk'ün

56 "Büyük Bayramı Eşsiz Heyecanla Geçirdik", Çorum, 8 Kasım 1933, s. 1-2.

57 "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı", Çorum, 15 Kasım 1933, s. 1-2.

Ulus, yaşasın Türk Milleti, var olsun Türk Köylüsü.” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁸ Şevket Bey’in konuşmasının ardından yemek sona ermiş ve halk fener alayına katılmıştır. Halk, askerler ve öğrenciler ellerinde meşalelerle saat kulesinin etrafında toplanmışlardır. Kısa sürede meydan çok kalabalık bir hale gelmiştir. Önlerinde bandolarla hareket eden fener alayı, Cumhuriyet Marşı ile diğer marşları da söyleyerek hareket etmiş ve Cumhuriyet Meydanı’na varmışlardır. Havai fişekleri etrafı aydınlatırken halk büyük şenliklere devam etmiştir. Eğlence sabaha kadar devam etmiş, özellikle Gazi Paşa’nın resmini gösteren havai fişekleri büyük ilgi görmüştür.

Çorum’da Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümünün ikinci günü kutlamaları, İstiklal Savaşı’nda şehit olan Çorumlular için yapılan abidenin başında başlamıştır. Halk, askerler ve öğrenciler bu alanda toplanmış ardından Müfide Muzaffer Hanım bir konuşma yapmıştır. Müfide Hanım konuşmasında, şehitlere seslenerek onlara minnet ve şükranlarını sunmuş ve şehitlerin sayesinde üzerinde durdukları topraklarda Cumhuriyet Bayramı’nın kutlandığını söylemiştir. Şehitlere müjdeye geldiklerini, Türk milletinin ve Gazi Paşa’nın yaşadığını, arkalarında bıraktıkları yetimlerin sahipsiz kalmadığını ifade etmiştir. Müfide Hanım şehitlere seslenirken onların aslında ölmediğini, gönüllerde yaşadıklarını ve eğer mücadele etmeselerdi Türklüğün kaybolacağını üzerinde durmuştur. Cumhuriyet’in onuncu yılını bitirdiğini şehitlere müjdeleyerek konuşmasına son vermiştir. Bu konuşmanın ardından öğretmen olan Eyüp Bey bir konuşma yapmış, Çanakale Savaşı’ndan bahsederek Milli Mücadele esnasında yapılan işgalleri dile getirmiştir. Bu işgaller karşısında sessiz kalmayan Gazi Paşa’nın vatanın kurtuluşunu başlattığını, halkın harekete geçtiğinden söz etmiştir. Milli Mücadele sırasında Çorum Jandarma Kumandanı Binbaşı Nedim ve Bölük Kumandanı Yüzbaşı Ahmet’in şehit edildiğini, nahiye müdürü Hayri Bey’in de kurşuna dizildiğini hatırlatmıştır. Eyüp Bey’in konuşmasının ardından abideye çelenkler konulmuş ve buradaki merasime son verilmiştir. Abide merasiminin ardından Hale İdman Yurdu ve Alay Spor arasında bir futbol maçı yapılmış bu maçın galibine verilme üzere kutlama komitesi tarafından kıymetli bir asma saat konulmuştur. Maçı Hale takımı kazanmış ve saati almıştır. Öğleden sonra Cumhuriyet Meydanı’nda toprak alma merasimi⁵⁹ yapılmış, bando eşliğinde Gazi Paşa için toprak alınmıştır. Bu esnada öğretmen Mahmut Bey bir konuşma yapmıştır.⁶⁰ Mahmut Bey konuşmasında, Milli Mücadele günlerinden bahsederek o zamanlarda yaşanan fakirliği dile getirmiş ve Türk topraklarının ekilmediğini, Türk kadınının dağlara ot toplamaya gittiğini, çocuklarına ot yedirmek zorunda kaldığını hatırlatmıştır. Gazi Paşa’nın önderliğinde Türk halkının erkek, kadın ve çocuk demeden direnişe geçtiğini hem vatanın hem de devletin kurtulduğunu söyleyerek Türk Cumhuriyeti’nin Fransa, Amerika ve İngiliz demokrasilerinden dahi üstün olduğunu altını çizmiştir. Ayrıca yeni Türk devleti ile birlikte milli fabrikaların kurulduğunu artık ithalatın azaldığını ve hastaneler sayesinde salgın hastalıkların gerilediğini söylemiştir. Bunların yanında eğitimdeki ilerlemeden de bahsederek şu ifadeleri kullanmıştır;

“... Cumhuriyetten evvel bütün İmparatorlukta 3413 ilk mektep vardı. Bugün Türk vatanındaki 7000 ilk mektepte çocuklar kaynaşarak okuyor, eğitim görüyor. On sene evvel bu mekteplerde, 336000 talebe vardı. Bugün ilk mekteplerde okuyan çocukların adedi 800000’dir. On sene evvel orta mekteplerde 5900 talebe vardı. Bugün bu mekteplerde 30300 talebe vardır. On sene evvel liselerde 1240 talebe vardı, bugün 6840 talebe vardır. On sene evvel meslek mekteplerinde 941 talebe vardı, bugün 4155 talebe vardır. On sene evvel muallim mekteplerinde 2528 talebe vardı, 5290 talebe vardır. On sene evvel yüksekokullarda ve Darülfünunda 2914 talebe vardı, bugün üniversitelerde 4853 genç vardır...”

58 “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 22 Kasım 1933, s. 2-3.

59 BCA, 490.01, 1150,37.1, Ek. 145.

60 “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 22 Kasım 1933, s. 4-5.

Mahmut Bey'in konuşmasının ardından, Toprak Alma Heyeti Başkanı Vali Arif Bey, yerden bir avuç toprak alıncı talimat dairesinde zarfa koyulmuştur. Toprak alma merasiminin ardından Gazi Heykelinin bulunduğu parka gidilmiş, orada Gazi Heykeli önünde halk tezahüratla Gazi Paşa hakkındaki duygularını ifade etmiştir. Burada Orta Mektep Türkçe öğretmeni Ruşen Zeki ve Avukat İhsan Beyler konuşma yapmıştır.⁶¹ Ruşen Bey konuşmasında, önlerinde durdukları tunç heykelin sahibinin büyük dahi ve kumandana ait olduğunu ifade ederken Sezar'ın Avrupa'daki idaresini örnek vererek Gazi Paşa'nın kıymetini dile getirmiştir.⁶² Dünyanın bütün mazlum milletlerinin Gazi Paşa'ya minnet duyduğunu, onun hoşgörüsü sayesinde Avrupa'da baskı gören kişilerin Gazi Paşa'yı ziyaret ettiğini belirtmiştir. Önlerinde durdukları heykelin sahibinin Türk İnkılabının öncüsü olduğunu, emperyalist güçlerin demokrasiden bahsederken birçok milleti esaretleri altında tuttuklarından bahsetmiştir.⁶³ Ruşen Bey'in konuşmasının ardından konuşma yapan Avukat İhsan Bey, Mustafa Kemal'e seslenerek, Türkiye'yi ölümden kurtaran Cumhuriyeti yoktan var eden "dahi" ifadesini kullanmıştır. Mustafa Kemal sayesinde Türk gençliğinin kendisini bulduğunu, ülkenin demir ağlarla örüldüğünü ve ülkeye adalet geldiğini ifade etmiştir. İhsan Bey konuşmasını "yaşa yaşa çok yaşa büyük Gazi" ifadeleri ile bitirmiştir. Konuşmanın ardından kalabalık heykelin yanından ayrılmış ve şehrin farklı yerlerine dağılmışlardır. Sinema binasında orta mektep ve ilk mektep öğrencisi tarafından gösteriler yapılmıştır. Akşam saatlerinde, büyük gün şerefine balo verilmiş, baloya davetli olanlar Halkevi salonunda bir araya gelirken davetli olmayanlar da Cumhuriyet Meydanı'nda ve şehrin diğer yerlerine dağılmışlardır. Balo sabaha kadar devam etmiş dışarıda ise eğlenceler yapılmıştır.

Çorum'da yapılan 1933 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının üçüncü günü, belediyenin yeni açmış olduğu Gazi Caddesinin açılış merasimi ile başlamış birinci günün ve ikinci günün bayram heyecanı aynı şekilde devam etmiştir. Bayramın üçüncü günü belediye azasından Fazlı Bey bir konuşma yapmış, vatandaş denildiğinde Türk için düşünen, Türk için çalışan ve Türk için ölen kişi anlamını ifade ettiğini dile getirmiştir.⁶⁴ Konuşmasının devamında, belediyenin çalışmalarından bahsederek, belediyeye verdiği destekten dolayı Çorum Valisi Arif Hikmet Bey'e teşekkür etmiştir. Fazlı Bey'in konuşmasının ardından yol açılış yapılmış ve Battalzade İsmet Bey'in kızı Perihan Hanım, yapılacak olan açılış için bir tepsi içindeki makası Vali Bey'e uzatmıştır. Vali bey makası almış, Belediye Başkanı Baha Bey⁶⁵ ile yola gerilmiş olan kurdeleyi kesmiştir. Bu esnada Belediye Başkanı'na yapmış olduğu çalışmalarından dolayı çiçek takdim edilmiştir. Ardından yeni açılan bu yolda bando eşliğinde Cumhuriyet Marşı söylenerek ilerlenmiş, yolun sonuna doğru öğretmen Rifat Rami Bey tarafından bir konuşma yapılmıştır. Rifat Rami Bey konuşmasında, Türk tarihinin Orta Asya'ya dayandığını, Cumhuriyet'in asri bir idare olduğunu ve Türk milletinin köklü bir medeniyete sahip olduğunu ifade etmiştir. Çorum şehrinin ana yurdun ortasında olduğunu hatırlatarak cumhuriyet ile birlikte eğitim ve sosyal sahada yükseldiğini belirtmiştir. Rami Bey konuşmasının devamında, cehalete, karanlığa, zulme ve baskıya karşı mücadele vereceklerini, ülkünün milli bir görev olduğunu söyleyerek Türk gençliğine seslenmiş ve gençliğin tek vazifesinin inkılap olduğunun altını çizmiştir. Bayramın üçüncü günü öğleden sonra ise spor sahasında Hale İdman Yurdu futbol takımı ile Sıhhat Sporcular arasında bir maç yapılmış, maçı Hale takımı kazanarak Gazi büstünü kazanmışlardır. Bu karşılaşmanın ardından sinema binasında, ilk mektep öğrencisi ve öğretmenler tarafından gösteriler yapılmış, konferanslar verilmiştir. Gece saatlerinde ise şenlikler devam etmiş, Nuriye

61 "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı", Çorum, 22 Kasım 1933, s. 6-7.

62 "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı", Çorum, 22 Kasım 1933, s. 7.

63 "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı", Çorum, 29 Kasım 1933, s. 1.

64 "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı", Çorum, 29 Kasım 1933, s. 2.

65 Baha Bey'in Çorum Belediye Başkanı olduğunun tasdiki. BCA, 30.11.1.0.,77.15.16.

Hanım Çeşmesi'nin ve Çorum-Sungurlu, Çorum-Osmancık yollarındaki⁶⁶ köprülerin açılma törenleri yapılmıştır. Ayrıca bayramın üç günü, okullarda sergiler⁶⁷ açılmış ve büyük takdir görmüştür.⁶⁸ Çorum'da yapılan Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü kutlamalarının oldukça heyecanlı geçtiği ulusal basında da yerini almıştır.⁶⁹ Çorum'da Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü büyük şenliklerle kutlanmıştır.

Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünü kutlamak için Çorum Valisi Arif Bey, hem şehrin valisi olarak hem de Cumhuriyet Bayramı kutlamam komitesi başkanı olarak Gazi Paşa'ya tebrik telgrafları çekmiştir. Arif Bey bu telgraflarında, Çorum halkının Cumhuriyet'in onuncu yılı coşkusu dile getirerek halkın günler öncesinden bayram hazırlıklarına başladığını, halkın yapılan inkılaplar sayesinde kendini bulduğunu ve Gazi Paşa'ya olan minnettarlıklarını ifade etmiştir. Arif Bey halkın duygularını Gazi Paşa'ya aktardıktan sonra kendi düşüncelerini de şu şekilde ifade etmiştir;

“ Türk Ulu Gazisi Yüce Dahisi Mustafa Kemal Hazretlerine, Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünü büyük bir sevinçle, içli duygularla kutlarken çok derin karanlıklardan geniş aydınlıklara bizleri ulaştıran bu dönüm noktasında, karanlıkları yırtan varlıkları yaratan kıymetleri değiştiren ve artıran büyük kurtarıcımızı, saygılamak ve sevinçlerimizin bir hatırasını sunmak bizler için çok büyük dileklerden idi. Fakat bu varlığı hangi ölçü ile karşılacak ödemek imkansızlığını çok iyi kavrayarak dalgınlıklar içinde bulunan ruhlarımızdan fıskıran isteklerimizi yerine getirebilmek için bizlere yüksek ve ulu şahsiyetiniz için de aynı kıymet ve yüksekliği taşıyan sevgili toprağımızdan armağan sunmakla bu borcu ödeyebileceğimiz duygusuna ulaştık bundan aldığımız hazlarla ruhumuzun derinliklerinden gelen kutlamaları ve saygıları sunarız.”

Arif Bey Büyük Millet Meclisi Meclisi Başkanı olan Kazım Paşa'ya da bir telgraf yazarak, bu telgrafta Kazım Paşa'nın bayramını kutlarken Çorum halkının kadın, erkek ve çocuklarıyla bayram sevincini dile getirmiştir.⁷⁰ Arif Bey Başbakan İsmet Paşa'ya yazdığı tebrik telgrafta ise, Cumhuriyet Meydanı'nda toplanan Çorum halkının bayramı kutlamak için büyük bir merasim yaptığını, burada yaşanan coşkunun sözlerle ifade edilemeyeceğini belirtmiş ve İsmet Paşa'nın bayramlarını kutlamıştır. Yine Onuncu Cumhuriyet Bayramı Kutlama Yüksek Komisyonu Başkanı Recep Bey'in de bayramını kutlamak adına kendisine bir telgraf göndermiştir. Çorum CHF İdare Heyeti Başkanı olan Nuri Bey de Cumhuriyet'in onuncu yılını kutlamak için Gazi Hazretlerine, B.M.M. Başkanı olan Kazım Paşa'ya, Başbakan İsmet Paşa'ya ve CHF Umumi Kâtibi Recep Bey'e tebrik telgrafları çekmiştir. Gazi Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafta, Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü hatırası olarak Cumhuriyet Meydanı'ndan alınan toprağın hediye olarak kabul görmesini rica etmiştir. Nuri Bey, Kazım Paşa'ya çektiği telgrafta ise şu ifadeleri kullanmıştır; *“ Cumhuriyet idaresinde varlığımızın ve yaşamının yüksek zevkini hakkıyla anlayarak onuncu yıl dönümünü can ve yürekten gelen sevgi saygı ile kutluyor, şimdiye kadar örneğini göremediğimiz parlak ve şanlı bir bayram yapıyoruz. Bu günleri bize bağışlayan çok değerli çalışmalarınızı göz önüne alarak şükran ve minnet borcumuzu yüreklerimizin temiz duygularıyla arz ediyoruz.”*⁷¹ Çorum Halkevi Başkanı olan Hasan Bey, Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla Cumhurbaşkanı

66 Çorum-Sungurlu ve Çorum-Osmancık arasındaki yol faaliyetleri 1934 yılına kadar devam etmiştir. *Son Posta*, 1 Haziran 1934, s. 4.

67 *BCA*, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.38.; “Bayramda Açılacak Sergiler ve Atılacak Temeller”, *Hakimiyet-i Milliyet*, 25 Ekim 1933, s. 1.

68 “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 29 Kasım 1933, s. 3-4.

69 “Türk Köylüsünün Sevinci”, *Vakit*, 31 Ekim 1933, s. 10.

70 “Büyük Bayramı Eşsiz Heyecanla Geçirdik”, Çorum, 8 Kasım 1933, s. 1.

71 “Büyük Bayramı Eşsiz Heyecanla Geçirdik”, Çorum, 8 Kasım 1933, s. 2.

Mustafa Kemal'e, B.M.M. Başkanı olan Kazım Paşa'ya, Başbakan İsmet Paşa'ya ve CHF Umumi Kâtibi Recep Bey'e tebrik telgrafları çekmiştir. Hasan Bey, çekmiş olduğu tebrik telgraflarında Cumhuriyet Bayramı'nın onuncu yıl dönümünü kutlarken, Gazi Paşa'ya da Cumhuriyet Meydanı'ndan alınan toprağın hediye olarak kabulünü rica etmiştir.⁷² Çorum halkı adına yazılan Cumhuriyet Bayramı onuncu yıl dönümü kutlama telgraflarına cevaben B.M.M. Başkanı olan Kazım Paşa, CHF Umumi Kâtibi Recep Bey tarafından Çorum Cumhuriyet Onuncu Kutlama Komitesi Başkanlığına, Çorum CHF Başkanı Nuri Bey'e, Çorum Halkevi Başkanı Hasan Bey'e telgraf çekilmiştir. Çorum'a çekilen bu telgraflarda Çorum adına dile getirilen tebrik ve teşekkür mesajlarına teşekkür edilmiş ve Çorum halkının bayramı kutlanmıştır.⁷³

Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü kutlamaları, Çorum'a bağlı kazalarda da halkın yoğun katılımı ile gerçekleşmiştir. Sungurlu'da yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ulusal basında da yerini almış, bölgede bayram kutlamalarına bütün halkın katıldığı, her yerin bayraklarla süslediği ve Gazi Paşa'ya tezahüratların yapıldığından bahsedilmiştir.⁷⁴ Osmancık Kutlama Komitesi Başkanı Hamdi Nafi Bey'in aktardığına göre Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamaları Osmancık'ta da halkın yoğun katılımıyla kutlanmıştır. Bayramın ilk günü Cumhuriyet Meydanı'ndan yapılan geçit resminin ardından Belediye Meydanı'nda konuşmalar yapılmış öğrenciler tarafından şiirler söylenmiş ve oyunlar oynanmıştır. Akşam saatlerinde ise Belediye Meydanı'nda kasaba halkının ve köylerden gelen halkın katılımıyla şenlikler düzenlenmiş, milli oyunlar oynanmıştır. Cumhuriyet Bayramı'nın ikinci günü sabahı ise Cumhuriyet Meydanı'nda toplanılmış birlik ve beraberliğin temsili olarak toprak alınmıştır. Ayrıca kaza halkını temsilen Gazi Paşa'ya milletin minnettarlığını bildiren telgraflar çekilmiştir. Öğleden sonra bayram kutlamaları devam etmiş Belediye Meydanı'nda kurulan kürsülerde Cumhuriyet'in on yılı ile ilgili konuşmalar yapılmıştır. Bayramın ikinci günü akşamı da şenlikler devam etmiş ve Cumhuriyet Meydanı'nda şenlik fişekleri atılmıştır. Üçüncü gün sabah saatlerinde halk firkasında konferans ve öğleden sonra da kaza belediye meydanında halk firkası üyeleri tarafından konuşmalar yapılmıştır. Köylerde yapılan bayram kutlamalarında ise pehlivan güreşi, at yarışı ve cirit oyunları gibi etkinlikler yapılmıştır.

İskilip'te yapılan Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarında, İskilip gençleri adına Köstekçioğlu Hasan Cevat Bey, bir konuşma yapmış ve Cumhuriyet'in onuncu yılını yaşayan tüm yurttaşların bayramını kutlarken bu aziz günlerin yaşanmasını sağlayanlara minnet duygularını bildirmiştir. Hasan Bey bu teşekkürü ile İskilip halkının sözcülüğünü yapmıştır. Mecitözü Bayram Komitesi Başkanı İhsan Bey de, Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarında Mecitözü'nde yaya ve atlı binlerce köylünün bayram sabahı kasaba sokaklarını doldurduğunu, bayram için evlerin bayrak ve yeşilliklerle⁷⁵ süslediğini, herkesin güzel kıyafetleri ile bayramı kutlamaya katıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Halk Firkasının altı oklu bayrağının halkın göğsünü süslediğini belirterek Gazi Paşa'nın fotoğraflarını taşıyan madalyaların halkı coşturduğunu aktarmıştır. Yeniçamlıca Bayram Kutlama Komitesi Başkanı Abdullah Bey'in aktardığına göre ise Yeniçamlıca nahiyesinde kutlanan bayram coşkusu nahiyenin tüm köylerinde yaşanmıştır. Nahiyeye merkezi olan Laçın Köyü oldukça kalabalık bir hal almış, köyde evler bayrak ve yeşilliklerle süslenmiş, gece her yer fener ile aydınlanmıştır. Bayram kutlaması üç gün sürmüş ve bu üç günde halk milli oyunlar oynamışlardır. Cumhuriyet ile ilgili konuşmalar yapılmış, bayramın ikinci

72 "Büyük Bayramı Eşsiz Heyecanla Geçirdik", Çorum, 8 Kasım 1933, s. 3.

73 "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı", Çorum, 15 Kasım 1933, s.1.

74 "Yurtta Bayram", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Kasım 1933, s. 3.

75 *BCA*, 490.1.00., 1150.37.1., Ek.29.

günü Laçın Köy Mektebi öğrencisi tarafından Cumhuriyet Meydanı'nda "Yarım Osman"⁷⁶ piyesi oynanmıştır. Öğrenciler bu gösteride oldukça başarılı bir oyun sergilemiş ve takdir edilmişlerdir. Bu gösteri nahiyenin okulu olmayan diğer sekiz köy halkı üzerinde tesir bırakmış ve bu sekiz köyün ihtiyar heyeti bir araya gelerek köydeki çocukların okuması için bir pansiyon binasının yapılmasını talep etmişlerdir.⁷⁷ Köy İhtiyar Heyetlerinin çocukların okuması konusundaki istekleri Çorum'un köylerindeki halkın eğitime verdiği hassasiyetin göstergesidir. Ayrıca burada sekiz köyün okulunun olmaması Cumhuriyet sonrasında, eğitim konusundaki sorunların çözümünün uzun bir süreci kapsadığının göstergesidir.

Sonuç

Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarında, Cumhuriyet'in ilk on yılında yapılan faaliyetlerin ortaya konulması isteği dikkat çekicidir. Cumhuriyet'in kazanımları ve Cumhuriyet'in halkın egemen olmasının üzerinde yarattığı etki bayram kutlama programlarına yansımıştır. Kutlamalarda özellikle Cumhuriyet inkılapları üzerinde durulmuş, siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda yaşanan gelişmelerin toplumsal hayata yansımaları gösterilmeye çalışılmıştır. Eğitim alanında, ziraat alanında, sanayi alanında yaşanan ilerlemelerden bahsedilerek on yılda katlanan mesafe hem ülke içinde hem de yurt dışında duyurulmak istenmiş ve Cumhuriyet'e olan bağlılık artırılmaya çalışılmıştır. Özellikle elçiliklerin kutlama programlarına katılmaları ve konsolosluklarda yapılan bayram hazırlıkları ile ülke dışında bulunan vatandaşların bu önemli günü kutlamalarına imkân tanınarak yabancı ülkelere de Cumhuriyet'in önemi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Fransa, Rusya, Romanya, Almanya ve Balkan ülkelerinde, Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için hazırlıklar yapılmıştır. Bu sürecin yansımaları ise yurt dışında Cumhuriyet'in onuncu yılı adına yayınlanan makale ve yazılarda kendini göstermiştir.

Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü öncesinde 29 Ekim 1923 yılından itibaren 29 Ekim 1933 yılları arasında yapılan faaliyetler hem hükümet düzeyinde hem de ülke genelinde ortaya konulmak istenmiştir. Bu bağlamda Çorum'da Cumhuriyet'in ilk on yılında yaşanan gelişmeler "Çorum Vilayetinde On Cumhuriyet Yılı İçinde Yapılan İşleri Göz Önüne Alalım" ifadeleriyle ele alınmış sosyal ve ekonomik sahada yaşanan ilerlemeler dile getirilmiştir. Bu aşamada özellikle eğitim alanında yaşanan gelişmeler dikkate değerdir. Cumhuriyet öncesinde Çorum'da 79 okul bulunurken Cumhuriyet sonrasında bu sayının 122'ye ulaşması eğitimdeki ilerlemenin bir göstergesidir. Yine Cumhuriyet sürecinde yapılan Çorum İnkılap Mektebi, Gazi Paşa Mektebi, Cumhuriyet Mektebi, Seydim Köyü Mektebi, Sarimbey Köyü Mektebi, Çukurveran Köyü Mektebi, Tarhan Köyü Mektebi ve Narlı Köyü Mektepleri eğitimde yaşanan ilerlemenin birer göstergesi durumundadır. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilanından önce Çorum'da 695 kız, 3351 erkek öğrenci öğrenim görmekteyken bu sayının 1933 yılında kızlarda 2243'e, erkeklerde, 5004'e yükselmesi eğitime olan ilginin arttığının da bir göstergesidir. Özellikle kız öğrenci sayısındaki artışın erkek öğrenci sayısındaki artışa yakın olması bu ifadenin bir kanıtıdır. Ayrıca Cumhuriyet döneminde Çorum'da Millet Mekteplerinin açılmasıyla birlikte 7000 erkek 1091 kadın okuma yazma öğrenmesi, millet mekteplerinden 301 erkek 40 kadın mezun olması ise halkın okuma seviyesinin yükseldiğinin göstergesidir. Bunların dışında halkın okuma seviyesini yükseltmek için Çorum merkezde ve Osmancık'ta açılan okuma odalarının yapılması ve bu tarihlerde her kaza ve köyde okuma odalarının olması Çorum'da okuma-yazmaya verilen önemi belirtmektedir.

⁷⁶ BCA, 490.1.00., 1150.37.1., Ek.25.

⁷⁷ "Büyük Bayramı Eşsiz Heyecanla Geçirdik", Çorum, 8 Kasım 1933, s. 3.

Cumhuriyetin Onuncu yıl Kutlamaları: Çorum Örneği

1933 yılında ülke genelinde yapılan Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünü kutlama hazırlıkları, "*Cumhuriyetin İlanının Onuncu Yıldönümü Kutlama Kanunu*" doğrultusunda, Çorum'da da uygulanmıştır. Bu konuda Çorum Valiliği, Çorum Belediyesi, Çorum CHF merkezi, Çorum Halkevi ve bazı sivil toplum örgütleri Ankara'dan bildirilen talimatlar doğrultusunda oluşturulan, "*Kutlama Komitesi*" başkanlığında yoğun bir çalışma içerisine girmişlerdir. Cumhuriyet'in onuncu yılına özel olarak adlandırılan Cumhuriyet Meydanlarında toplanan kalabalık bayram coşkusu yaşamıştır. Onuncu yıl kutlamaları üç gün sürmüş akşam saatlerinde yapılan eğlenceler ve düzenlenen balolar ile halk eğlenceli saatler geçirmiştir. Caddeler bayraklarla, yeşilliklerle süslenerek şehir, kasaba ve köyler bayramın birer merkezi haline getirilmiştir. Bu durum Çorum halkının köylü, şehirli, kadın, erkek ve çocuk herkesin bayrama dâhil olmasına imkân tanımıştır. Çorum'da yapılan onuncu yıl kutlamalarında, temel atma ve açılış törenleri yapılmış bu kapsamda Çorum'da ulaşım, eğitim ve sosyal etkinlikler açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Milli Mücadele şehitleri için yapılan "*Şüheda Abidesi*" Çorum halkının vatani uğruna canlarına feda eden şehitlerine gösterdiği saygının bir ifadesi olmuştur. Açılış törenlerinde gündeme gelen Çorum-Osmancık, Çorum-Sungurlu arasındaki yol çalışmaları ise Cumhuriyet döneminde ulaşım verilecek önemin bir göstergesidir. Ayrıca özellikle kırsal bölgelerde karşımıza çıkan okullaşma çabası kapsamında töreni yapılan İskilip Kayı Köyü Mektebi ve İskilip Kayaazgı Köyü Mektebi gibi mekteplerin inşası okuma yazma oranında artışın hedeflendiğinin, köylerin eğitimden mahrum bırakılmamaya çalışıldığının bir kanıtıdır. Yine açılış törenlerinde Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümüne özel olarak Çorum merkez ve kazalarında "*Cumhuriyet Meydanları*" açılışları yapılmıştır. Bu bağlamda, "*Çorum Cumhuriyet Meydanı*", "*İskilip Cumhuriyet Meydanı*" ve "*Mecitözü Cumhuriyet Meydanı*" açılarak halkın bayram kutlamalarını burada yapmasına imkân tanınmıştır.

Cumhuriyet'in devamlılığı ve yerleşmesi açısından büyük önem arz eden onuncu yıl kutlamalarında, halkın sesini duyurması, kendisini ifade etmesi ve Cumhuriyet'in niteliklerinin aktarılmasına imkân tanıyan önemli bir gelişme de halk kürsülerinin kurulmasıdır. Çorum halkının büyük ilgisini gören halk kürsülerinden yükselen sesler Cumhuriyet rejiminin bir yansıması olmuştur. Onuncu yıl kutlamalarında Çorum halkının kendisini ifade etmesine, toplumun kaynaşmasına ve Cumhuriyet sohbetlerine ortam hazırlayan bir gelişme de "*Cumhuriyet Sofrası*" nın kurulmasıdır. Bayram günlerinde Çorum Halkevi tarafından düzenlenen Cumhuriyet sofrası etkinliği ile Çorum halkına yemek daveti verilmiştir. Cumhuriyet Sofrası, halkı aynı sofraya getirerek Cumhuriyet'in kazanımlarının halka gösterilmesi açısından önemli bir etkinliktir. Özellikle Hasan Çavuş'un burada yapmış olduğu konuşma dikkate değer bir niteliktedir. Bayram kutlama programlarında dikkatimizi çeken bir diğer konu ise Çorum kadınlarının yapmış oldukları konuşmalarıdır. Çorum'da Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünün ikinci günü, İstiklal Savaşında şehit olan Çorumlular için yapılan abidenin önünde Müfide Muzaffer Hanım'ın ve halk kürsülerinde hanımların konuşma yapması Çorum halkının Cumhuriyet kadınına olan saygısının ve inancının bir göstergesidir. Bununla birlikte bayram kutlamalarında, halka ezberletilmeye çalışılan "*Onuncu Yıl Marşı*" halkın milli heyecanını uyandırırken, vatan sevgisini yansıtan kahramanlık anlatan "*Yarım Osman*", "*Mavi Yıldırım*", "*Uyanış*", "*On Yılın Destanı*" gibi tiyatro oyunları da bağımsızlığın kıymetinin hatırlatılmasına ortam hazırlamıştır. Günümüzde de milli bayramlarda yapılan tiyatro, konser ve konferans gibi etkinlikler devam etmekte olup milletin bağımsızlık ve egemenlik kavramlarına olan bağlılığına vurgu yapılmaktadır.

Kaynakça

- BCA, 30.10, 198.352.9, Ek.4-5.
BCA, 30.18.01, 02.37.50.8.
BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.2.
BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.25-27.
BCA, 30.18.1.2, 40.71.20.
BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.23-24.
BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.30-33.
BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.35.
BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.43.
BCA, 490.1.0.0., 1143.10.1., Ek:2.
BCA, 490.01, 1150,36.1, Ek.145.
BCA, 490.1.0.0., 1151. 38.1.
BCA, 490.1.00., 1150.37.1., Ek.30.
BCA, 490.01, 1150.37.1, Ek. 40.
BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.35.
BCA, 30.11.1.0., 77.15.16.
BCA, 490.1.0.0., 1150.37.1, Ek.38.
BCA, 490.1.00., 1150.37.1., Ek.29.
BCA, 490.1.00., 1150.37.1., Ek.25.
BCA, 490.01, 1150,37.1, Ek.145.
BCA, 490.1.0.0, 2.9.12, 21 Eylül 1934.
BCA, 30.18.1.2., 36.32.8. 02.05.1933.
Bartın, 29 Ekim 1933, s.4-5.
Bartın, 29 Ekim 1933, s.7.
Bolat Salman, Bengül (2012), Millî Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
“Beyazıt Meydanının Adı Cumhuriyet Meydanı Oldu”, Cumhuriyet, 24 Ekim 1933, s.5.
“Bayramda Ankara Radyosunun Programı”, Cumhuriyet, 28 Ekim 1933, s.4.
“Onuncu Yıl Hatırası Olarak Basılan Pullar”, Cumhuriyet, 18 Ekim 1933, s.4.
Çıkla, Selçuk (2006), “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebî Yayınlar” Turkish Studies /Türkoloji Dergisi, s.46-63.
“Büyük Bayrama Hazırlık”, Çorum, 18 Ekim 1933, s.1.
Onuncu Cumhuriyet Bayramı Hatırası”, Çorum, 18 Ekim 1933, s.4.
“Çorum Vilayetinde On Cumhuriyet Yılı İçinde Yapılan İşleri Göz Önüne Alalım”, Çorum, 29 Ekim 1933, s.4.
“Çorum Vilayetinde On Cumhuriyet Yılı İçinde Yapılan İşleri Göz Önüne Alalım”, Çorum, 29 Ekim 1933, s.5.
“Birinci Gün”, Çorum, 1 Kasım 1933, s.3.
“Birinci Gün”, Çorum, 1 Kasım 1933, s.4.
“Büyük Bayramı Eşsiz Heyecanla Geçirdik”, Çorum, 8 Kasım 1933, s.1.
“Büyük Bayramı Eşsiz Heyecanla Geçirdik”, Çorum, 8 Kasım 1933, s.2.
“Büyük Bayramı Eşsiz Heyecanla Geçirdik”, Çorum, 8 Kasım 1933, s.3.

- “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 15 Kasım 1933, s.1.
- “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 15 Kasım 1933, s.1-2.
- “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 22 Kasım 1933, s.2-3.
- “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 22 Kasım 1933, s.4-5.
- “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 22 Kasım 1933, s.6-7.
- “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 29 Kasım 1933, s.1.
- “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 29 Kasım 1933, s.2.
- “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Tafsilatı”, Çorum, 29 Kasım 1933, s.3-4.
- Demirhan, Nezahat (1999), Cumhuriyetin Onuncu Yılı'nın Türk İnkılâp Tarihindeki Yeri ve Önemi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571, 34993.138025.2. 16 Kasım 1933.
- Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 534, 37076. 148803.3. 20 Aralık 1933.; 508, 44328.211656.5. 24 Ocak 1934.
- Doğaner, Yasemin, Cumhuriyet'in Onuncu Yıl *Kutlamaları*, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9, Yıl: 5, Şubat 2007, s.119-143.
- “Onuncu Yıl Dönümünde”, Hâkimiyet-i Milliye, 25 Eylül 1933, s.1.
- “Onuncu Yıl Marşını Millete Öğretmek İçin”, Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ekim 1933, s.1.
- “Onuncu Yıl Posta Pulları”, Hâkimiyet-i Milliye, 17 Ekim 1933, s.3
- “Bayramda Açılacak Sergiler ve Atılacak Temeller”, Hâkimiyet-i Milliye, 25 Ekim 1933,s.1.
- “Bayram Günlerinde Radyo”, Hâkimiyet-i Milliye, 26 Ekim 1933, s.5.
- “Bayram Günlerinde Radyo”, Hâkimiyet-i Milliye, 28 Ekim 1933, s.5.
- “Bütün Dünya Türk Milletinin Bayramını Kutladı”, Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ekim 1933, s.2.
- “Yurtta Bayram”, Hâkimiyet-i Milliye, 3 Kasım 1933, s.3.
- “Büyük Reisi Tebrik”, Hâkimiyet-i Milliye, 4 Kasım 1933, s.1.
- “CHF Halk Kürsüleri”, Hâkimiyet-i Milliye, 5 Kasım 1933, s.3.
- “Onuncu Yıl Bayramımızı Kutlayanlar”, Hâkimiyet-i Milliye, 7 Kasım 1933, s.5.
- İslam Ansiklopedisi, “Milli Bayram”.
- “Rehber Kitap”, Kadro, 1 Ekim 1933, s.55.
- “Memlekette Bayram Nasıl Geçti”, Milliyet, 10 Kasım 1933, s.7.
- Öztürkmen, Arzu (1996), “Milli Bayramlar: Şekli ve Hatırası I”, Toplumsal Tarih, Sayı: 28 ve 29, Nisan-Mayıs 1996, s. 29-35.
- Resmi Gazete, 23 Nisan 1341, no: 96, s. 129.
- Resmî Gazete, “Ulusal Bayram Ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, sayı.3017, no.2739,1 Haziran 1935, s.5262.
- Resmi Gazete, Sayı: 2437, 26.6.1933,s. 2785.
- Resmi Gazete, 22 Kasım 1933, s.3235-3236.
- Resmi Gazete, “Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Kanunu”, no:2305, sayı 2437, 26 Haziran 1933.
- Resmi Gazete, Sayı: 2396, 9 Mayıs 1933, s.2448.
- Resmi Gazete, Sayı: 2532, 18 Ekim 1933, s.3151.
- Son Posta, 1 Haziran 1934, s.4.
- Türk Dili Gazetesi, 5 Ağustos 1938, s.1.
- Türk İdare Dergisi, Sayı: 69, Kasım 1933, s.1526-1527.

Türk İdare Dergisi, Sayı: 66, Eylül 1933, s.1226.

Türk İdare Dergisi, Eylül 1933, s.1328.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Cilt: 18, Birleşim: 106, Tarih: 19.04.1341, s.166.

“Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü”, Vakit, 16 Ekim 1933, s.9.

“Memleketin Her Tarafında Bayrama Hazırlıklar”, Vakit, 20 Ekim 1933, s.8.

“Türk Köylüsünün Sevinci”, Vakit, 31 Ekim 1933, s.10.

“Memleket Dışında Büyük Bayramımız”, Vakit, 1 Kasım 1933, s.8.

Zonguldak, Sayı: 377, 11 Eylül 1933, s.2.

DİYARBAKIR'DA SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELE (1934–1950)*

FIGHT AGAINST EPIDEMICS IN DİYARBAKIR (1934-1950)

Sevilay ÖZER**, Esra HEP***

Geliş Tarihi/Received:14.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted:26.12.2023

ÖZER, Sevilay-HEP, Esra (2024), "Diyarbakır'da Salgın Hastalıklarla Mücadele (1934–1950)", Belge Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/I, ss. 63-84.

Öz

Salgın hastalıklar tarih boyunca insanlığın karşılaştığı en büyük felaketlerden biridir. Binlerce hatta milyonlarca kişinin ölümüne neden olan bu salgınların savaş dönemlerinde yayılma hızı daha da artmış ve bu salgınlarla mücadele etmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Milli Mücadele döneminde kurulan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, 1925 yılında hazırladığı sağlık programında salgın hastalıklarla mücadeleye yer vermiştir. Zira Anadolu'da sıtma, verem, tifüs, trahom gibi hastalıklar kol gezmektedir. Savaş yıllarında salgın hastalıkların yıkıcı etkisini yaşamış olan halk söz konusu hastalıklara karşı çaresizdir. Yaşanan acı tecrübelerden hareketle Cumhuriyet Hükümetleri, öncelikle bu salgınların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışma başlatmıştır. Anadolu'da söz konusu hastalıkların görülmediği yer neredeyse yoktur. Diyarbakır; sıtma ve trahom başta olmak üzere şark çıbanı, tifüs, verem, çiçek ve tifo gibi hastalıkların görüldüğü yerler arasındadır. 1936'da sıtma mücadele mıntikasına dahil edilen Diyarbakır'da, II. Dünya Savaşı yıllarında sıtma vaka sayısındaki artış dikkat çekici boyuta ulaşmıştır. 1945'te Diyarbakır'ın sıtma mücadele alanı genişletilmiştir. Diyarbakır Halkevi'nin bu mücadelede etkin rol oynadığı dikkati çekmektedir. Yine trahomla mücadele için 1935 yılında Diyarbakır Halkevi bünyesinde tedavi evi açılmıştır. 1937'de Trahom Hastanesinin açılmasıyla mücadeleye devam edilmiştir. Halkın bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar da bu sürecin önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Koruyucu ve tedavici edici sağlık hizmetleriyle salgınlara karşı verilen mücadeleden olumlu netice alınmış, hastalıkların yayılma hızı düşmüş ve neticede vaka sayısı azaltılmıştır. Diyarbakır'da verilen mücadele, ülke çapında salgınlara karşı yürütülen mücadelenin bir örneğini teşkil etmesi açısından da önemlidir. Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan elde edilen arşiv belgeleri, resmi yayınlar, süreli yayınlar ve literatürden yararlanılarak Diyarbakır'da görülen salgınlar ve söz konusu salgınlara karşı yürütülen mücadele ve sonuçları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Diyarbakır, Salgın hastalık, sıtma, trahom, Şark çıbanı.*

*Bu makaleye yazarlar eşit oranda katkı yapmışlardır.

**Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sevilayozer07@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-1319-2406>).

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, esram_52400@hotmail.com, (<https://orcid.org/0009-0003-8032-5488>).

Abstract

Epidemic diseases are one of the greatest disasters humanity has encountered throughout history. The rate of spread of these epidemics, which caused the deaths of thousands or even millions of people, increased even more during war periods, and it became almost impossible to fight these epidemics. The Ministry of Health and Social Assistance, established during the War of Independence, included the fight against epidemic diseases in the health program it prepared in 1925. Because diseases such as malaria, tuberculosis, typhus and trachoma are rampant in Anatolia. The people, who experienced the devastating effects of epidemics during the war years, are helpless against these diseases. Based on the bitter experiences, the Republican Governments have first initiated work to eliminate these epidemics. There is almost no place in Anatolia where these diseases are not seen. Diyarbakır is among the places where diseases such as malaria and trachoma, as well as cutaneous leishmaniasis, typhus, tuberculosis, smallpox and typhoid are seen. In Diyarbakır, which was included in the malaria fight zone in 1936, the increase in the number of malaria cases during the 2nd World War reached a remarkable level. In 1945, Diyarbakır's malaria fighting area was expanded. It is noteworthy that Diyarbakır Community Center played an active role in this struggle. Again, a treatment house was opened within the Diyarbakır Community Center in 1935 to struggle trachoma. The struggle continued with the opening of the Trachoma Hospital in 1937. Studies aimed at raising public awareness also constituted an important part of this process. Positive results were obtained from the fight against epidemics with preventive and therapeutic health services, the spread of diseases decreased and, as a result, the number of cases decreased. The struggle in Diyarbakır is also important as it sets an example of the fight against epidemics across the country. In this study, the epidemics seen in Diyarbakır and the fight against these epidemics and their results were tried to be revealed by using archive documents, official publications, periodicals and literature obtained from the Presidency of Republic of Türkiye Directorate State Archives.

Keywords: *Diyarbakır, Epidemics, Malaria, Cholera, Trachoma, Cutaneous Leishmaniasis.*

Giriş

Osmanlı Devleti’nde salgın hastalıklara karşı ilk olarak 1838 yılında Meclis-i Tahaffuz (Karantina Meclisi) kurulmuştur. 1881 yılında imparatorluğun sağlık vaziyetine ilişkin araştırmalar yapmak, herhangi bir yerde görülen salgın hastalıklara karşı gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak amacıyla Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye ve buna müteakiben 1891 yılında İstanbul’da Hıfzıssıhha Komisyonu kurulmuştur. 1869 yılında kurulan “Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye”, 1906 yılında “Meclis-i Maarif-i Tıp”, II. Meşrutiyetin ilanından sonra da “Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye” adını almıştır. İlerleyen dönemde kaldırılan bu meclisin yerine 1 Mart 1913 tarihinde kabul edilen “Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilatına Dair Kanun-ı Muvakkat” ile Dâhiliye Nezareti’ne bağlı “Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi” kurulmuştur. 1914 yılında çıkarılan özel bir kanunla Dâhiliye Nezareti, Dâhiliye ve Sıhhiye Nezaretine dönüştürülmüş, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Karantina İdaresi ve Hicaz Sıhhiye İdaresi, bu nezaret emrine verilmiştir.¹

Özellikle savaş dönemlerinde salgın hastalıklar hızlı bir şekilde yayıldığından salgınlara karşı verilen mücadele bir o kadar zorlu ve yıpratıcı olmuştur. Buna örneğini Birinci Dünya Savaşında görmek mümkündür.² Milli Mücadele yıllarında da durum değişmemiş düşmana karşı mücadele verilirken sıtma, trahom, tifüs, verem gibi salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir. Savaşın getirmiş olduğu maddi ve manevi yükü baş etmeye çalışan halk, buna bir de salgın hastalıkların eklenmesiyle çok daha zor durumda kalmıştır.³ TBMM’nin kurulmasının hemen ardından 2 Mayıs 1920 tarihinde 3 numaralı kanun ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulmuştur.⁴

Mustafa Kemal 1 Mart 1922’de Meclis’te yaptığı konuşmada bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin önemine şöyle değinmiştir: *“Bu sene emrazı sâriye istilâsına meydan verilmedi, baş gösterenler derhal tedabiri sıhhiye ittihazıyla olduğu yerde itfa olundu. Emrazı sâriyeye karşı en katî tedbir olan aşilar artık tamamiyle memleketimizde istihsal olunmaktadır. Üç milyon küsur kişilik çiçek aşısının Sivas’ta istihsal edilmiş olduğunu zikretmek bu bapta kâfi bir fikir verebilir. Memleketin malyalı muhitlerinde miktarı kâfi kinin tevzi edildi. Frengi âfetinin itfası için de mümkün olan meblâğ sarf edildi. Ve emrazı içtimaiye ile mücadelemizin daha müsmir ve daha şâmil bir şekilde ifası esbabı da ihzar edilmiştir.”*⁵

Cumhuriyet’in ilanı sonrasında bulaşıcı hastalıklara karşı vakit kaybedilmeksizin daha etkin bir mücadele yürütebilmek için harekete geçilmiştir⁶. Cumhuriyet döneminin ilk sıhhiye Vekili’de Refik Saydam olmuştur. Refik Saydam TBMM’de yaptığı bir konuşmada; *“Bizde Sıhhiye Nezareti yoktu. Sıhhiye evvel ve ahir Dâhiliyeye merbuttur. Fakat kabineye dâhil değildir. Muaveneti içtimaiye tabiri ! Muaveneti içtimaiye namında bir nezaretin vücudundan hiçbirimizin haberi yoktur. Binaenaleyh Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye*

1 Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1985, s. 1320-1324.

2 Zeynel Özlü ve Kerim Tiryaki, “Osmanlı Seferberlik Dönemlerinde Salgın Hastalıklara Karşı Halk Sağlığı Muhafazasına Dair Bulgular”, Zeugma II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi 18-20 Ocak 2019 Gaziantep,

3 Süleyman Tekir, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923–1950)”, *Atatürk Üniversitesi Tıbbiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.65, 2019, s. 408.

4 Atakan Esen, *Cumhuriyet Dönemi Sıtma Mücadelesi (1923 – 1956)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017, s. 13.

5 TBMM ZC, D.1, C.18, İ.3, 1.03.1922, s. 3. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006, s. 310.

6 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s. 38.

tabiri muhdestir. ” diyerek Osmanlı’da müstakil bir Sağlık Bakanlığının olmadığını vurgulamıştır.⁷ Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti’nin 1925 yılında hazırlamış olduğu çalışma programında salgın hastalıklara yer verilmiştir. Söz konusu programda; sağlık örgütünü genişletmek, hekim, sağlık memuru ve ebe yetiştirmek, Numune Hastaneleri ile doğum ve çocuk bakımevleri açmak, sıtma, trahom, verem ve frengi gibi salgın hastalıklarla mücadele etmek, sağlıkla ilgili kanunları yapmak, sağlık ve sosyal yardım örgütünü köylere kadar götürmek ve ilgili kanunları çıkarmak ile Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulunu açmak bulunmaktadır.⁸

1-3 Eylül 1925 yılında toplanan ilk Milli Türk Tıp Kongresinde sıtma ele alınmıştır. Dr. Abdülkadir Lütfi ve Dr. Ahmet Fikri tarafından “Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası” başlığı ile sunulan raporda Diyarbakır sıtmanın en yoğun olarak görüldüğü yerler arasında gösterilmiştir. Diyarbakır vilayetinde; Beşiri havalisinde ve Diyarbakır çevresinde sıtma yoğundur. 10 Ocak 1925 tarihli Sıhhiye Müdüriyeti raporuna göre yazın bu bölgedeki hastaların %80’i sıtmalıdır. ⁹ İkinci Milli Tıp Kongresinde trahom, üçüncü ve dördüncü kongrede verem, frengi gibi bulaşıcı hastalıklar konu olarak işlenmiştir. Kongrelerde ortaya konan bilgi birikimi salgın hastalıklara karşı yürütülen mücadelede yol gösterici olmuştur.¹⁰

Diyarbakır’da Cumhuriyet ilanı sonrası halka hizmet veren tek hastane 25 yataklı Gureba Hastanesi’dir. 1 Mart 1924 tarihinde Sıhhiye Vekâletine devredilen hastane “Diyarbakır Numune Hastanesi” adını almıştır.¹¹ Diyarbakır halkı da bu süreçte sıtma ve trahom başta olmak üzere şark çibani, tifüs, çiçek, verem, tifo gibi hastalıklarla baş etmek durumunda kalmıştır. Bu çalışmada, 1934-1950 yılları arasında Diyarbakır’da görülen salgın hastalıklar ve bu hastalıklara karşı verilen mücadele çok yönlü olarak ele alınmıştır.

1. Sıtma

Sıtma hastalığı, çok eski tarihlerden beri bilinen, sivrisinek vasıtasıyla insandan insana geçen bulaşıcı bir hastalıktır. Sıtmalı bir insanın kanını emen sivrisinek ondan almış olduğu sıtma parazitini ısırmasıyla olduğu sağlam insana geçirerek onu da hasta etmiş olur. Bu şekilde hastalık yayılarak ilerler. Sivrisinekler genellikle durgun su içerisinde, bataklık bulunan yerlerde, yağmur sonrası kalmış su birikintilerinde üremektedir. Dolayısıyla sineklere karşı en önemli mücadele yolu en ufak su birikintilerinin dahi temizlenmesinden geçmektedir.¹² Sıtma hastalığına yakalanan bir kişide görülen belirtiler; halsizlik, neşesizlik, kabızlık, iştahsızlık, baş, sırt ve bacak ağrılarıdır. Sıtma nöbetleri üç evre olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle üşüme ve titreme ardından ateşin artması son olarak da aşırı derecede terleme ile kendisini gösterir.¹³ Sıtma ile mücadelede önemli olan sivrisineklerin yok edilerek, hastaların tedavi edilmesidir. Çünkü sivrisinekler, sıtma parazitini insandan almaktadır. Bu nedenle ilk olarak sıtma mücadele mıntıklarında yaşayan vatandaşların

7 Sadet Altay, *Atatürk Döneminde Numune Hastanelerine Dönüştürülen Osmanlı Hastaneleri (1924-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2019, s.20.

8 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 38.

9 *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi 1-3 Eylül 1925 Müzakerati*, İstanbul 1926, s. 222-227.

10 Ayten Arıkan, *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) Ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 1.

11 Sadet Altay, “Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında Diyarbakır’da Tesis Edilen Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri”, *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, (Ed. İbrahim Özcoşar vd), İstanbul 2018, s. 711.

12 Bedri Noyan, “Sıtmanın Fenalıkları ve Korunma Çareleri”, *Diyarbakır: İçkale*, 6 İkteşrin / Ekim 1944.

13 İlhan Tekeli, Selim İlkin, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesinin Tarihi”, *Cumhuriyetin Harcı/İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 112

kanlarında sıtma plasmodisinin olup olmadığına bakılmalıdır.¹⁴ Bu hastalığın tedavisinde kullanılan en mühim ilaç kinindir. Eski zamanlarda Amerika'da Kınakına adı verilen bir ağacın kabuklarının kaynatılmasıyla elde kininin yanında İkinci Dünya Savaşı yıllarında atebirin adı verilen, sarı renkli bir ilaç daha kullanılmaya başlanmıştır. Atebrin, kinin kadar etkili bir ilaçtır.¹⁵

Diyarbakır'da sıtma daha çok Ergani, Çermik ve Bismil'de yoğun olarak görülmüştür. 1920–1930 yıllarında Diyarbakır şehrinin üç kilometre çevresinde sıtma mücadelesi yapılmıştır.¹⁶ 1934 yılında Diyarbakır şehrinin %10'u sıtmalı durumdadır.¹⁷ Sıtma ile mücadelede Halkevi Köycülük Şubesi aktif olarak faaliyet göstermiştir. Halkevi Köycülük Şubesi Reisi Nihat Bey başkanlığında yirmi kişilik bir heyet oluşturularak; Sadi, Tilalo, Kadıköy ve Şarabi köylerine 24 Eylül 1934'te bir gezi düzenlemiştir. Öncelikle Sadi köyüne uğradıktan sonra Tilalo, Kadıköy ve Şarabi köylerini gezen heyet, köylerin sıhhi, içtimai durumlarını incelemiştir. Heyette bulunan doktorlar tarafından sıtmalı hastalara kinin dağıtılmıştır. Tilalo köyü, Halkevi tarafından numune köyü kabul edildiği için heyet bu köyde oldukça hummalı bir çalışma içerisine girmiştir.¹⁸

1935 yılının 30 Haziran tarihinden başlayarak Ağustos'un 8'ine kadar olan dönemde Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgelerine bir yurt gezisine çıkan Başbakan İsmet İnönü, bu vesile ile 1–2 Temmuz 1935 tarihlerinde Diyarbakır'a gelmiştir. İnönü burada yapmış olduğu konuşmada Diyarbakır'daki salgın hastalıklara şöyle temasetmiştir; "...Diyarbakır'da asıl mesele, sıhhi mesele ve mesken meselesidir. Trahom ve sıtma Diyarbakır'daki zabıt ve memurları yıldırıştır. Trahom meselesine daha genel olarak ayrıca temas edeceğim. Fakat Diyarbakır şehrini dar bir sahada da olsa sıtmadan kurtarmak ordu ve memurlar için çok önemli olacaktır."¹⁹

Diyarbakır ili ve çevresinde sıtmanın hissedilecek derecede mevcudiyetini koruması üzerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Diyarbakır'ı sıtma mücadele mıntikasına dâhil etme kararı almıştır.²⁰ 1936 yılında sıtma mücadele mıntikasına dâhil edilen Diyarbakır'a, Antalya sıtma mücadele hekimi atanmıştır.²¹ 1936 yılında faaliyete geçen sıtma mücadele teşkilatı, Diyarbakır şehrinin merkez ve köylerinde sıtmalıları tespit ederek işe başlamış, hasta olanlara kinin ile tedavi etmeye çalışmıştır. 1936 yılı Ağustos ayında Halkevi Köycülük Komitesi Başkanı Ziraat Direktörü Halil Yardımcı'nın başkanlığında bir heyet oluşturulmuş, bu heyet, Akpınar bölgesi dâhilinde 8 köyde inceleme yapmıştır. Bu incelemeler sonucunda yüzden fazla kişide sıtma hastalığı olduğu tespit edilmiştir. Hastalara kinin dağıtılmıştır.²² Sıtma ile mücadele kapsamında, okula giden çocukların muayenesi yapılmış, ardından merkeze bağlı köyler ile Ali Paşa mahallesi halkı muayeneden geçirilmiştir. Muayenesi yapılan insanlardan alınan kanların bakteriyolojik muayeneleri neticesinde sıtmalı olduğu teşhis edilenler hemen tedavi edilmeye başlanmıştır.²³

14 Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'da Sıtma", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 464.

15 Ata Ünalın, *Sıtma*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1945, s. 56.

16 Basri Konyar, *Diyarbakır Yıllığı*, Cilt.3, Ankara 1936, s. 170.

17 Ercan Çağlayan, *Diyarbakır: Nüfus, Siyaset, Eğitim, Sağlık ve İktisat (1923 – 1950)*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 144.

18 "Halkevi Köycüler Şubesi Beş Köyde Tetkikat Yaptı Tilalo Numune Köyü Oldu", *Diyarbakır: İçkale*, 24 Eylül 1934.

19 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 20.

20 "Diyarbakır ve Havalisi Sıtma Mücadele Mıntikasına İdhal Edilecek mi?", *Diyarbakır: İçkale*, 18 Eylül 1936.

21 "Diyarbakır Sıtma Mücadelesi Mıntikasına Alındı", *Diyarbakır: İçkale*, 6 Birinciteşrin / Ekim 1936.

22 "Halkevi Köycüler Şubesinin Tetkikleri", *Diyarbakır: İçkale*, 1 Ağustos 1936.

23 "Merkez Köyleri ve Mektepler Muayeneden Geçirildi", *Diyarbakır: İçkale*, 25 İkinciteşrin/ Kasım 1936.

Diyarbakır ilinin Silvan kazasında bir doktor ile bir de ebe bulunmaktadır. 1936 yılında hastalara 6 kilo kinin dağıtılmış, kasabanın çevresindeki bataklıklar kurutulmuştur.²⁴ Yine 12 Kasım 1936'da Halkevi Köycülük Şubesine mensup bir heyet Halkevi Başkanı Cahit Çubukçu'nun başkanlığında köylere gezi düzenlemiştir. Sadi, Hıdırilyas, Kabi ve Anbar köylerini gezen heyet köylerde halkla yakından ilgilenmiş, sıtma hakkında halkı bilgilendirmiştir. Bu gezide sıtmalı olan hastalara heyet tarafından kinin dağıtılmıştır.²⁵

1937 yılına gelindiğinde merkezden başlayarak Diyarbakır iline bağlı olan bütün köy halkı muayeneden geçirilmiş, sıtma hastalığı tespit edilenler sıkı bir tedavi altına alınmıştır. Sivrisinek yapan bataklıklar kurutulmuş ve havuzlara da mazot dökülmüştür.²⁶ Köylere her beş günde bir gönderilen memurlar, sıtma hastalığına yakalananları tespit ederek tedavilerine başlamışlardır. Bataklıkların kurutulma çalışmalarının yanı sıra evlerde bulunan kuyu havuzlara, bodrumlarda biriken sulara ve Dicle'nin iki tarafında bulunan gölcüklere her gün zehirli ilaç döktürülmüştür. Bütün bu çalışmaların asıl hedefi; şehirdeki sivrisinek haşeresinin tamamen yok edilerek bulaşıcı olan bu sıtma hastalığının kökünü kurutmaktır.²⁷

Diyarbakır Sıtma Mücadele Şubesi'nin 1936 yılının sonbaharından 1937 yılının sonbaharına kadar geçen bir yıllık süreçte Diyarbakır ili ve köylerinde muayene ettiği kişi sayısı toplamda 19.451'dir. Muayene edilen kişilerden sıtmalı olduğu tespit edilen kişi sayısı 12.568'dir. Sıtmalı olanlara 136 kilo kinin komprimesi, 23.757 adet kinin ve 217 tane de kinin ampulü dağıtılmış ve uygulanmıştır. Ayrıca mücadele laboratuvarında 9796 kan muayenesi yapılmış ve yapılan bu muayenenin sonucunda 1060 kişi de sıtma parazitine rastlanılmıştır. Arazi islahı ve tatbikatına bakıldığı zamanda; bir yıl içerisinde 896 metre yeni kanal, 270 metre ark açılmış, 100 metre kanal ile 1300 metre ark temizlenmiş ve 160 metre bataklık kurutulmuştur.²⁸ Bu sonuçlara bakarak, Diyarbakır'da sıtma mücadelesinin olumlu bir şekilde ilerlemiş olduğu söylenebilir. 1937 yılında Diyarbakır Sıtma Mücadele Şube Tabibi Ali Rıza Işık Doğan'ın başka bir bölgeye tayin edilmesi üzerine onun yerine Diyarbakır-Cizre Demiryolu Birinci Kısım Şube Tabibi Dr. Rıdvan Nezmi Lokman göreve getirilmiştir.²⁹

1937 -1938 yılları arasında Diyarbakır Merkez İlkokulunda öğrenim gören öğrencilerin 389'u sıtmalıdır. Yine aynı yıl içerisinde, Diyarbakır Erkek Sanat Okulunda okuyan öğrencilerden 30'u, Diyarbakır Lisesinde okuyan öğrencilerden de 15'i sıtmalıdır.³⁰

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülke genelinde sıtma vakalarında artış görülmüştür. Savaş döneminde ekonomik koşulların zorluğu, ilaçların halka ulaştırılmasında yaşanan aksaklıklar gibi etkenler nedeniyle sıtma vakaları yeniden artış göstermiştir. 1940 yılı Şubat ayında gerçekleştirilen Vilayet Umumi Meclisi toplantısındaki verilere bakıldığında; 600 liralık klinik ödeneği ile 18 kilo 650 gram kinin satın alınmıştır. 1940 yılı Şubat ayına değin sıtma mücadele mıntıkası harici olarak 4210 sıtmalı tedavi edilmiş, 13 kilo 500 gram kinin dağıtılmıştır.³¹ 1941 yılı Şubat ayına kadar Sıtma Mücadele Mıntıkası tarafından 3033 sıtmalı tespit edilmiştir. Bu sıtmalı hastaların tedavisi için 26 kilo kinin kullanılmıştır.³²

24 "Silvan İlçesinde Verimli Çalışmalar Göze Çarpıyor", *Diyarbakır: İçkale*, 5 İkinci Teşrin / Kasım 1936.

25 "Halkevi Köy Gezileri", *Diyarbakır: İçkale*, 12 İkinci Teşrin / Kasım 1936.

26 "Sıtma Mücadele Faaliyetleri", *Diyarbakır: İçkale*, 9 Temmuz 1937.

27 "Sıtma Mücadelesi Gittikçe İyi Neticeler Veriyor", *Diyarbakır: İçkale*, 28 Temmuz 1937.

28 "Sıtma Mücadelesi Çok İyi Sonuçlar Verdi", *Diyarbakır: İçkale*, 10 Birinci Kanun / Aralık 1937.

29 "Tayinler", *Diyarbakır: İçkale*, 1 Nisan 1938.

30 *Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü, Maarif 1937 - 1938 İstatistiği*, İstanbul, 1939, s. 299-303.

31 "Vilayet Umumi Meclisi Toplantısında Okunan İzahname", *Diyarbakır: İçkale*, 17 Şubat 1940.

32 "Vilayet Umumi Meclisi Toplantısında Okunan İzahname", *Diyarbakır: İçkale*, 15 Şubat 1941.

1941 yılında merkez kaza dahilinde ve köprübaşı Göçmen köyü civarında Anbar çayı yatağında bulunan bataklık, etraftaki köylerde ilan edilen küçük say yükümlülüğüyle kurutulmaya çalışılmıştır. Bismil ilçesi Salat çayı vadisinde bazı yerlerde görülmekte olan sıtma hastalığına karşı vilayetçe tedbir alınması gerekli görülmüştür.³³ 1941 yılı içerisinde Diyarbakır ilinde bulunan Sıhhat ve İçtimai Muavenet işlerine büyük oranda hız verilmiştir. Sıtmalı olduğu tespit edilen hastaların tedavisine başlanmıştır.³⁴ Sıtmaya karşı alınan bir diğer tedbir çeltik ekiminin kontrol altında tutulmasıdır.

1943 yılında Diyarbakır gazetesinde “*Sıtmadan Nasıl Korunmalı*” başlıklı yazıda sıtma ile ilgili bilgilendirme yapıldığı gibi savaş sürecinde sıtma ilacı bulmanın zorluğuna da dikkat çekilmiştir;

Yurttaşlar!

“Sivrisineklere kendinizi ve evlatlarınızı ısırtmadığınız sürece sıtmaya yakalanmayacağınızı biliniz. Mümkün olduğunca sivrisinekleri öldürünüz. Çünkü sıtmaya yakalandığınız vakit tek çaresi ilaçtır. Sıtma ilaçlarını bulmak oldukça zorlaşmış durumdadır. Sıtmanın en eski çaresi kinindir. Kininin Diyarbakır şehrine getirilmesi oldukça güç durumdadır. Kinin dışında sıtmayı iyi edebilecek en iyi ilaç atebrindir. Atebrin ilacın da oldukça idareli bir şekilde kullanmak gerekmektedir. Sıtma nöbetine sebep olan durum kandaki sıtma mikroplardan kaynaklanmaktadır. Atebrin bu mikrobu kökünü en hızlı sürede kurutmaktadır.”³⁵

1943 yılının Ağustos ayında Halkevi Reisi Dr. Bedri Noyan ve Diyarbakır ilinin hekimlerinden olan Dr. Muharrem Hekimoğlu'nun katılımıyla Beşınar köyüne teftiş gerçekleştirilmiştir. Halkevinin yapmış olduğu bu köy gezisine sıtma ile mücadele etmek için kinin yanı sıra Birinci Umumi Müfettişlik ve halkevi tarafından tedarik edilen diğer ilaçlar götürülmüştür. Köyde sıtma hastalığına yakalanmış olan herkes muayene edilmiş ve ilaçları verilmiştir. Köy halkı ile konuşmalar yapılarak sıtmadan korunma ve mücadele yöntemleri kendilerine anlatılmıştır.³⁶

Hıfzıssıhha Meclisi, 24 Aralık 1943 tarihinde şehrin merkez ve köylerinde sıtmadan kaynaklı oluşan tahribatları ve bu salgına karşı alınan tedbirlerin tespiti için Diyarbakır Valisi Cevat Ökmen'in başkanlığında toplanmıştır. Şehrin sıhhati ile ilgili yapılan bu toplantıya Askeri Hastane Bakteriyoğlu Muhtar Sanlav, Dahiliye Mutehassısı Dr. Mahmut Büyüksoy, Numune Hastanesi Dahiliye Mutehassısı Dr. Tefvik Baykara katılmıştır.³⁷ 1944 yılının yaz aylarında Diyarbakır'da sıtmanın artış göstermesi üzerine Bismil ilçesinde bir sıtma mücadele şubesi açılmış ve iki sıhhat memuru buraya gelerek görevlerine başlamıştır.³⁸ Diyarbakır şehrinin her bölgesinde olduğu gibi Silvan ilçesinde de insanların sağlığını tehlikeye sokan sıtma hastalığı yaygın şekildedir. Bu nedenle Silvan Kaymakamı Reşat Akşemsettinioğlu mücadele başlatmıştır. 1944 yılının Nisan ayında Kaymakam Akşemsettinioğlu, bütün memurlar ve halk ile bir okul sahasında bir araya gelmiştir. Burada yapılan toplantıda kasaba etrafındaki bataklıklar ve bozuk su yataklarının temizlenerek tedbir alınması yönünde görüş birliğine varılmıştır. Yapılan bu konuşmalar neticesinde halk ellerine kazma kürek alarak bozuk su yataklarını temizlemek için harekete geçmiştir.

33 “Sıtma ile Mücadele Bir Köydeki Bataklık Kurutuluyor”, *Diyarbakır: İçkale*, 28 Haziran 1941.

34 “Bir Yıl İçinde Diyarbakır'da Başarılan İşler: Sıhhat ve İçtimai Muavenet İşleri”, *Diyarbakır: İçkale*, 29 Ekim 1941.

35 “Sıtmadan Nasıl Korunmalı”, *Diyarbakır: İçkale*, 4 Haziran 1943.

36 “Halkevimizin Köy Gezisi”, *Diyarbakır: İçkale*, 18 Ağustos 1943.

37 “Hıfzıssıhha Meclisi Dün Valimiz Riyasetinde Toplandı”, *Diyarbakır: İçkale*, 24 Birinci Kanun / Aralık 1943.

38 “Bismil’de Sıtma Mücadele Şubesi Açıldı”, *Diyarbakır: İçkale*, 21 İkinci Kanun / Ocak 1944.

Silvan ilçesinin etrafındaki sinek yatağı olan bataklıklar kurutuluncaya dek halk bu mücadeleye devam etme kararı almıştır.³⁹ Silvan'da 28 Şubat 1944 yılında faaliyetine başlayan Güzelleştirme Cemiyeti sıtma ile mücadele için de güzel işler yapmıştır. Silvan merkezi çevresinde bulunan ve beş kısma ayrılan önemli bataklık yerlerinin kaldırılmasında ve kurutulmasında cemiyet başarılı olmuştur. Böylelikle Silvan'da sıtmanın belli derecede önüne geçilebilmiştir.⁴⁰

Sıtma ile mücadelede devlet tarafından gösterilen çabalara rağmen II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan olumsuzluklardan dolayı sıtma mücadelesinin aksaklığa uğraması sebebiyle bakanlık, savaşın yarattığı olağanüstü duruma uygun biçimde sıtma salgınlarına karşı 26 Mart 1945 tarihinde 4707 Sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanunu çıkarmıştır.⁴¹

Diyarbakır'da 1945 yılında sıtma mücadele alanı genişletilmiş, il merkezi ile köylerde de sıtma savaşına başlanmıştır.⁴² Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1945 yılının Mart ayında kabul ettiği söz konusu sıtma kanunu ile sıtma mücadelesinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin mevcut yetkilerini artırmıştır. İdare amirleri ve bazı memurlara yeni yetki ve görevler verilmiştir. Halkın sağlığını kötü yönde etkileyen bu salgını tamamen ortadan kaldırmak ancak sineklerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacaktır. Bu amaçla Diyarbakır Valisi Osman Nuri Tekeli, bataklıkları kurutmak, durgun suları akıtmak, su birikintilerini yok etmek için hummalı bir çalışma başlatmıştır.⁴³ Diyarbakır halkı da bu mücadeleye büyük ilgi göstermiş, destek vermiştir. Şehir merkezinde doktorlar, yanlarında sıhhat ve belediye memurlarını alarak, bütün evleri teker teker gezmiştir. Ekipler havuz ve tuvaletleri mazotlamış, bahçeler ve avlulardaki su birikintilerini kurutarak, sıtma mikrobuna sebep olan sivrisineklerin üremesinin önüne geçmeye çalışmışlardır. İl merkezinde olduğu gibi ilçe merkezlerinde ve köylerde de sağlık ekipleri teker teker evleri gezerek halkı muayene etmiştir.⁴⁴ Evlerde ve bahçelerdeki su birikintilerine de ev sahipleri tarafından mazot ve buna benzer maddeler dökülerek sinek oluşumu engellenmeye çalışılmıştır.⁴⁵

Diyarbakır ilinde sıtma hastalığı ile mücadele edebilmek için sıtma savaşında sağlık koruyuculuğu görevini üstlenecek olanlara 25 Nisan 1945 tarihinde başlayan ve 15 gün boyunca devam edeceği belirtilen Sağlık Koruyuculuğu kursu açılacağı duyurulmuştur. Bu kursu başarılı bir şekilde bitirenler Olağanüstü Sıtma Savaşı Koruyuculuğuna tayin edilerek görevlerinin başına geçeceklerdir. Kursu kaydolabilmek için ilkökul mezunu olmak, askerlik yükümlülüğü bulunmamak, sıhhati seyyar vazife görebilecek durumda bulunmak, yaşı 18'den aşağı 50'den yukarı olmamak ve mahkûmiyeti bulunmamak şartı aranmıştır.⁴⁶ Diyarbakır'da açılan sıtma savaşı kursunu bitiren 16 sıtma sıhhat memuru farklı ilçe ve köylere gönderilmiştir.⁴⁷

1946 yılında, 839 Sayılı Sıtma Kanunu kaldırılarak yerine 4871 Sayılı Sıtma Savaşı Kanunu çıkarılmıştır.⁴⁸ Bu kanunla birlikte sıtma mücadelesi kapsamına alınan yerlerde gerekli görüldüğünde enstitü, laboratuvar, hastane ve gezici kurullar açılması bakanlığın

39 "Silvan'da Bataklıkların Kurutulması İçin Bütün Halk El Birliği İle Çalışıyor", *Diyarbakır: İçkale*, 7 Nisan 1944.

40 "Silvan'ı Güzelleştirme Cemiyetinin Başarıları", *Diyarbakır: İçkale*, 19 Nisan 1944.

41 *Resmî Gazete*, 28.03.1945, No:5967.

42 Hulusi Yetişkin, "Sıtma ve Sivrisinek Belası", *Diyarbakır: İçkale*, 22 Haziran 1945.

43 Reşit İskenderoğlu, "Sıtma Savaşı Yolunda", *Diyarbakır: İçkale*, 13 Nisan 1945.

44 "Sıtma Savaşına İl Merkez İle Köylerimizde Başlandı", *Diyarbakır: İçkale*, 11 Nisan 1945.

45 Reşit İskenderoğlu, "Sıtma Savaşı Yolunda", *Diyarbakır: İçkale*, 13 Nisan 1945.

46 "Diyarbakır Sıtma Mücadele Başkanlığından", *Diyarbakır: İçkale*, 23 Nisan 1945.

47 "Sıtma Savaşı Her Tarafı Hızla İlerliyor", *Diyarbakır: İçkale*, 4 Haziran 1945.

48 *Resmî Gazetesi*, 21 Şubat 1946, No: 6238.

yetkisine bırakılmış ve mücadelede devlet ve halka düşen ödevlere geniş yer ayrılmıştır. Sıtma ile savaş yapılan yerlerde herkes savaş kurullarınca yapılacak genel muayeneye gelmek ve ailesini de getirerek muayene ettirmekle yükümlüdür.⁴⁹

Sıtma mücadelesi 1946 yılında esaslı bir suretle teşkilatlandırılmış ve Diyarbakır şehrinin 6 ilçesinde şube açılmıştır. 13 Mart 1946 tarihinde Diyarbakır'da Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Dr. Hayri Sayman, Sıtma Mücadele Başkanlığına tayin edilmiştir. Kurslarda eğitim almış sağlık koruyucuları 1946 yılında kadroya alınarak Silvan, Bismil, Çınar, Ergani, Eğil ve merkezde göreve başlamışlardır. Bismil ilçesinde ve merkezde birer mücadele doktoru bulunmaktadır.⁵⁰ 1945 yılında olduğu gibi 1946 yılında da sıtma savaşına ilkbahardan itibaren başlanılmıştır. İlk defa Payas ve Alıpınar köylerinden gelen, Özmen kapısı ile Urfa kapısı arasındaki su kanalları ve diğer küçük sular tamamen temizletilmiştir. Bir de içki fabrikası, Numune Hastanesi ve Erkek Sanat Enstitüsü arasındaki birçok su birikintisi doldurulmuş ve kurutulmuştur. Cezaevi, lise binası, bütün yatakhaneler, oteller, garnizonlar tarafından temizletilmiştir. Sağlık dairesi tarafından gerekli bölgeler mazotlanmaya başlanmıştır.⁵¹ 1936-1946 yılları arasında Diyarbakır'da sıtma mücadelesi ile ilgili veriler şu şekildedir:

Tablo 1.1936 – 1946 Yılları Arasında Diyarbakır'da Sıtma Mücadelesi (Bin Kişi Olarak)⁵²

Yıllar	Yoklama Edilen Kişiler	Kan Yoklaması	Tedavi Edilen Sıtmalılar	Kinin Dağıtılan kişiler	Kinin Sarfiyatı	Atebrin Sarfiyatı
1936	8	2	3	--	33	--
1937	27	9	11	0.5	128	--
1938	31	9	10	0.5	118	--
1939	26	9	14	0.6	142	--
1940	29	2	15	0.2	151	--
1941	33	1	19	--	192	--
1942	19	0.5	13	--	65	--
1943	35	1	28	--	126	5
1944	26	--	22	--	7	25
1945	124	--	59	--	1	99
1946	75	--	50	1	2	103

Tabloda da yer verildiği üzere II. Dünya Savaşı yıllarında tedavi edilen sıtmalı sayısı artış göstermiştir. Özellikle savaşın bittiği 1945 yılındaki artış dikkat çekici boyuttadır. Diyarbakır'da olduğu gibi pek çok yerde sıtma vakaları belirgin düzeyde yükseliş göstermiştir. Bu nedenledir ki o yıl Olağanüstü Sıtma Savaş Kanunu çıkarılmıştır.

1947 yılında Doğu ve Güney illerindeki sıtma savaş işleri üzerinden tetkik ve teftişlerde bulunmak üzere Sıtma Savaş Baş Müfettişi Abdurrahim Boybar Diyarbakır'a gelerek burada yürütülen sıtma mücadelesi hakkında incelemelerde bulunmuştur. 1947 yılında Diyarbakır

49 TBMM ZC, 7. Devre, C.22, 37. Birleşim, 15.02.1946, s.154 -170.

50 "Sıtma Mücadelesi İlimizde Esaslı Teşkilat Yapıldı", *Diyarbakır: İçkale*, 18 Mart 1946.

51 "Sıtma Savaşına Başlandı Birçok Kanallar Temizletildi", *Diyarbakır: İçkale*, 10 Mayıs 1946.

52 *Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İstatistik Yıllığı 1947*, Ankara 1948, s.172.

Sıtma Savaş Başkanı Dr. İhsan Elgin, Çankırı Sıtma Savaş Başkanlığına tayin olmuştur.⁵³ Maraş Sıtma Savaş Laboratuvarı Şefliğinden Diyarbakır Sıtma Savaş Başkanlığına Dr. İhsan Rıza Pekel tayin olmuş ve görevine başlamıştır.⁵⁴ Diyarbakır Valisi başkanlığında toplanan Hıfzıssıhha Meclisinden çıkan karar üzerine şehirde D.D.T tatbiki için harekete geçilmiştir. Personel ve malzeme işleri Sağlık Müdürlüğü'ne ait olacak bu uygulamada Belediye ile Sağlık Müdürlüğü işbirliği içerisinde hareket etme kararı almıştır.⁵⁵

Diyarbakır şehrinin Ergani ve Çermik ilçelerinde yapılan sıtma savaşı kadrosu üç kişilik memurdan oluşurken 1949 yılının Mart ayında bu sayı altıya yükseltilmiştir. Böylelikle Ergani ve Çermik ilçelerinde sıtma mücadelesinin daha rahat sürdürülmesi sağlanmıştır.⁵⁶

2. Trahom

Tedavi edilmediği takdirde körlüğe kadar giden vahim sonuçlar doğuran trahom oldukça sinsi seyreden bulaşıcı bir göz hastalığıdır. Diğer hastalıklar da olduğu gibi trahomda da erken teşhis hem tedavi edilmesi, hem de hastalığın yayılmasının önüne geçilmesi bakımından büyük önem taşır.⁵⁷

Türkiye'de trahomla mücadeleye 1924 yılında karar verilmiştir. Dönemin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam, çeşitli vilayet hastanelerinin göz servislerinden konu ile ilgili bilgiler almış, sonrasında Ankara Numune Hastanesi Göz Doktoru Vefik Hüsnü Bulat'ı üç aylığına Güney ve Orta Anadolu'ya tetkik yapması için göndermiştir. 1927 yılında Ankara'da toplanan II. Milli Tıp Kongresi'nde yapmış olduğu incelemeleri rapor halinde sunan Vefik Hüsnü Bulat, raporunda trahomun daha çok Güneydoğu Anadolu'da tahribata neden olduğu gerçeğini ortaya koymuştur.⁵⁸ Diyarbakır da hastalıktan muzdarip olan söz konusu illerden biridir.⁵⁹ Vefik Hüsnü Bey'in tetkikine göre trahom görülme oranı bakımından ikinci mıntıkada yer alan Diyarbakır'da, on okulda yapılan muayene neticesinde 951 erkek talebeden 168'i, 293 kız talebeden 19'u toplamda 1244 talebeden 187'si yani %15.1'inin trahomlu olduğu anlaşılmıştır. Hapishanede de 103 muayene yapılmış 32 trahomlu tespit edilmiştir. Buna göre trahomlu oranı %34.9'dur. Trahomun yoğun olarak görüldüğü köyler %48.8'lik oranla Sumaklı, %43.4'lük oranla Kazıköy, %34.4'lük oranla Şarab'dır. Çermik kazasında hapishanede %55, okulda da %45.50 trahomlu bulunmaktadır. Lice'de 55 talebinin 25'i, Silvan'da 47 öğrencinin 15'i, Kulp da ise 14 öğrencinin 5'i trahomludur.⁶⁰ 1927 nüfus sayımına göre Diyarbakır'daki körlük oranı %0.3.9 iken 1935 yılına gelindiğinde oran %0.6.1'e yükselmiştir.⁶¹

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam 15 Mayıs 1935 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmada trahom mücadelesinin o zamana değin Adana, Gaziantep, Malatya, Urfa ve Maraş'ta yürütüldüğünü belirttiikten sonra mücadelenin genişletilmesi durumunda nereleri içine alacağını şöyle dikkat çekmiştir; "...*bittabi Cenup hudutlarımızda,*

53 "Sağlık Teşkilatında Yeni Tayinler", *Diyarbakır: İçkale*, 9 Temmuz 1947.

54 "Sıtma Savaş Başkanı Geldi", *Diyarbakır: İçkale*, 28 Temmuz 1947.

55 "Hıfzıssıhha Meclisinin Yerinde Bir Kararı", *Diyarbakır: İçkale*, 9 Temmuz 1947.

56 "Sıtma Savaşı", *Diyarbakır: İçkale*, 13 Nisan 1949.

57 Mahmut Işık, "Memleketimizde Trahom Problemi", *Karacadağ*, C.II, S. 121, Ocak 1949, s. 10-11.

58 Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, 2014, s. 126-127.

59 Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", *CTAD*, Yıl.12, S.23, 2016, s. 168.

60 Yavuz Haykır ve Uğur Canpolat, "İkinci Milli Türk Tıp Kongresi'nde Sunulan "Türkiye Trahom Coğrafyası" Raporu", *Tarih Yolunda Bir Ömür Ergün Öz Akçora Armağanı*, (Ed. Ahmet Aksın, Yavuz Haykır, Filiz Yıldırım), C.2, Hiper yayın, İstanbul, 2019, s. 221-222.

61 Niyazi İsmet Gözcü, "Memleketimizde Körlük Durumu Hakkında Bazı Düşünceler", *Göz Kliniği*, S.1, 1948, s. 2.

Diyarbakır'e doğru giderken Van ve Bitlis istikametinde çizilecek bir mıntıka dahilinde hastalık daha ziyade tekasüf etmiş bulunmaktadır.⁶²

1935 yılında Halkevi İctimai Yardım Şubesi tarafından Diyarbakır'da bir trahom mücadelesi başlatılmasına karar verilmiştir. Numune Hastanesi Başhekimi ve Göz Mütahhasısı Burhan Bey'in katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Yapılan bu toplantıda mücadelenin amaçları ve hastaların halkevinde kabul günleri belirlenmiştir. Özellikle bu mücadelede durumu olmayan hastalara karşılıksız olarak ilaç temin edilmesi noktasında karar alınmıştır.⁶³ Halkevinde bir muayene ve tedavi yeri açılacaktır. Dr. Şevketin Bey bir program hazırlayarak tüm halka dağıtmıştır. Hazırlanan programa göre Haziran ayından itibaren haftada üç gün halkevinde muayene ve tedavi yapılacaktır. Muayene günü olarak pazar, salı ve perşembe, muayene saatinin de 16.30 ile 18.00 arası olacağı belirtilmiştir. Ücretsiz yapılacak olan bu muayeneler dışında Dr. Şevketin Bey'in, on beş günde bir halka konferans vereceği de belirtilmiştir.⁶⁴ Böylelikle halkın trahom hakkında bilgi sahibi olması ve bu hastalıktan korunmanın yollarını öğrenmesi sağlanmış olacaktır. İlk on beş gün içerisinde yüz trahomlu hasta müracaat etmiş ve hastaların tedavi sürecine başlamıştır. Yaz aylarından kasım ayının sonuna kadar bu sürecin devam edeceği bildirilmiştir.⁶⁵

1937 yılında da benzer bir karar alınmıştır. 8 Haziran 1937'de Diyarbakır Halkevi İctimai Yardım Komitesi üyeleri, Komite Başkanı Münire Nomer'in başkanlığında toplanarak, yaz aylarında trahom ile mücadele için halkevinde bir muayene evi açılmasını kararlaştırmıştır.⁶⁶ Trahom hastalığının şehirde giderek artması ve şehrin bazı bölgelerinde yoğun olarak görülmesi sebebiyle Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti trahom mücadelesi için Diyarbakır'da gerekli olan teşkilatın oluşturulması için gerekli emir ve direktifleri vermiştir.⁶⁷ Diyarbakır'da 10 yataklı bir trahom hastanesi açılması için harekete geçilmiştir. Bunun için vilayete tebligat gönderilmiştir. Gönderilen tebligata göre, doktorun en kısa sürede geleceği ve hastane binasının tutulması gerektiği belirtilmiştir. Halkın sağlığını korumak amacıyla, devletin almış olduğu tedbirler halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁶⁸ Sıhhat direktörlüğü, şehrin ortalarında hastane için uygun bir ev kiralamıştır. Trahom Hastanesinin bir de dispanseri olacaktır. Her gün şehirden ve köyden gelen hastalar muayene olabilecektir.⁶⁹ Ekim 1937'de on yatak kapasiteli Trahom Hastanesi kurulmuştur.⁷⁰ 22 Aralık 1937'de faaliyete geçen hastanenin kadrosu iki doktor, bir hemşire ve dört sıhhat memurundan oluşmaktadır.⁷¹ Diyarbakır Trahom Mücadelesi Baş Tabipliğine Dr. Nurettin Bey tayin edilmiştir.⁷² Hastane, faaliyete geçtiği günden 1938 yılının Haziran ayına kadar 3.553 hasta muayene edilmiştir. Bunlardan 2.946'sı trahomlu ve 607'si sağlıklı çıkmıştır. Trahomlu olanlar tedavi altına alınmıştır. Bunun haricinde 46.392 kişiye ilaç dağıtılmıştır.⁷³ 2 Mayıs 1938 tarihi itibarıyla hasta yatışına da başlanmıştır. Haziran 1938'den sene sonuna değin 9.277 kişinin muayenesi

62 TBMM ZC, D.5, C.3, 29. İnikat, 22.05.1935, s. 242.

63 "Halkevi Trahom Mücadelesi Yapacak", *Diyarbakır: İçkale*, 11 Şubat 1935.

64 "Trahomla Uğraş", *Diyarbakır: İçkale*, 13 Haziran 1935.

65 "Halkevi Trahom Uğraşı On Beş Günde Yüz Hastaya Bakıldı", *Diyarbakır: İçkale*, 27 Haziran 1935.

66 "Halkevi İctimai Yardım Komitesi Faysalı Kararlar Verdi", *Diyarbakır: İçkale*, 9 Haziran 1937.

67 "Bölgede Trahom Mücadelesi", *Diyarbakır: İçkale*, 3 Temmuz 1937.

68 "Halkımıza Sevinçli Bir Haber Şehrimizde Trahom Mücadelesi Kuruluyor", *Diyarbakır: İçkale*, 31 Temmuz 1937.

69 "Şehrimizde Yakında Trahom Hastanesi Açılıyor", *Diyarbakır: İçkale*, 9 Ağustos 1937.

70 Altay, "Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında Diyarbakır'da Tesis Edilen Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri...", s. 716.

71 *Cumhuriyet'in On Beşinci Yılında Diyarbakır*, Diyarbakır 1938, s.71.

72 "Trahom Mücadele Doktoru Geldi", *Diyarbakır: İçkale*, 21 Birinci Kanun / Aralık 1937.

73 *Cumhuriyet'in On Beşinci Yılında Diyarbakır...r*, s.72.

yapılmış, 148.433 hastaya tedavi uygulanmıştır.⁷⁴ 1937-1938 yıllarında Diyarbakır Merkez İlkokulunda öğrenim gören öğrencilerden 743'ü trahomlu olduğu anlaşılmıştır. Yine aynı yıl içerisinde, Erkek Sanat Okulunda öğrenim gören 10 öğrenci ile Diyarbakır Lisesinde de okuyan 65 öğrencinin trahomlu olduğu anlaşılmıştır.⁷⁵

1940 yılında yapılan Vilayet Umumi Meclisi toplantısında okunan izahnamede trahomla ilgili olarak; trahomlu öğrencilere ayrılan Merkez İnkılap Okulu'nda öğrenciler binaya sığmadığından mevcut öğrenciler tekrar muayeneden geçirilmiş ve sağlıklı olanlar İsmet Paşa Okuluna nakledilmiştir.⁷⁶

Diyarbakır'da açılmış olan Trahom Hastanesinde hastaları Dr. Mahmut Işık muayene etmektedir. 3 Ekim 1941 tarihli Diyarbakır: İçkale gazetesindeki köşesinde, hastaneyi ziyaret ettiğini dile getiren S. Aytar hastaneye ilişkin şu bilgileri aktarır; *"Hastalarla ayrı ayrı konuştum. Her biri hallerinden ve bakımlarından büyük bir memnuniyet gösteriyorlar ve pek çoğu da körlüğe yakın bir hale gelen gözlerinin yapılan ameliyattan sonra iyi olduğunu neşe ve sevinçle anlatıyorlardı. Hastanede halen gözlerinden muztarip ve ameliyatı yapılan tedavi altında on iki hasta vardı. On beş yataklı olup ayda yüz lira kira ile tutulan sokak arasındaki bu hastanenin tamirata yapılıyor ve bu tamirata rağmen her tarafta temizlik ve intizam müşahade olunuyordu."* Altay sözlerinin devamında Trahom Hastanesine günde ortalama 800'e yakın kişi göz rahatsızlığı nedeniyle müracaat ettiğini, hastanenin 15 yataklı bir bina olmasından kaynaklı hastaların sırayla ameliyat edildiğini sözlerine eklemiştir.⁷⁷ Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş, 1944 yılı Ekim ayında Diyarbakır'a gelmiştir. Numune, Trahom ve Zühreviye Hastanelerine ziyaret ederek hastalar ile yakından alakadar olmuştur. Hastanenin diğer sıhhi ve idari işleri üzerinde tetkiklerde bulunarak talimatlar vermiştir.⁷⁸ Diyarbakır Trahom Hastanesi Başhekimi olan Mahmut Işık sadece tedavi sürecinde değil aynı zamanda gazetede yazıları⁷⁹ ve yanı sıra verdiği konferanslarla da halkı bilgilendirmeye çalışmıştır. 10 Aralık 1945 tarihinde Trahom Hastanesi Başhekimi Dr. Mahmut Işık tarafından Halkevi salonunda tüm Diyarbakır halkına *'Sosyal Trahom'* konulu konferans verilmiştir. Mahmut Işık, gerçekleştirmiş olduğu bu konferans konuşmasında şu bilgileri halkla paylaşmıştır:

"Diyarbakır'da şimdiye kadar genel bir trahom taraması yapılmadığı için trahom endeksi hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Beş seneden beri edindiğim kanaate göre nisbet yüzde 40-50 arasındadır. Şimdi muhtelif senelere ait mücadele teşkilatına müracaat eden hastalardan trahomlu çıkanların nisbetini takdim ediyorum. 1939'da 5459 hasta müracaat ermiş bunlardan 3366'sı trahomlu çıkmıştır, endeks, %61'dir. 1940'da 8594 hasta müracaat ermiş bunlardan 2726'sı trahomlu çıkmıştır, endeks, %31 – 7'dir.⁸⁰ 1941 yılında 6741 hasta hasta müracaat ermiş bunlardan 1862'si trahomlu çıkmıştır, endeks, %27 – 9'dur. 1942'de 4229 hasta müracaat ermiş bunlardan 1650'si trahomlu çıkmıştır, endeks %39'dur. 1943 yılında 3291 hasta hasta müracaat ermiş bunlardan 1159'u trahomlu çıkmıştır, endeks, %35 -22'dir. 1944 yılında 2655 hasta hasta müracaat ermiş bunlardan 919'u trahomlu çıkmıştır, endeks, %34 – 6'dir."⁸¹

74 Cumhuriyet'in On Beşinci Yılında Diyarbakır, s. 71-72; Altay, "Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında Diyarbakır'da Tesis Edilen Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri"..., s. 716.

75 Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü Maarif 1937-1938 İstatistiği, s. 209-303.

76 "Vilayet Umumi Meclisi Toplantısında Okunan İzahname", Diyarbakır: İçkale, 15 Şubat 1940.

77 S. Aytar, "Trahom Hastane ve Dispanserinde Gördüklerim", Diyarbakır: İçkale, 3 Birinciteşrin / Ekim 1941.

78 "Sayın Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Şehrimize Geldi", Diyarbakır: İçkale, 15 İlkteşrin / Ekim 1944.

79 Mahmut Işık, "Trahom Hastalığı ve Korunma Çareleri", Diyarbakır: İçkale, 21 Eylül 1945.

80 "Halkevinde Sosyal Trahom Hakkında Önemli Bir Konferans Verildi", Diyarbakır: İçkale, 14 Aralık 1945.

81 "Halkevinde Sosyal Trahom Hakkında Önemli Bir Konferans Verildi", Diyarbakır: İçkale, 17 Aralık 1945.

Diyarbakır'da Salgın Hastalıklarla Mücadele (1934–1950)

Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, merkezi Diyarbakır'da olmak üzere Adana'dan sonra ikinci bir Trahom Mücadele Başkanlığı kurulmasına karar vermiştir.⁸² 1946 yılında, Diyarbakır'da bir Trahom Mücadele Başkanlığı kurulmuştur. Bu mücadele başkanlığına da Trahom Hastanesi Başhekimi Mahmut Işık tayin edilmiştir. Teşkilat işlerini tamamlamakta olan başkanlık tarafından köylerde trahom ve diğer bulaşıcı hastalıklar mücadelesinde çalıştırılmak üzere hasta ilaçlayıcı kursu açılması için harekete geçilmiştir. Bu kursun kadrosu 20 öğrenciden ibaret olacaktır.⁸³ Aynı yıl içerisinde Çermik ilçesinde de bir Trahom Dispanseri açılması için Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nden Diyarbakır Trahom Mücadele Başkanlığına emir verilmiştir⁸⁴. 1946 yılında Trahom Hastanesi'ne Dr. Ertuğrul Tarhan tayin edilmiştir.⁸⁵ 1941 – 1946 yılları arasında trahom mücadelesi ile ilgili veriler şu şekildedir:

Tablo 2. 1941 -1946 Yılları Arasında Diyarbakır'da Trahom Mücadelesi⁸⁶

Yıllar	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	İlaçlama	Yatırılan	Ameliyat
1937	1	1	10	117	--	--	--
1938	1	1	10	7 599	100 078	118	280
1939	1	1	15	5 795	177 748	179	828
1940	1	1	15	8 538	169 549	222	1 278
1941	1	1	15	4 984	126 439	191	576
1942	1	1	15	4 630	181 415	192	846
1943	1	1	15	3 291	214 327	169	754
1944	1	1	15	2 655	211 397	180	656
1945	1	1	15	3 217	390 111	181	562
1946	1	1	15	3 334	278 275	196	497

Diyarbakır halkının trahom savaşından daha iyi şekilde faydalanabilmesi için 1947 yılında köy, bucak ve ilçe merkezlerinde tedavi evleri kurulmasına Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından karar verilmiştir. Trahom Savaş Başkanı Dr. Mahmut Işık, dispanser ve tedavi evi açılmasına gerek duyulan yerleri bizzat kendisi gezerek tespit etmiştir.⁸⁷ Diyarbakır ili dahilinde Çınar, Bismil, Silvan, Eğil ve Ergani ilçe merkezleri ile Özmen, Kabi, Tilalo, Tavuklu, Alibardak ve Çermik'in Aloz bucağı da olmak üzere 11 tedavi evi Mayıs ayı itibariyle çalışmaya başlamıştır. Mayıs ayı içinde tedavi evlerine 501 trahomlu hasta müracaat ederek tedavi olmuşlardır. Bunun haricinde Diyarbakır ilinin Çermik ilçe merkezinde de trahom dispanseri faaliyete geçmiştir. Çermik ilçesindeki trahom dispanserinde iki aylık gibi bir sürede 600'u aşkın kişi fişe bağlanmıştır. Diyarbakır Trahom Hastanesi'nde de 1947 yılı Temmuz ayı itibariyle 15 hasta yatmakta ve tedavileri yapılmaktadır.⁸⁸

82 "Diyarbakır'da Trahom Mücadele Reisliği Teşkilatı Kurulacak", *Diyarbakır: İçkale*, 18 Mart 1946.

83 "Trahom Mücadele Başkanlığı Hasta İlaçlayıcı Kursu Açıyor", *Diyarbakır: İçkale*, 4 Eylül 1946.

84 "Çermik'te Trahom Dispanseri Açılıyor", *Diyarbakır: İçkale*, 4 Eylül 1946.

85 "Trahom Hastanesine Bir Doktor Geldi", *Diyarbakır: İçkale*, 4 Eylül 1946.

86 Bu tablo, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Ankara, s.129 ve Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1947...*, s.175'deki verilere dayanılarak oluşturulmuştur.

87 "Trahom Dispanser ve Tedavi Evleri Faaliyete Geçti", *Diyarbakır: İçkale*, 2 Haziran 1947

88 "Trahom Savaşı Faaliyetle Devam Ediyor Köy Tedavi Evlerinde Pek Çok Vatandaşlar Tedavi Edilmektedir", *Diyarbakır: İçkale*, 21 Temmuz 1947.

Dr. Mahmut Işık Diyarbakır'da trahom mücadelesinde elde edilen gelişmeyi şöyle özetlemiştir; *"Diyarbakır'da 1948 senesi zarfında yapılan taramada 32.000'den fazla şahıs muayene edilmiş ve trahom endeksi %15'i bulmuştur. Bu endeks Diyarbakır şehri için hepimizi memnun edecek bir olaydır. Şu hale göre Diyarbakır vilayeti dâhilinde trahom daha ziyade köy ve kazalarda önem kazanmaktadır. Bu düşük rakamın ortaya çıkmasında hiç şüphe etmiyoruz ki senelerce Diyarbakır'da yapılan mücadelenin tesiri olsa gerektir."*⁸⁹

3. Diğer Salgın Hastalıklar

Diyarbakır'da sıtma ve trahom dışında yoğun olarak görülen hastalıklardan birisi şark çıbanıdır. Halep çıbanı ya da diğer adıyla yıl çıbanı olarak bilinen Doğu ve Güneydoğu illerinde sıklıkla görülen hastalık parazit kaynaklıdır. Küçük bir sivilce olarak başlayıp daha sonra büyüyerek yaklaşık bir yıl devam eder.⁹⁰ Prof. Pitar Hâkimiyeti Millîye gazetesinde Diyarbakır'da tesadüf ettiği bu hastalığa ilişkin şu bilgiyi verir: *"Halep çıbanı Şarkî Akdeniz'de eyi tanınmıştır. Mesela bunu Diyarbakır'da birçok kimselerde gördüm. Bu, iki aydan bir seneye kadar devam eden ve gayet çirkin izler bırakan bir yaradan ibarettir. Bu hastalığın mikrobunu kış mevsiminde taşımakta olan bir hayvan bulunduğu zannediliyor"*⁹¹ Halkın batıl inançlarına dikkat çeken Ahmet İhsan, Türkiye Hilali Ahmer Mecmuasındaki yazısında Diyarbakır'da çıbanın yüzde çıkmaması için şehre girmeden önce ayaklarının altına soğan sürdüklerinden bahseder.⁹² Diyarbakır Numune Hastanesi Cildiye ve Zühreviye Mütahassısı Dr. Şadan Ural halkın Şark çıbanının Diyarbakır'ın havasından suyundan meydana geldiğini inandığını söyler ve bununla ilgili tanık olduğu ilginç bir gözlemini şöyle anlatır: *"1940 senesi başında vazifeme başlamak üzere Diyarbakır'a yaklaşırken pencere kenarında durmuş, tarihi surları seyrediyordum. Vakit gece yarısı idi. O esnada yanımda duran yaşlıca bir kadının şu sözlerini işittim. Oğlum diyordu, sakın yüzünü pencereden dışarı çıkarma yoksa yüzünde Diyarbakır çıbanı çıkar. Kolunu dışarı uzat ki elinde kolunda çıksın. Burada adet böyledir. Diyarbakır'a yaklaşırken ya trenden kolunu elini dışarı uzatmalı yahut da arabadan bacağı veya kolu çıkarmalıdır"*⁹³

Şark çıbanının tedavisine yönelik çeşitli tedavi yöntemleri uygulanmıştır. 1940 yılı Mart ayında Hıfzıssıhha Mektebi Müdürü Prof. Dr. Mahmut Sabit Akalın inceleme yapmak üzere Diyarbakır'a gelmiş, bütün okulları gezerek incelemelerde bulunmuştur. Akalın'ın ziyareti sırasında yeni üretilmiş aşırı yüzden fazla vatandaş ve öğrenciye uygulanmıştır.⁹⁴ Diyarbakır Numune Hastanesi Doktoru Şadan Tor 1941 yılında yayınladığı makalesinde en iyi tedavinin atebrin ile olduğunu belirtmiştir. Yine 1943 yılında Diyarbakır Belediye Doktoru Kamil'in Şark çıbanını kendi hazırladığı bir serum ile tedavi ettiği ulusal basına da haber olmuştur.⁹⁵

Savaş, kıtlık ve sefalet dönemlerinde yayılma hızı artış gösteren tifüs de Diyarbakır'da görülen bir diğer salgın hastalıktır.⁹⁶ Bitler vasıtasıyla insandan insana bulaşan tifüs vakaları II. Dünya Savaşı yıllarında Diyarbakır'da artış göstermiştir.⁹⁷ Bunun üzerine biri Hükümet Doktoru Haydar Aksügür diğeri Belediye Başhekimi Kamil Tayşı idaresinde olmak üzere iki arama ekibi ve yine Belediye Başhekimi idaresinde bir temizleme ekibi oluşturulmuştur.

89 Işık, a.g.m., s. 11.

90 Sevilay Özer, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Anadolu'da Şark Çıbanı", *Erasmus Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Uluslararası Akademik Çalışmalar Sempozyumu 5-6 Nisan 2019*, Asos Yayınevi 2019, s. 912-914.

91 Prof. Pitar, "Anadolu", *Hâkimiyeti Millîye*, 22 Mart 1934.

92 Ahmed İhsan, "İçtimai Hıfzı Sıhha: Şark Çıbanı", *Türkiye Hilali Ahmer Mecmuası*, C.4, S.44, 1923, s. 292-293.

93 Şadan Talat Ural, "Şark Çıbanı" *Diyarbakır: İçkale*, 9 Ağustos 1943.

94 "Yıl Çıbanının Aşısı Bulundu", *Diyarbakır: İçkale*, 7 Mart 1940.

95 Özer, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Anadolu'da Şark Çıbanı"..., s. 917-918.

96 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 98-99.

97 Bedri Noyan, "En Büyük Düşman En Büyük Salgın", *Diyarbakır: İçkale*, 11 Haziran 1943.

Gazi Caddesi'nin doğu kısmı hükümet doktoru, batı kısmı ise belediye doktoru tarafından taranmaya başlanmıştır. Ateşli hastalar tespit edilerek, gerekli görülenler hastaneye sevk edilmiş ve bitli görülen aileler de temizleme ekibinin faaliyette bulunduğu Çardaklı hamamına sevk edilmiştir. Bu ekipte çalışan berberler tarafından erkeklerin saç ve sakalları kesildikten sonra hamama gönderilmişler ve onlar hamamda yıkılırken eşyaları da hamam çevresine yerleştirilmiş olan etüvden geçirilmiştir. Seyyar olarak kurulan iki etüv makinası, bitli, kirli, sosyal durumu düşük mahallelere gönderilmiştir. Arama ekibi hane numaralarını tespit ederek bunları temizleme ve kontrol ekibine bildirmiştir. Kontrol ekibine bildirilen eşyalar, o mahalle ve o mevkideki seyyar etüvden geçirilerek temizlenmiştir.⁹⁸ Diyarbakır şehrinde, durumu olmayan ve yardıma ihtiyacı olan vatandaşların oturmakta olduğu mahallelerden başlayan iki tifüs mücadele ekibinin yaptığı arama tarama ve temizlik işleri neticesinde bir ay içerisinde 1.355 evde tarama yapılmış ve 4.809 bitli kişiye rastlanılmıştır. Bitli olduğu tespit edilen kişiler, belediyenin geçici olarak kullanıma sunduğu Çardaklı hamamındaki dezenfeksiyon merkezinde yıkatılmış ve her türlü beden temizliği yapılmıştır. Bu kişilere ait 23.764 parça ev eşyası ve çamaşır hamamda ya da evlerinin önünde etüvden⁹⁹ geçirilerek bittin temizlenmiştir. Cezaevinde de tarama yapılarak bitli olduğu tespit edilen 500 kişi dezenfeksiyon merkezine sevk edilerek beden temizliği yapılmış bütün çamaşırları etüvden geçirilmiş ve cezaevinin koşulları ilaçlatılmıştır. Bu işler yapılırken merkez kazasına bağlı Şarabi ve Büyük Kadı köylerinde tifüs vakasının görülmesi üzerine, bu köylerde hemen faaliyete geçilerek beden, eşya ve mesken temizliği yapılmıştır.¹⁰⁰ Kış ayının yaklaşmasıyla birlikte şehirde görülen tifüs vaka sayısının artması ihtimali üzerine gerekli tedbirler alınmış, teşkilatın gayreti ve halkın da yardımları sayesinde afet halini alması önlenmiştir.¹⁰¹

Savaş yıllarında Diyarbakır'da çiçek salgınına karşı da teyakkuza geçilmiştir. 1942 yılının Temmuz ayında Suriye'de yoğun bir şekilde görülen çiçek hastalığı güney illerine sirayet etmiştir. Salgın tehlikesi karşısında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti hemen işe el koyarak hastalığın görüldüğü bölgelere doktor ve sıhhat memurları göndermiştir. Salgının önüne geçilebilmesi adına sadece salgının görüldüğü yerlerde değil ülke genelinde çiçek aşısı yapılmasına karar verilmiştir. 25 Kasım 1942 tarihine kadar Diyarbakır'da ihbar edilen çiçek hastalığı vaka sayısı 68'dir.¹⁰² Şehir genelinde ciddi tahribat yapmış olan çiçek salgınına karşı vilâyet merkezinde 55 bin kişiye mükerrer çiçek aşısı yapılmıştır. Aşılama neticesinde 1943 yılında 254 çiçek vakası görülmüş, salgının nispeten hafif geçmesi sağlanmıştır.¹⁰³ 1948 yılında yine güney sınır bölgesinde çiçek salgını tehlikesiyle karşı karşıya kalınmış; Diyarbakır Sağlık Müdürlüğü harekete geçerek çiçek aşısı uygulamasını başlatmıştır.¹⁰⁴ Kasım ayına gelindiğinde aşı olanların sayısı Diyarbakır merkezde 40.000'i bulmuştur. İlçeler umumi aşı savaşına katılmış ve Sağlık Müdürlüğü tarafından gerekli görülen ilçelere ihtiyaç nispetinde seyyar ekip gönderilmiştir. Bu ekipler özellikle hastalığın ziyaret yolları olması olası bulunan Çermik, Ergani ve Çınar bölgelerinde etkin rol oynamışlardır.¹⁰⁵ *Diyarbakır* gazetesinde çalışan bir muhabir, şehrin Vali Vekili olan Şevket Eker ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Eker, şehrin sağlık işleri hakkında şunları söylemiştir: "İlin

98 "Şehrimizde Lekeli Hummaya Karşı Tedbirler Alındı", *Diyarbakır: İçkale*, 18 Şubat 1944.

99 Etüv: Yiyecekleri, nesnelere yüksek ısıyla sterilize ve dezenfekte etmekte kullanılan kapalı araç. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 2.12.20239)

100 "Vilâyet Sıhhi Teşkilatımızın Lekeli Hummaya Karşı Açtığı Mücadele İşleri", *Diyarbakır: İçkale*, 1 Mart 1944.

101 "Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden Tebliğ Olunmuştur", *Diyarbakır: İçkale*, 11 İkkânun/Aralık 1944.

102 *BCA*, 30.10.0.0/177.223.16.

103 "Diyarbakır'da Yapılan İşler Sıhhat ve İçtimai Muavenet İşleri", *Diyarbakır: İçkale*, 29 Ekim 1943.

104 "Vatandaş Çiçek Hastalığı Vardır Aşılınmaya Dikkat Et", *Diyarbakır: İçkale*, 12 Kasım 1948.

105 "Merkezde ve Köylerde Aşılanağın Miktarı 100 Bine Yaklaştı", *Diyarbakır: İçkale*, 17 Kasım 1948.

sağlık durumu normal bir haldedir. Hiçbir salgın hastalık yoktur. Sağlık teşkilatının gayreti ile kısa bir sürede 200.000 kişiye çiçek aşısı yapılmıştır. Bu muhtelif ekiple faaliyete devam edilmektedir. Kuduzu önlemek için köpek mücadelesine başlanmıştır. Ayriyeten tifo ve tifüs karma aşısına da önem verilmektedir.”¹⁰⁶ Görüldüğü üzere aralık ayına geldiğinde çiçek tehlikesinin ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Vali Eker’in belirttiği üzere şehirde mücadele edilen bir başka tehlike kuduz hastalığıdır. Diyarbakır’da görülen kuduz hastalığına karşı daha 1926 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından Kuduz Tedavi Merkezi açılmıştır. Bir uzman müdür, birkaç müstahdem ve bir laboratuvarın bulunduğu bu müessesede, Diyarbakır dışından gelen hastalara da hizmet verilmiştir.¹⁰⁷

Tablo 3. Diyarbakır Kuduz Tedavi Müessesesinin 1926-1938 Yılları Arası Mesaisi¹⁰⁸

Yıllar	Müracaat Edenler	Vefat Edenler	Aşıl原因an Kişi Sayısı		
			Kadın	Erkek	Yekûn
1926 ¹⁰⁹	4	--			
1927	35	2			
1928	22	--	5	18	23
1929	19	--	5	14	19
1930	29	--	8	20	28
1931	36	--	10	23	33
1932	72	1	8	62	70
1933	88	1	18	63	81
1934	57		16	40	56
1935	52		--	--	--
1936	68		16	50	66
1937	99		26	71	97
1938	89		18	69	87
Yekûn	482		130	430	560

1927 yılında cinsel yolla bulaşan frengiye karşı mücadele için Diyarbakır Zühreviye Hastanesi açılmıştır. Hizmet binası il özel idareye ait olan 20 yataklı olarak açılan kurumun masrafı vilayet hususi bütçesinden karşılanmıştır. Personel kadrosu bir uzman tabip, bakteriyolog, memur, müstahdem oluşan hastanenin frengi ilaçları Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından gönderildiği gibi hususi bütçeden de satın alınmıştır.¹¹⁰

106 “Vali Vekilimiz Şevket Eker’in Demeci”, *Diyarbakır: İçkale*, 6 Aralık 1948.

107 Altay, “Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında Diyarbakır’da Tesis Edilen Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri”..., s. 719.

108 Bu tablo, Sadet Altay’ın “Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında Diyarbakır’da Tesis Edilen Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri” adlı çalışmasında yer alan Tablo 4 ve Tablo 5’in birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Altay, “Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında Diyarbakır’da Tesis Edilen Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri”..., s. 719-720.

109 İkinciteşrinde faaliyete geçmiştir. Aşıl原因an ilgili veriler 1928 yılında başladığı için öncesi boş bırakılmıştır. Altay, “Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında Diyarbakır’da Tesis Edilen Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri”..., s. 719.

110 Altay, “Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında Diyarbakır’da Tesis Edilen Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri”..., s. 720-721.

Tablo 4. Diyarbakır Zühreviyeye Hastanesi 1941-1949 Yılları Arası Mesaisi¹¹¹

Yıllar	Yatak Sayısı	Tedavi Edilenler		
		Yatakta	Ayakta	Toplam
1941	20	156	--	156
1942	20	199	--	199
1943	20	--	--	--
1944	20	--	--	--
1945	25	254	6 383	6 637
1946	25	243	6 186	6 429
1947	25	340	6 288	6 628
1948	20	411	6 371	6 782
1949	20	540	6 881	7 421

Tabloda da görüleceği üzere 1945 yılında yatak kapasitesi 25'e çıkarılmışsa da 1948 yılında tekrar 20'ye düşürülmüştür.

Diyarbakır'da görülen bir diğer tehlikenin adı tifodur. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin yayınladığı istatistiklere göre 1939 Temmuz ayının başından Aralık ayının sonuna kadar bu hastalığa yakalananların sayısı 1854'tür. Bunlardan 180'i vefat etmiştir.¹¹² Hastalığın 1949 yılında da görülmesi üzerine Diyarbakır'da bütün halka aşı yapılmaya başlanmıştır.¹¹³ 1949 yılının Mart ayında, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü tarafından hazırlanan ekip tarafından şehirdeki tüm okullardaki öğretmen ve öğrencilere difteri, tifo ve tifüs aşısı yapılmıştır.¹¹⁴ 1949 yılının Ekim ayı içerisinde Dr. Ata Ötügen'in başkanlığında düzenlenen sağlık ekibi, merkeze bağlı 36 köyü dolaşarak köy halkının hepsini muayeneden geçirmiştir. Köy halkına boğmaca, tifo ve tifüs karma aşıları yapılmıştır.¹¹⁵

Diyarbakır'da görülen bir diğer hastalık veremdir. Verem, "Mycrobacterium tuberculosis" mikrobunun türleri ile meydana gelmektedir.¹¹⁶ 1947 yılında, Diyarbakır'da bir Verem Savaş Derneği kurulmasına girişilmiş, bunun için bir tüzük hazırlanmış ve yönetmeliklerin yerine getirilmesi için çalışma başlatılmışsa da¹¹⁷ Verem Savaşı Derneğinin kuruluşu ancak 1949 yılına gelindiğinde mümkün olmuştur.¹¹⁸

111 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1947...*, s.166 ve *Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Ankara, s. 77'deki verilere dayanarak oluşturulmuştur.

112 "Memleketimizde Görülen Bulaşıcı Hastalıklar", *Yeni Klinik*, 1940, s.148.

113 "Şehirde Tifo Aşısı Tatbikatına Başlandı", *Diyarbakır: İçkale*, 17 Haziran 1949.

114 "Difteri, Tifo ve Tifüs Aşıları Yapılıyor", *Diyarbakır: İçkale*, 11 Mart 1949.

115 "Sağlık Ekibi Köyleri Dolaşıyor", *Diyarbakır: İçkale*, 19 Kasım 1949.

116 Abdülaziz Kardeş, "Türkiye'de Veremle Mücadele: İzmir Örneği", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Verem*, (Ed. Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Eren Akçiçek, Ahmet Çağrı Büke), Gece Kitaplığı, Ankara 2021, s. 215.

117 "Verem Savaş Derneği", *Diyarbakır: İçkale*, 9 Ocak 1948.

118 *Yurdumuzda Verem Savaşı Dernekleri*, İstanbul 1960, s. 38-39.

Sonuç

Cumhuriyetin ilanı sonrası diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da sorunların çözümüne yönelik önemli politikalar hayata geçirilmiştir. Hiç kuşkusuz bunların arasında salgın hastalıklarla mücadele ilk sırada gelmektedir. Sağlıklı bir nesil yetiştirmek Cumhuriyet Hükümetlerinin öncelikli amaçlarındandır. Zira savaşlar sırasında salgın hastalıklarla baş etmeye çalışan halk Milli Mücadele bittikten sonra da bu salgınlardan kendini kurtaramamıştır. Dolayısıyla Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti salgın hastalıklarla mücadele etmek adına vakit kaybetmeden harekete geçmiştir. Bu kapsamda kanunlar çıkarılmış, hastaneler, tedavi evleri açılmış, doktor ve sağlık görevlileri yetiştirilmiştir. Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi sıtma, trahom, tifüs, verem gibi hastalıkların yoğun olarak görüldüğü yerlerden biri de Diyarbakır'dır. Özellikle sıtma ve trahomun yıkıcı etkisi çok daha büyük boyuttadır. Diyarbakır 1936 yılında sıtma mücadele mıntikasına dâhil edilmiştir. Özellikle Ergani, Çermik, Bismil sıtmanın yoğun olarak görüldüğü ilçelerdir. Halkın tedavisine yönelik yapılan çalışmaların yanı sıra sıtmanın ortadan kaldırılması için sıtma kaynağı olan bataklıkların kurutulmasına çalışılmıştır. Diyarbakır Halkevi tarafından söz konusu ilçe ve köylere geziler düzenlenmiş, halka hastalık ile ilgili bilgilendirmede bulunulmuştur. Sıtmanın önüne geçebilmek için uzun uğraşlar verilmiş ve şehirde hastalık azalma eğilimi göstermişse de II. Dünya Savaşı yıllarında sıtma tekrar artış göstermiştir. Bunun en önemli nedeni olarak savaş yıllarında sıtma ilacı olan kininin temin edilmesinde yaşanan güçlük gösterilebilir. 1945 yılında Diyarbakır'daki sıtma mücadele alanı genişletilmiştir. Yine sağlık koruyuculuğu kursu açılarak bu kursu tamamlayanlar farklı ilçe ve köylerde görevlendirilmişlerdir. 1946 yılında Diyarbakır'ın ilçelerinde 6 şube daha açılmıştır.

Tedavi edilmezse körlükle sonuçlanan trahomla mücadele için ise 1935 yılında Diyarbakır'da Halkevinin İctimai Yardım kolu tarafından mücadele başlatılmıştır. Ekim 1937'ye gelindiğinde Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından Trahom Hastanesi açılmıştır. Trahomuların muayene ve tedavisinin yapıldığı hastanede 1938 yılı itibariyle hasta yatışına da başlanmıştır. Trahomlu öğrenciler ayrı bir okulda toplanarak tedavi edildikten sonra diğer okullara nakledilmişlerdir. Ayrıca konferanslar düzenlenerek halka hastalıktan korunma yolları anlatılmıştır. 1946 yılında Diyarbakır'da Trahom Mücadele Başkanlığı kurulmuştur. 1947 yılında ilçe, bucak ve köylerde tedavi evleri açılması kararı alınması üzerine 11 tedavi evi açılmıştır.

Diyarbakır'da bu hastalıkların yanı sıra, Şark çıbanı, tifüs, çiçek, frengi, kuduz, verem ve tifoya karşı da mücadele edildiği dikkati çekmektedir. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından 1926 yılında Kuduz Tedavi Müessesesi, 1927 yılında frengiye karşı Diyarbakır Zühreviye Hastanesi ve 1949 yılında Diyarbakır Verem Savaş Derneği kurulmuştur. 1950 yılına gelindiğinde salgınlara karşı yürütülen mücadele neticesinde Diyarbakır halkının bu hastalıklardan tamamen kurtulması mümkün olmamışsa da çok büyük aşama kat edildiği söz konusu hastalıkların etki derecesinin son derece azaldığı hatırlatılmalıdır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Resmi Yayınlar

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1947*, Ankara, 1948.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Ankara.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Ankara.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif 1937 – 1938 İstatistiği*, İstanbul, 1939.

TBMM Zabıt Cerideleri

Resmi Gazete

Sürelî Yayınlar

Diyarbakır: İçkale

Hâkimiyeti Milliye

Karacadağ

Yeni Klinik

Kitap ve Makaleler

(1967), *IV. Trahom Semineri*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Trahom Savaş Müdürlüğü, Trahom Savaşı Müdürlüğü Yayını, Ankara.

(1973), *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara.

(2006), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Ahmed İhsan (1923), "İçtimai Hıfzı Sıhha: Şark Çıbanı", *Türkiye Hilali Ahmer Mecmuası*, C.4, S.44, s. 291-294.

Altay, Sadet (2016), "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", *CTAD*, Yıl.12, S.23, s. 167-211.

Altay, Sadet, (2018), "Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında Diyarbakır'da Tesis Edilen Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri", *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, (Ed. İbrahim Özcoşar vd), İstanbul 2018, s. 705-739.

Altay, Sadet, (2019), *Atatürk Döneminde Numune Hastanelerine Dönüştürülen Osmanlı Hastaneleri (1924-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Ayten Arıkan (2005), *Millî Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) Ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

(1926), *Birinci Millî Türk Tıp Kongresi 1-3 Eylül 1925 Müzakeratı*, İstanbul.

Çağlayan, Ercan (2020), *Diyarbakır: Nüfus, Siyaset, Eğitim, Sağlık ve İktisat (1923 – 1950)*, Libra Yayıncılık, İstanbul.

Esen, Atakan (2017), *Cumhuriyet Dönemi Sıtma Mücadelesi (1923 – 1956)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Gözcü, Niyazi İsmet, (1948), "Memleketimizde Körlük Durumu Hakkında Bazı Düşünceler", *Göz Kliniği*, S.1, s. 1-5.

Haykır, Yavuz ve Canpolat, Uğur (2019), "İkinci Millî Türk Tıp Kongresi'nde Sunulan "Türkiye Trahom Coğrafyası" Raporu", *Tarih Yolunda Bir Ömür Ergün Öz Akçora Armağanı*, (Ed. Ahmet Aksın, Yavuz Haykır, Filiz Yıldırım), C.2, Hiperyayın, İstanbul, s. 191-232.

- Işık, Mahmut (1949), "Memleketimizde Trahom Problemi", *Karacadağ*, C.II, S. 121, s. 10-11,14.
- İskenderoğlu, Reşit, "Sıtma Savaşı Yolunda", *Diyarbakır: İçkale*, 13 Nisan 1945, s. 1.
- Kardaş, Abdülaziz (2021), "Türkiye'de Veremle Mücadele: İzmir Örneği", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Verem*, (Ed. Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Eren Akçiçek, Ahmet Çağrı Büke), Ankara: Gece Kitaplığı, s. 215-237.
- Konyar, Basri (1936), *Diyarbakır Yıllığı*, C.3, Ankara: Ulus Basımevi.
- Noyan, Bedri, (11 Haziran 1943), "En Büyük Düşman En Büyük Salgın", *Diyarbakır: İçkale*, s. 1.
- Noyan, Bedri, (6 İkteşrin/Ekim 1944), "Sıtmanın Fenalıkları ve Korunma Çareleri", *Diyarbakır: İçkale*, s. 1.
- Özer, Sevilay (2017), "II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'da Sıtma", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak Eren Akçiçek), Ankara: Gece Kitaplığı, s. 463-490.
- Özer, Sevilay (2019), "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Anadolu'da Şark Çıbanı", *Erasmus Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Uluslararası Akademik Çalışmalar Sempozyumu 5-6 Nisan 2019*, Asos Yayınevi, s. 911-922
- Özer, Sevilay, (2014), "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925 – 1945)" *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, 121-152.
- Öztürk, Saygı (2007), *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (2010) "Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Tarihi", *Cumhuriyetin Harcı/İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.107-161.
- Tekir, Süleyman (2019), "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923–1930)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (65), s. 407–430.
- Ural, Şadan Talat, (9 Ağustos 1943), "Şark Çıbanı" *Diyarbakır: İçkale*, s. 1
- Ünalın, Ata (1945), *Sıtma*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara.
- Yetişkin, Hulusi (22 Haziran 1945), "Sıtma ve Sivrisinek Belası", *Diyarbakır: İçkale*, s. 1.
- Yıldırım, Nuran (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, s. 1320-1338.
- (1960), *Yurdumuzda Verem Savaşı Dernekleri*, İstanbul.

EKLER

Ek.1 Birinci Milli Türk Tıp Kongresinde Sıtma Coğrafyası Raporuna Nazaran Türkiye Cumhuriyeti Vilayetlerinde Sıtma Kesafetini Gösterir Harita¹¹⁹

Ek.2 Diyarbakır Trahom Hastanesi¹²⁰

119 Birinci Milli Türk Tıp Kongresi 1-3 Eylül 1925 Müzakeratı, s. 233.

120 Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s. 131.

Ek.3 Diyarbakır Trahom Mücadelesine İlişkin Bir Fotoğraf¹²¹

¹²¹ *IV. Trahom Semineri*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Trahom Savaş Müdürlüğü, Trahom Savaşı Müdürlüğü Yayını, Ankara 1967, s. 69

MİLLİ MÜCADELE HATIRALARINDA AKHİSAR

AKHİSAR IN THE MEMORIES OF NATIONAL STRUGGLE

Nilgün Nurhan KARA*

Geliş Tarihi/Received:03.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted:20.12.2023

KARA Nilgün Nurhan, (2024), "Millî Mücadele Hatıralarında Akhisar", Belgi Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/1, ss. 85-98

Öz

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın yenilen devletleri arasında yer almış ve ağır şartları olan Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Mütareke Dönemi olarak da ifade edilen (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922) bu yıllarda Türk milleti Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde istiklâl mücadelesine girişmiş ve topyekûn bir mücadele vermişti. Bu tarihlerde özellikle İtilaf Devletlerinin Paris Barış Konferansı sonrası 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini mümkün kılan gayretleri ayrı bir öneme sahiptir. İzmir'den başlayarak Batı Anadolu'da ilerlemeye başlayan Yunan birliklerinin gerek İzmir'e çıktıkları zaman gerekse bu ilerleme sürecinde halkı büyük endişeye sevk eden zulüm ve baskıları artmıştı. Aynı zamanda Batı Anadolu'da yerleşik olan Rum nüfusun Yunan birliklerinin askeri faaliyetlerine karşı benimsedikleri olumlu tavır bir arada yaşama kültürünü yaralar nitelikte idi. Türk milletinin dikkat çeken bu olumsuz şartlarda teslimiyet yerine istiklalden asla ödün vermemeyi tercih etmesi ve her şart altında mücadele azmi Millî Mücadele'nin başlamasına yol açmıştı. Mevcut bu durum karşısında Türk Milleti komutanından-subayına erinden-köylüsüne, kadınından- erkeğine, çoluğundan-çocuğuna ve yaşlısından-gencine varıncaya kadar bir avuç vatanseverin yola çıktığı direniş hareketine destek oldu. Bu direnişin adını da Millî Mücadele ya da İstiklâl Harbi olarak şanlı tarihine önemli bir not olarak düşü. Türk Milleti'nin Millî Mücadele boyunca gösterdiği fedakârlıklar ve bu üstün azimli kararlılık dönemin tanıklarının kaleme aldığı hatıralarda yerini almıştır. Bu çalışma ile arşiv belgelerinin yanı sıra özellikle Millî Mücadele döneminde almış oldukları sorumluluğun bilincinde olan kahramanların hatıralarında yer bulan Akhisar'ın işgalden kurtuluşa durumu etüt edilecektir. Hiç kuşkusuz Anadolu'da işgale uğramış diğer yerleşim yerleriyle benzer olayların yaşandığı Akhisar ve çevresinde yaşanan işgale karşı direniş Yunan birliklerinin ilerleyişini yavaşlatmış, işgal tehlikesi altında olan yerleşim yerlerinin mücadele azmini güçlendirmiş olması açısından önemli olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi, İzmir'in İşgali, Yunan İşgali, Millî Mücadele, Millî Mücadele Hatıraları, Akhisar.*

*Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, nilgunnurhan.kara@ikcu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6168-5996>).

Abstract

The Ottoman Empire was defeated in World War I and signed the Armistice of Mudros, which imposed harsh terms. Under Mustafa Kemal Pasha's leadership, the Turkish nation won freedom during the Armistice Period (30 October 1918 - 1 October 1922). On these dates, especially the efforts of the Alliance Powers, with the Paris Peace Conference, which made possible the occupation of Izmir by the Greeks on May 15, 1919, were of great importance. The harshness and discrimination of the Greek forces, who began their march in Western Anatolia from Izmir, escalated both when they arrived and during their advance, generating significant concern among the people. At the same time, the positive attitude of the Greek people located in Western Anatolia toward Greek forces' military activity proved damaging to the culture of coexistence. The Turkish nation's decision to never compromise its independence rather than yield to these problems, as well as its commitment to fight under any conditions, prompted them to begin the War of Independence. In the face of this current scenario, the Turkish Nation, with its commanders and law enforcement personnel, soldiers and villages, women and men, children and older people, backed the patriots who went out for freedom. The name of this resistance was the War of Independence, a significant note in its lengthy past. The sacrifices made by the Turkish Nation throughout the War of Independence, as well as their unshakable determination, were written down in the memories of the period's witnesses. The resistance against the occupation in Akhisar and surrounding areas, where similar events occurred with other occupied settlements in Anatolia, was significant in terms of slowing the advance of Greek troops and strengthening the determination of the towns under threat of occupation to fight. The condition of Akhisar will be explored in this research, which was discovered in the memories of heroes who were aware of the duty they took during the War of Independence, as well as archival materials.

Keywords: *Allied Powers, Mudros Armistice, Izmir Occupation, Greek Occupation, National Struggle, Memories of National Struggle, Akhisar.*

Giriş

Osmanlı Devletinin İtilaf Devletleriyle Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından başlayan işgaller tepkilere yol açarken İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Millî Mücadelenin kıvılcımını ateşlemiştir. Genişleyen Yunan işgali karşısında halk asker, sivil ve bürokrat, aydın, zengin fakir ayrılmaksızın topyekûn mücadeleye girişmiştir. Bu mücadele dönemine tanıklık edenler tarafından kaleme alınan günlük ve anılar incelendiğinde Akhisar'da meydana gelen önemli gelişmelere değinildiği görülmektedir. İşgal sonrası gelişmelere yer veren bir hatıratta bölüm başlığı olarak *"Anadolu'nun Kıyam ve Harekâtı"* ifadelerinin seçilmesi olayların seyrini niteler şekildedir. *"Garbta ilk silah İzmir iççerilerinde, Aydın ovalarında atıldı ve ilk olarak Aydın, Akhisar, Bergama mıntıklarında cephe-i istihlas kuruldu..."* denilerek, Akhisar'ın Millî Mücadelenin başından itibaren önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir. Birçok kumandan ve zabitanında gayri resmî olarak katılımının milletin şevk ve heyecanını arttıran bir rol oynadığı ve yer yer de cephenin büyüdüğü vurgulanmaktadır.¹

Yunan kuvvetleri tarafından İzmir'in işgali sonrasında, Nazilli, Ödemiş, Tire ve Akhisar'a kadar işgal yayılmış ve Bergama'nın işgal edilebilmesi maksadıyla 9 Haziran 1919 tarihinde kuvvetli bir müfreze ile harekete geçmişlerdi. Bu durum karşısında Ali Bey milli ve askeri bir müfrezeyle harekete geçerek 16 Haziran 1919'da Bergama'ya düzenlenen bir baskınla yaklaşık bir batarya ve bir taburdan ibaret Yunan kuvvetlerinin *"perişan"* edilmesi suretiyle Bergama ve çevresinde bir cephe kurulmuştu. Bu faaliyetler Akhisar için önemli gelişmeler arasındadır.²

Millî Mücadele hatıralarında aktarıldığı üzere Akhisar'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sonrası halkın tedirginliği artmıştır. Bunun yansımaları döneme tanıklık edenlerin hatıralarında görülmektedir. Bahsi geçen Akhisar'da yaşanan önemli olaylar hakkında dönem basınında haberler yer almıştır. Bu haberlerden biri, *"Akhisar Hakkında Malumat"* başlığı ile verilmektedir. Haberde kasaba ile ilgili olarak yer alan açıklamalarda:

"(Akhisar), Aydın Vilayetinin (Saruhan) sancağında kaza merkezi bir kasaba olup, merkez liva olan (Mağnisa) şehrinin (50) ve merkez vilayet olan (İzmir) şehrinin (80) kilometre şimal-i şarkında ve (Gediz) çayı tab'ilerinden (Kum) çayına dökülen bir derenin sol sahilinde kâindir. Nüfusu (10.000)e mütecavizdir. (Akhisar) pek eski bir kasaba olup ism-i kadimi (tiyatro)dur. Merkez liva bir şöse tarikiyle merbut olduğu gibi (Bandırma-Soma- Mağnisa- İzmir) hattı üzerinde kâindir. (Akhisar) kazası cenub -i şarkında bulunan Marmaracık nahiyesiyle beraber (30.000)i mütecaviz çam'i olup bunun yalnız (4000) kadarı Rum'dur..." bilgisi paylaşılmaktadır.

Haberin devamında Akhisar kazasının arazisinin oldukça verimli olduğu, hububat, kıymetli pamuk ve haşhaş yetiştığı, aynı zamanda bağlarının da geniş olup üzümünün güzel olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yazın havanın *"ağırca"* olduğu vurgulanmaktadır.³ Anadolu'nun pek çok şehri arasında öne çıkarak verimli toprakları ile dönemin basınında yer almakla birlikte Mütareke döneminde bu topraklar vatani için mücadele veren insanları barındırmıştır.

1 Cevdet Kerim İncedayı, *Türk İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Hazırlayan: Muhammet Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s.17.

2 Miralay Mehmed Arif Bey, *Anadolu İnkılâbı Milli Mücadele Anıları (1919-1923)*, Yayına Hazırlayan: Bülent Demirbaş, İstanbul 1987, Arba Basım Yayın, s.18

3 *Tasvir-i Efkâr*, 12 Haziran 1919, s.1.

A. İşgalden Kurtuluşa Hatıralarda Akhisar

İkinci Süvari Vardar Müfreze Kumandanı, Yüzbaşı Abdurrahman Özgen İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Manisa taraflarına geçtiklerini belirtirken yerli Rum çetelerinin faaliyetleri ve orada karşılaştıkları durum hakkında bilgi vermektedir. Burada Halkın Hükümet Konağı önünde toplandığını, İzmir'in feci halini duyduklarını ve bizimde halimiz ne olacak diye meydanlarda mitingler tertip ettiklerini ifade etmektedir. *Bağrışan, çağrışan halkın İstanbul Hükümetini protesto ettiklerini, "Hükümet Konağı balkonunda, İstanbul'dan gelmiş olan Şehzade Abdülkerim Efendi halkı teselli etmek maksadı ile yalan sözlerle milleti aldatmağa çalışıyordu. Kolordu Birliklerinden Topçu Tabur Kumandanını arattırdım bir türlü bulunamıyordum. Manisa'daki vaziyette çok hazin idi. 14. Süvari Alayının Akhisar da olduğunu söylediler..." dedikten sonra Akhisar'a doğru yola çıktıklarını* ifade ederek yaşananları aktarmaktadır.⁴

Batı Cephesi'nde millî kuvvetlerin işgalleri kabullenmeyerek giriştiği mücadele esnasında Akhisar Cephesi'nde görev alan komutanlar (23.06.35-22.6.36 tarihleri arası) şu şekilde sıralanmaktadır. Kumandanları: Yüzbaşı Ethem Efendi, Binbaşı Konyalı Hüsnü Bey, Süvari Kaymakamı Sabri ve Süvari Binbaşısı Hacı Remzi Bey, Erkan-ı Harb Binbaşısı Rüşdü Bey, Süvari Binbaşısı Nedim Bey, Milli Alay Kumandanı Celal Bey, Ali Bey, Hafız Hüseyin Bey, Erkân-ı Harb Binbaşısı Derviş Bey, Akhisar Nişancı Alay Kumandanı Erkân-ı Harb Binbaşısı Kılıklı Hüseyin Hüsnü Bey.

Bu bölge kuvvetlerin "*Heyet-i Umumiyesi*" 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Bey'in komutanlığında olup daha sonra "*Şimal Cephesi*" adını aldığı ifade edilmektedir.⁵ İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine bölgenin ehemmiyeti arttığından Akhisar'a takviye gelen komutanlardan birisi de Albay Bekir Sami (Günsav) Bey'dir. Bekir Sami Bey, 24 Mayıs 1919 sabahında Akhisar'a geldiklerini belirtmekte ve buradaki mevcut manzarayı aktarırken Yunan bayraklarının her tarafta asılı olduğunu ve terzilerin Yunan bayrakları dikmekle meşgul olduklarını belirtmektedir. Mütareke günlerine dair kaleme aldıkları arasında:

*"Yunan ordusunun şehre girmesi halinde canını ve malını garanti altına alabilmek için yerli Rumlara yataklık edenler az değildi. Rumlar ve kilise papazları, zulümden kurtulmanın tek yolu olarak Yunan bayraklarını öğütüyorlardı. İzmir suikastının anlatılış tarzı sayesinde maneviyatı sıfır olan halk kolaylıkla Yunan bayrağını kurtuluş çaresi olarak kabullenebiliyordu."*⁶

İfadelerine yer vermektedir. Kendisi aynı gün Ayvalık 172. Alay Kumandanlığına geçtiği telgrafta 17. Kolordu Karargâhı'nın Akhisar'da olduğunu bildirmekte ve eldeki silah, mühimmat ve teçhizatın tamamının iyi korunmak suretiyle gerekli gayretin gösterilmesi gereğini vurgulamaktadır.⁷ Millî Mücadele için gerekli silah ve diğer ihtiyaçların sağlanması o günün şartlarında zor ve bu nedenle de önemlidir. Burada da bunun önemine dikkat çekildiği görülmektedir.

"Akhisarlılarla yaptığım talihsiz görüşme" denilerek aktarılan olayda ise Akhisar kaymakamı başta olmak üzere ileri gelenlerin kaldığı otele kendisini ziyarete geldiklerini

4 Abdurrahman Özgen, *Millî Mücadele'de Akıncı Süvariler*, Baysan Yayınları, İstanbul 1982, s.36-37.

5 İncedayı, a.g.e., s.18.

6 *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Hazırlayan: Muhittin Ünal, Cem yayınevi, İstanbul 1994, s.32

7 Günsav, a.g.e., s. 32-33.

aktarmakta ve kasabaya gelmelerinden rahatsız olduklarını, istemeden de olsa ne yapabileceğini sorduklarını aktarmaktadır. Devamında kendilerine durumu anlattığını ve silah kullanabilenlerin Manisa'ya geçerek savaşmasını istediğini belirtmektedir. *"Yunanlıların amacı Türk varlığını, İslam varlığını yok etmektir."* diyerek Trakya'da var olan Türklerin o zamanki halinin bunun en güzel örneği olduğunu vurgulamaktadır. İstanbul Hükümetinin ise "hem aciz ve hem de hain" olduğunu belirterek yükün kendilerine kaldığını, ufak bir karşı çıkışın kurtulmaya yeteceğini ileri sürmektedir. Köprülü Kazım Bey'in de (Özalp) İzmir'de gördüklerini aktardığını ve *"Yerli Rumlarla uyuşmak ve anlaşmak Yunanlıların Türklere yapılacak işkenceleri önlemeyecektir"*⁸ demek suretiyle mücadelede izlenmesi gereken yola işaret etmektedir.

Bu görüşmede Muallim Vasıf Bey'in (Çınar) yapmış olduğu konuşmada *"Ey ileri gelenler, ey memurlar, ey köylüler ve ey Müslümanlar, hepimizi din uğruna, vatan uğruna silahlı savaşa davet ediyorum"* dediği fakat buna karşılık mevcut görüşmeden duyulan memnuniyetsizliği vurgulanmaktadır.

*"Bunca etkili konuşmadan sonra toplantıda bulunanların vatanseverlik duygularının coşacağını, direniş için harekete geçeceklerini sabırsızlıkla bekliyordum. Heyet arasında muhterem bir görüntü veren yaşlı bir vatandaş ayağa kalkıp, sarık ve cübbesinden utanmadan: Namus, din, vatan ve ırzı hükümet düşünsün. Bizim alınımıza ne yazıldı ise biz ona razıyız. Efendim bizler aciziz, kırıyız, hükümet bir şey yaparsa ne alâ, yapmazsa sizin dediklerinizi yapamayız. Hatta Yunanlılar buraya geldikleri zaman bugünkü görüşmemiz bile felaketimize sebep olacaktır"*⁹

dediğini ve bu cevap karşısında şaşaladığını belirtmektedir.

Mahmut Celal (Bayar) Bey, Yunan işgali ile ilgili olarak yerli Rumların bütün tanıdıklarına, kurtuluş çaresi olarak evlerine ve ticarethanelerine Yunan bayrağının asılması telkininde bulduklarını belirtmektedir. Ayrıca, Bekir Sami Bey ile arkadaşları, Akhisar'da, kaldıkları otelde, söz sahibi olarak nitelenen bazı kimselerle toplanarak, tutulacak yolu görüşmüşlerdir. İçlerinden biri, *"Hükümet bir şey yapmazsa, asker getirmese, bizim için itaatten, boyun eğmekten başka çare yoktur"* ifadelerine yer vermekte ve *"Bence bu cevap Akhisarlıların düşüncesi olamazdı; fakat bu geçici heyecan içinde iş görmenin, teşkilat yapmanın güçlüğünü anlatıyordu."*¹⁰ değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Bekir Sami Bey'in aktardığı bu şartlar içerisinde Genel Kurmay Başkanlığı'na çektiği telgraflarda *"İzmir'deki kırım ve toplu öldürmenin tesiri ve Hıristiyan din adamlarının menfi propagandasının da etkisiyle halk sinmiştir"* ifadelerine yer vermektedir.¹¹ Genel Kurmay Başkanlığı'na kendisi tarafından çekilen diğer bir telgrafta ise İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunan birliklerini özel törenle karşılanmasını istediği, Manisa Mutasarrıfı ve Akhisar Kaymakamı'nın da aynı tavırda olduğu ve bu nedenle vatanın kurtuluşunu kolaylaştırmak için vatansever yöneticilerin görev alması gereği vurgulanmaktadır.¹² Çünkü mevcut Akhisar Kaymakamı'nın millî duyguları söndürmeye yönelik bir tavır içerisinde olduğu kanaati görülmektedir.¹³

8 Günsav, a.g.e., s. 37.

9 Günsav, a.g.e., s. 38.

10 Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, C.6, Sabah Kitapçılık İstanbul 1997, s.113.

11 Günsav, a.g.e., s.41

12 Günsav, a.g.e., s.43.

13 Bayar, a.g.e. C.6, s.113.

Mahmut Celal Bey, Akhisar'da bu günlerde ortaya çıkan durumu değerlendirirken aşılması gereken merhaleler olduğunu ve daha sonraki süreçte Akhisar'ın "üzerine düşen vatani vazifesini" yerine getirerek, istiklâl mücadelesinde geride kalmadığını vurgulamaktadır. Bu günlerde Manisa'dan Akhisar'a gelen komutanlar arasında Rasim Bey (Emekli Korgeneral Rasim Altuğ) de bulunmaktadır.¹⁴

Bekir Sami Bey, Akhisar Askerlik Şubesi Başkanlığı da dâhil olmak üzere gönderdiği telgrafta değindiği bir diğer husus göçtür. "...Herkes şunu iyice zihnine yerleştirmelidir ki, artık göç edecek bir yerimiz yoktur. Göç kesinlikle olmayacaktır. Bugünkü ortamda en önemli görev, herkesin gücünü kullanarak bu hastalığın önüne geçmeye çalışılmasıdır." Sözleriyle göçü bir hastalık olarak nitelemesi dikkat çekmektedir. 10. 6. 1919 tarihli telgrafta, "9. 6. 1919 akşamı Akhisar'daki Yunanlıların kimseye haber vermeden gizlice çekildiği öğrenildi" bilgisi Harbiye Nezareti'ne aktarılmaktadır.¹⁵ 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet tarafından çekilen telgrafta ise Akhisar'dan Yunanlıların çekilmesi üzerine bir alay tarafından işgal edildiği belirtilmektedir.¹⁶

Türk Milleti vatanını kurtarmak için mücadeleye girişmiş, oluşturduğu gönüllü birlikleri ile mücadeleyi sürdürmüş ve bir yandan da kongreler düzenlemiştir. İşgaller karşısında yapılan önemli faaliyetlerden bir diğeri de Balıkesir'de toplanan kongre olmuştur. Bu dönem Celal Bey'in Aydın cephesinden ayrılmasından sonra gerçekleştirilen bu kongrelerde öne çıkan konuların başında işgallerin kabul edilemez olduğu vurgusudur. Balıkesir kongresinde alınan kararlardan biri de Celal Bey'in Millî Alay Kumandanlığı'na seçilmesidir.¹⁷ Bu görevin gerekçesi olarak bazı anlaşmazlıklara değinen Celal Bey "Ben Akhisar'a gidip bu işe el koymazsam buradaki Kuva-yi Milliye'nin dağılma ihtimali varmış, bundan dolayı Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığına seçilmeliyim Balıkesir kongresince öngörülmüş..."¹⁸ ifadelerine yer vermektedir. İzmir'e dair hatıralarında Kemal Dursun da konuya değinerek, Celal Bey'in Aydın Cephesi'nden ayrıldıktan sonra Balıkesir'de toplanan millî kongre kararıyla Akhisar Millî Alay Kumandanlığı'na seçildiğini ifade etmektedir.¹⁹

Celal Bey, 10 Eylül 1919 akşamı Akhisar'a geldiğini ve başladığı millî görevinde ilk işinin artık gerçek hüviyeti ile ortaya çıkmak olduğunu çünkü artık geçici olarak kullandığı "Galib Hoca" adına gerek kalmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Akhisar Cephesi'nde bulunan idareciler arasında "şiddetli ihtilâf yüzünden perişan bir halde idi" değerlendirilmesinde bulunmaktadır. Bölge Kumandanlığı'na Binbaşı Konyalı Hüsnü Bey'in yerine 14. Süvari Alay Kumandanı Yarbay Süleyman Sabri Bey gelerek görevine başlamıştır. Cephedekilerle millî heyet arasında da anlaşmazlıklar olduğunu ve bunların giderilmesi için gösterdiği faaliyetlerden bahsetmektedir.²⁰ Ayrıca Akhisar'da Belediye Reisi Kamil Bey ve Müderriszade Mehmet Efendilerin Millî Mücadele lehine gayretlerine işaret edilmektedir. Akhisar Redd-i İşgal Cemiyeti İdare Heyeti'nin daima yerinde ve takdir edilecek hizmetlerde bulunduğu vurgulanmaktadır. Millî Mücadele için gerekli olan ekonomik destek amaçlı "Halkın teberruatını muntazaman" topladıkları ifade edilmektedir. Millî

14 Bayar, a.g.e. C.6, s.114.

15 Günsav, a.g.e., s.83.

16 Günsav, a.g.e., s.88.

17 Celal Bayar, age, C.7, s.65.

18 Celal Bayar, age, C.7, s.145.

19 M. Kâmil Dursun, İzmir Hatıraları, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.102.

20 Bayar, a.g.e., C.8, s.23.

kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılamak için Akhisar'a girecek her türlü maddeden 'oktruva'²¹ vergisi aldıkları, bölgedeki hububat dolu aşar ambarlarına el koydukları gibi ayrıca Akhisar bölgesine kuvvet gönderildiği takdirde bunların iskânını ve personelin maaşlarını temin edeceklerini bildirdikleri ve bunu da yerine getirdikleri vurgulanmaktadır. Mahmut Celal Bey Akhisar'da Millî Mücadele Dönemi gelişmelerini safhalara ayırmaktadır. Öncelikle, İzmir'in işgalinin hemen sonrasında mukavemet için gerekli hazırlıkların henüz yapılamadığı bir dönemin ve Akhisar'ın ileri gelenlerinden Musazâde Rıza Bey'in topluluk karşısında "Hükümet bir şey yapmazsa, asker getirmezse bizim için kadere boyun eğmekten başka çare yoktur" diyerek sürece işaret etmektedir. Yunanlıların Akhisar'ı tahliyelerinden ve Yunan işgalinin mahiyetinin anlaşılmasından sonra, 15 Haziran 1919 günü İzmirli Ethem Bey tarafından "Redd-i İşgal" adı altında bir kurul oluşturulmuştur. Köprülü Kurmay Albay Kâzım Bey (Özalp) 61. Tümen Kumandanı olmasının ardından Yüzbaşı Ethem Bey'i teşkilatlanma amacı ile Akhisar'a göndermiş ve o da kaymakam, hâkim ve beldenin ileri gelenleriyle bir araya gelerek Millî Mücadele lehinde telkinde bulunmak suretiyle başarı sağlanmıştır.²²

Akhisar Millî Alayı, askeri usul ve nizama uygun olarak kurulmuş olup sorumluluk fiili olarak alay kumandanındadır. Yanında yardımcı bir subay bulunması istenilmekte ve Alay Karargâhı yirmi kişilik seçme bir süvari kuvvetinden oluşmuştur. Akhisar Cephesi'nde Mahmut Celal Bey'in kumandasındaki kuvvetler:

"Koyuncu Ali'de yirmi süvari, bir bölük piyade ile milli alay karargâhı. Tatar Köyü'nde, Burunören Köyü'nde birer milli tabur, Marmara ve Yayaköy bucaklarında birer milli bölük vardı. Taburlar, bölük ve takımlardan kuruluydu. Burunören Milli Tabur Kumandanı Beyoba Köyü'nden Ziya Bey'di." şeklindedir. Burada yer verilen bilgiler arasında Emrullah Efendi adında hamiyetli bir vatandaşın bölüklerden birisinde görev aldığı ve vaktinin tamamını "aldığı göreve tahsis etmek şartıyla kumanda ediyordu." denilmektedir. Bütün cephede silahlı sayısının bin iki yüze eriştiği ve ayrıca Tatar ve Burunören taburlarında ikişer makineli tüfek bulunduğu bilgisi verilmektedir. Marmara Bölüğü'ne ise iki makineli tüfeğin gönderildiği ve mevcut taburların karşısındaki düşman ile meşgul olduğu belirtilmektedir. "Özellikle Tatarlıda bulunan milli tabur Cihan Paşa Çiftliği Karaağaçlı yönlerine gönderdiği keşif kollar ve küçük müfrezelerle baskınlar yaparak düşmanı devamlı surette zorlamakta ve hırpalamakta idi." Zaman zaman da Yunan keşif kollarının pusuya düşürülmek suretiyle zayıf verildiği, hayvanlarının ise "iğtinam edildiği" ifade edilmektedir. Verilen bilgiler arasında mahallin, ileri gelenlerinden Mehmet Bey, değerli bir zat olup, Tatar Taburu'nun millî kumandanı olduğu vurgulanmaktadır. Taburun, Tatarlı'nın ilerisinde hendekler kazmak suretiyle siper haline getirdiği ve silahlı erlerini buralara yerleştirdiğine işaret edilmektedir. Aslında elde mevcut olan az sayıda kuvvetle burasının tam olarak müdafaasını sağlamanın mümkün olmayacağını bilindiği, bununla birlikte boş durmayarak uğraşıldığı belirtilmektedir. "Taburların gönüllü erleri münavebe ile yani nöbetleşe silahaltına alınıyorlardı. Bir kafil gelir, kendilerinden evvelkilerin yerlerini, silahlarını teslim alırlardı. Bu işlerin görülmesinde ve nöbetleşmede zorluk olmazdı. Her davet olunan, tehalükle, hevesle gelirdi. Bunların ihtiyaçları işeleri merkezi ilçede bulunan milli heyet tarafından toptan temin olunurdu. Daimi gönüllü erlere on beş lira aylık verilirdi."²³ bilgileri verilmektedir. Burada Millî Mücadele'ye dair konu edilen gelişmeler Millî Mücadele'nin verildiği şartlara da dikkat çeker niteliktedir.

21 Mehmet Süme, Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmi, *Belleten*, Cilt: I.XXX, SA.288, Ağustos 2016, Ankara, 2016, s.544: Oktruva vergisi, Osmanlı Devletinde şehir ve kasabalarda ticaret amacıyla getirilen her türlü maddeden alınan vergi olarak belirtilmiştir.

22 Bayar, a.g.e., C.8. s.24.

23 Bayar, a.g.e., C.8. s.26-27.

Akhisar Kaymakamı Said Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 5 Haziran 1335 tarihli telgrafla *"Bu sabah dokuzda Yunan askerlerinin Akhisar'ı işgal ettikleri"* işgalin millî hükümet namına reddedildiği ve halkın mal, can namuslarının emniyette olup şehrin işgal altında bulunduğu bildirilmektedir.²⁴ 5 Haziran 1335 tarihinin başlangıcından itibaren, Miralay Kazım Bey (Meclis Reisi Kazım Paşa Hazretleri) Balıkesir'deki 61. fırkanın kumandasını üstlenirken, bir süreliğine de Ayvalık, Soma, Akhisar kısımlarından oluşan kuzey cephesi kumandanlığını yürüttüğü belirtilmektedir. İzmir'de Yunan işgali ve yönetimin altında kalması üzerine bugünlerde yegâne umudun Akhisar, Salihli, Aydın ve Nazilli çevresinde kurulmuş olan millî cephelerin müdafaa ve mukavemetleri olarak işaret edilmektedir.²⁵

İzmir'in işgalinin sonrası durum ile ilgili olarak: *"...Yunanlılar, cenubdan şimale, garbden şarka doğru kasıp kavurarak ilerliyorlardı. İmanlı halk, bütün bu mümâneatları tanımamak suretiyle başlı başına kurduğu müdâfaa teşkilatının ilk kuvvetini 5 Haziran 1919 tarihinde 'Akhisar'a doğru sevk etmiş ve bu hareket neticesinde 'Akhisar' düşmandan kurtarılmıştı:10 Haziran 1919. O zamana kadar Yunanlılar 'Menemen'i, 'Manisa'yı ve 'Akhisar'ı da istilâ etmişler... Ondan sonra Balıkesir 'Soma'ya doğru kuvvetler sevkıyatı başladı. Artık 'Soma cebhesi' tamamıyla tesbit ve tanzim edilmiş, bundan başka 'Akhisar cebhesi'ne de ehemmiyet verilmişti. Orada dahi düşman tamamıyla durduruldu..."*²⁶ ifadeleri Akhisar'ın Millî Mücadele'deki yerine dikkat çeker niteliktedir.

Dâhiliye Nezareti'ne Akhisar Belediye Reisi Vekili Ali, Red-i İşgal Heyeti Müderriszade Mehmed, Ahali-i İlmiyeden Mehmed Nuri, Mollazade Rıza, Akhisar ve Havalisi Redd-i İşgal Kıtaatı Faaliyesi Reisi Edhem, Müderris Süleyman, Hafız Osman Oğlu Hasan ve İlmiyeden Hafız Mehmed Seyyid tarafından gönderilen 9 Haziran 1335 tarihli telgrafla *"Menemen'deki Yunan askerlerinin memurin-i hükümetle ahali-i İslamiyeyi katliam eyledikleri ve katliamın hala devam etmekte bulunduğu... İzmir sokaklarında ifa eyledikleri cinayeti pek vicdansız bir tarzda tekrar eylemesi işgal ordusunun mahiyetini göstermektedir."* ifade edildikten sonra Türk Milleti hayatını ve namusunu bu elim tecavüzdü kurtarmak için *"kıyam"* etmiş bulduklarını, İstanbul Hükümeti ve işgal kuvvetleri hükümetlerinden devletimizin işgal ettikleri her noktasını hemen tahliye etmedikçe silahlarını ellerinden bırakmayacaklarını ve nefis-i müdafaa telakki ederek ortaya çıkacak faciadan katiyen mesul olmayacaklarını bildirmektedirler.²⁷

Akhisar'a geldiklerinde burada da halkın gruplar halinde toplandığını, yer yer mitingler tertip ettiğini, ellerindeki silahlarla milis teşkilatı kurmak suretiyle kendilerini vatan müdafaaasına hazırladıklarını belirtmektedir. Ayrıca 14. Süvari Alayı'nın Akhisar'da olmamasından kaynaklanan bir ümit kırıklığı hissettiklerini eklemektedir.²⁸

Mevcut bu durum karşısında *"Kahraman Akhisarlılar"* demekte ve aralarında gönüllülerden oluşan birlikler oluşturduklarını, *"Vatan, vatan"* diyerek haykırdıklarını vurgulamaktadır. 14. Süvari Alayı'nın akıbeti ile ilgili olarak da silahlarının ellerinden alındığını ve silahsız şekilde Akhisar'dan ayrıldıkları bilgisi verilmektedir.²⁹ Akhisar'da Yunan işgali, Manisa istikametinden gelen Yunan kuvvetlerinin hareketi sırasında Akhisar bölgesindeki müfrezelerin fedakârca karşılık vermiş oldukları bilgisi aktarılmaktadır.

24 BCA, DH. KMS:52-20-H-06-09-1337.

25 Dursun, a.g.e., s.103-104.

26 Hasan Basri Çantay, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1964, s.34.

27 BCA, DH. KMS:52-49-H-22-9-1337.

28 Özgen, a.g.e., s.37.

29 Özgen, a.g.e., s.38.

Yunan birliklerinin 5 Kânunuevvel 35 tarihinde “*Milan Hattını tashih maksadıyla*” yapmış olduğu taarruz harekâtı ile Tatar Köyü’ne kadar ilerlemiş ve Türk birlikleri çevredeki sirtlara çekilmek suretiyle mukavemete hazırlanmışlardır.³⁰

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta Millî Mücadele’nin başlangıcında Hüseyin Rauf (Orbay) Bey’in Anadolu’ya geçişi ile ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir. Burada, Rauf Bey’in İstanbul’dan çıkma ihtiyacı duyduğunda önce Mustafa Kemal Paşa’nın yanına gelmeyecek, “*İzmir cephesine daha yakın bir yerde, daha faal ve daha faydalı olacağını farzederek Bandırma-Akhisar tarikiyle Manisa havalisine*”, arkadaşı Elli Altıncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey’in yanına gittiğini belirtmektedir. “*Gittiği yerde, ahvali maneviyeyi bozuk, vaziyeti mühlik ve müthiş görmüş.*” ifadeleriyle bu civar insanının mevcut durumuna dikkat çekmektedir.³¹ Miralay Bekir Sami Bey de “*Rauf Bey ve ekibinin Akhisar’dan sonra beni bulabilmek için buraya da geldiğini, bıraktığı notlardan anladım*”³² demektedir. Celal Bayar, Rauf Orbay’ın bölgeye gelişi ile ilgili olarak “*...Hamidiye kahramanı Rauf Orbay’ın İstanbul’dan kalkıp Bandırma, Akhisar yolu Ödemiş’e gelmesi, ani bir başarı sağlayamamıştı. Fakat fikir dalga dalga Ege bölgesine, memlekete yayılıyordu. Samsun’a ayak basan Mustafa Kemal’in vatan çapındaki hareketine katılıyordu. Yerli Rumlar arasındaki telaş ve heyecanı arttırıyordu. Yabancı muhitlerde ise etkisi daha büyük oluyordu.*” ifadelerine yer vermektedir.³³

Rauf Orbay hatıralarında Anadolu’ya geçişi konusuna değinirken Bandırma üzerinden Balıkesir ve “*dikkat-i nazarını çekmemek için vasıta namına yerine göre at, merkep, araba, ne bulduksa*” vakit kaybetmeksizin Uşak’a ulaştığını aktarmaktadır. Bundan sonra hüviyetini ve maksadını gizlemeye gerek kalmadığını ve İzmir işgal edilmiş olduğundan Uşak’tan Akhisar, Salihli, Manisa taraflarına yöneldiklerini belirtmektedir. Halkın mevcut durumuna dair ise İzmir’in işgal edildiği haberinin “*can evlerinden vurulmuşa*” döndürdüğüne dikkat çekmektedir.³⁴ Yunan işgalinin başlamasının ardından gelişmeleri aktaran Rahmi Apak, Haziran’ın 10-11 gecesi Akhisar’daki Yunan kuvvetine baskın yapma kararı aldıklarını fakat şafakla beraber Akhisar’a geldiklerinde Yunan müfrezesinin bazı eşyalar bırakmak suretiyle geri çekildiğini belirtmektedir. Yunanlıların Akhisar’dan çekilmesinin halkın maneviyatının yükselmesine vesile olduğunu vurgulamaktadır.³⁵

Rahmi Apak, Akhisar’da millî cephenin kurulma tarihini 25 Haziran olarak ve Binbaşı Hüsnü Bey’in kumandasında kurulduğunu ve bu müfrezenin 18. Piyade Alay’ından bir kıt’a ile Akhisar kazası ve Marmara nahiyesi ahalisi gönüllülerinden oluşan millî kuvvetler olduğunu belirtmektedir. “*Sivil paşalardan Halit Paşa, Hafız Hüseyin Beyler Damat Ferit tarafından İstanbul’da idam edilen, Dramalı Rıza Bey gibi seçilmiş zevat bunların şeflerinden idiler. Bu kuvvetler Manisa ve Menemene karşı Akhisar’la Manisa arasında tertibat alıyorlar. Kuvvetleri 800 kişi kadardır. Manisa’ya giren Yunan tümeni kısmen Akhisar ve kısmen Salihli’de bulunan Millî kuvvetlere karşı cephe alıyorlar.*”³⁶ ifadeleri ile Akhisar’ın Millî Mücadele’de bir hat olarak önemine işaret etmektedir. Apak, 1920 yılı gelişmelerini aktardığı kısımda mevcut kişi sayısı ile ilgili olarak “*Akhisar mıntıkası: Komutanı Binbaşı Hüsnü, mevcudu dört veya beş yüz kişi*”³⁷ olduğu bilgisini paylaşmaktadır.

30 İncedayı, a.g.e., s. 21.

31 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk, Cilt: I 1919-1920*, Devlet Matbaası, 1934, s. 24.

32 Günsav, a.g.e., s.46.

33 Bayar, a.g.e, C-6, s.116.

34 Rauf Orbay, *Rauf Orbay’ın Hatıraları (1914-1945)*, Temel yayınları, İstanbul 2005, s.180.

35 Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garb Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.59-60.

36 Apak, a.g.e., s.63.

37 Apak, a.g.e., s.181.

Batı Cephesi'nde Yunanlıların ilerlemesini önlemeye yönelik bugünlerdeki faaliyetleri bir "örtü vücade getirmek" olarak nitelemekte ve "Balıkesir, Bursa, Afyon, Kütahya, Denizli mıntıkalarında Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ne suretle kurulmuş olduğu ve cephenin ne suretle geriden beslenerek birbirlerinden çok ayrı grublar halinde kurulmuş olduğunu ve nasıl yavaş yavaş sağa sola doğru genişleyerek âdeta muttasıl bir cephe haline geldiği ve bilâhare derinliğine doğru dahi ne suretle inkişaf eylediğini yavaş yavaş öğreneceğiz." ³⁸ demek suretiyle Millî Mücadele'yi başarıya ulaştıran yola işaret etmektedir.

Millî Mücadele aleyhine meydana gelen gelişmelerden biri olan Anzavur'un ikinci kez ayaklanmasının bastırılmasında Akhisar Müfrezelerinin de dâhil olduğu bilgisi verilmektedir.³⁹ Yunanlıların İzmir'in işgali sonrası bölgede meydana gelen önemli gelişmelerden birisi de ileri gelenlerin öncülüğünde toplanan bölgesel kongrelerdir. Batı Cephesi'nde yapılan bu kongrelerden olan Balıkesir Kongresi'ne Akhisar'dan katılan isimler Müftü Âlim Efendi, Rıza Bey ve üç numaralı Akhisar Menzil Müfettiş Vekili Şükrü Efendi olduğu belirtilmektedir.⁴⁰

Dönemin tanıklarından Celal Bey de eserinde Albay Bekir Sami Bey'in Albay Kazım Bey ve Vasıf (Çınar) Bey ile görüşüklerini aktarmaktadır. Burada Manisa'nın I. Dünya Savaşı'ndan kalan top, makineli tüfek ve cephanesiyle zengin silah deposu bulunduğuna işaret edilerek, bunlarla düşman karşısında mücadele vermek üzere gönüllü birliklerin oluşturulması düşünüldüğünü belirttikten sonra Akhisar'a gitmek ve durumu burada gözden geçirmek üzere hareket etmiş oldukları bilgisine yer vermektedir. Yunanlıların Manisa'yı işgal etmek üzere oldukları haberi üzerine Akhisar'da kalma kararı almış olduklarını belirten Mahmut Celal Bey Akhisar'ın bugünlerine dair Akhisar'ın hala daha İzmir'in işgalinden kaynaklanan heyecan ve üzüntünün etkisi altında ve kararsız halde olduğunu vurgulamaktadır. İzmir'in işgalinden sonra Akhisar'ın tehlikeye maruz her yer gibi, panik halinde olduğuna dikkat çekmektedir. "Şehirde 6118 Rum ve 882 Ermeni nüfusu vardı. Bunların hep birden nümayişleri, insana aldatıcı bir fikir verebilirdi."⁴¹ bilgisini aktarmaktadır.

Millî Mücadele sırasında Akhisar'da bulunan İngiliz kontrol subayı tarafından hazırlanan "başbozuk Türk ordusu ile milli hareketi doğurmuş olan memleket dâhilindeki Türklerin hissiyatı hakkında umumi rapor" Yunanlıların işgal ettiği bölgede Türk milletinin faaliyetleri denilerek İstanbul üzerinden 10 Eylül 1919 tarihinde Lord Curzon'a iletilmiştir. Bu raporda Akhisar ile ilgili "teşkilatlandırılmış" şeklinde 8 dağ topu ile 4000 kişi not edilmiştir. Muhtelif cephelerdeki kumandanlar listesinde ise "Ethem Bey askeri, Bahri Bey idari" olarak görev aldıkları belirtilmektedir. Bu bilgilerin at üzerinde Akhisar'dan Nazilli'ye, Alaşehir'e uzanan hat üzerinde Türk kaynaklarından edinildiği ve Akhisar cephesinde Türklerin müdafaa ettiği mevzilerde dolaştığı belirtilmektedir. Bununla birlikte "Büyük bir şüphe ve antipati ile karşılandığı Akhisar hariç herkes tarafından müşfik muamele görmüş ve ilgililer mücadelesinin sebeplerini, gayelerini ve başbozuk kuvvetlerinin durumlarını gayet samimi olarak izah etmişlerdir..."⁴² ifadelerine yer verilmiştir. Garp Cephesinin kuruluşunu anlatan Rahmi Bey, Akhisar cephesinde "Beş milli tabur, iki hücum ve iki akıncı müfrezesi, bir muvazzaf piyade taburu, bir süvari alayı, bir istihkâm müfrezesi, iki top, bir makineli tüfek bölüğü"⁴³ bulunduğuna bilgisini vermektedir.

38 Apak, a.g.e., s.67

39 İncedayı, a.g.e., s. 28.

40 Apak, a.g.e., s.117-118.

41 Bayar, a.g.e., C-6, s.113.

42 Bayar, a.g.e., C-7, s.195-196.

43 Apak, a.g.e., s.121-122.

Hatıralarda yer verilen konulardan bir diğeri de “*devede kulak*” olarak nitelenmekle birlikte gerçekte Millî Mücadele boyunca yapılan küçük bile olsa yardımların toplanmasının önemli olacağıdır. Buna örnek olarak Akhisar Cephesi’nde Kuva-yı Milliye için elzem olan telefon ve levazımın temin edilmesi maksadıyla Giritli Raşid Efendi’nin yardımcılarıyla elde edilen telefon ve tellerin Akhisar’da bulunan Murad Bey’e gönderilmesidir.⁴⁴ 1920 Yılı başında Mustafa Kemal Paşa tarafından 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey’e (Altay) gönderilen planda Akhisar’da bir kolordunun, Alaşehir’de Albay Refet Bey (Bele) kumandasında bir kolordunun kurulması ve Aydın cephesinde 2000 kişiden oluşan bir milis kuvveti ve Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandanlığı’nda, Kurmay Başkanlığı’nı Ali Fuat (Cebesoy)’un olması şeklindedir. Karargâhın Afyonkarahisar’da kurulması ve bütün silah ve cephane depolarına el konulması planlanmıştır.⁴⁵ 1920 yılı başlarında (İkinci kânun ortası) Yunanlılar tarafından İzmir’in resmen ilhak edileceği rivayetleri dolaşmaya başlaması üzerine cephelerde faaliyet gösterilmesi değerlendirilmiş ve 14 Ocakta Soma ve Akhisar cephelerinde Yunan mevzilerine karşı “*mahdut hedefli*” taarruzlar gerçekleştirilmiştir.⁴⁶

Çerkez Ethem Milli Mücadele döneminde Anzavur İsyanı ile ilgili olarak Kuzey Cephesi ve 28. Tümen Komutanı Albay Kazım Bey’den acil ve şifreli bir telgraf aldığını ve bu telgrafta Bandırma üzerine yönelen Anzavur kuvvetlerine karşı Çerkez Ethem’in kuvvetleri ile birlikte Akhisar tren istasyonundan Balıkesir’e sevkini mümkün olduğu belirtilmektedir. Çerkez Ethem hatıralarında aldığı bu telgraf üzerine Salihli Cephesi’nden ayrıldığını ve birliklerini kısım kısım Balıkesir’e sevk ettiğini ifade etmektedir.⁴⁷

Ordunun ihtiyacı olan bölgede istihbarat faaliyetleri konusunda daha fazla çalışarak daima bilgi toplanması için, “*düşman dâhilinde şebeke-i istihbarat teşkil*” edildiği Balıkesir çevresinde vatanperver, fedakârca çalışanlar edinebildikleri bilgileri istihbarat şebekesine iletmekteydiler. Ancak Akhisar ve Salihli gibi mevkiilerde, istasyonlarda casuslar bulundurmak ve “*düşmanın sevkîyatını re’ye’l-ayn görenek sahih ve katî*” bilgi alabilmek için paraya ihtiyaç olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁴⁸

22 Haziran tarihine gelindiğinde ise İzmir tümeni ile 13 üncü tümenden bir efvun alayı (Saruhanlı-Akhisar) hattına yaklaşmakta olduğu ve ayrıca Adalar tümeninin (Bergama –Kınık) hattından bu taarruza yardım ettikleri belirtilmektedir. Bu durum karşısında “*Türkler kısa ve fakat hürmetli bir mukavemetten sonra (Akhisar ve Marmaris’i terk ediyorlar)*” denilmektedir. Yunan kuvvetleri ile ilgili olarak sol cenahta, İzmir kolordusunun (Akhisar-Soma) karşısında 28 Haziran’da toplanmış durumda olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁹ Başkumandanlık Meydan Muharebesi’nin kazanılmasının ardından Türk Ordusunun İzmir’e yürüyüşüne hatıratında yer veren Fahrettin (Altay) Paşa, “*...bazı askerlerimizin adım atmaya mecali kalmayan bineklerini önlerine katmışlar ve değnekle yürütmeye çalışıyorlardı*” demektedir. Ayrıca, Bandırma’dan Balıkesir’e ulaşan demiryolu üzerinden düşmanın kuvvet getirebilme ihtimali karşı keşiflerde bulunmak ve düşman kuvvetlerinin trenle geldiğinin tespit edilmesi durumunda demiryolunun çalışmaz hale getirilmesi için Akhisar’a bir süvari bölüğü gönderdiği bilgisini vermektedir. Akhisar’a ulaşan bölüğün düşmanla karşılaşmadığını, Dikili taraflarında önemli düşman kuvvetlerinin bulunduğu bildirilmiştir.⁵⁰

44 Dursun, a.g.e., s.115.

45 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İnel Yayınları, İstanbul 1970, s.214.

46 Apak, a.g.e., s.124.

47 Çerkez Ethem, *Anılarım*, Berfin Yayınları, İstanbul 1993, s.20.

48 İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1978, s.44.

49 Apak, a.g.e., s.186.

50 Altay, a.g.e., s.349.

Türk Ordusunun İzmir'e doğru yürüyüşü gün gün not edilirken 8 Eylül günü İkinci Ordunun Akhisar-Manisa-Balıkesir istikametinde yürüdüğünü ve Manisa'dan itibaren emrine giren 5. Fırka olduğu halde 11,12 ve 14. Fırkalardan mürekkep Dördüncü Kolordu da dâhil olduğu halde bir süre Akhisar- Soma ve Balıkesir çevresinde kaldığı belirtilmektedir.⁵¹ Yunan ordusunu takip harekâtı sırasında düşmanın gerilerine sızan Türk müfrezeleri aldıkları talimat doğrultusunda hareketiyle Demirci'ye 30 Ağustos, Simav'a 31 Ağustos, Bigadiç ve Sındırgı'ya 3 Eylül ve 6 Eylül tarihine kadar Akhisar'a ulaşılarak Soma ve Kırkağaç işgalden kurtarılarak *"düşmanın bu mıntıkalarından Edremit istikametine çektiği ağırlıklarını vurarak gerilerinde mühim tesirler husule getirmişlerdir"*⁵² denilmektedir.

Fahrettin Altay, Urla, Çeşme istikametinde süren takipten sonra İzmir'e geri dönüldüğünde ise *"Kolordumuza Akhisar bölgesine yerleşme emri verildi..."*⁵³ ifadelerine yer vermektedir. Burada dikkat çeken konulardan biri Fahrettin Altay'ın eserinde Akhisar-Kırkağaç –Soma bölgesinde yerleşmiş bulunan süvari kolordusunun *"yeniden eğitime ve muhtemel savaşın devamı halinde önemli ödevler görmeye hazırlanıyordu, karargâhımız Akhisar'da idi"* bilgisini paylaşmasıdır. Bugünlerde bir taraftan da memleketin yaralarının sarılmaya ve gençlerin kültürünün arttırılmasına çalıştığı ifade etmektedir. Akhisar'ın Rum halkının kaçtığını ve boş bırakılan büyük bir kiliseyi cami yapılması adet olmakla birlikte cami sayısının çok olması sebebiyle burasının kültür merkezi yapılmasının daha uygun bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁴ Yunan işgal güçlerinin Batı Anadolu'dan geri çekilmesi sırasında halkın uğradığı zulmü aktaran yazar 6 Eylül 1922 tarihine geldiğinde yollarda bazı *"ufak tefek"* çarpışmalar olmakla birlikte 14. Süvari Tümeninin Akhisar'ı işgal etmesiyle yorgunluk ve açlığın had safhaya eriştiği bir vaziyette Akhisar'dan ayrılarak Manisa'ya doğru ilerlediklerini belirtmektedir.⁵⁵

"Evvelki akşam geç vakit (Akhisar) kasabasının Yunan kuvve-i askeriyesi tarafından tahliye olunduğuna dair şayi olan rivayet dün makamat-ı resmîyeye vurud olan malumat ile teyid edilmiştir. Dün geç vakit işildildiğine göre Yunanlılar (Ödemiş) kasabasını da tahliye ettikleri gibi (Aydın)da da ağırlıklarını topluyorlarmış. Ayvalık'tan büsbütün hareket etmek üzere olduklarına ve hatta Mağnisa'da dahi aynı suretle harekete hazırlandıklarına dair bazı rivayetler müsavi olmuştur...". 17. Kolordu Kumandanı Bekir Sami Bey, Akhisar veya başka bir yere nakledilecek olan gönüllü çetelerin o yöredeki kumandanlar ile irtibat halinde bulunmaları gereğini belirtmektedir. Ayrıca Akhisar ve civarından alınacak bilgi ve teşkilata dair haberlerin kendisine iletilmesini talep etmektedir. Türk Ordusunun ilerleyişinin daha sonra Marmara'ya doğru olduğu ve bundaki maksat İngilizlerin karşı hareketleri ihtimali çerçevesinde taarruz etmek suretiyle İstanbul ve Çanakkale'yi dolayısı ile Trakya'yı kurtarmaya yönelik olmasıdır.

51 İncedayı, a.g.e., s.230.

52 İncedayı, a.g.e., s.236.

53 Altay, a.g.e., s.369.

54 Altay, a.g.e., s.372.

55 Özgen, a.g.e., s.154.

Tasvir-i Efkâr, 12 Haziran 1919, s.1.

Aydın Vilayetinde Yunan İşgal-i Askerisinin İmtidad Eylediği Mevakıyı ve Bu Meyanda Ahiren Tahliye Olunan (Akhisar) Kasabasının Mevkinî Gösterir Harita

Sonuç

Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri ile yapılmış olan Mütareke'nin ardından başlayan işgallere karşı çaresiz kalınca Türk milleti bu durumu kabul etmeyerek mücadeleye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde "Ya istiklal, ya ölüm" diyerek mücadeleye başlanmış, toplanan kongrelerle, telgraflarla Türk milletinin haklı sesini duyurmaya çalışılmıştır. Bu direniş faaliyetlerine rağmen İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olması Milli Mücadele'nin kıvılcımı olmuştur. Yunanlılar Batı Anadolu'da yayılmaya çalışırken bölge halkı ile birlikte komutanlar, vatansever herkes bu yayılmayı durdurma, vatanından atma gayretine düşmüştür. Milli Mücadele döneminde Yunan işgal tehlikesini yaşayan Batı Anadolu'nun önemli yerleşim yerlerinden birisi de Akhisar'dır. Akhisar gerek coğrafi konumu gerekse nüfus yapısı ve de tren istasyonunun bulunması sebebiyle işgal yıllarında meydana gelen gelişmeler açısından dikkat çekmiştir. Türk Milletinin bu var olma mücadelesine dair bilgiler dönemin arşiv, basın ve benzeri kaynaklarında yer almakla birlikte bir diğer kaynakta hatıralardır. Milli Mücadele'ye tanıklık etmiş kişilerin kaleme aldıkları bu hatıratlarda Akhisar çevresini içeren bilgiler önemli bir yer tutmaktadır. Milli Mücadele'ye katılan komutanlar tarafından kaleme alınan Milli Mücadele günlerinde yaşanan askeri gelişmeler ile birlikte özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile birlikte bölge insanların maruz kaldığı duruma dikkat çekilmiştir. Halkın Yunan işgali karşısındaki benimsediği tavır Milli Mücadele'nin zafere ulaşmasında önemli bir role sahip olmuştur. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması ile Yunanlılar işgal ettikleri bölgelerden çekilmişlerdir. Bu geri çekilme sırasında Akhisar'da yaşanan gelişmeler de hatıralardan çıkmamak üzere Milli Mücadele tarihimizdeki yerini almıştır.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, DH. KMS:52-20-H-06-09-1337.

BCA, DH. KMS.52-49-H-22-9-1337.

Gazeteler

Tasvir-i Efkâr, 12 Haziran 1919.

Kitaplar

Akıncı, İbrahim Ethem (1978), *Demirci Akıncıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Altay, Fahrettin (1970), *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912 - 1922)*, İstanbul: İnsel Yayınları.

Apak, Rahmi (1990), *İstiklâl Savaşında Garb Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayar, Celal (1997), *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş 6. Cilt*, İstanbul: Sabah Kitapçılık.

—, (1997), *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, 7. Cilt*, İstanbul: Sabah Kitapçılık.

—, (1997), *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş 8. Cilt*, İstanbul: Sabah Kitapçılık.

Çantay, Hasan Basri (1964), *Kara Günler ve İbret Levhaları*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası.

Dursun, M. Kâmil (1994), *İzmir Hatıraları*, (yay haz. Ünal Şenel), İzmir: Akademi Kitabevi.

Ethem, Çerkes (1993), *Anılarım*, İstanbul: Berfin Yayınları.

İncedayı, Cevdet Kerim (2007), *Türk İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, (haz. Muhammet Safi), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kemal, Gazi Mustafa (1934), *Nutuk Cilt: I 1919 - 1920*, Devlet Matbaası.

Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları (1994), (Haz. Muhittin Ünal), İstanbul: Cem Yayınevi.

Miralay Mehmed Arif Bey, Anadolu İnkılâbı Milli Mücadele Anıları (1919-1923), Yayına Hazırlayan: Bülent Demirbaş, İstanbul 1987, Arba Basım Yayın.

Orbay, Rauf (2005), *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)*, İstanbul: Temel Yayınları.

Özgen, Abdurrahman (1982), *Milli Mücadele'de Akıncı Süvariler*, İstanbul: Baysan Yayınları.

Makaleler

Süme, Mehmet (Ağustos 2016), "Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmi", *Bellekten C. I.XXX, S. 288, s. 531-547.*

MÜTAREKE/MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ERGANİ'DEKİ (ERGANİ MADENİ) SİYASİ VE ASKERÎ GELİŞMELER

POLITICAL AND MILITARY DEVELOPMENTS IN ERGANİ DURING THE NATIONAL STRUGGLE

Enes DEMİR*

Geliş Tarihi/Received:23.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2023

DEMİR, Enes, (2024), "Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler", Belgi Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/1, ss. 127-148.

Öz

Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesiyle Musul'da konuşlu bulunan Osmanlı 6. Ordusu, İngilizlerin girişimleri sonucu Musul Vilayetini tahliye ederek Diyarbakır Vilayeti sınırlarına (Şırnak-Mardin hattına) çekilmiştir. İtilaf devletlerinin, Osmanlı ordusunun terhis edilmesi ve mevcudunun azaltılmasına yönelik girişimleri ile 6. Ordu'nun yeni sorumluluk sahasına (Diyarbakır Vilayeti, Bitlis Vilayeti, Elazığ Vilayeti, Maraş ve Antep Sancakları) yönelik işgal teşebbüsleri, bölgedeki vaziyeti hassas bir hale getirmiştir. Bu süreçte Diyarbakır Vilayetine bağlı bir sancak olması hasebiyle mütareke şartlarının ortaya çıkardığı siyasi ve askerî gelişmelerden etkilenen Ergani (Ergani Madeni) de, 6. Ordu'nun yerine teşkil edilen 13. Kolordu Kumandanlığının sorumluluk sahasına dâhil edilmiştir. 13. Kolordu'nun stratejik muharip unsurlarından topçu birlikleri, yani 5. Tümen 5. Topçu Alayı Ergani'de konuşlanırken kolordunun silah, cephanesi ve mühimmat depolarının bulunduğu yerlerden biri de Ergani olmuştur. Aynı zamanda Elazığ ve Diyarbakır gibi iki önemli vilayet arasında kavşak noktasında bulunan Ergani, coğrafi konumundan ötürü 13. Kolordu karargâhının daha emniyetli ve olası çekilme alanları arasında yer almıştır. Bu stratejik öneminin yanı sıra zengin madenlere sahip olması nedeniyle Ergani, İngilizlerin ve Fransızların işgal girişimlerine maruz kalmış; ilaveten Ermenilerin Vilayet-i Sitte'yi ilhak, siyasi Kürtçülerin de bağımsız Kürdistan kurulmasına yönelik taleplerine dâhil bölgeler arasında olmuştur. Zikredilen malumattan hareketle bu makalenin amacı, Millî Mücadele döneminde Ergani'deki siyasi ve askerî gelişmelerin ortaya konulmasıdır. Böylece Ergani'nin Millî Mücadele'deki vaziyeti, bölgede vuku bulan siyasi ve askerî faaliyetler ile diğer hususiyetlerin aydınlatılması hedeflenmektedir. Bu hedefe matuf olarak hazırlanan çalışmada nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Kaynak olarak ise ilk defa kullanılan Millî Savunma Bakanlığı ATASE Arşivi belgeleri ile Millî Mücadele dönemi literatüründen istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Diyarbakır, Ergani, Maden, 13. Kolordu.

* Doktora, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara,
enes.demir@msb.gov.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2661-9421>).

Abstract

With the Armistice of Mudros, which ended the First World War in terms of the Ottoman Empire, the Ottoman 6th Army, stationed in Mosul, evacuated the Mosul Province as a result of the attempts of the British and withdrew to the borders of Diyarbakır Province (Şırnak-Mardin line). Attempts by the Allied Powers to demobilize the Ottoman army and reduce its presence, as well as the invasion attempts of the 6th Army's new area of responsibility (Diyarbakır Province, Bitlis Province, Elazığ Province, Maraş, and Antep Sanjaks) made the situation in the region sensitive. Affected by the political and military developments arising from the terms of the armistice within this period, Ergani (Ergani Mineni) was included in the area of responsibility of the 13th Corps Command, which was established instead of the 6th Army. While the 13th Corps' one of the strategic artillery units, namely the 5th Artillery Regiment of the 5th Division, were stationed in Ergani, Ergani was also one of the places where the corps' weapons, ammunition and ammunition depots were located. At the same time, Ergani, located at the crossroads between two important provinces such as Elazığ and Diyarbakır, was one of the safer and more likely withdrawal areas for the 13th Corps headquarters due to its geographical location. In addition to this strategic importance, Ergani was exposed to the invasion attempts of the British and the French due to its rich mines; In addition, it has been one of the places in the efforts and demands of the Armenians to annex the Vilayet-i Sitte and the political Kurds to establish an independent Kurdistan. Based on the information mentioned, the aim of this article is to reveal the political and military developments that took place in Ergani during the National Struggle. Thus, it is aimed to illuminate Ergani's position in the National Struggle, the political and military activities that took place in the region, and other characteristics. In the study prepared for this purpose, qualitative analysis method was used. As the source, the documents of the Ministry of National Defence ATASE Archive, which were used for the first time, and the literature of the War of Independence period were used.

Keywords: *National Struggle, Diyarbakır, Ergani, Maden, 13th Corps.*

Giriş

A. (Ergani'nin Tarihi, Coğrafi ve İdari Vaziyeti)

Ergani ve Maden bölgesi, Anadolu'daki en eski yerleşim mahallerinden biri olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinin ehemmiyetli yerleri arasındadır. Bu özelliğiyle tarihi süreçte çok sayıda egemen gücün hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur.¹

1517 senesinde Osmanlı idaresine dâhil edilen bölge, zaman içerisinde büyümüş ve önemli bir gelişim göstermiştir. Özellikle tarihi ticaret yolları üzerinde yer alması, bakır madenlerine sahip olması, bunun yanı sıra Diyarbakır ve Elazığ gibi bölgenin iki büyük vilayet merkezi arasında kavşak noktasında bulunması Ergani'nin stratejik önemini arttırmıştır.²

Osmanlı idaresinde Ergani, Diyarbakır Vilayetine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren ise gâh kaza haline getirilmiş gâh bağlı olduğu üst idari birimin değişmesiyle bazı idari değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerde Ergani, 20 kilometre kuzeyinde yer alan Maden bölgesiyle birlikte aynı idari teşkilat içerisinde yer almıştır.³ Nitekim Diyarbakır Vilayetine bağlı Ergani Sancağının merkezi, bakır madenlerinin önem kazanmasıyla 1846 senesinde Maden'e nakledilmiştir. Böylece idari birimin/sancağın ismi "Ergani Madeni" veya "Maden" olarak anılmaya başlanmıştır.⁴ Ergani merkezi ise buraya bağlı bir kaza statüsünde teşkilatlandırılmış olup 1883'ten itibaren de nahiye statüsünde "Osmaniye" adıyla isimlendirilmiştir.⁵ Böylece Ergani bölgesi belgelerde; Ergani, Ergani Madeni, Osmaniye gibi isimlerle anılmıştır.

Mondros Mütarekesi sürecinde de merkezi Maden olan *Ergani Madeni Sancağı* Diyarbakır Vilayetinin dört sancağından biri durumundadır.⁶ Bağlı kazalar ise Maden Merkez, Palu ve Çermik'tir. 8.530 km²'lik bir alanı ihtiva eden Ergani Maden Sancağının 28 nahiyesi ve 748 köyü bulunmaktadır.⁷ Bu statüsüyle Millî Mücadele döneminde, evvela 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na akabinde de 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'ne Ergani (Ergani Madeni) Sancağından mebuslar (milletvekili) seçilmiştir.⁸

Ankara Hükûmetinin kurulmasından sonra da Ergani Maden Sancağının (Osmaniye), yeni bir idari yapılanmaya tabi tutulduğu görülmektedir. Bu manada Ankara'daki mecliste görev yapan Ergani mebuslarının bağımsız sancak olması için girişimlerde bulunduğu

1 Esen Durmuş, "Ergani İlçesi'nin Coğrafyası", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2009, s.84-88; Özkan Demir, "Ergani-Maden Bakır İşletmesi Tarihi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2010, s.1, 5-6.

2 E. Durmuş, "Ergani İlçesi'nin Coğrafyası", s.84-88; 138-141, 179.

3 Nejat Göyünç, "Diyarbakır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, 1994, s.469; E. Durmuş, "Ergani İlçesi'nin Coğrafyası", s.89-90.

4 Şahin Yedek, "Millî Mücadele Dönemi Vilayeti Ergani Madeni (Vali ve Milletvekillerinin Çalışmaları)", *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018/Ankara) Bildiri Kitabı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, s.673-675; E. Durmuş, "Ergani İlçesi'nin Coğrafyası", s.90.

5 E. Durmuş, "Ergani İlçesi'nin Coğrafyası", s.138.

6 O dönem Adana'nın bir ilçesi olan Osmaniye ile karışması dolayısıyla 1935'te sadece Ergani ismi kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. *Aynı eser*, s.139.

7 Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975, s.143.

8 Oktay Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır 1918-1923*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2016, s.28.

8 Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.55-58.

sancak teşkilatında, Heyet-i Vekile'nin (Bakanlar Kurulu) 17 Kasım 1920 tarihli kararıyla değişiklik yapılmış ve sancak sınırları genişlemiştir. Çermik kazası Ergani Madeni Sancağına bağlı kalmaya devam ederken Palu kazası ise Elazığ Sancağına raptedilmiştir.⁹

Bu periyotta bölgenin idari yapısıyla ilgili ikinci bir değişiklik ise yine Hükûmetin 27 Şubat 1921 tarihli kararname ile gerçekleşmiştir. Buna göre Ergani Madeni ve Genç Sancakları lağvolunarak Palu Sancağı kurulmuş; Ergani ve Maden ise iki kaza olarak Palu Sancağına bağlanmıştır.¹⁰ Böylece Ergani Madeni Sancağı, Ergani mebuslarının taleplerine rağmen Maraş, Elbistan gibi bağımsız bir sancak statüsü kazanamamış; aksine Diyarbakır Vilayeti yerine Elazığ Vilayetine bağlanarak iki ayrı kaza haline getirilmiştir. Ergani ve Maden'in iki ayrı kaza haline getirildiği sürecin, Fransızların bir yandan San-Remo/Sevr projesini sahada uygulamaya çalıştığı bir yandan da TBMM Hükûmeti ile anlaşma taslakları hazırladığı ve Ergani bakır madenlerinin imtiyazını almayı hedeflediği döneme denk gelmesi de dikkati muciptir.

Sonuç itibarıyla Ergani'nin de yer aldığı Güneydoğu Anadolu bölgesinin kritik konumu Mondros Mütarekesi ve Millî Mücadele döneminde devam etmiştir. Ergani'nin de bölgesel, askerî ve ekonomik açıdan bu evrede kritik önemde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bölgede vuku bulan siyasi-askerî gelişmelerin ve icra edilen faaliyetlerin Ergani'de de yansımaları olmuştur. Zikredilen olgu ve hususiyetlerden hareketle, Mütareke ve Millî Mücadele döneminde Ergani'nin genel vaziyetini ortaya koymak önem arz etmektedir.

Konunun ihtiva ettiği döneme ilişkin sınırlı sayıda araştırma ve tez olsa da makalemizin kapsamında Ergani'nin Millî Mücadele tarihini aydınlatan bir çalışma yer almaması, çalışmanın literatüre katkı sunma hedefini artırmaktadır. Ele alınan hususlar, zikredilen tarihte Ergani'yle ilgili meydana gelen belirleyici olayları içermektedir. Bu kapsamda vuku bulan olaylar neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınarak Ergani'nin bu süreçteki durumu aydınlatılmaya çalışılmış; elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

B. Mondros Mütarekesi ve Ergani'nin Vaziyeti

Birinci Dünya Savaşı, İtilaf devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya) ve Müttefik devletler (Almanya, Avusturya-Macaristan) arasında 1914 yılının ikinci yarısında başlamış; Osmanlı Devleti de 5 Kasım 1914'de Müttefik Devletlerin tarafında dâhil olmuştur. Böylece Osmanlı ordusu çeşitli cephelelerde İtilaf devletleriyle muharebelere girişmiştir.¹¹ Dört yıl devam eden savaş boyunca Osmanlı ordusu Çanakkale, Dicle (Irak), İran Cephelelerinde; savaşın sonlarında da Kafkas Cephesi'nde başarılar elde etmiştir. Ancak bilhassa 1918 yılının son çeyreğinde Filistin/Suriye Cephesi'nde kayıplar yaşaması, müttefiklerinin savaştan çekilmesi ve başkent İstanbul'un tehlike altına girmesi nedeniyle ateşkes istemek durumunda kalmıştır.¹² Sonuçta Osmanlı Devleti ve İtilaf devletleri adına İngiltere arasında yapılan ateşkes görüşmelerinden sonra 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi (ateşkes) ile savaşa son verilmiştir.¹³

9 Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra "BCA" olarak kısaltılacaktır), Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) Fonu, 30-18-1-1/1-20-15.

10 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) Fonu, 30-18-1-1/2-37-5.

11 Ali Kaşığı, *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015, s.537-554.

12 Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kütü'l-Amâre ve Filistin Cephesi*, çev., Kerim Bağrıaçık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.267-271; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, yay. haz. Enis Şahin 2. bs., İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2020, s.37; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.7-8.

13 Ali Fuad Türkogeldi, *Görüp İştiklerim*, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s.147-158; E.J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s.267-271.

Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler

Mondros Mütarekesi 25 maddesinin her biriyle ağır hükümleri ihtiva etmekte olduğundan kısa sürede İtilaf devletleri tarafından keyfi bir şekilde uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda Osmanlı ordusu, mütareke esnasındaki konuş noktalarının çok gerisindeki sahalara çekilmek durumunda kalmıştır ki Mütareke'nin özellikle 7. ve 24. maddeleri, Osmanlı Devleti'nin kritik topraklarının işgal edilmesine zemin hazırlamıştı.¹⁴ Konu itibarıyla Diyarbakır'a bağlı olan Ergani de bu iki madde kapsamında değerlendirilme potansiyeline sahip yerler arasındaydı.

Mütareke'nin 7. maddesine göre İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit eden herhangi bir yeri işgal edebilecekti. 24. maddeye göre ise Vilayet-i Sitte'de (Altı Vilayet) herhangi bir karışıklık çıkması durumunda İtilaf devletlerinin bu bölgeleri işgal etme hakkı bulunmaktaydı.¹⁵ Mezkûr iki madde kapsamında İtilaf devletlerinin başat devleti olan İngiltere, mütareke hükümlerini Osmanlı Devleti'nin güney vilayetlerinde de etkin bir şekilde uygulamaya girişmişti. Musul güneyindeki İngiliz ordusu kumandanı General Marshall, ateşkesin 16. maddesinde “...Irak'ta bulunan Osmanlı birlikleri İtilaf devletleri garnizonlarına teslim olacaktı.” ifadesine Musul Vilayetinde konuşlu 6. Ordu birliklerinin bölgeyi tahliye ederek kuzeye çekilmesini talep etmişti.¹⁶ Zira İngilizler, Irak sınırını kendilerine göre yorumlamakta ve -1917 yılında Berlin'de yayımlanmış bir askerî rapora atıfla- bu sınırın Elazığ'ın güneyinden geçtiğini ve Diyarbakır Vilayeti ile Siirt ve Urfa sancaklarını da kapsadığını iddia etmekteydi.¹⁷ Ergani de İngilizlere göre Irak sınırlarına dâhil olmaktaydı. 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa (Sabis) da konuya ilişkin raporunda İngilizlerin kendilerine bırakılmasını istediği en kuzey noktanın Ergani olduğunu belirttiklerini ve buna ilişkin de bir harita yolladıklarını bildirmişti.¹⁸

Ali İhsan Paşa, İngiliz talebine itiraz etse de birkaç gün devam eden müzakere ve tartışmalardan sonra ateşkesin bozulmasını istemeyen Hükümetten bölgenin tahliye edilmesi emri gelmişti. Bu emir doğrultusunda 6. Ordu birlikleri 8 Kasım 1918'den itibaren Musul'u tahliye etmeye; peyderpey Diyarbakır-Bitlis Vilayeti ve Urfa Sancağı sınırlarına çekilmeye başlamıştı. 6. Ordu karargâhı da Mardin'e bağlı Nusaybin'e nakledilmişti.¹⁹

7. maddeyi hızlıca uygulamaya koyan İngilizlerin bir diğer hedefi ise 24. maddenin uygulanmasına yönelikti. Bu istek bir bakıma, Ermenilerin “*Büyük Ermenistan*” idealiyle talep ettiği altı vilayetin/Vilayet-i Sitte (Vilâyât-ı Şarkıyye'nin) işgal edilmesi anlamına gelmekteydi.²⁰ Zikredilen altı vilayetten biri de Diyarbakır olup buraya bağlı olan Ergani de Ermenilerin talep ettiği yerlere dâhildi.

Mütareke sonrası süreçte başta Diyarbakır olmak üzere Ergani ve çevresinin maruz kaldığı bir diğer tehlike ise İngilizlerin kışkırtma ve destekleriyle sahada ortaya çıkan siyasi Kürtçülük olmuştu. Bu açıdan bölgedeki bazı Kürt aşiretlerinin mevcut otorite

14 Ali Fuat Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, Türk Devrim Enstitüsü Yayınları, 1948, s.27-45; Cevad Odyakmaz, *Mondros-Sevr ve Mudanya Lozan*, İstanbul, Togan Yayıncılık, 2013, s.17-21.

15 *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3. bs., Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1999, s.47-54; A.F. Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya*, s.24-25.

16 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C.4, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991, s.315-318; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım İstiklal Harbinin Gerçekleri*, C.1-2, yay. haz., Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, 2. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s.38-45; *Türk İstiklal Harbi I*, s.110-119.

17 A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım*, C.4, s.318-319; *Askeri Tarihi Belgeleri Dergisi*, S.117, Yıl:53, Ocak 2004, Belge 61, s.173-179.

18 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.142, Yıl:67, Nisan 2018, Belge 15, 66, s.66, 334.

19 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C.5, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991, s.25-26; *Türk İstiklal Harbi I*, s.120-128; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.142, Belge 34, s.188.

20 Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim - 30 Kasım 1918)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, s.149-190.

boşluğundan istifadeyle asayiş ve güvenliği ihlal eden girişimleri de ortaya çıkmıştı.²¹ Sonuç itibarıyla bahsedilen periyotta, İngilizlerin işgal girişimleri ve etnik unsurların siyasi-ayrılıkçı talepleri gibi etkenlerle Ergani'nin de dâhil olduğu Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik risk ve tehditler belirmişti. Tüm bunlara karşı bölgenin güvenliğinden sorumlu 13. Kolordu Kumandanlığı tedbirler almaya çalışmıştı.

C. Ergani'deki Askerî Faaliyetler

Mütareke'nin ilk aylarında Mütareke maddelerinin keyfi uygulanması hemen her alanda olduğu gibi özellikle askerî sahada yoğun bir şekilde devam etmekteydi. Özellikle İngilizlerin Musul'dan çekilen 6. Ordu'nun konuşlandığı yeni konuş sahasına yönelik (Diyarbakır, Urfa vd. yerler) işgal girişimleri vuku bulmuş; bunun için de İngilizler, 6. Ordu birliklerinin terhisini amaçlayan 5. madde ile silah ve cephane teslimini öngören 20. maddenin hızlıca uygulanmasını talep etmişti.²²

Ancak 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, İngiliz emellerine vakıf olduğundan bu iki maddenin uygulanmasında yavaş davranmış; bunun üzerine İngiliz yetkilileri Ali İhsan Paşa'yı suçlamış,²³ diğer yandan da 6. Ordu'nun tamamen lağvedilmesini gündeme getirmişlerdi.²⁴ İngilizlerin bu girişimleri karşısında Osmanlı Harbiye Nezareti, 6. Ordu'nun mevcut konuş ve sorumluluk bölgesinin önemi ve hassasiyetini göz önünde bulundurarak askerî birliklerin korunmasını da önceleyen bir çözüm üretme yoluna gitmişti.²⁵ Bu kapsamda 6. Ordu Kumandanlığı lağvedilse de aynı gün yani 9 Şubat 1919 tarihinde 13. Kolordu Kumandanlığı kurulmuştu.²⁶ Böylece Ali İhsan Paşa da görevden alınmış; 13. Kolordu Kumandan Vekili olarak da Kurmay Albay Ahmet Cevdet Bey tayin edilmişti.²⁷

13. Kolordu Kumandanlığı; iki piyade tümeni ve iki süvari alayından müteşekkil olup kolordunun sorumluluk mıntıkası ise Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis Vilayetleri ile Urfa, Maraş, Elbistan ve Antep Bağımsız Mutasarrıflıkları (Sancak) idi.²⁸ Ergani de kolordu karargâhının bulunduğu Diyarbakır'a bağlı bir yer olarak 13 Kolordu'nun askerî faaliyetleri içinde yer alacaktı. Nitekim 13. Kolordu'nun 5. Tümeni'ne bağlı 5. Topçu Alay Kumandanlığı bu dönemde Ergani'de konuşlandırılmıştı.

Haddizatında Ergani, Mütareke ve Millî Mücadele sürecinde 6. Ordu/13. Kolordu birlikleri için stratejik ve kavşak bir nokta olmuştu. Bu yönüyle Ergani;

- 6. Ordu'nun menzil teşkilatlarından birinin bulunması hasebiyle ordunun Musul'dan beraberinde getirdiği ve kuzeye naklettiği silah, cephane, mühimmat, erzak ve iaşe-ikmal malzemelerinin gönderildiği,

21 Necati Fahri Taş, *Güneydoğu 1919 İtilaf Devletlerinin Güneydoğu Anadolu Aşiretleriyle İlişkisi*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2014, s.11-13; Yaşar Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s.179-221.

22 Selçuk Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi: General Allanby Notası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.11, 2004-2005, s.77; Selçuk Ural, "6. Ordunun 13. Kolordu'ya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XX, S.59, Temmuz 2004, s.523.

23 Selçuk Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği 13. Kolordu'nun Silahsızlandırılması", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S.1, Yıl:1, Bahar 2005, s.156.

24 A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım*, C.5, s.33; Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s.44; *Türk İstiklal Harbi I*, s.138-144.

25 A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım*, C.4, s.329; Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, s.80-81.

26 O. Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır*, s.63-65; Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, s.41.

27 A.İ. Sabis, *Harp Hatıralarım*, C.5, s.33-34; S. Ural, "6. Ordunun 13. Kolordu'ya Dönüştürülmesi ...", s.545-547.

28 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.4, Yıl:2, Haziran 1953, Vesika 74, s.43-45.

Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler

- 6. Ordu/13. Kolordu birliklerinin yeni konuş mntıklarına intikal ederken uğradıkları-konakladıkları,

- Özellikle Diyarbakır ve/veya Elazığ'daki birliklerin silah, cephane, iaşe vb. malzemelerle ilgili ikmal maksatlı intikal ettiği,

- Aynı şekilde Elazığ-Malatya hattına gönderilen malzemelerin geçtiği ve diğer mahallere göre daha emniyetli bir bölgeydi.²⁹ Bölgeye gönderilen silah ve cephaneden bir kısmı da 6. Ordu/13. Kolordu'ya ait silah ve cephane deposu bulunmasından ötürü burada depolanmaktaydı.³⁰

Zikredilen olgu ve hususiyetler minvalinde Mütareke'nin ilk aylarında Ergani'de yaşanan ve harekât raporlarına yansıyan askerî hareketliliğe bakıldığında; mütarekeyle birlikte ilk olarak Musul hattından çekilen 2. Piyade Tümeni'ne bağlı 2. Topçu Alay karargâhı ve 1. Tabur'u (Sahra Topçu Taburu) Ergani'ye ulaşmıştı. 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa tarafından verilen 14 Şubat 1919 tarihli emirde, Ergani'de bulunan Topçu Alay karargâhı ve sahra topçu taburunun Malatya'ya hareket etmesi istenmişti.³¹ Ancak 2. Topçu Alay Kumandanlığı, Ergani'deki 1. Topçu Sahra Taburunun uhdesindeki mekâre ve araçları, erzak ve arpa celbi için göndermiş olduğundan taburun ancak 17 Şubat'ta hareket edebileceğini 6. Ordu Müfettişliği vasıtasıyla 6. Ordu Kumandanlığına bildirmişti.³² Bu doğrultuda Ergani'deki 2. Topçu Alay karargâhı ve 1. Sahra Taburu; 8 subay, 162 nefer ve 194 hayvan mevcuduyla 17 Şubat'ta Ergani'den Malatya'ya gitmek üzere yola çıkmıştı.³³ Adı geçen birlikler 22 Şubat'ta Elazığ'a ulaşmış ve akabinde de Malatya'ya doğru yola devam etmişti.³⁴

2. Topçu Alayının yanı sıra güney mntıkadan gelen 13. Kolordu bünyesindeki 4. Telsiz Telgraf Bölüğü de 18 Mart 1919'da Ergani'ye ulaşmıştı. Bölük Kumandanı Şemsi Bey tarafından hazırlanan harekât raporunda; bölükteki efrat ve hayvanların yorgun ve bitap düşmesi nedeniyle 2 gün Ergani'de istirahat edip Elazığ'a hareket edeceği bildirilmişti.³⁵

Mütareke'nin ilk aylarında başlayan kıtaat, menzil ve konak nokta ve kumandanlıklarının lağvedilmesi/ilga işlemleri Ergani'de de gerçekleşmişti. Bu minvalde Ergani Maden bölgesinde bulunan menzil konağı -6. Ordu'nun kıtaat ve menzil teşkilatlarının mütareke şartlarına göre lağvedilmesine devam edilmekte olduğundan- 1918 yılı Aralık ayı sonlarında lağvedilmişti.³⁶ Bu faaliyetler ilerleyen aylarda da sürdürülmüş olup Ergani Madeni'ndeki lağiv ve devir işlemlerine nezaret etmek üzere Elazığ Teftiş Heyeti görevlendirilmişti. Böylece Maden ambarının bağlı bulunduğu konak kumandanlığı da Nisan 1919'da lağvedilmişti.³⁷

29 Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, (Bundan sonra ATASE olarak kısaltılacaktır), İstiklal Harbi Fonu (İSH), 340/3 APA, 3 AY.

6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın, ordu dâhilindeki mevcut erzak, eşya, cephane vb. malzeme ambarlarının sevkîyatının hangi mevkilere yapılması gerektiğine dair Diyarbakır'da Altıncı Menzil Müfettişliğine Nusaybin'den gönderdiği 31 Aralık 1918 tarihli emri için bkz. ATASE, İSH, 265/116 ACA, 116 AD.

30 S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.156.

31 ATASE, İSH, 266/4 AS, 266/5. (6. Ordu Kumandanlığının 14 ve 16 Şubat 1919 tarihli emirleri)

32 ATASE, İSH, 266/5 AA.

33 ATASE, İSH, 266/5 AF. (6. Ordu Müfettiş Vekili Ali Bey imzalı 18 Şubat 1919 tarihli rapor)

34 ATASE, İSH, 266/5 AU.

35 ATASE, İSH, 340/3 AOA.

36 ATASE, İSH, 167/73.

37 ATASE, İSH, 340/6 AQ.

Öte yandan İngilizlerin, 13. Kolordu bölgesine yönelik işgal planlarına karşı, Kolordu karargâhının Diyarbakır'dan Elazığ'a nakledilmesi gündeme gelmişti.³⁸ 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey de İngilizlerin girişimlerine ve özellikle Halep'teki İngiliz Kuvvetleri Kumandanı General Edmund Allanby'in taleplerine dair Harbiye Nezaretine gönderdiği 1919 yılı mart ayı başındaki raporlarda;

- İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nin ilk günlerinde 6. Ordu'nun Musul'un tahliyesini isterken öne sürdüğü Irak sınırındaki yerleri işgal etme planı olduğunu,

- Bu bağlamda Ergani, Siverek hattına kadar olan yerlerin General Allanby tarafından işgal edilmek istendiğini dile getirmişti.³⁹

Bu yönde bir beklenti ve girişim olsa da İngiliz ordusu, 13. Kolordu'nun konuşlu olduğu mıntikalara yönelik yeni bir harekâta girişememişti. Şayet zikredilen yerlere yönelik İngiliz ordusu tarafından işgal hareketine girilseydi, Kolordu karargâhının Diyarbakır'dan Elazığ'a nakledilmesi planlandığından Ergani de yoğun bir askerî hareketliliğe sahne olabilecekti.

Ergani'deki bu askerî hareketliliğin yanı sıra 13. Kolordu'nun bazı birlikleri ve cephane envanteri de esas konuş yeri olarak bölgeye sevk edilmişti. Bu doğrultuda Nusaybin'den Diyarbakır'a doğru yola çıkan 5. Piyade Tümeni'ne bağlı 5. Topçu Alayının Ergani'ye gitmesi 20 Şubat 1919 tarihli tebliğle emredilmişti.⁴⁰ 13. Kolordu Kumandanlığının mezkûr emri kapsamında 5. Topçu Alay karargâhının yanı sıra alay başlısı 3. Tabur Cebel bataryası 25 Şubat 1919'da,⁴¹ 1. Sahra Topçu Taburu da 10 Mart 1919'da Diyarbakır'dan Ergani'ye doğru hareket etmişti.⁴² Alayın bir diğer taburu olan 2. Cebel Taburunun bir bataryası da 9 Mart 1919 tarihli rapora göre Ergani'ye ulaşmıştı.⁴³ Zikredildiği üzere 13. Kolordu bünyesindeki iki topçu alayından biri olan 5. Topçu Alayının esas komuta yeri Ergani olmuştu. Bu açıdan topçu alayları ve başlısı bataryalar ile uhdesindeki toplar ve top malzemelerinin mütareke şartlarına göre tabi olduğu işlemler çoğunlukla Ergani'de yürütülmüş; bu durum Ergani'de askerî faaliyetlerin aktif olmasına sebebiyet vermişti.

İfade edilen bu hususiyet kolordu harekât raporları ve harp ceridelerine de yansımıştı. Nitekim Albay Cevdet Bey'in Ergani'deki 5. Topçu Alay Kumandanlığına gönderdiği 20 Mart tarihli emirde; 7. Cebel bataryasının kama ve nişangâhlarını Ergani'de bırakarak toplarını Elazığ'a götürmesi ve akabinde Ergani'ye geri dönmesi emredilmişti.⁴⁴ 7. Cebel Bataryasından 2 top Elazığ'a gönderilirken diğer 2 top ise Ergani'den Mardin'e doğru -bölgede asayişin ortaya çıkardığı lüzum üzerine- 5. Piyade Tümeni emrine girmek üzere yola çıkartılmıştı.⁴⁵

13. Kolordu Kumandanlığının Harbiye Nezaretine arz ettiği 16 Nisan 1919 tarihli rapora göre ise;

- Ergani'deki 7. Topçu Bataryasının kadro halinde Ergani'de bulunduğu, toplarının ise 2'sinin Elazığ'da, 2'sinin Mardin'de olduğu,

38 S. Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi ...", s.83-84; ATASE, İSH, 184/173 AA, 173 AB; 340/3 AL

39 ATASE, İSH, 184/173 AA, 173 AB.

40 ATASE, İSH, 266/5 AH.

41 ATASE, İSH, 266/5 AV.

42 ATASE, İSH, 340/2 ABA. (5. Topçu Alay Kumandanı Binbaşı Hayri Bey'in 13. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği rapor)

43 ATASE, İSH, 340/2 AA.

44 ATASE, İSH, 340/3 AQA.

45 ATASE, İSH, 340/5 AT. (11 Nisan 1919 tarihli rapor)

Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler

- Müstakil Cebel Bataryasının Ergani'de olduğu, ancak toplarını Elazığ'a götüreceği,
- Obüs Bataryasının ise toplarını Elazığ deposuna bırakarak Ergani'ye döndüğü belirtilmişti.⁴⁶

1 Mayıs 1919 tarihli rapora göre ise 5. Topçu Alayının karargâh ve taburlarıyla Ergani'de olduğu, sadece bu alaya bağlı 7. Cebel Bataryasının -yukarıda da zikredildiği üzere- bir takımının Mardin, diğer takımının Elazığ'da (her biri 2 toplu) olduğu belirtilmişti.⁴⁷

Yine 13. Kolordu Kumandanlığı tarafından Ergani'deki 5. Topçu Alay Kumandanlığına gönderilen mayıs ayı (1919) sonlarındaki bir diğer emirde, Diyarbakır'da siyasi Kürtçülerin neden olabileceği asayiş hadiselerine karşı tedbir amaçlı toplar gönderilmesi talep edilmişti. Bu maksatla Ergani'deki 2 top Diyarbakır'a gönderilmişti. Bu toplara ilave olarak hem Ramazan ayı münasebetiyle kullanılması için hem de Diyarbakır'daki Kürt Teali Cemiyeti şubesinin olası bir kalkışma hareketine karşı ihtiyat amaçlı olarak 2 topun daha gönderilmesi 5. Topçu Alayı Kumandanlığına emredilmişti.⁴⁸

Ergani'deki birliklerin mevcut saha şartlarına göre hareketliliği de artmıştı. Nitekim 15-31 Mayıs 1919 tarihleri arasında ihtiva eden Kolordu harp ceridesindeki raporlara göre bölgedeki bazı birlikler ortaya çıkan siyasi ve askerî gelişme ve ihtiyaçlara binaen yer değiştirmişti. Buna göre;

- Ergani'deki 5. Topçu Alayının 1. Sahra Bataryasından bir top Ergani'de bırakılarak bataryanın geri kalan 4 topu batarya unsurlarıyla birlikte Diyarbakır'a gönderilmiş,

- 12. Süvari Alayının Diyarbakır'a görevlendirilen 1. Bölüğü Ergani'ye gelmiş ve görülen lüzum üzerine bölüğün geçici olarak Ergani'de kalması kararlaştırılmış,⁴⁹

- Ayrıca Diyarbakır'da bulunan 15. Alay 1. Taburun (9 subay 39 nefer, 35 hayvandan müteşekkil) iki makineli tüfekle birlikte de görülen lüzum üzerine Ergani'ye hareketi emredilmişti.⁵⁰ Bu tabur kısa bir süre sonra Siverek'e intikal etmişti.⁵¹

İlerleyen aylarda da 5. Topçu Alayının Ergani'deki konuş durumu ve topçuluğa ilişkin hareketlilik devam etmişti.⁵² Bu manada 5. Piyade Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey tarafından ana başlısı 15. Piyade Alay Kumandanlığına gönderilen 13 Ekim 1919 tarihli emirde Elazığ'da bulunan tek şınayder sahra topunun 5. Topçu Alayı emrine verilmek üzere Ergani'ye gönderilmesi istenmişti.⁵³ Yarbay Kenan Bey de Ekim 1919'da Sivas'tan Mardin'e dönerken Elazığ üzerinden Ergani'ye uğramıştı.⁵⁴ Yine Malatya'da konuşlu olup kolordunun diğer topçu alayı olan 2. Topçu Alayından bir top tamir için Ergani'ye gönderilmişti.⁵⁵

46 ATASE, İSH, 340/6 AD.

47 ATASE, İSH, 340/7 AD.

48 ATASE, İSH, 340/9 BB.

49 Haziran ayında 12. Süvari Alayından bir bölüğün halen Ergani'de olduğu görülmektedir. Bkz. ATASE, İSH, 340/12 AJ.

50 ATASE, İSH, 340/11 AH, 11 AI; 398/8 ADA.

51 ATASE, İSH, 192/85.

52 ATASE, İSH, 342/5 AUA.

53 ATASE, İSH, 399/110 FYA.

54 ATASE, İSH, 399/110 FXA.

55 ATASE, İSH, 202/200, 200 AA. (13. Kolordu Kumandanlığının Harbiye Nezaretine arz ettiği 3-4 Ocak 1920 tarihli rapor)

Neticede 13. Kolordu'nun faaliyetlerinin arttığı dönemde başta 5. Topçu Alayı olmak üzere 13. Kolordu'nun topçu unsurlarının önemli bir kısmı Ergani'de etkinlik göstermiş; kolordunun top ve topçu birlikleriyle ilgili merkezi Ergani olmuştur. Bunun sebebi olarak Kolordu envanterindeki en stratejik ve etkili silah olan topların güvenli bir yer olarak Ergani'de konuşlandırıldığı ifade edilebilir.

Ergani'nin bu dönemdeki askerî faaliyet alanlarından biri de 13. Kolordu Kumandanlığının silah, cephane ve mühimmat depolarının olduğu yerlerden biri olmasıydı. Mütareke'nin ilk aylarında Ergani-Maden hattına da kadro fazlası silah ve cephane gönderilmişti.⁵⁶ Nitekim 13. Kolordu Kumandanlığı, Kolordu bünyesindeki topçu teşkilatında yapılan düzenlemeyle asayiş maksadıyla kullanılması kabul edilen top miktarından fazla olan topların kama ve nişangâhlarının Ergani ile Diyarbakır ve Harput depolarında sandıklanacağı Harbiye Nezaretine raporlamıştı.⁵⁷ Aynı şekilde Kolordu'nun hazari kadrosuna göre bazı taburlarda bulunması gereken birtakım silahlar 5. Topçu Alayı vasıtasıyla Diyarbakır'dan alınmaktaydı. Bu bakımdan 5. Tümeni'nin üç piyade alayından ikisinin yani 14. ve 24. Piyade Alaylarının silahları bir süreliğine Ergani'de muhafaza edilmişti.⁵⁸

Yine 13. Kolordu Kumandanlığınca Ergani'deki 5. Topçu Alay Kumandanlığına verilen bir başka direktifte; alay bünyesinde sandıklanacak kama ve nişangâhların bu işleme müteakip Diyarbakır deposuna gönderilmesi, depoya konan obüs bataryasının toplarının ise Elazığ deposuna sevk edilmesi istenmişti.⁵⁹

Millî Mücadele'nin ivme kazandığı periyotta Ergani'deki bir diğer askerî hareketlilik de silah ve cephane sevkiyatı kapsamında olmuştur. 13. Kolordu Kumandanlığının Batı Cephesi'ndeki kolordulara silah, cephane ve mühimmat yardımının yapılmasında Ergani de önemli bir rol üstlenmişti. Bu manada Nisan 1919'dan itibaren 13. Kolordu Kumandanlığı; envanterindeki kadro fazlası silah, cephane ve mühimmatı, Sivas'taki 3. Kolordu ile Batı Cephesi'ndeki iki kolorduya (Ankara'daki 20. Kolordu ile Konya'daki 12. Kolordu) takviye amaçlı göndermeye başlamıştı. Diyarbakır ve çevresinden Elazığ yoluyla Malatya-Sivas hattına gönderilen harp mühimmatının nakledilmesi esnasında Ergani bir kavşak-uğrak merkez durumundaydı.⁶⁰

Bununla birlikte zikredilen sevkiyat aşamasında ulaştırma araçlarının eksikliği yüzünden sorunlar ortaya çıkmış; bazı konvoyların araç veya araç temin edecek para bulunamaması nedeniyle Ergani-Maden hattında beklemek zorunda kaldığı görülmüştü.⁶¹ Konuya ilişkin 18 Mayıs 1920 tarihli rapora göre Diyarbakır'dan sevk edilen çeşitli makineli tüfek mühimmatı ve diğer edevat Ergani'de beklemek durumunda kalmıştı. Bunun üzerine TBMM'den ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden 13. Kolordu Kumandanlığına gönderilen emirlerde, bölgedeki cephanenin ihtiyaca binaen bir an evvel yola çıkartılması istenmişti.⁶²

56 S. Ural, "Mondros Mütarekesi Gereği ...", s.156.

57 ATASE, İSH, 340/3 AOA.

Ancak bölgenin İngilizlerce işgali ihtimaline karşı, kadro fazlası silahların sürgü kollarının -gerektiğinde İstanbul'a gönderilmek üzere- hazır edilmesi 13. Kolordu Kumandanlığınca istenmişti. Bkz. ATASE, İSH, 340/2 AH. (13. Kolordu Kumandanlığının Maden Menzil Nokta Kumandanlığı dâhil bölgedeki kumandanlıklara gönderdiği 12 Mart 1919 tarihli emir)

58 ATASE, İSH, 398/4, 4 APA.

59 ATASE, İSH, 340/3 AY, 3 BH. (13. Kolordu Kumandanlığının 21 Mart 1919 tarihli emri)

60 ATASE, İSH, 342/4 AE.

61 ATASE, İSH, 342/5, 5 AG; Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923), C.7, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1975, s.59, 89, 94.

62 ATASE, İSH, 342/5 AA.

Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler

Sevkiyat kapsamında Ergani'deki depolarda bulunan silah ve mühimmattan bir kısmının da sevkiyata dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Zira 6 Haziran 1920 tarihli bir rapora göre; Ergani'de 1.100 adedi mekanizmalı, 925 adedi mekanizmasız olmak üzere toplam 2.025 küçük çaplı mavzer tüfeği, 192 adet kapak takımsız muadil martin tüfeği, seri ateşli 2 Rus çöl topu bulunmaktaydı. Ancak belgede bu rakama bölgeden Batı'daki kolordulara sevk edilen rakamların dâhil olmadığı belirtilmiştir.⁶³

Yine bu süreçte Ergani'deki askerî faaliyet alanlarından biri de burada bulunan askerlik şubesi (Ahz-ı asker şubesi) vasıtasıyla olmaktadır. 13. Kolordu Kumandanlığına bağlı olan askerlik şubesi, 13. Kolordu'ya asker temin etmek, kaçak ve bakayaları tespit etmekle görevliydi.⁶⁴ Bilhassa Millî Mücadele'nin TBMM Hükûmeti döneminde etkin hale gelmesiyle askerlik şubelerinin asker celbi faaliyetleri de artış göstermişti.

Tüm bunlarla birlikte Ergani'deki askerî faaliyetler, Mütareke'nin ilk periyoduna nazaran 1920 yılının ikinci yarısından itibaren biraz daha durağanlaşmıştı. Millî Mücadele'nin de ivme kazanmasıyla bilhassa Güney/Güneydoğu Cephesi'nde ve daha güney sahalarda (Cezîre bölgesi, Rakka-Deyr-i Zor hattı) Fransızlara karşı mücadeleye yoğunlaşıldığından çoğu topçu unsuru da bu bölgelere kaydırılmıştı. Ergani ise Diyarbakır-Elazığ-Malatya hattı üzerindeki askerî intikaller ve faaliyetlerdeki etkinliğini sürdürmüştü. Sonuç olarak Mütareke ve Millî Mücadele döneminde Ergani, birçok cihetten çeşitli askerî faaliyetlere sahne olan ehemmiyeti haiz bir bölge olmuştu.

Ç. Mütareke Sürecinde Ergani'de Asayiş Olayları

Mütareke sürecinin ortaya koyduğu şartlar, bölgede bazı asayiş olaylarına da sebep olmuştu. Bu hadiseler, Diyarbakır Vilayeti ve genel olarak 13. Kolordu bölgesinde gerek demografik yapının aşiretlerden oluşması ve onların otorite boşluğundan istifade etmeye çalışmaları gerekse İngilizlerin tahrikiyle sahada etkinlik gösteren siyasi Kürtçülerin faaliyetlerinden kaynaklı idi.⁶⁵ Ergani Madeni bölgesi ise Diyarbakır'a bağlı Mardin Sancağı ve Bitlis Vilayeti genelindeki asayiş olaylarıyla kıyaslandığında (bu konudaki belgelerde malumat dahi pek fazla yer almadığından) nispeten asayişin korunduğu ve çok fazla hadisenin meydana gelmediği bir bölge olduğu ifade edilebilir.

Ancak yukarıda zikredildiği üzere İngilizlerin tahrikiyle bölgede nüfuz kurmak, diğer aşiretleri kendine bağlı hareket etmeye zorlamak maksadıyla bazı Kürt aşiretlerinin hareketlenmesi meydana gelmişti. Bunlardan biri de Kolordu mıntıkasındaki en büyük aşiretlerden biri olup kahir ekserisi Urfa/Harran bölgesinde yaşayan ve çoğunlukla Kürtlerden oluşan Millî aşireti idi. Gerçi aşiretin reisi Mahmud Bey, İngilizlerin kendisiyle olan görüşmelerine rağmen uzun bir süre devlete bağlılığını sürdürmüştü.⁶⁶ Buna mukabil kardeşleri, sahada emrivaki girişimlerde bulunmaktaydı.

63 ATASE, İSH, 342/4 AL, 4 AM.

64 ATASE, İSH, 340/12 AJ.

65 K. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler*, s.146-147; N.F. Taş, *Güneydoğu 1919*, s.9-16, 44-48; Y. Ertürk, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni*, s.207-210.

66 Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2002, s.58, 65, 116-117.

Millî Aşireti Haziran 1920'de ve Ağustos 1920'de Urfa'nın Harran ve Viranşehir bölgelerinde iki isyan girişiminde bulunarak bölgede kontrol sağlamaya çalışmışsa da bu isyan 13. Kolordu ve El-Cezîre Cephesi Kumandanlığı tarafından bastırılacaktı. Bkz. *Türk İstiklal Harbi - İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, C.6, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974, s.179.

Nitekim 1919 yılı Mayıs ayında Millî aşireti reisi Mahmud Bey'in kardeşi Timur Bey, 400 kadar atlı ile Ergani (Osmaniye) kazasına gelerek bölge dâhilinde dolaşmaya başlamıştı. Burada propagandalara girişen Timur Bey, Hükümet tarafından bölgenin (Diyarbakır-Urfa hattı) üç kardeşi arasında taksim edilmiş olduğunu belirterek kendi etrafına asker ve ağalar toplamaya yeltenmişti. Bununla da kalmayarak bölge halkına, at ve silah tedarik etme çağrısında bulunmuş; aşiretlerin kendisini desteklemek üzere bir araya gelmelerini istemiş; çağrısına kulak asmayanların mallarının yağmalanacağını ihtar etmişti. Bu gelişmeler üzerine Ergani'deki 5. Topçu Alay Kumandanlığı, vaziyeti bağlı olduğu Diyarbakır'daki 13. Kolordu Kumandanlığına bildirmişti. Kolordu Kumandanlığı ise adı geçen hususların abartılı olabileceğini göz önünde bulundursa da bir an evvel gerçekliğinin araştırılmasını; Timur Bey ve avnesinin silahlı bir eylemi yahut Ergani'yi ele geçirme girişimi meydana gelirse bu girişime müdahale etmesine dair 5. Topçu Alay Kumandanlığına emir vermişti.⁶⁷

Timur Bey'in bu girişimi, Millî aşireti reisi Mahmud Bey ile diğer kardeşi Halil Abdurrahman Bey ve diğer ilgililere de 13. Kolordu Kumandanlığına tebliğ edilmişti. Gelişmelerden haberdar olan aşiret reisi Mahmud Bey, kardeşi nezdinde Ergani'ye bir adam göndererek geri çekilmesini ve el koyduğu emvali tamamen sahiplerine iade etmesini istemişti. Kolordu kumandanlığına ise devlete namus sözüyle bağlılığını bildirerek teminat veren Mahmud Bey, böyle bir girişimi asla tasvip etmediğini ifade etmiş ve kardeşine haber yolladığını ifade etmişti.⁶⁸

Buna rağmen Timur Bey'in henüz hareketini sonlandırmadığı için 13. Kolordu Kumandanlığına bazı tedbirlerin alınmasını zaruri gömüştü. Bu doğrultuda Ergani'deki 5. Topçu Alay Kumandanlığına gönderilen 1 Haziran 1919 tarihli emirde; Millî aşireti reisi Mahmud Bey'in kardeşlerinin bir yandan Ergani bir yandan da Siverek civarında yaptıkları seyahat ve icraatların siyasi bir isyan mahiyetinde olabileceği; dolayısıyla Timur Bey ve avnesinin yakalanmasının, bölgenin ve halkın kargaşa ortamından korunması bakımından elzem olduğu dile getirilmişti. Alınacak askerî tedbirler kapsamında;

- Elazığ'dan Diyarbakır'a görevlendirilen bir süvari bölüğünün (12. Süvari Alayı 1. Bölük) Ergani'ye intikal etmesi,

- Bu süvari bölüğü ile bölgedeki jandarma unsurlarının da katılımıyla 5. Topçu Alay birliklerinin mümkün olduğu kadar fazla süvariye sahip olmasının sağlanması,

- 5. Topçu Alay Kumandanı emrindeki bu birliklerin Millî aşiretinden Timur Bey ile iş birliği içinde olduğu ve ona destek veren ağaları tutuklayarak Diyarbakır'daki kolordu karargâhına göndermesi,

- Ayrıca bu kişilerin ahaliden gasp ettiği malların da geri alınması emredilmişti.⁶⁹

13. Kolordu Kumandanlığının müteakip emrinde ise;

- Takviye olarak Elazığ'daki 15. Piyade Alayından bir taburla iki makineli tüfeğin de Ergani'ye yola çıkartıldığı ifade edilerek;

- Ergani Maden Sancağının merkezi olan Maden'de bulunduğu ihbar olunan Timur Bey ve adamlarının yakalanması,

67 ATASE, İSH, 340/10 AC.

68 ATASE, İSH, 340/12 AA.

69 ATASE, İSH, 340/11 AA.

Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler

- Bu manada 5. Topçu Alayı emrindeki süvari bölüğünden mümkün olduğunca fazla atlı birlik hazırlayarak bir baskınla bu şahısların tutuklanması ve gerektiğinde ateş edilerek zorla derdest edilmeleri,

- Köylüleri tehdit ederek mallarını yağmalayan ağaların da tutuklanıp hapsedilmesi,

- Köylülerden gasp edilen malların iade edilmesi işi için de kaymakamlıktan jandarma ve memur istenmesi uygun görülmüştü. Bu emirlere rağmen mülki idaredeki görevliler Mahmud Bey'in sadakatinden bahisle emirleri uygulamada tereddüt göstermişlerse de 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey;

- İngiliz Binbaşı Noel'le görüşükten sonra Timur Bey'in bu eylemlere giriştiğine şüphe olmadığını, bu açıdan muhtemel isyan girişiminin büyük sıkıntılara yol açabileceğini vurgulamış;

- Ergani ve Siverek'te meydana gelebilecek isyan hadisesine karşı tereddütsüz bir şekilde tedbirleri uygulamanın, yani mazlum halkı emniyet altına alarak asayiş sağlamanın gerekli olduğunu belirtmişti.⁷⁰ Neticede Timur Bey'in girişimi, 13. Kolordu Kumandanlığının bir yandan Ergani'deki Topçu Alayını takviye ederek askerî açıdan tedbirler alması, diğer yandan da aşiret reisi ve Timur Bey'in ağabeyi Mahmud Bey vasıtasıyla engellenmesini istemesi sayesinde sona erdirilmişti.

D. Ergani ve Maden Halkının İşgallere Karşı Tutumu

Ergani halkı, Mütareke ve Millî Mücadele döneminde devlete sadakat göstermişti. Bu durum, asayiş olaylarının diğer komşu bölgelere göre Ergani'de daha az olmasıyla da görülebilecek mahiyettedir. Zira Millî aşiretinden Timur Bey'in girişiminde ona destek veren yerel bazı ağaların dışında bölge halkı bu hadiseden mağdur olmuştu. Ayrıca bu girişim dışında Ergani'de belgelere ve kolordu harekât raporlarına yansıyan kayda değer kitlesel-büyük asayiş hadiselerinin vuku bulmadığı görülmektedir. Hatta öyle ki Diyarbakır Vilayeti Polis Müdüriyeti tarafından hazırlanan Aralık 1919 tarihli rapora göre Diyarbakır'ın birçok bölgesinde asayiş ihlalleri ve suç vakaları görülmüşken Ergani Madeni Sancağında herhangi bir suç kaydı dahi bulunmamaktaydı.⁷¹

Devlete sadakat konusunda emsal yerlerden biri olan Ergani ve Maden halkı, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele Hareketi'ne de ilgi göstermişti. Esasında bu süreçte vilayet merkezi olan Diyarbakır'daki Kürtçülük cereyanı nedeniyle Erzurum Kongresi'ne ve Sivas Kongresi'ne bölgeden delege gönderilemese de Sivas Kongresi için Diyarbakır delegesi seçilen İhsan Bey, kongrenin tamamlanmasını müteakip Eylül 1919'da Sivas'a gitmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü.⁷²

İhsan Bey'in Sivas'tan dönüşüyle birlikte Sivas Kongresi'nde tek çatı altında birleştirilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesi aktif

70 ATASE, İSH, 340/11 AB, 11 AC.

71 O. Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır*, s.59.

72 Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi Millî Mücadele Tarihi II*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.131-133.

Haddizatında bu dönemde bölgede Kürtçülük de bir karşılık bulmamıştı. Zira Ergani Sancağının merkezi olan Maden nüfusunun 46.500 kişi olduğu; bunlardan 35.700'ünün yani 4/3'ünün Türk olduğu Kazım Paşa'nın (buraya uğradığı 1918 yılındaki duruma atfen) dönemi anlatan eserinde ifade edilmiştir. Bkz. Kazım Karabekir, *Birinci Dünya Harbi'ni Nasıl İdare Ettik?*, C.3, İstanbul, Emre Yayınları, 1994, s.30.

hale getirilmişti.⁷³ Aynı şekilde Ergani Madeni Sancağında da Cemiyet'in şubesi açılmış ve bölge halkını bilinçlendirmeye başlamıştı. İhsan Bey, Sivas'tan Diyarbakır'a dönerken yol üzerinde Ergani'ye uğradığını ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesini kurduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Bununla birlikte Ergani'deki teşkilatlanma çalışmalarının, henüz İzmir'in işgalinin ortaya çıkardığı tepkiyle birlikte Belediye Reisi Yusuf Efendi başkanlığında şehri ileri gelenleri tarafından başlatıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁵

Ergani Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyete geçmesiyle bölge halkının milli duyarlılığı artmış; bu minvalde kısa bir müddet sonra güney illerinde vuku bulan Fransız işgaline karşı Ergani halkı güçlü bir tepki göstermişti. Fransız ordusu içerisinde önemli bir yekûnu oluşturan Ermeni askerlerinin Maraş başta olmak üzere işgal edilen bölgelerdeki Türk-Müslüman halka yönelik katliam ve mezalimleri; Ergani halkını oldukça rahatsız etmiş, tepkisine neden olmuştu. Nitekim sancak merkezi Maden'deki halk tarafından, Fransızların kıskırtmasıyla Maraş'ta meydana gelen Ermeni olaylarına karşı Sadaret makamı aracılığıyla Fransa'ya, İtilaf devletlerine ve diğer Avrupa ülkelerine hitaben protesto telgrafi gönderilmişti.⁷⁶ Ergani Madeni Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Fransız işgaline karşı *-Ergani Cemiyet Reisi Salâhi Bey imzalı-* Ankara'ya gönderdiği 11 Şubat 1920 tarihli telgrafla, İtilaf devletleri nezdinde işgali protesto ettiklerini bildirmişti.⁷⁷

E. Mebus (Millîvekili) Seçimlerinde Ergani Madeni Mebusları

Millî Mücadele Hareketi'nin başlaması ve Sivas Kongresi'nden sonra etkinliğini artırması karşısında Damat Ferit Paşa Hükûmeti istifa etmiş ve yerine Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulmuştu. Yeni Hükûmet, Millî Mücadele Hareketi'ne ılımlı yaklaşmış olup hareketin icra organı olan Heyet-i Temsiliye ile de ilişkiler kurmuş; bu minvalde 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde Amasya Görüşmeleri icra edilmişti. Burada alınan en önemli kararlardan biri de Mütareke'nin ilk aylarında (Aralık 1918) kapatılan Meclis-i Meb'ûsanın yeniden açılması ve bunun için de mebus seçimlerinin yapılmasına yönelik olmuştu.⁷⁸ Neticede yapılan seçimleri müteakip 12 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı İstanbul'da yeniden toplanmıştı.⁷⁹ Bu mecliste Ergani Maden Sancağından seçilen 2 mebus bulunmaktaydı ki bunlar Rüştü Bey (Bulduk) ile Kadri Bey'di.⁸⁰

73 Haluk Selvi, Bülent Cırık, "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.9, S.1, 2014, s.225-228.

74 Yusuf Kenan Haspolat, "Millî Mücadelede Diyarbakır İlçeleri", 9. Yansı, https://www.academia.edu/59819281/M%C4%B0LL%C4%B0_M%C3%9CCADELEDE_D%C4%B0YARBAKIR_%C4%B0L%C3%87ELER%C4%B0?from_sitemap=true&version=2, [12.10.2022 tarihinde erişildi]; O. Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır*, s.282.

75 Ergani Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerine ilişkin bkz. O. Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır*, s.208.

76 *Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi* (Bundan sonra "BOA" olarak kısaltılacaktır), *Hariciye Siyasi (HR, SYS)*, 2544-6/24-25.

77 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.128, Yıl:61, Ocak 2012, Belge 76, s.221-223; O. Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır*, s.154-155.

78 Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, 10. bs., C.1, yay. haz., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1970, s.242-248; Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına*, 3. bs., İstanbul, Kronik Yayınları, 2008, s.279-288; Hikmet Özdemir, *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s.80-85, 159-161, 178-186;

79 *Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, yay. haz., Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, C.1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1994, s.24.

80 A. Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri*, s.55-58; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, C.3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.11-14; Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s.295.

Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler

Bu meclis, Millî Mücadele'nin hedef programını ortaya koyan Mısâk-ı Millî'yi kabul etmiş; İngiliz ve Fransızların işgal planları ile Kürt ve Ermenilerin bölücü projelerine karşı çıkmıştı. Bu aşamada Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi ivme kazanmış; işgallere karşı bilfiil silahlı mücadele başlamış; bunun üzerine İtilaf devletleri Millî Mücadele Hareketi'ni etkisiz hale getirmek amacıyla 16 Mart 1920'de başkent İstanbul resmen işgal etmişti. İşgal güçleri akabinde de meclise baskın yaparak bazı mebusları tutuklanmıştı.⁸¹ Yaşananlar karşısında Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 tarihinde tüm kolordulara ve mülki makamlara gönderdiği yazıda, Ankara'da yeni bir meclisin toplanacağını bunun için de her sancaktan mebusların seçilerek Ankara'ya gönderilmesini istemişti.⁸² Böylece yapılan yeni seçimler sonucunda 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmış olup Meclise Ergani Maden bölgesinden de mebuslar seçilmişti.⁸³

Ergani Mebuslarından 5'i Ahmet Nüzhet Bey (Saraçoğlu), Ali Sırrı Bey (Özata), Hakkı (İbrahim) Bey (Akgün), Mahmud Bey (Sıgnak) ve Mehmet Emin Bey Ankara'ya giderek Meclis'e katılmışlardı. Bunun yanı sıra Kazım Vehbi Bey'in istifa etmesi üzerine yerine seçilen Ali Şefik Bey, Salih Efendi ve Memduh Bey, mebus seçtikleri halde Ankara'ya giderek meclise katılış yapmadıkları için mebuslukları düşürülmüştü. Ayrıca İstanbul'da kapatılan Meclis-i Meb'ûsan mensuplarının da Ankara'daki yeni meclise katılabilecekleri ilan edilmiş olup 2 Ergani Mebusunun da Ankara'daki meclise katılması beklenmişti. Bunlar Rüştü Bey (Bulduk) ile Kadri Bey olup Rüştü Bey Ankara'ya gelerek TBMM'ye katılmış, Kadri Bey ise Ankara'ya gelmediği için mebusluğu düşmüştü.⁸⁴ Böylece Birinci Meclis'te Ergani Madeni'ni temsilen 6 mebus görev yapmıştı.

Birinci Meclis'in yasama döneminde Ergani Madeni Sancağı mebuslarından özellikle Ali Sırrı Bey'in mecliste etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği, komisyonlarda yer aldığı görülmektedir. Sırrı Bey'in Meclis Riyasetine sunduğu önergelerden biri; Ergani Madeni Sancağı merkezinin yeniden Osmaniye'ye yani Ergani'ye nakledilmesine, Palu'nun da sancak (liva) haline dönüştürülmesine ilişkin olmuştur. Sırrı Bey'in Palu'nun sancak haline getirilmesi teklifi bir diğer Ergani Mebusu Rüştü Bey tarafından da önerge olarak verilmişti.⁸⁵ Bu bakımdan adı geçen teklif yani Palu'nun sancak olması, Şubat 1921'de Heyet-i Vekile'nin aldığı bir kararla uygulamaya konulmuş; fakat bu defa da Ergani ve Maden iki ayrı kaza olarak Palu'ya bağlanmıştı.⁸⁶

Bir diğer Ergani Mebusu olan Mahmud Bey ise Ergani Madeni Sancağının kaza haline getirilerek Elazığ Vilayetine bağlanmasını ve Maden'de bulunan sancak merkezinin de Palu'ya nakledilmesini; ayrıca Ergani'nin (Osmaniye) yerine Oğuz ismiyle bir kaza kurulmasına yönelik bir önerge sunmuştu.⁸⁷ Neticede Ergani (Osmaniye) ve Maden'in (Ergani Maden Sancağı) idari statüsü verilen önergelerin de etkisiyle bölgenin idari yapısı -19. yüzyılda olduğu gibi- birkaç defa değişikliğe uğramıştı.⁸⁸ En nihayetinde 20 Nisan 1924 tarihinde çıkartılan yeni bir kanunla Ergani ve Maden birbirinden tamamen ayrılarak Maden Elazığ Vilayetine bağlı bir ilçe, Ergani ise Diyarbakır'a bağlı bir ilçe halinde teşkilatlandırılmıştı.⁸⁹

81 A.F. Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya*, s.123-124.

82 K. Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, s.413-423.

83 *Parlamento Tarihi*, C.1, s.39; A. Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri*, s.73-102;

84 *Parlamento Tarihi*, C.3, s.351-361; Ş. Yedek, "Millî Mücadele Dönemi Vilayeti Ergani Madeni...", s.677-678;

85 Ş. Yedek, "Millî Mücadele Dönemi Vilayeti Ergani Madeni...", s.679-681.

86 *BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) Fonu*, 30-18-1-1/2-37-5.

87 Ş. Yedek, "Millî Mücadele Dönemi Vilayeti Ergani Madeni...", s.682.

88 Ş. Yedek, "Millî Mücadele Dönemi Vilayeti Ergani Madeni...", s.686.

89 E. Durmuş, "Ergani İlçesi'nin Coğrafyası", s.90.

F. Fransızların Ergani'ye Yönelik İlgisi ve Ergani Madenleri

Ergani Maden Sancağının belli başlı yerlerinde zengin bakır madenleri bulunmaktadır. Bu madenlerin Anadolu'nun en zengin bakır yatakları olduğu; ayrıca bölgede bakır dışında altın, gümüş ve kurşun gibi önemli maddelerin de bulunduğu ifade edilmektedir.⁹⁰ Bölgenin esas madeni olan bakır madenlerinin milattan önceki tarihlerinden beri bilindiği ve işletildiği, Maden'in bir şehir olarak kurulup gelişmesi ve nüfusunun artmasının buradaki bakır ocaklarının işletilmesiyle olduğu,⁹¹ Osmanlı idaresi döneminde de 5 önemli maden yatağının bulunduğu takip edilmektedir.⁹² Ancak madenlerden bakır çıkartılması, 18. yüzyılın son çeyreğine kadar kısıtlı imkânlarla ve yerel bazda gerçekleşmiştir. Devletin bölgedeki bakır cevherlerinin önemine vakıf olup buraya yönelik icraata başlaması ise 1775 yılında "Maadin-i Hümayun Emâneti"nin kurulmasıyla olmuştur. Böylece bölgedeki bakır ocakları düzenli olarak faaliyete geçmiş ve bir süre "emanet" usulüyle işletilmiştir. Madenler, 1850'den sonra tamamen devlet kontrolüne alınmış; 19. yüzyıl başlarından itibaren de Alman uzmanların gözetiminde bakır çıkartılmasına devam edilmiştir.⁹³

Ergani Madeni'ndeki yoğun bakır cevheri, büyük devletlerin de ilgisini çekmiş; özellikle Fransızlar bölgedeki madenlerle ilgilenmiştir. Nitekim ABD'li Amiral Chaster'in Ergani Madenlerini de içine alan geniş bir bölgede imtiyaz talebi ve bu kapsamda hayata geçirilmek istenen "Chester Projesi", özellikle bölgeye yönelik emeller besleyen Fransa'nın notalı tepkisine neden olmuştur.⁹⁴ 1913 yılında ise Ergani bakır madeninin imtiyazı ve bölgeden geçecek demiryolu ile ilgili Fransızlar ve Almanlar arasında büyük bir rekabet olmuş ve bu belirsizlik sürerken Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Savaş başladığında Osmanlı Devleti, yabancılara verilmiş olan ve iktisadi, mali vd. imtiyazları içeren kapitülasyonları kaldırdığını açıklamış; bu sayede adı geçen devletlerin madenlerden imtiyaz elde etme girişimi de akim kalmıştır.⁹⁵

Birinci Dünya Savaşı başladığında, erkeklerin seferberlik kapsamında orduya katılmaları yüzünden bakır ocakları da bir müddet faaliyetlerine ara vermiştir.⁹⁶ Ancak 1916 yılında Ergani'deki madenlerin işletilmesi sorumluluğu askerî maksatlarla Harbiye Nezaretine verilmiştir.⁹⁷ 1917 yılında ise Alman uzmanlar bölgeye gelerek bakır madenlerinin çıkartılması noktasında hem danışmanlık yapmış hem de çıkartılan bakırın yaklaşık yarısını belli bir fiyattan satın almışlardır.⁹⁸

Bu süreçte Ergani Maden bölgesinde incelemelerde bulunan Kazım Paşa'nın (Karabekir) gözlemlerine göre savaş öncesi dönemde bölgedeki bakır madenlerinde yılda 1-1.5 milyon ton arası bakır çıkartılmakta ve Tokat'a gönderilerek burada tasfiye olunmaktaydı.⁹⁹ Ayrıca Samsun ve İskenderun limanları vasıtasıyla başta İngiltere olmak üzere Avrupa'ya saf bakırın ihracatı gerçekleştirilmekteydi.¹⁰⁰

90 Söhrap Mustafayev, "Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Ergani Bakır Madenleri İşletmesi (1923-1960)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2022, s.3-5.

91 Ali Yiğit, "Maden (Ergani Madeni) Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.1-2, 1995, s.321; E. Durmuş, "Ergani İlçesi'nin Coğrafyası", s.86.

92 Ergani madenleri, önemi ve fonksiyonu, çıkartılan bakır miktarı vb. hususiyetlerle ilgili detaylar için ayrıca bkz. Ersoy Zengin, "Ergani Bakır Maden-i Hümayunu (1900-1918)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.22, S.2, Haziran 2018, s.933-942.

93 A. Yiğit, "Maden (Ergani Madeni) ...", s.321, 333-334.

94 S. Mustafayev, "Cumhuriyet Dönemi Madencilik ...", s.10-11.

95 E. Zengin, "Ergani Bakır Maden-i Hümayunu ...", s.951-952.

96 A. Yiğit, "Maden (Ergani Madeni) ...", s.321; S. Mustafayev, "Cumhuriyet Dönemi Madencilik ...", s.12.

97 E. Zengin, "Ergani Bakır Maden-i Hümayunu ...", s.952.

98 K. Karabekir, *Birinci Dünya Harbi'ni Nasıl İdare Ettik?*, s.33-34.

99 K. Karabekir, *Birinci Dünya Harbi'ni Nasıl İdare Ettik?*, s.32.

100 E. Zengin, "Ergani Bakır Maden-i Hümayunu ...", s.943-945.

Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler

Neticede savaşın sonlarına doğru Ergani bakır madenlerinin yeniden işlevsel hale getirilmesi maksadıyla yeni bir adım atılmıştı. 14 Ağustos 1917 ve 8 Ağustos 1918 tarihli sözleşmelere göre madenlerin mülkiyeti devlete ait olmak koşuluyla sondaj ve imtiyazı milli sermayeli bir banka olarak kurulan İtibar-i Milli Bankasına devredilmişti. Ancak bankanın gerekli sermayeyi temin edememesi ve mütareke şartlarının da etkisiyle 1919 yılı ortalarında yapılan sözleşme feshedilmek durumunda kalınmıştı.¹⁰¹ Esasında bu periyotta madenlerle ilgili daha büyük bir tehlike ve belirsizlik mevcuttu.

Bu tehlike, Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'nun güneyini İngilizlerle birlikte işgal eden Fransızlar da bir kez daha madenlerin imtiyazını almayı hatta bu defa bilfiil bölgeyi ele geçirmeyi düşünmüşleriydi. Gerçekten de Fransızların Ergani Madeni'ne yönelik hem masada hem sahada teşebbüsleri görülmüştü. Bu bağlamda İstanbul'daki Fransa'nın Fevkalade Komiseri, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir nota (24 Mayıs 1919 tarihli) göndererek Ergani bakır madenlerinin incelenmesi için yakın zamanda bir Fransız heyetinin bölgeye gönderilmesinin planlandığını belirtmiş; yapacakları incelemede heyete gerekli kolaylığın sağlanmasıyla ilgili mülki idareye emir verilmesini istemişti. Hariciye Nezareti de konuyu Dâhiliye Nezareti'ne iletmişti.¹⁰² Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Diyarbakır Vilayetine gönderilen 4 Haziran 1919 tarihli emirde; Hariciye Nezareti'nin notada belirttiği hususlar vurgulanarak Ergani bakır madenine gelecek Fransız heyetine gerekli kolaylığın sağlanması istenmişti.¹⁰³

Fransızların bölgedeki girişimleri ilerleyen aylarda devam etmişti. 5. Tümen Kumandanı Yarbay Mehmet Kenan Bey'in (Korgeneral Dalbaşar) 13. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği 8 Eylül 1919 tarihli raporda; trenle Mardin'e gelen Fransız subayların, Ergani madenlerinin keşfi için bölgeye geldiklerini belirttiklerini ifade etmişti.¹⁰⁴

Fransızların bölgeye yönelik girişimleri, bölgenin güneyini işgal ettikleri dönemde (Kasım 1919'dan itibaren) devam etmişti. Bu manada İngiliz ve Fransız orduları Urfa-Antep-Maraş, Cezîre, Halep ve Suriye gibi bölgeleri el değiştirdikçe Fransızlar, Diyarbakır-Ergani hattını kendi nüfuz alanına bırakılan yerler olarak gördüğünden buraları işgal etme planları belirginleşmişti.¹⁰⁵ Fransızların, kendi açısından bu konudaki dayanakları ise İngiltere ve Fransa arasında yapılan bilhassa Sykes-Picot, Suriye İtilafnamesi, San-Remo'da imzalanan Üçlü Ekonomik Anlaşma ve Sevr gibi paylaşım projeleri idi.¹⁰⁶ Özellikle hem Sevr Anlaşması şartlarının belirlendiği hem de Ekonomik Anlaşma'nın kararlaştırıldığı San-Remo Konferansı'nda Ergani-Maden hattı Fransız nüfuz bölgesine bırakılmaktaydı.¹⁰⁷

Fakat Sevr Anlaşması ve diğer paylaşım projeleri Ankara Hükûmetince reddedildiği gibi İstanbul'da da meclis kapalı olduğu için parlamento onayından geçmemiş ve padişahın da imzasına sunulmadığı için yürürlüğe girememişti. Esasında anlaşmanın pratikte uygulanacak imkânı da yoktu.¹⁰⁸

101 S. Mustafayev, "Cumhuriyet Dönemi Madencilik ...", s.12-13; E. Zengin, "Ergani Bakır Maden-i Hümayûnu ...", s.952; A. Yiğit, "Maden (Ergani Madeni) ...", s.321, 333-334.

102 BOA, Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR, HMŞ, İŞO), 221/32.

103 BOA, Dâhiliye Şifre (DH, ŞFR), 100/20.

104 ATASE, İSH, 399/110 DİA.

105 R. Yaşar Büyükoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu*, Bursa, Ekin Yayınları, 2012, s.135.

106 Harry N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi Bir Diploması Tarihi (1913-1923)*, çev., Salih Sabit Togay, yay. haz., Mustafa Çufalı, Veysel K. Bilgiç, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s.242-251, 323; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 5. bs., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s.188; Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, 5. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s.116-121.

107 Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.2, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.488.

108 Mustafa Budak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*, İstanbul, KTB Yayınları, 2020, s.266-268; Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012, s.158-159.

Öte yandan Millî Mücadele'nin başarıyla devam etmesi üzerine İtilaf devletleri Şubat 1921'de TBMM temsilcilerini Londra Konferansı'na davet etmişlerdi. TBMM/Ankara Hükümetini temsilen Londra'ya giden Bekir Sami Bey ile Fransız temsilcisi Briand arasında bir anlaşma imzalanırsa da bu anlaşma TBMM tarafından kabul edilmemişti. Bunun üzerine Mart ve Ağustos aylarında (1921) Fransızlar tarafından iki farklı anlaşma taslağı hazırlanmıştı. Bu taslaklarda da Ergani Madeni'ndeki bakır madenleri imtiyazının bir Fransız sermaye grubuna verilmesi hususu yer almıştı.¹⁰⁹ Fakat Fransızların bilhassa ekonomik sömürge durumunu devam ettirmeyi amaçlayan ve sınır önerileri de kabul edilemez bulunan anlaşma taslakları bir kez daha TBMM tarafından reddedilmişti.

Yine de iki taraf arasında bir müddet devam eden müzakerelerden sonra bir uzlaşmaya varılmış ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnâmesi imzalanarak Türkiye-Suriye sınırı belirlenmişti. Fransızların *-yukarıda zikredilen ve önceki anlaşma taslaklarında yer verdikleri-* Ergani bakır madenlerinin imtiyazını almasını öngören herhangi bir madde bu anlaşmada yer almamıştı. Ancak Ankara İtilafnâmesi'ni imzalayan Türk ve Fransız temsilciler arasında anlaşma metnine ek bazı mektuplar teati edilmişti. Mektuplardan birinde Ergani madenleri ve Adana'da bir pamuk işletmesi konusunun Türkiye tarafından incelenecek olduğu belirtilmişti.¹¹⁰ Şüphesiz, Ankara İtilafnâmesi'ne göre Türkiye-Suriye sınırı da geçici olarak belirlenmiş olduğundan Türkiye'nin beklentisi sınır konusunun nihai barış konferansında yeniden ele alınacağı idi. Lakin Lozan görüşmelerinde sınır konusunda herhangi bir değişiklik olmadığı için Türkiye de Ergani'deki bakır madenleri konusunda Fransızlara herhangi bir imtiyaz verme yoluna gitmemişti.¹¹¹

Neticede Millî Mücadele Hareketi hem askerî hem de siyasi olarak neticelendirilmiş ve bu sayede Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Gerek cumhuriyetin ilanı öncesi gerekse sonrasında (1922-1924 aralığı) Ergani bakır madenlerinin çıkartılması ve işletilmesiyle ilgili belirsizlik durumu devam etmekteydi. ABD sermayeli Chester Projesi yeniden gündeme gelse de bir öncekinde olduğu gibi somut bir sonuç elde edilememişti.¹¹²

Yine bu dönemde Ergani'deki madenlerin işletilmesi için İtalyanların teşebbüste bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira 13 Haziran 1923 tarihli belgeye göre Ergani Madeni'ndeki bakırları İtalyan vatandaşı Mösyö Debeyan'ın satın aldığı ve bu konuda yapılan anlaşmayı imzalamak için Ankara'ya geleceği bildirilmişti.¹¹³ Bu konuda tamamlayıcı bir bilgi edinilemese de İkinci Meclisin açılmasıyla Ergani mebusları tarafından verilen önerelerde madenlerin işletilmesine yönelik teklifler yer almıştı. Madenlerin geleceğine ilişkin 1924 yılına kadar kayda değer bir gelişme olmasa da 1924 yılında devlet desteğiyle ve İtibar-i Milli Bankası aracılığıyla "Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi" kurulmuş ve 1925 yılında faaliyetlerine başlamıştı. Böylece bakır madenlerinin yeniden etkin bir şekilde çıkartılarak ekonomik değerinden istifade edilmesi mümkün olmuştu.¹¹⁴

109 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s.108-115.

110 B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde*, 144-148.

111 S. Mustafayev, "Cumhuriyet Dönemi Madencilik ...", s.13.

112 S. Mustafayev, "Cumhuriyet Dönemi Madencilik ...", s.18-27.

113 BOA, *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı*, (HR, İM), 30/5.

114 E. Zengin, "Ergani Bakır Madeni-i Hümayunu ...", s.952-953; S. Mustafayev, "Cumhuriyet Dönemi Madencilik ...", s.26-30; Ö. Demir, "Ergani-Maden Bakır İşletmesi Tarihi", s.11-22.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup ayrılmasıyla imzaladığı Mondros Mütarekesi, Ergani'nin de dâhil olduğu Güneydoğu ve çevresini çeşitli risk ve tehditlere maruz bırakmıştır. Ergani ve Maden bölgesinin, stratejik konumu ve bakır madenlerinin bulunması itibarıyla tarihi süreçte ehemmiyeti haiz bir yer olduğu; bu önemine binaen Ergani'nin geleceğinin Mütareke ve Millî Mücadele sürecinde de kritik bir durum arz ettiği görülmektedir. Bu müddet zarfında bir yandan Ergani'nin de dahil olduğu bölgeye yönelik İngiliz ve Fransızların işgal girişimleri vuku bulmuştur ki Fransızların Ergani'deki madenler dolayısıyla bölgeye özel ilgi gösterdiği tespit edilmiştir. Haddizatında Birinci Dünya Savaşı ve mütareke sonrası paylaşım planlarında da Ergani'nin de dâhil olduğu bölgenin Fransa'nın payına bırakılmasının da bunda etkili olduğu ifade edilebilir.

Diğer yandan Ermeni ve Kürtlerin bölgeye yönelik talepleri ve faaliyetleri bölgenin geleceğini yakından ilgilendirdiği takip edilmektedir. Tüm bunlara karşı bölgesinde önemli bir sorumluluk üstlenen Diyarbakır merkezli 13. Kolordu Kumandanlığının gerekli tedbirleri alarak zikredilen proje ve girişimleri bertaraf etmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Bu süreçte Kolordu mıntıkasına dâhil olan Ergani de başta topçu teşkilatı olmak üzere 13. Kolordu'nun çeşitli askerî faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu yönüyle Ergani'nin askerî unsurların konuşlanma, intikal, ikmal ve depolama gibi icraatlarında önemli bir rol üstlendiği değerlendirilmektedir.

Yine mezkûr dönemde Ergani de çeşitli siyasi gelişmeler de olduğu görülmektedir. Bu manada Millî aşiretinin neden olduğu asayiş sorununun, 13. Kolordu'nun Ergani'de konuşlu 5. Topçu Alayı vasıtasıyla uyguladığı tedbirlerle bertaraf edildiği tespit edilmiştir. Millî Mücadele Hareketi'nin ivme kazanmasıyla Ergani hem Osmanlı Meclis-i Mebusanı hem de Ankara'daki Büyük Millet Meclisi için olmak üzere iki mebus seçimi gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda Sivas Kongresi sonrası kurulan Ergani-Maden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aracılığıyla; işgallere, bilhassa Fransız işgaliyle birlikte vuku bulan Ergani mezalimine karşı önemli bir tepki gösterdiği takip edilmektedir.

Bölgedeki zengin bakır madenleri nedeniyle bu periyottaki Ergani'nin uluslararası arenada politik müzakerelerde de adının geçtiğini belirtmek mümkündür. Bu kapsamda Fransa, bir yandan Sevr-Üçlü Ekonomik Anlaşma ile bakır madenlerini kendi uhdesine almaya; diğer yandan da TBMM ile görüşmelerinde bu talebini kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak bu konuda taviz verilmemiş; Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla Ergani bakır madenleri yerli sermaye ve imkânlarıyla çıkartılmaya başlandığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Ergani'nin mütareke sürecinde ortaya çıkan kaotik şartlardan mütevellit çok yönlü siyasi ve askerî gelişme ve faaliyetlere sahne olduğu görülmektedir. Bu kapsamda elde edilen bulgulara göre Ergani'de;

- Askerî açıdan 13. Kolordu Kumandanlığının sahadaki varlığı,
- Demografik açıdan Ergani halkının Millî Mücadele'ye destek olup işgallere karşı çıkması,
- Siyasi açıdan Ergani'nin Ankara'da açılan TBMM'ye mebuslar seçip göndermesi ve Ankara'dan gelen talimatları uygulaması Ergani'deki millî menfaatlerin korunmasını temin edebildiği saptanmıştır. Bu açıdan TBMM Hükûmeti ile Millî Mücadele'nin başarıyla neticelendirilmesi sayesinde Ergani dâhil tüm bölgedeki milli menfaatlerin korunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Görüldüğü üzere konunun ihtiva ettiği dönem ve bu süreçte bölgede meydana gelen faaliyetler, Ergani'nin ayrıntılı bir şekilde ele alınmasını önemli hale getirmiştir. Bu kapsamda başta özgün arşiv belgeleri olmak üzere konuya dair telif incelemelerin de katkısıyla Ergani'deki faaliyetler ele alınmış; ortaya çıkan bulgular, karşılaştırmalı bir şekilde neden-sonuç ilişkisi içerisinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece Millî Mücadele dönemine ilişkin bölgesel ve askerî çerçevede Ergani'nin vaziyeti ortaya konularak literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR, HMŞ, İŞO), 221/32.

Dâhiliye Şifre (DH, ŞFR), 100/20.

Hariciye Siyasi (HR, SYS), 2544-6/24-25.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, (HR, İM), 30/5.

Plan-Proje-Kroki Plan Projeler (PLN. p), 3066.

2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) Fonu, 30-18-1-1/1-20-15; 30-18-1-1/2-37-5.

3. Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi

İstiklal Harbi Fonu (İSH): 167/73; 184/173 AA, 173 AB; 192/85; 202/200, 200 AA; 266/4 AS, 266/5, 5 AA, 5 AF, 5 AH, 5 AU, 5 AV; 265/116 ACA, 116 AD; 340/2 AA, 2 ABA, 2 AH; 340/3 AOA, 3 APA, 3 AQA, 3 AY, 3 BH; 340/5 AT; 340/6 AD; 340/7 AD; 340/9 BB; 340/10 AC; 340/11 AA, 11 AB, 11 AC, 11 AH, 11 AI; 340/12 AA, 12 AJ; 342/4 AE, 4 AL, 4 AM; 342/5, 5 AA, 5 AG, 5 AUA; 398/4, 4 APA; 398/8 ADA; 399/110 DİA, 110 FYA, 110 FXA.

B. Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S.4, Yıl:2, Haziran 1953.

Askerî Tarihi Belgeleri Dergisi, S.117, Yıl:53, Ocak 2004.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, S.128, Yıl:61, Ocak 2012.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, S.142, Yıl:67, Nisan 2018.

C. Kitabî Kaynaklar

1. Kaynak ve Başvuru Eseler

ATATÜRK, Kemal (1970), *Nutuk 1919-1920*, 10. bs., C.1, yay. haz., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Ahmet İzzet PAŞA (2017), *Feryadım İstiklal Harbinin Gerçekleri*, C.1-2, yay. haz., Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, 2. bs., İstanbul, Timaş Yayınlar.

BELEN, Fahri (2020), *Türk Kurtuluş Savaşı*, yay. haz. Enis Şahin 2. bs., İstanbul, Yeditepe Yayınları.

KARABEKİR, Kazım (1994), *Birinci Dünya Harbi'ni Nasıl İdare Ettik?*, C.3, İstanbul, Emre Yayınları.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad (1948), *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, Türk Devrim Enstitüsü Yayınları.

SABİS, Ali İhsan (1991), *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C.4, İstanbul, Nehir Yayınları.

SABİS, Ali İhsan (1991), *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C.5, İstanbul, Nehir Yayınları.

Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler

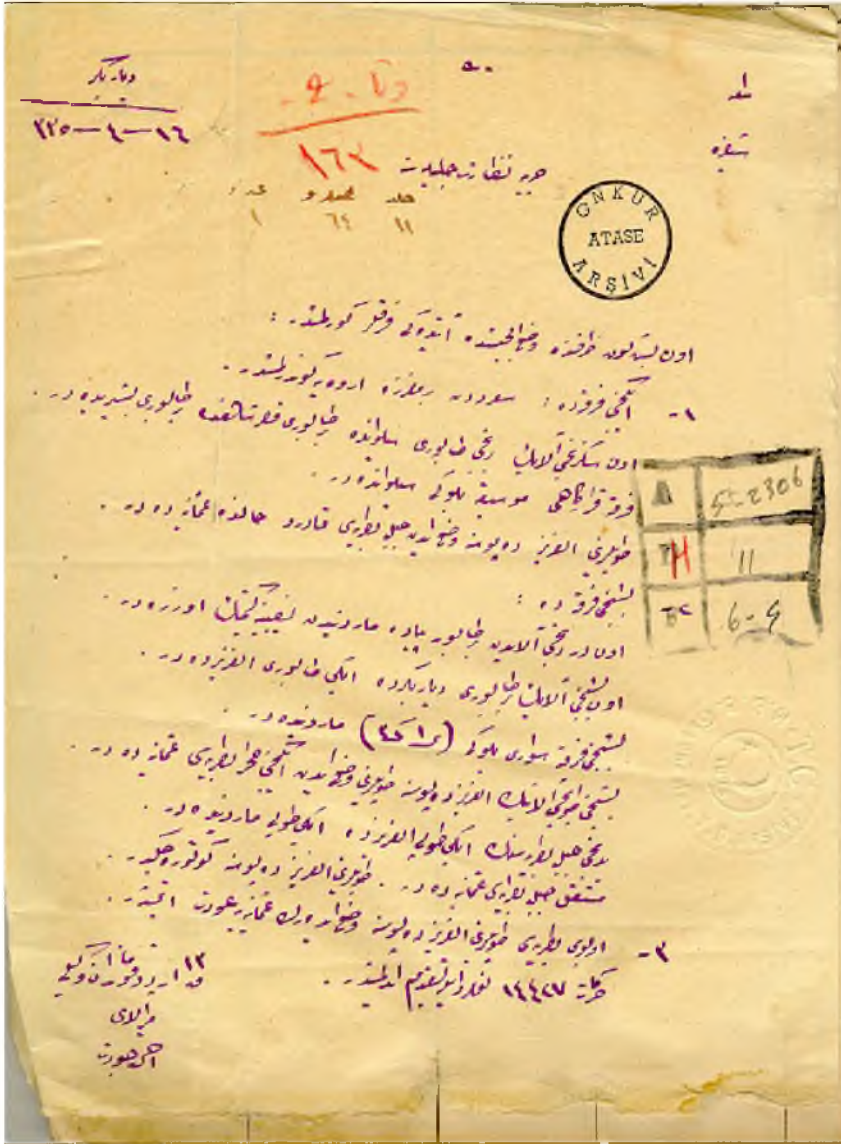
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad (1984), *Görüp İşittiklerim*, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi. (1999), *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3. bs., Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları.
- (1974), *Türk İstiklal Harbi - İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, C.6, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- (1975), *Türk İstiklâl Harbî İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923)*, C.7, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları.

2. Tetkik-Araştırma Eserler ve Tezler

- AKŞİN, Sina (1998), *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C.2, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- BAŞAK, Tolga (2013), *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim - 30 Kasım 1918)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- BOZAN, Oktay (2016), *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır 1918-1923*, Konya, Çizgi Kitabevi.
- BUDAK, Mustafa (2014), *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, 5. bs., İstanbul, Küre Yayınları.
- BUDAK, Mustafa (2020), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*, İstanbul, KTB Yayınları.
- BÜYÜKOĞLU, R. Yaşar (2012), *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu*, Bursa, Ekin Yayınları.
- DEMİR, Özkan (2010), "Ergani-Maden Bakır İşletmesi Tarihi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- DEMİREL, Ahmet (2010), İlk Meclis'in Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler, İstanbul, İletişim Yayınları.
- DURMUŞ, Esen (2009), "Ergani İlçesi'nin Coğrafyası", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Edward J. Erickson (2009), *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kütü'l-Amâre ve Filistin Cephesi*, çev., Kerim Bağrıaçık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,.
- ERDEHA, Kâmil (1975), *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, Remzi Kitabevi,.
- ERTÜRK, Yaşar (2007), *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- GÖKBİLGİN, Tayyip (2008), *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına*, 3. bs., İstanbul, Kronik Yayınları.
- GOLOĞLU, Mahmut (2006), *Sivas Kongresi Millî Mücadele Tarihi II*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1994), "Diyarbakır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, s.469-472.
- Harry N. Howard (2018), *Türkiye'nin Taksimi Bir Diploması Tarihi (1913-1923)*, çev., Salih Sabit Togay, yay. haz., Mustafa Çufalı, Veysel K. Bilgiç, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HASPOLAT, Yusuf Kenan, "Millî Mücadelede Diyarbakır İlçeleri", 9. Yansı, https://www.academia.edu/59819281/M%C4%BOLL%C4%B0_M%C3%9CCADELEDE_D%C4%BOYARBAKIR_%C4%B0L%C3%87ELER%C4%B0?from_sitemap=true&version=2, [12.10.2022 tarihinde erişildi]

- KARACA, Taha Niyazi (2004), *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAŞIYUĞUN, Ali (2015), *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- MUSTAFAYEV, Söhrap (2022), "Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Ergani Bakır Madenleri İşletmesi (1923-1960)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- ODYAKMAZ, Cevad (2013), *Mondros-Sevr ve Mudanya Lozan*, İstanbul, Togan Yayıncılık.
- ÖKE, Mim Kemal (2002), *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları.
- ÖZDEMİR, Hikmet (2010), *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- (1994), *Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, yay. haz., Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, C.1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları.
- SELVİ, Haluk; CIRIK, Bülent (2014), "Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.9, S.1, s.205-231.
- SONYEL, Salahi R. (2012), *Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- TANSEL, Selahattin (2019), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TAŞ, Necati Fahri (2014), *Güneydoğu 1919 İtilaf Devletlerinin Güneydoğu Anadolu Aşiretleriyle İlişkisi*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi.
- TURAN, Şerafettin (2017), *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 5. bs., İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- TÜRKMEN, Zekeriya (2001), *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- URAL, Selçuk (2004), "6. Ordunun 13. Kolordu'ya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XX, S.59, Temmuz, s.523-567.
- URAL, Selçuk (2004-2005), "Bir İngiliz Müdahalesi: General Allanby Notası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.11, s.77-92.
- URAL, Selçuk (2005), "Mondros Mütarekesi Gereği 13. Kolordu'nun Silahsızlandırılması", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S.1, Yıl:1, Bahar, s.153-166.
- YAVUZ, Bige (1994), *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YEDEK, Şahin (2022), "Millî Mücadele Dönemi Vilayeti Ergani Madeni (Vali ve Milletvekillerinin Çalışmaları)", *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018/Ankara) Bildiri Kitabı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YİĞİT, Ali (1995), "Maden (Ergani Madeni) Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.1-2, s.319-343.
- ZENGİN, Ersoy (2018), "Ergani Bakır Maden-i Hümayûnu (1900-1918)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.22, S.2, Haziran, s.933-959.

EK 2: 13. Kolordu birliklerinin konuş değişikliği ve bu kapsamda Ergani'deki Topçu birliklerin de hareketliliğine dair 13. Kolordu Kumandanlığının Harbiye Nezaretine gönderdiği 16 Nisan 1919 tarihli rapor - ATASE, İSH, 340/6 AD.

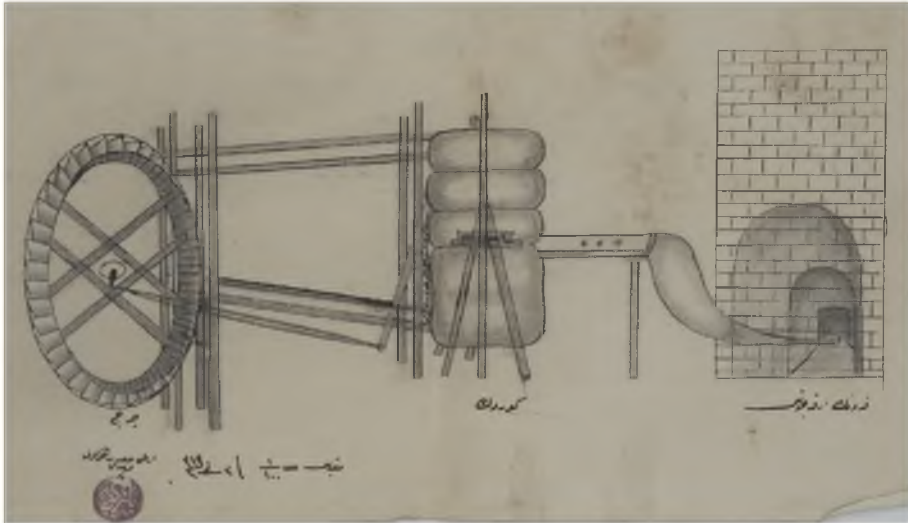
Mütareke/Millî Mücadele Döneminde Ergani'deki (Ergani Madeni) Siyasi Ve Askerî Gelişmeler

EK 3: Milli aşiretinden Timur Bey'in Ergani'deki asayişini ihlal eden hareket eden girişimi üzerine 13. Kolordu Kumandanlığının Ergani'deki 5. Topçu Alay Kumandanlığına gönderdiği emir - ATASE, İŞH, 340/11 AA, 11 BB.

صحیفه 4

<p>اجراءات حربیه آقا و دورتقا سردار (عنا و پادشاه) ماموریت دوزار، اجتماعی حرکت لای، مورد قبول همدیگر تقریباً ۱۰۰۰ نفر، همیشگی انضام، رکنه نظامی - محاربه سر، سازمان، دستجات جنگ و کشتی، و پیش رویتانی شاید انضام و تعداد در قریب ۱۰۰۰ نفر، سازمان و انضام، سازمان و انضام، سازمان و انضام، سازمان و انضام، سازمان و انضام</p>	<p>تاریخ (هـ) پانزدهم مرداد ۱۳۰۶ مکان: مازندران</p>
<p>۱- العزیز و عثمانیه مرکز، اولادان بیایدند، اینک مکتوبی تفصیل آید و چون ساری بلوک و یا کجوه مرتب اولادین، بوجولونک تیمور کیک طوبی عثمانیه پانچ دعوت کویبره تشکیل، سوره که طوبی و توسیع ایستادن اولونکی، دستگیره دست اجراءات با این طوری، و چون در این طوری حرکت، [۱۳۰۶] ۱۳۰۶</p>	<p>زمان دقیقه ساعت</p>
<p>۲- ... ۳- ... ۴- ... ۵- ...</p>	<p>ATASE ARSI VI</p>
<p>مصدر لاس و اخله اولونجه احوالی به تهیه آید، مادی بوجولونک بلوک تیمور کیک در دست و تشکیل بوجولونک طوبی اولونجه آید، که اسرار اولونجه عنا و پادشاه، ... ۱۳۰۶</p>	<p>۱۳۰۶</p>
<p>تیمور کیک اولونجه ماموریت لاس و اخله آید، کلوشه شکر و نظارت، صورتیه بوجولونک در دست مکتوبه ساری بوجولونک برابر، بوجولونک مقارنه اولونجه انک محاربه بیفاده و به با اختیار بوجولونک در دست چابک، در این طوری جهاد آید تقریباً اولونجه در کانتینر با کویبلونک تهیه، نسیب آید، که افکار تبوی، حیدر اولونجه</p>	<p>۵/۲۳۰۶ ۱۶ ۱-۲</p>

EK 4: Ergani Madeni kalhanesinin plan ve görünümü ve kalhanedeki körük (1904 yılına ait) - BOA, PLK, p. 3066.

KIBRIS MESELESİNİN MARAŞ YEREL BASININA YANSIMALARI (1950-1960)*

THE REFLECTIONS OF THE CYPRUS ISSUE IN THE MARAS LOCAL
PRESS (1950-1960)

Cengiz ŞAVKILI**, Mehmet Can GÖKTÜRK***

Geliş Tarihi/Received:25.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted:20.12.2023

ŞAVKILI, Cengiz - GÖKTÜRK, Mehmet Can, (2024), Kıbrıs Meselesinin Maraş Yerel Basınına Yansımaları (1950-1960)", Belgi Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/1, ss. 127-152.

Öz

Kıbrıs meselesinin Türk kamuoyunda ve siyasi hayatta önemli bir konuma gelmesi Demokrat Parti (DP)'nin ilk yıllarına tekabül etmektedir. Kıbrıslı Rumlar, 1945 yılından itibaren Yunanistan'a bağlanma isteklerini açığa vurmuştur ve 1950'li yıllarda Yunanistan tarafından da bu istekleri destek görmeye başlamıştır. Ekim 1954'te konu "Enosis" ve "Megali İdea" çerçevesinde Birleşmiş Milletler (BM)'e götürülmüş ve istenilen sonucun elde edilememesi üzerine Ada üzerindeki Rum zulümleri giderek artmıştır. Rumların Yunanistan'dan aldıkları destekle İngiliz ve Kıbrıslı Türklere yönelik başlayan şiddet faaliyetleri, ulusal basın da olduğu gibi Maraş basınında da öncelikli haberler arasında yer almıştır. Hatta özellikle basın vasıtasıyla Türk kamuoyunun baskılarının giderek artmasıyla beraber, Türkiye'nin mesele ile daha yakından ilgilenmesi ve İngiltere'nin de BM görüşmelerine taraf olarak Türkiye'yi de davet etmesi gerçekleşmiştir. Rumların Enosis ideolojilerini gerçekleştirmek üzere Ada'daki Türklere yaptıkları zulümler Maraş'ta çıkan yerel gazetelerden; Halk Postası, Maraş'ın Sesi, Engizek, Kahraman Yurt ve Demokrasiye Hizmet gazetelerinde geniş ölçüde yer bulmuştur. Millî Mücadele'nin ilk zaferini kazanarak tarihe altın harflerle adını yazdıran Maraş halkı, Kıbrıslı soydaşlarının çektiği acılara da kayıtsız kalmamıştır. Ada'daki Türk nüfusunun çektiği çileleri siyasi yorum ve değerlendirmelerle sayfalarına taşımaya başlamıştır. EOKA terör örgütüyle birlikte basındaki Kıbrıs konulu haberler giderek artmıştır. Haberler vasıtasıyla Maraş basını, üzerine düşeni yerine getirerek Kıbrıs davası etrafında Türk halkının kenetlenmesini sağlamıştır. Kıbrıs meselesini konu edinen bu çalışmada; Maraş'ta yayımlanan yerel gazetelerdeki haberler ile köşe yazıları değerlendirilmiş ve böylece Kıbrıs ile ilgili konulara yerel halkın nasıl tepki verdiği ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmada DP'nin 10 yıllık iktidarı süresince izlediği üç farklı Kıbrıs siyasetinin Maraş basınına yansımaları da tespit edilmiştir. Makale çalışmasında, başta Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) belgeleri olmak üzere; dönemin yerel ve ulusal gazeteleri ile hatıratlar ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Yunanistan, Rumlar, Kıbrıs, Maraş Basını.*

* Bu makaleye Cengiz ŞAVKILI %60, Mehmet Can GÖKTÜRK %40 oranında katkı sağlamıştır.

** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, savkili67@ksu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7083-7020>).

*** Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, can.gokturk1@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9324-1644>).

Abstract

The Cyprus issue gained significance in Turkish public and political life during the early years of the Democrat Party (DP). Since 1945, the Greek Cypriots have sought annexation to Greece, gaining support in the 1950s. In October 1954, the United Nations (UN) discussion on "Enosis" and the "Megali Idea" failed, leading to increased atrocities against the Rum community on the island. Violence against the British and Cypriot Turks, supported by Greece, became a key concern in national and Maras media, pressuring Türkiye's closer involvement and the UK's invitation to participate in UN negotiations. The local Maras newspapers, including Halk Postası, Maraş'ın Sesi, Engizek, Kahraman Yurt, and Demokrasiye Hizmet, extensively covered the persecution of Turks by the Greeks in their pursuit of the Enosis ideology. The resilient people of Maras, known for their historical victory in the National Struggle, stood in solidarity with their Cypriot kin. The local press began highlighting the struggles of the Turkish population on the island, while news about Cyprus, along with coverage of the EOKA terrorist organization, saw a steady rise. Through their efforts, the Maras press played a significant role in uniting the Turkish people around the Cyprus cause. This study evaluated the reactions of the local populace to Cyprus-related issues through an analysis of news and op-eds in Maras newspapers. Additionally, it identified the reflections of three distinct Cyprus policies pursued by the DP during its ten-year tenure in the Maras press. Primary sources included documents from the State Archives Presidency Republic Archives (BCA), alongside contemporary local and national newspapers, memoirs, and research works.

Keywords: *Türkiye, Greece, Greek Cypriots, Cyprus, Maraş Local Press.*

Giriş

Kıbrıs, verimli iklimi ve stratejik konumu sayesinde M.Ö. 10 bin yılına kadar uzanan köklü bir tarihe sahiptir. Kıbrıs'ın bu stratejik önemi, tarihsel süreç içerisinde giderek daha da artmıştır. Bölgede hâkimiyetlerini sağlamak ve ticaret yollarının güvenliğini temin etmek isteyen devletler, stratejik konumundan dolayı sürekli olarak Adayı kontrol altında tutma arzusunda olmuşlardır.¹ Kıbrıs adası Bizans'a tâbi iken miladi 648/649'da ilk defa Müslümanların istilasına uğramış ve vergiye bağlanmıştır. Daha sonra vergilerini verememesinden dolayı Abbasi Halifesi Harun Reşid tarafından işgal olunmuş ise de Bizans İmparatoru Nikefor Fokas 760 senesinde adayı geri almağa muvaffak olmuştu. Kıbrıs adası Haçlı seferleri sırasında 1192 tarihinde İngiliz Kralı Arslan Yürekli Richard tarafından Bizanslılardan alınarak, Gui de Lusignan'a verildi. Bu tarihten itibaren onun soyu elinde kaldı. Kısa bir süre Cenevizlilerin idaresine giren Kıbrıs, daha sonra tamamen Venediklilerin idaresine girmiştir.²

XVI. Yüzyılın son çeyreğine girilirken Kıbrıs, Osmanlı Devleti'nin üç kıtada uzanan sınırları içinde, adeta devletin yumuşak karnının en hassas noktasında bir çibanbaşı olarak devrin en güçlü deniz kuvveti olan Venedik'in elinde bulunuyordu. Adanın bu durumda kalmasını kendileri için sakıncalı bulan Osmanlılar, 1570 yılının sonbaharında fetih hareketini başlatmışlardı.³ Devletlerin egemenlik mücadelesine sahne olan Kıbrıs, tarihsel süreç içerisinde Akdeniz ticaret yolları üzerinde bulunması dolayısıyla ticaretle uğraşan ve bu güzergâhta üs edinmek isteyen devletlerin ilgisini çekmiştir. Hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı Devleti, bölgede üs edinmek ve Venediklilerle etkin mücadele edebilmek amacıyla 1571 yılında Kıbrıs'ı ilhak etmişti. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti, idari, askerî ve sosyal açıdan Adayı kalkındırdığı gibi iskân faaliyetleri çerçevesinde nüfus nakli de yapmıştır.⁴ İlk fetih sırasında Ada'da yaklaşık otuz bin civarında askere kılıç hakkı olarak toprak verilirken;⁵ Anadolu'nun çeşitli yerlerinden 5.720 kişi de Adaya iskan ettirilmiştir.⁶ Öte taraftan, Halil İnalçık'ın İtalyan yazar Calepio'dan aktardığına göre Anadolu'dan Ada'ya iskân ettirilen göçmenlerin sayısı 20.000'dir.⁷ Göç ettirilenlerin sayısında farklılıklar görülse de yerleşimler sayesinde süreç içerisinde bölgede Türk nüfusu artmıştır. 1571 yılında Osmanlı Devleti'nin Ada üzerinde kurduğu hâkimiyet, 307 yıl boyunca Ada'da Türk varlığının oluşmasına neden olmuştur.⁸ Araştırmacı Tefik Tarkan'a göre ise 17 yüzyılın sonuna kadar Kıbrıs Türklerinin kökenini oluşturacak otuz binden fazla Müslüm ve Gayrimüslim adaya yerleştirilmiştir.⁹ Bu tarihten itibaren, Balkan savaşlarıyla da paralel olarak Ada'nın statüsünde pek çok değişiklik yapılmıştır. Kıbrıs, beylerbeyliği statüsünden 1687 tarihinde Kaptanpaşalık'a bağlanırken, Boyacıoğlu Mehmet İsyanı Döneminde sadrazama ait has toprak olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Ada, 1785-1839 yılları arasında Divan-ı Hümayun'a bağlı muhassıllık ve 1839-1861 yılları arasında Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyi'ne bağlı sancak olarak yönetilmiştir. 1878 yılında Osmanlı

1 Hüseyin Kabasakal, *Kıbrıs'ın Fethi (1570-1571)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1986, s. 1-2.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 9.

3 Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, C. I, Kaynak Yayınları, Ankara, 1984, s. 11-12.

4 Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 329-330.

5 Hamza Eroğlu, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini Yaratan Tarihi Süreç Ve Son Gelişmeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(54), 2002, s. 740.

6 Erdal Tapbaş, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2(1), 2012, s. 193-204.

7 İnalçık, a.g.e., s. 378.

8 Aliye Küçükpınar, Maraş Basınında Demokrat Parti (1946-1960), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2019, s. 42.

9 Tefik Tarkan, *KIBRIS (Genel Çizgileriyle)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 51-58.

İmparatorluğu'nun elinden çıkıncaya kadar Kıbrıs, payitaht merkezi yönetimine bağlı mutasarrıflık statüsünde idare edilmiştir.¹⁰

19. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti'nin gücünü yitirmesi ve girdiği savaşlarda aldığı yenilgiler, devletin egemen güç olduğu pek çok bölgede etkisini yitirmesine neden olduğu gibi Kıbrıs'ın da statüsünü değiştirmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde Ruslar ile girdiği mücadeleyi kaybetmesi ve düşman kuvvetlerinin Boğazları tehdit etmesi, İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Bu bağlamda İngiltere, çıkarları doğrultusunda hareket ederek Kıbrıs'ın kendisine verilmesi şartıyla Osmanlı Devleti ile ittifak yapmayı kabul etmiştir. Bu teklif kapsamında 1 Temmuz 1878 tarihinde taraflar arasında bir sözleşme imzalanmış ve böylece Kıbrıs'ta İngiliz hâkimiyeti başlamıştır.¹¹ Kıbrıs Konvansiyonu veya Kıbrıs Savunma İttifakı Antlaşması olarak tarihte yerini alan bu antlaşma ile Ada'daki Müslüman tebaanın hukuki işlerini Şer'i Mahkemeler görmeye devam ederken; Evkaf Vekâletine ait malların Osmanlı ve İngilizler tarafından görevlendirilmiş memurlar tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Kıbrıs'ta devlete ve Padişah'a ait mallar üzerinde tasarruf hakkı Osmanlı Devleti'nde olacağı ve bu mallardaki gelirlerin Ada gelirin dâhil edilmeyeceği kabul edilmişti.¹²

Öte taraftan, Kıbrıs'ın altı ilçesine, Osmanlı kaymakamlarının yerine İngiliz komiserler atanmış ve polis teşkilatının düzenlenmesiyle birlikte «*Polis Başkomutanı*» unvanıyla bir İngiliz yönetici görevlendirilmiştir. Anayasanın Kıbrıs'ta yürürlüğe konulmasıyla, Yüksek Komiser aynı zamanda yasa çıkarma yetkisine de sahip olmuştur. Bu önemli dönüşümler, Kıbrıs'ın yönetim ve hukuk düzeninin İngiliz etkisi altında şekillenmesine yol açmıştır.¹³ Buradan hareketle, İngilizlerin adanın siyasi ve yönetsel yapısında önemli değişiklikler yapmaya çalıştığı ve Türk hegemonyasını kırmaya çalıştığı anlaşılabilir. Nitekim 1882'de yapılan düzenleme ile 18 kişiden oluşan "Kavanin Meclisi" yapısında 6 İngiliz ve 9 Rum görülürken, sadece 3 Türk'e yer verilmiştir. Bununla birlikte Adanın resmi diline Türkçe'nin yanı sıra İngilizce ve Yunanca da ilave edilmiştir. İngiltere'nin yaptığı bu değişiklikler, 1950 yılında Yunanistan'ın Ada üzerinde taleplerinin oluşmasına sebebiyet verecektir.¹⁴

Kıbrıs'ın İngiliz yönetimi altına girmesiyle birlikte uzun yıllar süren Türk egemenliği nüfusunun, İngilizler tarafından dikkate alınarak, Ada'da yeniden bir yapılandırılmaya gidildiği ve yönetimdeki çoğunluğun Rum kesimine kaydırıldığı görülmektedir. Ticaret ve ekonomi alanlarında elde edilen kazanımlar, özellikle Rum tüccarların lehine olmuş ve işletme ve limanlardaki gelirin büyük bir kısmı Ortodoks topluma geçmiştir. Türk toplumu ise tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik düzlemde, büyüyen piyasada en az kazanç elde eden kesime dönüşmeye başlamıştır.¹⁵ Türk ve Rum toplumları arasında ortak bir pazar kurulmadığı gibi, her iki toplum arasında kız alıp vermenin veya kaynaşmanın olmadığı da görülmektedir.¹⁶ Bunlara ilaveten, İngilizlerin ekonomik yatırımları ve sağlanan özerklikle birlikte, eğitim ve basın hayatı da zenginleşmeye başlamıştır. Okullarda verilen özerklik, özellikle Rum okullarında Yunanistan'dan gelen tarih kitaplarının okutulmasını kolaylaştırmış ve Helen milliyetçiliğinin gelecek nesillerde yaygınlaşmasını sağlamıştır.

10 Murat Şahin, *Türkiye'de Milliyetçi Yayınlarda Kıbrıs Meselesi (1947-1960)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2022, s. 4

11 Eroğlu, a.g.e., s. 739-740.

12 Ferhat İlgen, *1965-1971 Yılları Arasında İhsan Sabri Çağlayangil Perspektifinde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası*, Basılmamış Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2023, s. 26-27.

13 Tarkan, a.g.e., s. 67-70.

14 Küçükpınar, a.g.t., s. 42; Tarkan, a.g.e., s. 70.

15 Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kısacasında Kıbrıs*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 77-81.

16 İlgen, a.g.t., s. 216-217.

Ayrıca, okullaşma oranlarının yükselmesi, okuma ve yazma bilen insan sayısını artırmıştır. Bu durum basın hayatının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Gazetelerin içeriği, Rum toplumu için Helen milliyetçiliğini teşvik eden ve Yunanistan ile birleşmeyi hedefleyen Enosis¹⁷ ideolojisini desteklemiştir. Hatta 1885 yılında yayın hayatına başlayan gazetelerden biri “Enosis” adını taşımaktaydı.¹⁸ Eğitimli Rum kesimleri, yetiştirme kültürlerinin bir sonucu olarak Yunanistan’daki Atina Üniversitesi’nde Helen milliyetçiliği söylemleriyle tanışmış ve ileriki süreçte Megali İdea tezinin adada etkin bir şekilde savunulmasına katkı sağlamışlardır. Bu süreç Kıbrıs’ın sosyal, kültürel ve siyasi yapılarında önemli değişikliklere neden olmuş ve adada farklı etnik kimlikler arasında belirgin bir ayrışma yaşanmıştır.

1. Erken Cumhuriyet Döneminde Kıbrıs

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte İngilizlerin Kıbrıs emelleri ortaya çıkmış ve İngilizler 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile yapılan antlaşmayı tek taraflı bozarak adayı ilhak etmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti’nin savaşa Almanya’nın yanında girmesini bahane ederek, adanın gelirinden Osmanlı Devletine ödemesi gereken borç tutarını ödemeyeceğini bildirmiştir.¹⁹ Bununla birlikte 3 Mart 1918 tarihinde kabul edilen Brest-Litovsk Antlaşması uyarınca Rusya’nın ilhak ettiği Elviye-i Selase’deki (Kars, Ardahan ve Batum) işgallerin sona ermesi halinde, İngilizlerin de Kıbrıs üzerindeki haklarını Osmanlı Devletine teslim etmesi gerekiyordu.²⁰ Ancak, Osmanlı’nın savaştan büyük kayıplar ile çıkmasını da hesaba katan İngilizlerin, Ada üzerindeki çıkarlarını teslim etme fikrinden uzak olduğu faaliyetlerinden belliydi. Nitekim İngilizler, I. Dünya Savaşı’nın devam ettiği 1917 yılında “Krallık Konseyi Emiri” çıkararak, ada içerisindeki topluma 2 yıl içerisinde İngiliz vatandaşlığını şart koşmuş ve kabul etmeyenleri göçe zorlamıştır. Savaş sonunda Osmanlı Devleti’ne dayatılan Sevr Antlaşması içerisinde de Türklerin ada içerisindeki varlığının son bulacağına dayalı bir madde sunulsa da, adanın akıbeti 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile belirlenmiştir. Buna göre, Türklerin ada içerisindeki hâkimiyeti son bulmuş ve 1925 yılı itibariyle de İngiliz sömürge bölgelerine dâhil edilmiştir.²¹ Lozan Antlaşmasıyla, İngilizlerin 1917 yılında başlattığı zorunlu göç meselesi, 12 aya düşürülerek ada halkının bu süre içerisinde tercih yapmaları zorunlu kılınmıştır. Türk vatandaşlığı yönünde tercih yapanlar 12 ay içerisinde Türkiye’ye göç etmeye zorlanmış ve bu göçler 1940 yılına kadar sürmüştür.²² Bu durum Ada içerisinde Türk nüfusunun azalmasına neden olurken doğal olarak²³ Rumların sayısı artmıştır. Lozan’la birlikte Kıbrıs’ı Kraliyet sömürgesi olarak kabul eden Türkiye, zorla veya kendi isteğiyle göç eden Kıbrıs Türklerine çeşitli kolaylıklar sağlamıştır.²⁴

Kıbrıs, 1878 tarihinde fiilen ve 1923 tarihinde de resmen İngiliz idaresine girerken; Rumlar, 1925-1959 yılları arasında statülerinin değişmesi için çaba harcamıştır. Bu bağlamda 1928 tarihinde Yunanistan; İngiltere, Rusya ve Fransa’ya Enosis ideolojisi

17 Megali İdea hedefi çerçevesinde Ada’nın Yunanistan’a ilhak edilmesini savunan düşüncedir. İlk kez 1791 tarihinde Rigas Ferros adlı bir Rum tarafından gündeme getirilmiştir: 1791-1796 yılları arasında bir harita hazırlanarak 1796’da Viyana’da sergilenmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Rauf Denktaş, *12’ye 5 Kala Kıbrıs (Kıbrıs davası hakkında düşünceler, notlar ve hatıralar)*, Remzi Kitapevi, Ankara, 1966, s. 13-14.

18 İlgen, a.g.t., s. 33-34; Tarkan, a.g.e., s. 74.

19 Büşra Çakmak, *Kıbrıs’ta İngiliz Yönetimi ve Çözüm Planları*, Tarihte Kıbrıs (Cilt 2), Akdeniz Karpaz Üniversitesi Dokuzonbeş Reklam Organizasyon Matbaacılık, İstanbul, 2017, s. 859.

20 Müge Vatansever, “Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(10), 2010, s. 1495

21 Çakmak, a.g.e., s. 860-861.

22 Kudret Özersay, *Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2009, s. 3.

23 Erdem Karaca, “Birinci Dünya Savaşı’nda Kıbrıs: İlhak ve İşgal Sürecinin Neue Freie Presse’de (Viyana) Takdimi”, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, IX(2), 2016, s. 109.

24 BCA, 272.0.0.12.50.104-2; BCA, 30.18.1.1.16.77.6-1.

konusunda bir nota vererek emellerini açıkca uluslararası platformda ortaya koymuştur.²⁵ Bu ideoloji kapsamında Rumlar 1931 yılında İngiliz yönetimine karşı vergi kanunlarını bahane ederek isyan etmiş ve İkinci Dünya Savaşı ile birlikte de Yunanistan'a bağlanmayı talep etmişlerdir. Ancak, bu teklifin reddedilmesiyle savaşın sonunda Yunan Parlamentosunun toplanarak konuyu yeniden uluslararası platformlara götürme kararı almıştır.²⁶ Rumların Ada üzerinde emellerini gerçekleştirmek için 1947 yılında başlattığı plebisit çalışmaları, Türkiye'de pek çok gençlik örgütünün kurulmasına ve Kıbrıs Türklerine destek verilmesine neden olmuştur. Üstelik Ada'da iki büyük miting, Anadolu'da ise "Kıbrıs mitingleri" düzenlenerek Enosis engellenmeye çalışılmıştır.²⁷

2. Demokrat Parti Döneminin İlk Yıllarında Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs'taki Rumlar, Enosis ideolojileri doğrultusunda İngilizlerle mücadele ettikleri gibi Türkiye'nin güneyindeki gerilimden de faydalanmışlardır. Ayrıca Türk basını tarafından da olayların takip edilmesi Ada'ya ilginin boyutunu artırmıştır. 1948 yılında "*Kıbrıs Türkleri*" adında bir kurul, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı'dan "Birlik ve beraberliğin bozulmaması" mesajını alması kuşkusuz Ada için ayrı bir umut olmuştur. Nitekim İnönü, bu söyleminden 15 sene sonra Başbakan unvanı ile Lozan sonrası adaya yönelik ilk girişimi yapmış ve böylece Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin de bir aktör olarak katılımını sağlamıştır.²⁸

Demokrat Parti'nin ilk yıllarında Kıbrıs olayları bir sorun olarak algılanmamış ve iktidar dış politikada sessizliğini korumuştur. Önce yerel bir sorun olarak ortaya çıkan hadiseler sonra Türkler ve Rumların çatışmasından dolayı Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs meselesi haline dönüşmüştür.²⁹ Nitekim 1950 yılından 1954 yılına kadar Türkiye'nin gündeminde bu konu yer almamış ve Kıbrıs meselesini kabul etmemiştir. Türkiye'nin meseleye ilgisizliği, İngiltere'nin Adada hâkimiyetinin bulunması ve Sovyet baskısı karşısında huzursuzluk hissetmesinden ileri gelmekteydi.³⁰ DP'nin iktidara geldiğinde duyurduğu ilk hükümet programında Kıbrıs'a dair bir düzenleme bulunmamakta ve dönemin bakanları Kıbrıs meselesini de kabul etmemektedir. Örneğin dönemin Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Türkiye'de Kıbrıs meslesinin bulunmadığını ve Yunanistan'ın da Kıbrıs ile ilgilenmediğini vurgulamıştır.³¹ Ayrıca Köprülü'nün selefi Necmettin Sadak da Kıbrıs'ta bir sorun olmadığını ve mevcut yönetimin devamından yana olduklarını ifade etmiştir.³²

Görüldüğü üzere Türkiye, 1950'li yılların başlarında Kıbrıs'ta bir sorun olduğunu kabul etmemiş ve Yunanistan'ın Ada üzerindeki isteklerini uluslararası platformda yüksek sesle söyleyene kadar da meseleye dahil olmamıştır. Öte taraftan, Yunanistan'da Aleksandros Papagos'un başbakanlığı döneminde Kıbrıs sorunu ilk kez 16 Ağustos 1954 tarihinde Birleşik Milletlere taşınmış ve uluslararası bir mesele haline dönüşmüştür.³³ Bu tarihten

25 Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1977, s. 14-17.

26 Özersay, a.g.e., s. 4-6.

27 İsmail Sabahattin, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 13-14.

28 Ahmet Gülen, "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (50), 2012, s. 391-392.

29 Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi, Ankara, s. 336-337.

30 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1042.

31 Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 146.

32 Uçarol, a.g.e., s. 1047.

33 Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 112; Uçarol, a.g.e., s. 956.

sonra Rumlar, Ada içerisinde çeşitli terör örgütleri kurarak Kıbrıs Türklerine karşı zulümlere başlamıştır. Bu bağlamda Rumlar, Başpiskopos Makarios'un girişimleriyle Ada'da Pankıbrıs Gençlik Örgütü (PEON); Neolea Ethnikou Kommandos (NEK) ve Enosis Syllogon Ellinor Apophiton Kyprou (ESEAK) gibi çeşitli yapılanmalara gitmiştir.³⁴ Özellikle 1955 yılında kurulan EOKA terör örgütünün zulümlerine karşılık, Türkiye'nin de desteklediği Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuş ve Rum terör örgütünün taşkınlıkları durdurmak için çaba harcanmıştır.³⁵ 1950 yılında Enosis plebisiti, 1955'te EOKA terör örgütü hareketi ve Kıbrıs Türklerine yönelik giderek artan saldırıları, Türkiye'nin ulusal ve yerel yayın yapan gazeteleri tarafından büyük bir üzüntüyle takip edilmiştir. Maraş halkı da, tıpkı Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi, milli bilinç ve sorumluluk duygusuyla konuyu takip etmiş ve Ada'daki olayları kelimelere dökmüştür. Kıbrıs Türklerinin çektikleri acılar, Maraş yerel basınında geniş bir yer kaplamış ve halkın olaylara kayıtsız kalmaması sağlanmıştır.

3. Kıbrıs Meselesinin Maraş Yerel Basınına Yansımaları (1950-1960)

1950'li yıllar itibariyle Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Ada genelinde Enosis tezini sağlam temellere oturtmak ve ilhak planlarını gerçekleştirmek için Rumlar arasında halk oylaması yapmıştır. 15 Ocak 1950 tarihinde Türk toplumunun dışında olarak 18 yaşını dolduran her Rum'un katıldığı plebisit, % 96 ile "Enosis istiyoruz" yazılı sayfanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.³⁶ Bu sonuç Rumların Kıbrıslı Türklere karşı gösterdiği şiddet faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Ekim 1950'de Makarios'un Rum Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposu seçilmesiyle birlikte Enosis ideolojisi örgütsel bir yapıya bürünmüştür. Makarios, Yunanistan'ın desteğini aldığı gibi konu İngiltere, Fransa ve Amerika'nın da gündemine girmiştir.³⁷ Bu tarihlerde ise Türkiye'de henüz yeni iktidara gelen DP'nin Kıbrıs meselesi hakkında sessizliğini koruduğu görülmektedir.³⁸

Maraş basınına göre, DP'nin iktidarda kaldığı 10 yıllık süre zarfında Kıbrıs meselesine dair 3 farklı strateji izlendiği görülmektedir. Üstelik bu dönemde DP'nin seçim zamanlarından önce çıkan haberlere göre sansür yasalarını da çıkardığını görmekteyiz. Örneğin DP'nin ilk iktidar yılları olarak nitelenen 1950-1954 arası dönemde, basına karşı liberal anlayışını terk ederek giderek artan sansür yasalarına başvurmuştur.³⁹ Özgür basın anlayışıyla iktidara gelen DP, 1954 seçimlerinden önce 8 maddelik "Neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek cürümler hakkında" 6334 sayılı Kanunu⁴⁰ çıkararak basın hayatını hapis veya para cezası tehditleriyle kendine bağlamıştır. Buradan hareketle, DP'nin 10 yıllık iktidarı süresince izlediği 3 farklı Kıbrıs siyaseti, Maraş yerel basınında şu başlıklar altında ele alınmıştır:

1- 1950-1955 yılları arasında Lozan'la sağlanan statükonun devamı için Kıbrıs meselesinin, İngilizlerin bir iç meselesi olarak kabul edilmesi,

2- 1955-1957 yılları arasında EOKA terör örgütünün kurulması ve Kıbrıs Türklerini hedef alması,

34 Mehmet Balyemez, "Kıbrıs Türklerinin İlk Siyasal Gençlik Örgütlenmesi: Lefkoşa Millî Gençlik Birliği (İngiliz Belgeleri Işığında)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 38(105), 2022, s. 236.

35 Emruhan Yalçın, "Kıbrıs'ta Türk Mukavemet Teşkilatı ve Rauf Denktaş", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (58), 2016, s. 284.

36 Şahin, a.g.t., s. 43.

37 Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)", *Akademik Bakış*, 6(11), 2012, s. 88-89.

38 Gönlübol vd, a.g.e., s. 336-337.

39 Cengiz Şavkılı ve Ali Akıldız, "Demokrat Parti Dönemi Maraş Basını", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 2019, s. 736.

40 Resmi Gazete, 17 Mart 1954, Sayı, 8660, s. 8653.

3- 1957-1960 yılları arasında İngilizlerin Rumları dizginleyememesi sonucunda politikalarında yumuşama gözlemlenmesi.

Ulusal bir meselenin yerel medyada ele alınmasıyla ilgilenen bu çalışma içerisinde Türkiye'nin 10 yıl boyunca izlediği 3 farklı Kıbrıs siyaseti karşısında, Maraş basını yoluyla meselenin halkın düşünce ve eylemlerine yansımaları incelenecektir. Ayrıca DP'nin izlediği Kıbrıs siyasetinin Maraş basını tarafından nasıl takip edildiği ve kaleme alındığı değerlendirilecektir.

3.1. Kıbrıs Meselesinin BM'ye Taşınmasının Maraş Yerel Basınına Yansımaları

1950'li yıllar itibariyle Yunanistan'ın Kıbrıs'ı ilhak etme konusundaki çabaları hız kazanmış ve Balkan İttifakı Antlaşması'nın onaylanmasının akabinde, 16 Ağustos 1954 tarihinde bu mesele Birleşmiş Milletler'e (BM) sunulmuştur. Yunanistan, Kıbrıs'a yönelik başvurusuyla self-determination hakkının uygulanmasını talep etmiştir ve süreç sonucunda Kıbrıs meselesi, BM Genel Kurulu'nun 24 Eylül 1954 tarihindeki oturumlarında ele alınmıştır. İlk oturumda, Kıbrıs meselesinin gündeme alınıp alınmaması konusu tartışılmış; İngiltere baş delege, Yunanistan Dışişleri Bakanı ve sonrasında Türkiye baş delege Selim Sarper tarafından istişareler yapılmıştır. Sarper, sunumunda Türk-Yunan dostluğuna vurgu yaparak, konunun aslında İngiltere'nin iç meselesi olduğunu ve bu nedenle Genel Kurul'da ele alınmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹ Ağustos 1954 itibariyle Yunanistan'ın BM'ye başvuru yapması akabinde oluşan Kıbrıs sorunu TBMM'de gündeme gelmiştir. Ancak konu ekonomik sorunların baş gösterdiği bu yıllarda yeterince görüşülemediği. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında çıkmaza giren Kıbrıs sorusunda DP meseleye yeterince ilgi göstermemiş ve iç politikaya ağırlık vermiştir.⁴² Maraş basını bu haberleri sayfalarına taşıırken DP iktidarının basına karşı sergilediği sert tutumlardan dolayı farklı davranışlar sergilediği görülmüştür. Zarar görmek istemeyen gazeteciler, iç politikada DP'ye karşı olmak veya demokrat olmamak söylemleriyle parti değiştirenlerin isimlerini sayfalarına taşıırken⁴³ dış politikada da iktidar kararlarını eleştirmemişlerdir. Ancak DP karşıtı olduğu, yaptığı siyasi haberlerden anlaşılan gazeteler ise iktidarı eleştirmekten geri durmamıştır. Maraş basınında, Kıbrıs sorununun ilk kez uluslararası platforma taşınması ve Yunanistan'ın Enosis ideolojisindeki ısrarcı tutumu geniş bir yer kaplamıştır. Rumlar, Ada'nın Yunanistan'a ilhakı üzerine 1948 yılında bir oylama yapmış ve büyük çoğunlukla reddedilmiştir. Bu durum karşısında Kıbrıs Türkleri tarafından bir miting düzenlenmiş ve Türkiye'ye Fazıl Küçük imzalı bir telgraf ulaştırılmıştır. Lefkoşa'da 28 Kasım 1948 tarihinde 15.000 Türk'ün yapmış olduğu Ayasofya Mitingi'nde bir kere daha Kıbrıs Rumlarının Yunanistan'a ilhak ve muhtariyet taleplerinin şiddetle reddedilmesi oy birliği ile kararlaştırılmıştır. Kıbrıs Türkleri ilhak ve muhtariyetin tamamıyla Türklüğün mahvına sebep olacağına ve adanın asayişini bozacağına inanıyorlar. Dr. Küçük tarafından 28 Kasım 1948'de gönderilen bu belgeye göre Kıbrıs Rumlarının Ada'nın Yunanistan'a ilhak ve muhtariyet talepleri Kıbrıs Türklerince reddedilmiştir.⁴⁴ Bu tarihten itibaren Kıbrıs-Türkiye arasında bir Kıbrıs meselesiyle ilgili basın ve yayın ilişkisi başlamıştır. Engizek Gazetesi, Yunanlıların 75 yıldır Kıbrıs Türklerine eziyet ve zulümler ederek göç ettirmeye zorladıklarını ve Türklerin Adada azınlık hâle

41 Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi*, 16(46), 2000, s. 253; Selda Karaköse, *Celal Bayar Dönemi Türk Hükümetlerinin Kıbrıs Politikaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 26-28.

42 Cengiz Şavkılı, "1957 Seçimleri ve XI. Dönem TBMM ve Faaliyetleri", *TBMM, Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, C.1, Bsk. 1., TBMM Matbaası, Ankara, 2020, s. 392.

43 Şavkılı ve Akyıldız, a.g.m., s. 764.

44 BCA, 30.01.0.0.40.241.14.1-3.

gelmesini sağlamaya çalıştıklarını ifade etmiştir.⁴⁵ Gazete haberinde Yunanistan'ın dost görünümü düşman olduğu vurgulanırken, Ada'nın bir Türk yurdu olarak kalması gerektiği de şu sözlerle ifade etmiştir:

- “1- Kıbrıs coğrafya itibariyle küçük Asya'ya bağlıdır.
- 2- Kıbrıs hukuk ve fetih itibariyle Türk'tür.
- 3- Kıbrıs Adası iktisaden Anadolu'ya bağlıdır.
- 4- Kıbrıs, askeri ve stratejik bakımdan Yunanistan'a değil Türkiye'ye bağlıdır.
- 5- Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhaki Birleşmiş Milletler anayasasının ruhuna da aykırıdır.”⁴⁶

Ayrıca gazetede Kıbrıslı Türklere hitap edilerek, 24 Milyon Türk'ün Ada halkının yanlarında olduklarını ve Ada'nın Türk yurdu haline geleceği konusundaki destekler vurgulanmıştır. Yine dönemin hükümetine de Ada konusunda çekingen davranmayı bırakması gerektiği mesajı “*Kıbrıs, Türk'tür ve Türk kalacaktır*” ifadesi ile verilmeye çalışılmıştır.⁴⁷ Kıbrıs Türkleri BM'nin 24 Eylül 1954 tarihindeki ilk oturumu ile 17 Aralık 1954 tarihli ikinci oturumu arasında Yunanlıların Adayı ilhak etme girişimlerine karşı mitingler ve kamuoyu oluşturabilmek için geziler düzenlenmiştir. Örneğin tarihi Lefkoşa Camii'nde büyük bir miting düzenlenerek, Kıbrıs'ın bölünmez bir Türk yurdu olduğu vurgulanmış ve Rumlara verilemeyeceği belirtilmiştir. Mitingde söz alan liderler, İngilizlere güven olmadığını ifade etmişler ve İngilizlerin Rumlara muhtariyet teklifinde bulduklarını dile getirmişlerdir.⁴⁸ Engizek gazetesinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a ait olmadığı gibi halkını da Rumların oluşturmadığı, Yunanistan ile ne askeri ne iktisadi ne kültürel hiçbir alakası olmayan bir yer olduğu vurgulanmıştır.⁴⁹

Atina'da Kıbrıs Başpiskoposu Makarios'un desteklediği bir miting düzenlenmişti. Bu mitingde Yunan hükümetinin Ada üzerindeki emelleri açığa vurulmuş, bu durum Türkiye'de büyük bir teessür uyandırmıştır. Halk Postası, miting üzerine bir haber yaparak DP iktidarına Kıbrıs meselesiyle ilgili eleştiri yapan ilk gazete olmuştur. Gazete'nin 3 Mart 1954 tarihli “*Kıbrıs ve Biz...*” başlıklı haberinde şu ifadeler yer verilmiştir:

“Kıbrıs'ta Türk bayrağını müftülük binasına Yunanlılar çektirmemişler. Türk basını bunu dillerine doladı. Bence ortada şaşılacak bir şey yok. Zira daha geçenlerde Atenegoras cenabları (!) biz Müslüman Türkleri Hıristiyanlığa davet etmedi mi? Bizim DP iktidarı bu yobaz hakkında tahkikat bile yapmaya lüzum görmedi. Kıbrıs'ta bir avuç Türk bayrağını müftülük binasına çektirilmesi hususunda acaba ne yapacak, çektirmeğe muvaffak olursa şayet yolunu bizimkilere de öğretsinler de Atenegoras cenablarının (!) hiç olmazsa kulağını çekebilsek...”⁵⁰

Kıbrıs Müftüsü Mehmet Dora önderliğinde bir heyetin 7 Aralık 1954 tarihinde Amerika'ya gideceğini belirten Halk Postası, Kıbrıs ve Kıbrıslı Türklerin geleceği için girişimlerin başladığını da ifade etmiştir.⁵¹ Kahraman Yurt gazetesi, heyetin Amerika

45 Engizek Gazetesi, 27 Temmuz 1954, Sayı 1545, s. 1.

46 Engizek Gazetesi, 28 Temmuz 1954, Sayı 1546, s. 1.

47 Engizek Gazetesi, 28-29 Temmuz 1954, Sayı 1546-1547, s.1.

48 Engizek Gazetesi, 4 Ağustos 1954, Sayı 1552, s.1.

49 Engizek Gazetesi, 2 Eylül 1954, Sayı 1573, s.1.

50 Halk Postası, 3 Mart 1954, Sayı, 17, s. 3.

51 Halk Postası, 7 Aralık 1954, Sayı 244, s. 1.

dönüşünde dönemin Başbakanı Adnan Menderes ile görüştüğünü⁵² aktarırken, Engizek olayları BM kapsamında değerlendirmiştir. Gazetede, tarih ve coğrafya bakımından Anadolu'ya bağlı olan Ada'nın Yunanlılar tarafından ilhak edilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir. BM kararının da sayfaya taşındığı "Kıbrıs meselesi müzakere edilmeyecek..." başlıklı haberde, şu sözler yer almıştır:

"Büyük gürültülerle ve propagandalarla tarih, coğrafya bakımından olduğu kadar kültür ve iktisadi bağlarla da Anadolu'ya bağlı ve eskiden anayurdun bir parçası olan Türk Kıbrıs'ı, Yunanistan'a ilhak etmek üzere BM'ye Yunanlılar tarafından götürülen Kıbrıs'ın müzakere için gündeme alındığı malumdur. Evvelki gün yapılan ikinci toplantıda BM Siyasi Komisyonu bir daha müzakere etmemeye karar vermiştir..."⁵³

BM'de görüşmeler sürerken Türkiye, Kıbrıs sorununun İngiltere'nin bir iç meselesi olduğunu; Yunanistan ile çözmesi gerektiğini ifade etmiş ve BM'de yapılan Ada için self-determination oylamasında ise çekimser oy kullanmıştır. NATO'ya yeni girmiş olan Türkiye'nin meseleye bu mesafeden bakması, Yunanistan ve İngiltere tarafları ile arasını bozmak istememesinden ileri gelmektedir. Nitekim Menderes oylama sonucunda meselenin tamamen kapandığını ve Yunanistan ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi için gayret gösterilmesi gerektiğini açıklamıştır.⁵⁴ Kıbrıs meselesinin Yunanistan tarafından BM'ye götürülmesi, Maraş basınında geniş yer bulmuş ve yerel basın konuyu bu dönemde hükümetin politikası çerçevesinde İngiliz iç meselesi olarak algılasa da, Kıbrıs Türk'tür tezini takip etmiştir. Kahraman Yurt gazetesinde, Türkiye'ye 60 mil mesafede, Yunanistan'a ise 1000 mil mesafeden fazla uzaklıkta olan Ada'nın Türk olduğu ifade edilmiştir. Gazete, "Eğer bir ilhak söz konusu ise Türkiye lehine olmalıdır..." vurgusu yapmıştır.⁵⁵ Demokrasiye Hizmet gazetesinde ise BM'den Yunanlılar lehine karar çıkması için Kıbrıslı Türklerin ve Türk işçilerin üzerinde bir baskı kurulduğu ifade edilmiştir. Kıbrıslı Türklerin bol miktarda Atatürk resmi ve Türk bayrağı istediğini vurgulayan gazete, Adada Türk İşçi Federasyonu kurulduğunu da sözlerine eklemiştir.⁵⁶

Demokrasiye Hizmet gazetesinin 20 Temmuz 1955 tarihli sayısında, Kıbrıs Türktür Cemiyeti Genel Başkanı Hikmet Bil'in, Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler'e yaptığı başvuru hakkında düşünceleri geniş yer kaplamıştır. Bil, Türkiye baş delegesi ve Büyükelçi Selim Sarper'in oturumda Kıbrıslı Türklerin hakkını savunduğunu ve Avrupa karşısında millî bir duruş sergilediğini ifade etmiştir. Ancak Sarper'in daha önce aktardığımız Türk-Yunan dostluğuna vurgu yapması ve meselenin İngiltere'nin iç meselesi olduğunu ifade etmesinden duyduğu rahatsızlığı da dile getirmiştir.⁵⁷ Öte taraftan, Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin hak ve söz sahibi olduğunu dile getirerek Ada'nın hayati öneme sahip olduğunu da vurgulamıştır. Ayrıca hukuki ve stratejik konular göz önüne alındığında Türkiye'nin güvenliği ve Ada'nın tarihi yapısı bakımından self-determination konusunun kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁸ Yunanistan Başbakanı Papagos imzalı Kıbrıs'a self-determination hakkının verilmesi talebi, BM Siyasi Komisyonu tarafından 8 çekimser oya 50 olumlu oy ile reddedilmiştir. Menderes, kararın alınmasıyla birlikte Kıbrıs sorununun bittiğini ifade etse de Yunanistan Dışişleri Bakanı Stefanapulos girişimlerin devam edeceğini açıklamıştır.⁵⁹

52 Kahraman Yurt, 16 Aralık 1954, Sayı 1431, s. 1.

53 Engizek, 17 Aralık 1954, Sayı 1605, s. 1.

54 Kamuran Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s.386.

55 Kahraman Yurt, 18 Aralık 1954, Sayı 1433, s. 1.

56 Demokrasiye Hizmet, 26 Aralık 1954, Sayı 1080, s. 1.

57 Demokrasiye Hizmet, 20 Temmuz 1955, Sayı 1255, s.1.

58 Demokrasiye Hizmet, 28 Mart 1956, Sayı 1468, s. 1.

59 Aydın Olgun, *Kıbrıs Gerçeği 1931-1990*, Demircioğlu Matbaacılık, Ankara 1991, s. 10-11.

3.2. EOKA Faaliyetleri ve 6/7 Eylül Olaylarının Maraş Yerel Basınına Yansımaları

BM kararlarına bir tepki olarak Yunanistan'ın desteği ile 1955 yılında kurulan EOKA, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı amacıyla Helen ve Enosis ideolojisi sağlamayı kendisine amaç edinmiştir. "Helen Adası" olarak gördükleri Kıbrıs'ı barışçıl yollarla ele geçiremeyince Albay Georgios Grivas tarafından "Türk Milletinin küçük bir parçası olup Helenizmin korkunç düşmanı olan Türk toplumunu ada'dan kovuncaya kadar EOKA kahramanlarının görevleri asla bitmeyecektir..." sözleriyle tehdit teşkilatları hızlandırılmıştır. Bu teşkilatlar içerisinde EOKA yani "Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü" olarak adlandırılan örgütün siyasi lideri Kıbrıs Başpiskoposu Makarios, askeri lideri ise aşırı sağcı olarak bilinen Georgios Grivas'tır.⁶⁰ Türkiye'de yayın yapan ulusal gazetelerle birlikte yerel gazetelere bakıldığında, EOKA'nın kuruluşuyla birlikte terör faaliyetlerinin de arttığı görülür. Buradan hareketle, Van ve Muş'ta yayın yapan gazetelerde de Makarios'un meseleyi BM'ye götürmesinden sonra artan terör olayları geniş bir yer kaplamıştır. Örneğin, Vansesi Gazetesi'nde Ada'da etnik çoğunluğunu Rumların oluşturması ve Kıbrıslı Türklerin göçe zorlanması için çaba harcadığı; iki toplum arasında bütünleşme yerine ayrıştırma için terör faaliyetlerinde bulunduğu yer almıştır.⁶¹ Muş Altınova Gazetesi'nde ise Türkiye'nin BM konferanslarına davet edilmesi ve konferanstan Rumların aleyhinde karar çıkmamasından dolayı Ada içerisinde Türklere yönelik saldırılar ve zulümlerin arttığı ifade edilmiştir.⁶² Nitekim, EOKA ile birlikte Kıbrıs Türklerine yönelik artan saldırılar ve olaylar, Türkiye'nin de davet edildiği bir konferans düzenlenmesine neden olmuştur. Bu durum karşısında Dönemin Başbakanı Adnan Menderes, 29 Temmuz 1955 tarihinde Dışişleri Bakanlığı görevine vekâleten Fatin Rüştü Zorlu'yu getirmiştir.⁶³ Zorlu, Kıbrıs meselesinde daha etkin bir siyaset izlemiş ve milletlerarası platformlarda Kıbrıslı Türklerin haklarını savunmuştur.

Maraş basınında ise 1955 yılı itibarıyla artan suç ve terör olaylarına dikkat çekilmiş; İngiliz-Rum mücadelesinin sürdüğü ve Kıbrıslı Türklerin saldırılara maruz kaldığı ifade edilmiştir. Kıbrıs'ın çeşitli yerlerinde araştırma yapıldığı ve terör örgütüne üye olarak silah veya cephaneye taşıyanların hapisanelere taşındığı da belirtilmiştir. Ayrıca Lefkoşa ve Magusa bölgelerinde terör olaylarının diğer bölgelere kıyasla daha yoğun olduğu vurgulanmıştır. Haberde Lefkoşa'da hapisanelerin dolmak üzere olduğu,⁶⁴ Magusa tarafında ise kulüplerde büyük miktarda silah ve cephaneye bulunduğu dile getirilmiştir.⁶⁵ Artan şiddet olaylarına karşılık olarak Türkiye'ye gelen Kıbrıs heyeti, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile görüşmüş ve uluslararası platformlarda haklarının savunulması gerektiği konusunda bir toplantı yapılmıştır.⁶⁶ Bununla birlikte karakol da basan EOKA terör örgütü eylemlerinde polis, asker ve sivil ayrımı da yapmamaktadır. Lefkoşa taraflarında karakol basan 30 kişilik EOKA üyesi, 8 Türk polisini katletmiş ve karakolu ateşe vermiştir.⁶⁷ Bu hadiselerin gerçekleşmesi üzerine Engizek gazetesinde, Kıbrıs özelinde yayın yapan bir gazetenin iddiası gündeme taşınmıştır. Lefkoşa Hürsöz Gazetesi'nde Türkiye'nin Kıbrıs'a polis görevi görmesi için asker göndermeye hazırlandığı ve durumu İngiliz hükümetine bildirdiği belirtilmiştir. Konuyu NATO'ya da götürmeye hazırlanan Türkiye'nin, Mersin limanında hazır askeri birlik bulundurduğu

60 Halil Fikret Alasya, "Kıbrıs'ta Kayıplar Meselesi", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 309, Yıl, XXVII, Ocak 1989, s. 1-2

61 Mehmet Özalper, "Kıbrıs Meselesinin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960): Vansesi Gazetesi Örneği", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021, s. 333-334.

62 Fadime Tosik Dinç, "Türk'ün Milli Davası "Kıbrıs Meselesi'nin 1955-1967 Yılları Arasında Muş Basınındaki Yansımaları", *BELGİ*, (24), 2022, s. 244-245.

63 Resmi Gazete, 6 Ağustos 1955, Sayı: 9071, s. 12477.

64 Demokrasiye Hizmet, 21 Ağustos 1955, Sayı 1280, s. 1.

65 Demokrasiye Hizmet, 1 Ocak 1956, Sayı 1394, s.1.

66 Engizek Gazetesi, 27 Ağustos 1955, Sayı 1883, s. 1.

67 Engizek Gazetesi, 5 Eylül 1955, Sayı 1890, s. 1.

ifade edilmiştir.⁶⁸ Bu sırada Kıbrıs Başpiskoposu Makarios'un Yunan Hariciye Vekaleti ile gizli görüşmeler gerçekleştirdiği ve plebisit yapılması için İngilizlerle pazarlık yapıldığı belirtilmişti. Rum gazetelerinde Ada'nın Yunanistan'a dahil edilmesi için her türlü yolun izlenmesi gerektiği ve Rumların karamsarlığa kapılmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁹ Bu süreçte Türkiye NATO'nun gibi uluslararası platformda meseleyi çözümlmek için çare ararken Yunanistan'ın şiddet yolu ile amacına ulaşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. NATO, Türkiye'nin bu girişimlerinden ve Rumların artan şiddet eğilimlerinden olsa gerek, 18 Ocak 1956 tarihi itibarıyla İngiliz askerlerine ek olarak Adaya asker gönderdiği ifade edilmiştir.⁷⁰

Ayrıca Demokrasiye Hizmet gazetesinin 3 Mart 1956 tarihli haberinden anlaşıldığı üzere bu terör örgütünün faaliyetlerinin Kıbrıslı Türkler ile sınır olmadığı ve İngilizlere yönelik olarak da saldırılar düzenlendiği anlaşılmaktadır. Lefkoşa taraflarında ilerleyen İngiliz askeri birliklerine ağır makineli tüfeklerle saldıran EOKA terör örgütü, Ada'yı Yunanistan'a dahil edebilmek için her yola başvurmuştur.⁷¹ Maraş'ın Sesi gazetesi, bu olaylar üzerine "Kıbrıs için Başvekil dedi ki..." başlığıyla bir haber yayınlayarak, Yunanlıların Lozan Antlaşmasını ihlal ettiğini ve Türkiye'nin bu konuda haklı olduğunu ifade etmiştir. Bu davada Kıbrıslı Türklerin ve Türkiye'nin azimli ve kararlı olduğunu ifade eden gazete, artan terör olayları karşısında sessiz kalınmayacağını vurgulamıştır.⁷² Kıbrıslı Türklerin de artan Rum şiddetine tahammülü kalmamış ve mahalleler arası silahlı çatışmalar başlamıştır. İki Türk polislinin öldürülmesi sonucunda galeyana gelen Kıbrıslı Türkler, Lefkoşa'da Rum mağaza ve dükkanları tahrip ederek EOKA örgütü üyeleriyle mücadele etmiştir.⁷³ Mahalle arasında çatışmaların artmasından dolayı olacak ki İngiliz askerleri 20 köy ve mahalleyi ablukaya alarak devriye atmaya başlamıştır.⁷⁴ İngilizlerin bu girişimleri sonuç vermiş ve 30 EOKA üyesi olduğu bilinen 30 terör örgütü üyesi yakalanmıştır.⁷⁵

EOKA'nın zararlı faaliyetlerini engellemek ve Kıbrıs meselesini Türkler lehine çözümlmek için çeşitli örgütlenmeler yapılmıştır. Türkiye'den büyük destek olarak Kıbrıslı Türklerin haklarını organize bir şekilde savunan bu yapılar gerek basın ve yayın faaliyetleri gerekse de siyasi partiler yoluyla büyük çaba harcamıştır.⁷⁶ Bu bağlamda Halk Postası gazetesinde "Kıbrıs Türktür Partisi" kurucusu Dr. Fazıl Küçük'ün açıklamaları geniş yer kaplamıştır. Türk Cemaati Genel Başkanı Rauf Denktaş ile birlikte faaliyetlerde bulunan Küçük, yardımların artırılması talebinde bulunmuştur.⁷⁷ Ayrıca Küçük'ün faaliyetleri Van ve Muş yerel gazetelerinde de geniş bir yer kaplamıştır. Vansesi Gazetesinde Küçük'ün bir demecine yer verilmiş ve EOKA'nın Enosis ideoloji kapsamında hareket ederek İngilizlerden destek aldığı ifade edilmiştir.⁷⁸ Muş'ta yayın yapan Şark Telgraf ise Küçük'ün, NATO birliklerinin Adaya gelmesi meselesini ve karma birliklerin kurulması gerektiğini ifade ederken Makarios'un bu durumu kabul etmediğini dile getirmiştir.⁷⁹ İngiliz hükümeti ise bir broşür yayınlayarak Kıbrıs'ı terk etmeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁰

68 Engizek Gazetesi, 15 Kasım 1955, Sayı 1952, s. 1.

69 Engizek Gazetesi, 28 Aralık 1955, Sayı. 1989, s. 1.

70 Engizek Gazetesi, 18 Ocak 1956, Sayı 2003, s. 1.

71 Demokrasiye Hizmet, 3 Mart 1956, Sayı 1394, s. 1.

72 Maraş'ın Sesi, 7 Temmuz 1956, Sayı 37, s. 1.

73 Engizek Gazetesi, 25 Mayıs 1956, Sayı 2115, s. 1.

74 Engizek Gazetesi, 13 Ekim 1956, Sayı 2337, s. 1.

75 Engizek Gazetesi, 11 Kasım 1956, Sayı 2335, s. 1.

76 Dilek Yiğit Yüksel, "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(98), 2018, s. 314-314.

77 Halk Postası, Ocak 1963, Sayı 2692, s. 1.

78 Özalper, a.g.m., s. 337.

79 Dinç, a.g.m., s.252.

80 Engizek Gazetesi, 12 Temmuz 1956, Sayı 1259, s. 1.

Cumhuriyet tarihinin en önemli olaylarından birisi olan “6/7 Eylül Olayları”, Atatürk’ün evinin bulunduğu bahçede bomba patladı⁸¹ haberleriyle kitle hareketinin kıvılcımı neticesinde başlamıştır. İstanbulda halk, “Kıbrıs Türktür ve Türk kalacaktır” sloganlarıyla birlikte büyük gruplar halinde Rumlara ait dükkan ve evleri yağmalamıştır.⁸² TBMM’de de 10. yasama dönemi içerisinde en önemli konu başlığı olarak 6/7 Eylül olayları öne çıkmıştır. 12 Eylül 1955 günü toplanan Meclis, ortak bir kararla İstanbul ve İzmir’de 6 aylık sıkıyönetim kararı almıştır. İktidar-muhalefet arasında tartışmaların yaşandığı bu oturumda, muhalefet ve bazı DP’li milletvekilleri tarafından Meclis tahkikatı açılması için teklif yapılmış ancak kabul edilmemiştir. DP’nin Meclis’te çoğunlukta bulunmasından dolayı parlamentoda somut adımlar atılamasa da süreç, dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik’in istifası ile sonuçlanmıştır.⁸³

Maraş basınında bu olayları en detaylı anlatan gazete Engizek; en az değinen ise Demokrasiye Hizmet gazetesidir. Demokrasiye Hizmet gazetesi, “TBMM Meclisi toplantıya çağırdı...” başlığıyla Kıbrıs meselesinin olağanüstü hal ilan edilmesiyle ilgili dönemin Cumhurbaşkanı’nın TBMM toplantı çağrısını sayfasına taşımıştır.⁸⁴ Bu haber dışında, Demokrasiye Hizmet gazetesinde olaylarla ilgili başka bir habere rastlanmadığı gibi gazete iktidar tarafının sessizliğini de takip etmiştir. Engizek gazetesinde 6/7 Eylül Olayları detaylı bir şekilde anlatılırken olayların başlangıcından İstanbul, Ankara ve İzmir’deki yankılarına kadar olan gelişmeler okuyucu ile paylaşılmıştır.⁸⁵ İstanbul’da halkı galeyana getirerek Rumlara yönelik yapılan şiddet ve yağma faaliyetlerinden sorumlu 2057 kişinin yakalandığı ve Selimiye Kışlası’nda tutulduğu ifade edilmiştir.⁸⁶ Konu hakkında soruşturma detaylarını dönemin Sıkı Yönetim İdaresi tarafından kurulan Divan-ı Harp Mahkemeleri kararları ile sayfalarına taşıyan gazete,⁸⁷ 6/7 Eylül olaylarının yankılarını da okuyucuyla paylaşmaktan geri durmamıştır. TBMM’de 12 Eylül 1955 tarihinde yapılan seksenikinci birleşimde, iktidar ve muhalefet arasında 6/7 Eylül olaylarını kimin başlattığı ve iktidarın nasıl davranması gerektiği konuları üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Söz alan İnönü konuşmasında hükümetin sert önlemler alması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁸ Kırşehir Milletvekili Osman Alişiroğlu ise olayların planlı ve programlı gelişmesinden dolayı hükümeti suçlamıştır. Olayların daha önceden fark edilmesi ve önlem alınması gerektiğini savunmuştur.⁸⁹ Köprülü ise konuşmasında olayları çıkaranların komünist unsurlar olduğunu ve Türk-Yunan ilişkilerini bozmaya çalıştıklarını ifade etmiştir.⁹⁰

Maraş basınında, 6/7 Eylül olayları üzerine Engizek gazetesinden sonra en detaylı haber yapan gazetelerden biri de Kahraman Yurt’tur. Kahraman Yurt, olayların başlamasına Atatürk’ün doğduğu ev ile Selanik Konsolosluk’unda bombaların patlatılmasının neden olduğunu öne sürmüştür.⁹¹ Kahraman Yurt’ta olaylarla ilgili “Türk’ün asaleti” başlığı altında imzasız bir makale yayımlanmış ve Yunanistan ile dostluğun bozulmasından Rumların tahrikleri ve Kıbrıs Rum Kilisesi Papazı Makarios’un etkisinden bahsedilmiştir. Yazının devamında, 6/7 Eylül olaylarında saldırganların kabul edilemeyeceği, ancak Türklerin Atatürk’e

81 Gürcan Gürhan, *6 Eylül 1955 Olayları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 74.

82 Mehmet Ali Demirel, *6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası*, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1955, s. 7879.

83 Nebi Miş, “Parlamentar Demokrasinin 1954-1957 Arası Dönemi”, *TBMM, Yüzyüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, C.1, Bsk. 1., TBMM Matbaası, Ankara, 2020, s. 382.

84 Demokrasiye Hizmet, 8 Eylül 1955, Sayı 1297, s. 1.

85 Engizek, 7 Eylül 1955, Sayı 1802, s. 1.

86 Engizek, 8 Eylül 1955, Sayı 1803, s. 1.

87 Engizek, 9 Eylül 1955, Sayı 1804, s. 1.

88 TBMM Zabıt Ceridesi, 10. Dönem, C. 7, TBMM Matbaası, Ankara, 1955, s. 669.

89 TBMM Zabıt Ceridesi, 10. Dönem, C. 7, s. 674-675.

90 TBMM Zabıt Ceridesi, 10. Dönem, C. 7, s. 684-686.

91 Kahraman Yurt, 7 Eylül 1955, Sayı 1652, s. 1.

olan saygısından kaynaklanarak galeyana geldikleri vurgulanmıştır. Rum-Türk arasındaki dostluğun devam etmesi temennisinde bulunan yazıda, acı olayların unutulmaması gerektiği de ifade edilmiştir.⁹² Halk Postası, 6/7 Eylül olaylarıyla ilgili hükümet tebliğlerini gazetede yer verirken diğer taraftan bu olay üzerinden DP aleyhinde siyasi haberlerden de geri durmamıştır. Örneğin, bir yandan Atatürk'ün evine ve konsolosluğa yapılan saldırının fırsatçıları galeyana getirdiği, olayları başlatanların cezalandırılacağı ve hükümetin desteklenmesi gerektiği haberleri sayfalara taşınırken diğer taraftan DP'den istifalara geniş yer verilmiştir. "Sürmene'de üç genel meclis üyesi istifa etti..." başlığıyla duyurulan DP istifaları, iktidar partisinde çözülme devam ediyor yorumlarıyla toptan istifalara ayrı bir eleştirel haber bölümü açılmıştır.⁹³ 6/7 Eylül olaylarıyla birlikte Maraş basınında yazılanlardan anladığımız kadarıyla Ada'daki EOKA faaliyetlerinin arttığı görülmüştür. Bu terör örgütünün zararlı faaliyetleri neticesinde Rum-İngiliz ilişkilerinde de gerginlik olmuş ve Başpiskopos Makarios'un tutuklanmasına kadar gidecek bir süreci başlatmıştır. İngiliz yetkililerin muhtariyet gibi çeşitli tekliflerini reddeden Makarios, şiddet olaylarının artmasından ve EOKA ile ilişkisinin bilinmesinden dolayı tutuklanmıştır.⁹⁴ Maraiou's'un tutuklanması Maraş yerel basınında sevinçle karşılanırken; Yunanistan basınında da bu durum eleştirilmiştir.⁹⁵ Makarios'un tutuklanmasının ardından Yunanistan, İngiltere'deki elçisini geri çağırarak ikili ilişkileri askıya almıştır. Dönemin Yunanistan'daki İngiliz Başkonsolosluk Binası da yakılmak istenmiş ve çıkan olaylarda 37 kişi ağır yaralanmıştır.⁹⁶

Maraş basınında, 6/7 Eylül olaylarının başlangıcını Kahraman Yurt, Engizek ve Halk Postası Atatürk'ün ve Selanik Konsoloslğunun bombalanması olarak görse de Maraş'ın Sesi gazetesi farklı bir bakış açısıyla konuya yaklaşmıştır. Gazeteye göre, Kıbrıs sorunu ve Rumların faaliyetlerinin yanı sıra İstanbul'daki işsizlik ve yoksulluk, 6/7 Eylül olaylarını meydana getirmiştir. Olaylarda, ekonominin giderek kötüye gitmesinin de etkisinin olduğunu savunan gazete, dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in görüşlerini sayfasına taşımıştır. Menderes ekonomik sorunları, havaların kurak gitmesine ve Amerikan iktisadi yardımının alınamamasına bağlamıştır. Ayrıca Mendres, 6/7 Eylül olaylarının istismar edilmesinde muhalefet partilerinin ve basının halkı olumsuz yönde etkilemelerinin de rolü olduğunu vurgulamıştır.⁹⁷ Bu olaylardan sonra, 1955 yılının sonralarına doğru, İngiltere Kıbrıs'a özerklik verileceğini duyurmasıyla birlikte, Türkiye'nin bu tarihten sonra Kıbrıs siyasetinde değişiklik yaptığı görülmüştür. Taksim tezine sıcak bakan Menderes hükümetine muhalefet lideri İsmet İnönü de destek vermiş. Türk kamuoyunda 1956 yılı itibarıyla taksim tezi yayılmış ve "Ya taksim ya ölüm" sloganları mitinglerde ve gazetelerde sıkça vurgulanmıştır.⁹⁸ Ancak Maraş basınında taksim tezi veya bu sloganın benimsenmesi 1958'li yıllarda görülmektedir.⁹⁹

3.3. MacMillan Planından Anayasa Çalışmalarına Giden Sürecin Maraş Yerel Basınına Yansımaları

Ada üzerindeki şiddet faaliyetlerinin artmasından dolayı TBMM'de 16 Haziran 1958 tarihli oturumunda Kıbrıs meselesine ilişkin taksim yeniden dile getirilmiştir. Oturumda,

92 Kahraman Yurt, 8 Eylül 1955, Sayı 1653, s. 1.

93 Halk Postası, 12 Eylül 1955, Sayı 479, s. 1.

94 Vergi Bedevi, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi*, Kıbrıs Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Lefkoşa, 1965, s. 185.

95 Demokrasiye Hizmet, 10 Mart 1956 Sayı 1453, s. 1.

96 Demokrasiye Hizmet, 11 Mart 1956, Sayı 1454, s. 1.

97 Maraş'ın Sesi, 2 Mart 1957, Sayı 264, s. 1.

98 Melek Fırat, "Yunanistan'la ilişkiler," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular*, Belgeler ve Yorumlar 1980-2001, I. Cilt, (Ed.) Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 604-605.

99 Demokrasiye Hizmet, 18 Haziran 1958, Sayı 2403, s. 1.

Bursa Mebusu Halûk Şaman ve iki arkadaşının Kıbrıs'ta taksim ile ilgili verdikleri takdir uzun tartışmalara neden olmuştur. Ada'daki Türklerin türlü eziyet ve kötü muamelelerle karşı karşıya kaldıkları için meselenin bir an önce çözüme kavuşturulması gerektiği konusunda fikir birliğine varılmıştır.¹⁰⁰ Diğer taraftan İngiltere, artan şiddet olaylarını engellemek ve meseleyi çözüme kavuşturmak için 19 Haziran 1958 tarihinde dönemin İngiltere Başbakanı MacMillan tarafından kendi adıyla duyurduğu bir planı açıklamıştır. Kıbrıs'ta terör olaylarının durdurulması için Türk ve Yunan taraflarına iletilen bu teklif, Yunanistan tarafından ivedilikle reddedilmiştir. Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu teklifin reddedilmesi üzerine 20 Haziran 1958 tarihinde üçlü bir konferans ile konunun görüşülmesi konusunda ısrarcı olmuştur.¹⁰¹ Maraş yerel basınında ise Peyami Safa'nın "*Kıbrıs Türktür Ne Demek?*" makalesi gazetelerin sayfalarında yer bulmuş; bu makaleye de atıfta bulunularak Ada'nın bütününe Türk denildiğini ve herhangi bir yerin parçası olmadığı haberlerine yer verilmiştir. Ayrıca meselenin Türkler ile İngilizler arasında olduğu, Yunanistan'ın konuyla ne tarihi ne de kültürel anlamda bağının olmadığı yerel gazetelerde ifade edilmiştir.¹⁰² Kahraman Yurt gazetesinde İngiltere'nin Ada planı, kamuoyuna "*Kıbrıs; Türk, Yunan temsilcileriyle birlikte Kıbrıs Valisi başkanlığında 7 sene idare edilecekmiş...!*" ifadesi ile duyurulmuştur.¹⁰³ Bu tarihten sonra yerel basında İngiltere'nin planı eleştirilmiş ve plana yönelik olarak mitinglerin düzenlendiği görülmüştür. Örneğin 21 Haziran tarihinde Maraş'ın Kıbrıs Meydanı'nda düzenlenen mitingde "*Ya taksim, ya ölüm*" sloganları atılarak, millî yemin edildiği gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. İngiliz basınında ise taksime yönelik bir kararın daha önceden alındığı belirtilmişse de,¹⁰⁴ henüz BM'de somut bir adım atılmamıştır. Kahraman Yurt gazetesi, bu mitingden benzerinin aynı tarihte Bursa, Konya ve İskenderun'da da yapıldığını ve Türkiye'nin Ada'dan vazgeçmeyeceğini vurgulamıştır.¹⁰⁵ Demokrasiye Hizmet gazetesinde ise ilk defa taksim kabul edildiği ve meselenin başka şekilde çözümlenemeyeceğine dair bir haber yapılmıştır. Engizek, Demokrasiye Hizmet gazetesinden bir gün önce 17 Haziran'da, "*Tarihi kahramanlıklarla süsleyen bu milletin çocukları olarak Cuma günü Maraş mitingine bekliyoruz...*" çağrısı yaparken, diğer taraftan Kıbrıs Türklerindir demiştir.¹⁰⁶ Oysa Demokrasiye Hizmet 18 Haziran'da bu çağrıya rağmen "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kıbrıs meselesi bahis konusu olmuş ve müzakereler cereyan etmiştir. Neticede Türkiye Kıbrıs meselesinin taksiminden başka bir şekilde halledilemeyeceğini karar altına almış ve bu kararı bütün dünya parlamentolarına bildirmiştir...*" sözleri ile halkla paylaşmıştır.¹⁰⁷ Aynı tarihte Maraş basınındaki diğer gazeteler tarandığında, taksim kabul edildiğine dair bir habere rastlanmamıştır. Halk Postasında ise aynı tarihlerde Mac Millan planının kabul edilemeyeceği yer almıştır. Gazetede Yunan Başvekili Karamanlis'in Mac Millan'a gönderdiği mesaja değinilmiş ve Karamanlis'in Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin taraf olmadığını söylediği ifade edilmiştir.¹⁰⁸

Diğer taraftan Türk hükümeti, Yunanistan'ın On İki Ada'daki askeri birliklerini genişletmesi üzerine İstanbul'da toplantı yaparak Yunanistan'a bir nota vermiştir. Toplantı sonrasında Zorlu, Türk tezinin haklılığını vurgulayarak Yunanistan'ın geçmişten ders alması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹ Ayrıca toplantı sonrasında İstanbul'a gelen İngiliz büyükelçisi

100 Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C. 1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 156, Ankara, 2013, s. 316.

101 Ahmet Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs*, Ekin Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 151-155.

102 Kahraman Yurt, 3 Nisan 1956, Sayı 2439, s.1.

103 Kahraman Yurt, 20 Haziran 1958, Sayı 2504, s.1.

104 BCA, 30.01.0.0.37.226.8.

105 Kahraman Yurt, 23 Haziran 1958, Sayı 2506, s.1.

106 Engizek, 17 Haziran 1958, Sayı 2376, s. 1.

107 Demokrasiye Hizmet, 18 Haziran 1958, Sayı 2403, s. 1.

108 Halk Postası, 26 Haziran 1958, Sayı 1328, s. 1.

109 Kahraman Yurt, 4 Temmuz 1958, Sayı 2513, s. 1.

ile görüşen Türk hükümeti, Kıbrıs üzerine yürütülen çalışmalar hakkında bilgi alışverişinde bulunmuştur.¹¹⁰ Rumlar, istediklerini alamadıkları için giderek şiddetin dozunu artırarak Kıbrıslı Türkleri göç ettirmek için zulümlerine devam etmiştir. Bu bağlamda EOKA terör örgütü, Kıbrıs'ta önüne gelen her Türk'ün katledilmesi için bir emir yayınlamıştır. Kıbrıs Türk Kurumları Başkanı Rauf Denктаş'ın konu hakkında Kıbrıslı Türkleri göçe zorlamak ve uluslararası platformda istenilen kararların çıkması için her geçen gün şiddetin artarak devam ettirdikleri ifadeleri sayfalara taşınmıştır. Denктаş'ın gazeteye verdiği demece göre Lefkoşa'da Türk evleri ateşe verilmiş, iki Türk ölünceye kadar işkence edilerek dövülmüş ve otomobilleri ağır hasara uğratılmıştır. Denктаş'ın ifadelerinden anlaşıldığı üzere Rum mahallelerinin önünden geçen Türkler taşlanırken, Ada'nın herhangi bir yerinde Türk'e rastlayan Rumlar ise Türklerin üzerlerine acımadan ateş açmışlardır.¹¹¹

Kıbrıs üzerinde artan şiddet eğilimleri sonucunda konu BM'de 25 Kasım-5 Aralık 1958 tarihleri arasında görüşülmüştür. Toplantıda barışçı, demokratik ve hukuki zeminde anlaşılması için Türk ve Yunan tarafına güvenildiği belirtilmiştir.¹¹² Yapılan toplantılara Türkiye tarafında dönemin Dışişleri Bakanı Fatih Rüştu Zorlu da katılmış ve Zorlu Kıbrıs'daki Türk cemaatinin temsilciliği görevini de üstlenmiştir.¹¹³ Fazıl Küçük ve Rauf Denктаş da meseleyi yakından takip etmiş ve Kıbrıs sorunu hakkında "*Davamızı İngiliz muhalefeti de anladı, çalışmalarda sorun bizim lehimize çözülecek...*" açıklamalarında bulunmuşlardır.¹¹⁴ BM'nin bu kararından sonra Yunanistan uzlaşma yolunu tercih etmek zorunda kalmıştır ve Türk-Yunan tarafları dışişleri düzeyinde görüşmelere başlamıştır. Tarihte adını Zürih ve Londra Antlaşmaları olarak alacak olan bu görüşmeler, Türkiye adına kazanımlar içerirse de "*Taksim Tezi*" gibi pek çok konudan taviz verilmesine de neden olmuştur.

19 Ocak 1959'da Paris'te Dışişleri Bakanı Zorlu ile Yunan Dışişleri Bakanı Averof arasında yapılan görüşmelere Zürih'te devam edilmiş ve iki toplum arasında barışçıl bir ortak zemin aranmıştır. 5 Şubat 1959'da Adnan Menderes ile Yunanistan Başbakanı Karamanlis arasında gerçekleşen zirve de ise 11 Şubat 1959 kararları ortaya çıkmış ve Zürih Antlaşması imzalanmıştır. Bu tarihten 8 gün sonra, 19 Şubat 1959 tarihinde, Ada'da Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında ortak uzlaşma dayalı Londra Antlaşması imzalanmıştır. Bu üç devletin garantör olduğu ve Ada'da bağımsız bir devletin kurulmasını sağlayan 27 madde ve eklerin söz konusu olduğu antlaşmaya Başbakan Menderes, İngiltere Başbakanı MacMillan ve Yunanistan Başbakanı Karamanlis imza atmıştır.¹¹⁵ Londra Antlaşması'nda, Zürih Antlaşması'na ek olarak Türk toplumu temsilcisi Fazıl Küçük ve Rum toplumu temsilcisi Makarios'un antlaşma belgelerini kabul ettiğine ve Kıbrıs anayasası için çalışmalara başlanacağı ifade edilmiştir. Antlaşmaların uygulanabilmesi için üç ayrı karma komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.¹¹⁶ TBMM'de 2 Mart 1959 tarihli oturumda Adnan Menderes, Zürih ve Londra görüşmelerinde belirli bir seviyeye gelindiğini ve Taksim tezinde ısrarcı olduğunu ifade etmiştir. Oturumda söz alan Adana Mebusu Kasım Gülek, Kıbrıs'ın milli bir dava olduğunu belirterek Ada'daki Türklerin herhangi bir yabancı unsurun hükümlerine girmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Gülek'ten sonra söz alan Osman Bölükbaşı'da meselenin daha fazla incelenmesi ve araştırılmasının isabetli olacağını, aksi takdirde sonucun hayırlı olmayacağını vurgulamıştır.¹¹⁷

110 Kahraman Yurt, 5 Temmuz 1958, Sayı 2514, s. 1.

111 Kahraman Yurt, 10 Temmuz 1958, Sayı 2518, s. 1.

112 Gazioğlu, a.g.e., s. 180-181.

113 Kahraman Yurt, 13 Kasım 1958, Sayı. 2626, s.1.

114 Kahraman Yurt, 20 Aralık 1958, Sayı 2658, s.1.

115 Kaan Cem Geniş, "Londra-Zürich Anlaşmalarına Giden Süreç (1959)", *Belgi*, (21), 2021, s. 238-246.

116 Melek Fırat, 1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997, s. 59.

117 TBMM Zabıt Ceridesi, XI. Dönem, C. 8, İçtima: 2, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 10-11.

Görüşmeler ve antlaşmalar, Kahraman Yurt Gazetesi'nde "Mc. Millan'ın Gayreti" başlığıyla kamuoyuna duyurulmuştur.¹¹⁸ Halk Postası gazetesinde bir Kıbrıs antlaşmasından bahsedilmiş ve Kıbrıs devletinin başkanlık rejimine göre yönetileceği ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın Rum; yardımcısının ise Türk olacağı vurgulanmıştır. İdare teşkilatında %70 Rum, %30 Türklere oluşturulacağı ve aynı zamanda Ada'nın %40 Rum, %40 Türk olmak üzere 2000 kişilik bir orduya sahip olacağı ifade edilmiştir.¹¹⁹ 6 Mart tarihinde ise Halk Postası'nda ifade edilen antlaşmanın Engizek gazetesinde Londra Anlaşması olduğunu görmekteyiz. Engizek, bu antlaşmanın TBMM içerisinde Londra Anlaşması'nın dört saat boyunca görüşüldüğü ve bir oylama ile sonuçlandırıldığı ifade edilmiştir. Buna göre, TBMM'de yapılan açık oylamanın neticesinde 2 çekimser ve 138 ret oyuna karşı 347 kabul reyile Londra Anlaşması kabul edilmiştir¹²⁰ ve anlaşma neticesinde Kıbrıs'a yönelik rejim ve idare teşkilatının kurulması başlanmıştır. Oylama sırasında en fazla tartışılan konu da Enosis ideolojisi ve Ada'daki Türklere iktisadi yardım olmuştur. İnönü, Meclisin 4 Mart 1959 tarihinde yaptığı Ellinci İnkıatında, Enosis düşüncesinin bertaraf edilip edilmemiş olması üzerinde durmuştur. Buradan hareketle Kıbrıs meselesinde diplomatik bir zafer elde edilse de Enosis düşüncesine karşı tedbir alınması gerektiğini vurgulamıştır. Adaya iktisadi yardımın şart olduğu ve bunun nasıl sağlanacağını muğlak kaldığını belirtmiştir. Kasım Gülek de İnönü'ye katılmış ve Kıbrıs halkının iktisadi açıdan oldukça zayıf durumda olduğunu dile getirmiştir. Rumların bu durumu kullanarak toprak satın alabileceğini vurgulamıştır. Tartışmalara cevap olarak Hariciye Vekili Zorlu, Kıbrıs'a iktisadi olarak gerekli tedbirlerin alındığını ve Ada'daki İş Bankası şubesinin yardıma hazır olduğunu ifade etmiştir.¹²¹ DP'nin taksim tezinden ödün vererek konuyu Zürih ve Londra Antlaşmaları çerçevesinde değerlendirmesi, mecliste muhalefetin sert tepkiler göstermesine neden olmuştur. Hükümetin Londra'da imzaladığı antlaşmalar, oy çoğunluğu ile kabul edilse de muhalefete göre iktidar taksim tezinde ısrarcı olmamış ve Enosis tehlikesi bertaraf edilememiştir.¹²² Antlaşmaların kabulü ile Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulabilmesi için gerekli zemin hazırlanmış olup, hukuki çalışmalar için Türkiye'nin önde gelen hukukçuları görevlendirilmiştir. Ayrıca anayasanın hazırlanması için karma bir komisyon kurulmuştur.¹²³ Bu komisyonda çalışmak üzere Türkiye'den Prof. Dr. Nihat Erim, Doç. Dr. Suat Bilge, Şerif Kolhan ve Alaeddin Gülen görevlendirilmiştir. Kıbrıs Türklerini ise Rauf Denктаş temsil eden heyetler ile İsviçreli tarafsız müşahitlere yer verilmiştir.¹²⁴ Dönemin Yunanistan Başbakanı Karamanlis'in "İki toplumun birbirini desteklemesi ve dost geçinmesi zorunludur..." dediğini aktaran Kahraman Yurt gazetesinde, barışın inşa edilmesi için anayasa çalışmalarının devam ettiğini de ifade etmiştir.¹²⁵ 6 Nisan 1960 tarihinde hazırlanan 199 maddelik anayasaya göre 3 Aralık 1959'da Türk tarafından Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak Fazıl Küçük; 14 Aralık'ta da Rum tarafından Cumhurbaşkanı olarak Başpiskopos Makarios seçilmiştir.¹²⁶ Nitekim 15/16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmiş; Türkiye ve Kıbrıs'ın her yerinde büyük şenlikler düzenlenmiştir.¹²⁷ Türk Birliği'nde Kıbrıs'a giderek 82 seneden sonra ilk defa adaya ayak basmış ve bu durum Kıbrıslı Türkler tarafından büyük sevinçle karşılanmıştır.¹²⁸

118 Kahraman Yurt, 12 Mart 1959, Sayı 2726 s. 1-2.

119 Halk Postası, 26 Şubat 1958, Sayı 1239 s. 1.

120 Engizek, 6 Mart 1959, Sayı 2479, s. 1.

121 Şavkılı, a.g.b., s. 412-413.

122 TBMM Zabıt Ceridesi, XI. Dönem, C. 8, s. 52-54.

123 Bedevi, a.g.e., s.196.

124 BCA, 30.18.1.2.152.21.5-6; Kahraman Yurt, 15 Nisan 1959, Sayı 2752, s. 1.

125 Kahraman Yurt, 12 Mayıs 1959, Sayı. 2775, s. 1.

126 Bedevi, a.g.e., s.196-197.

127 Kahraman Yurt, 17 Ağustos 1960, Sayı. 3358, s. 1.

128 Kahraman Yurt, 18 Ağustos 1960, Sayı 3359, s. 1.

Sonuç

Kıbrıs meselesi, 1950'li yıllardan itibaren hızla tırmanan Türk-Yunan anlaşmazlığı ile birlikte Rumların şiddet faaliyetleri nedeniyle dönemin en önemli problemlerinden birini oluşturmuştur. Ekim 1954 tarihinden itibaren konu Birleşmiş Milletler (BM)'e taşınmış ancak görüşmelerden Rumlar lehine karar çıkmayınca Ada'daki zulümler giderek artırmıştır. Enosis ve Megali İdea çerçevesinde Ada'nın Yunanistan'a ilhakı için her yolu deneyen Rumlar, çeşitli örgütlenmeler içerisine girmiş ve Kıbrıslı Türkleri göçe zorlamıştır. Bu yapılanmalar içerisinde en önemlisi şüphesiz ki 1955 yılı itibarıyla faaliyete geçen EOKA terör örgütüdür. Maraş'ta yayımlanan yerel gazetelerin manşetlerinde EOKA terör örgütünün faaliyetleri geniş bir yer kaplamıştır. Gazetelerin 1950-1960 yılları arasında meseleyi ele alışlarının; konunun BM'ye taşınması, EOKA terör örgütünün faaliyetleri ve MacMillan planından Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreç olarak üç başlıkta toplandığı görülmektedir.

Çalışma bulgularında Maraş'ın Sesi, Halk Postası, Engizek, Kahraman Yurt ve Demokrasiye Hizmet gazetelerinde dönemin iktidarı DP'nin Kıbrıs politikalarına yönelik herhangi bir eleştiriye rastlanılmamıştır. 1950'li yılların başında DP'nin konuyu İngiliz iç meselesi olarak algılamasından dolayı sadece Engizek gazetesinde hükümetin çekimser davranmaması gerektiğine dair bir eleştiri haberi yayımlanmıştır. Bununla birlikte Maraş'ın Sesi gazetesi, özellikle 6/7 Eylül olaylarıyla ilgili yaptığı haberlerde, DP istifalarını ve çözümlerini sıkça sayfalarına taşıyarak siyasi duruşunu ortaya koymuştur. Gazetede, 6/7 Eylül olaylarını, mevcut işsizlik ve olumsuz ekonomik koşulların da etkilediği ifade edilmiş; Demokrasiye Hizmet, Kahraman Yurt, Engizek ve Halk Postası gazetelerinde olaylar Atatürk'ün ve Selanik Konsoloslğunun bombalanması ile başladığı aktarılmıştır. Engizek ve Demokrasiye Hizmet gazetesi, diğer gazetelere kıyasla, EOKA faaliyetlerine oldukça ağırlık vermiş ve BM toplantılarını sayfalarına taşımıştır. Öte taraftan, Demokrasiye Hizmet ve Kahraman Yurt gazetesinde ise İngiltere'nin çözüm planlamaları yoğun eleştirilere neden olmuştur. Demokrasiye Hizmet gazetesinin dönemin iktidarının İngiliz yanlısı açıklamalarıyla paralel olarak haber yaptığı sonucuna varılmıştır. Örneğin, Engizek gazetesinde Ada'nın ne Yunanistan ve Rumlar ne de İngilizlere ait olmadığı bölünmez bir Türk yurdu olduğu belirtilmiştir. Aynı tarihlerde Demokrasiye Hizmet gazetesinde ise Kıbrıs meselesi İngiltere'nin iç meselesi olduğu gazetenin manşetlerinde kullanılmıştır. Genel itibarıyla gazetelerin Kıbrıs meselesini ilişkilendirdikleri konular aynı olsa da ayrıştıkları alanlar bulunmaktadır. Örneğin, Engizek, Halk Postası ve Maraş'ın Sesi konunun milletlerarası platformda çözülebileceğini ifade etse de, Kahraman Yurt gazetesine göre mesele Türk-İngiliz ilişkisinde saklıdır ve Yunanistan ile ilgisi yoktur. Engizek gazetesi ise konuyu İngiliz-Türk ve Rum ilişkisi içerisinde ele almıştır. İngilizlerin EOKA ile mücadelesini sayfalarına taşımıştır. Kahraman Yurt gazetesinin yaptığı haber, makale ve yorumlarında DP iktidarı ile iyi ilişkiler yürütmeye çalıştığı görülmüştür. Demokrasiye Hizmet gazetesi ile Engizek gazetesi ise DP'ye rağmen daha özgür haber yapmıştır ve Kıbrıs meselesinde daha etkindir. Özellikle Engizek gazetesi il ve ilçelerden haberler aktararak yerel gazeteyken ulusal bir gazete davranışı sergilemiştir ve Kıbrıs meselesi üzerine Maraş'ta en etkin gazetelerden birisi olmayı başarmıştır.

Çalışma bulgularında bir diğer dikkat çeken husus ise Maraş yerel basınının gelişmeleri takip ederek kamuoyu oluşturma ve millî duyguları ön plana çıkarma gayretinde olmasıdır. Çeşitli dernek ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları haber niteliği taşımış ve yardım kampanyaları duyurulmuştur. Gazeteler ortak bir anlayışla, 1950'de DP'nin mesele ile ilgilenmesini istemiş, 1956 yılında "Ada'nın taksimi" tezini savunmuş ve 1958 yılında ise

“Ya taksim ya ölüm” sloganlarını kullanmıştır. Diğer taraftan, Kıbrıslı Türkler içerisinde mücadele de öne çıkan liderlerin demeçlerine geniş yer verilmiştir. Rauf Denktaş ve Fazıl Küçük gibi meselenin öncü isimlerinin Türkiye ziyaretleri kamuoyuna duyurulmuştur. Ada ile ilgili meydana gelen gelişmeler, ulusal gazetelerin haberleri, Yunanistan’da ve Ada içerisinde yayımlanan gazeteler okuyucuyla paylaşılmıştır. Buradan hareketle konu ile ilgili olarak haber yapan Maraş yerel gazeteleri, ulusal bir gazete gibi hareket etmiş hükümetin konuya gereken önemi vermesi için gayret göstermiştir. Sonuç olarak Maraş basınında, Kıbrıs meselesiyle ilgili yapılan yayınların, devlet ciddiyetiyle ele alındığı ve halkı kışkırtmaktan uzak olduğu söylenebilir. İyi bir basın sorumluluğu örneği gösteren Maraş basını, gerektiğinde siyasi duruşunu bir kenara bırakarak, iktidarının iç ve dış politika kararlarını desteklemeyi bilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 272.0.0.12.50.104-2.

BCA, 30.01.0.0.40.241.14.1-3.

BCA, 30.01.0.0.37.226.8.

BCA, 30.18.1.1.16.77.6-1.

2. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Resmi Gazete, 6 Ağustos 1955, Sayı: 9071.

Resmi Gazete, 17 Mart 1954, Sayı, 8660.

3. Süreli Yayınlar

Engizek Gazetesi, 27.08.1954-06.03.1959.

Kahraman Yurt, 03.04.1956-18.08.1960.

Demokrasiye Hizmet, 20.07.1955-18.06.1958.

Halk Postası, 03.03.1954-01.01.1963.

Maraş’ın Sesi, 07.07.1956-02.03.1958.

4. Telif Eserler

Arslan, Z. (2013). *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, C. 1, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 156.

Bağcı, H. (2007). *Türk Dış Politikası’nda 1950’li Yıllar*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Bedevi, V. (1965). *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Tarihi Kurumu Yayınları.

Çakmak, B. (2017). Kıbrıs’ta İngiliz Yönetimi ve Çözüm Planları. *Tarihte Kıbrıs* (Cilt 2). İstanbul: Akdeniz Karpaz Üniversitesi Dokuzonbeş Reklam Organizasyon Matbaacılık.

Demirer, M. A. (1995). 6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası, İstanbul: Bağlam Yayınevi.

Denktaş, R. (1966). *12’ye 5 Kala Kıbrıs (Kıbrıs davası hakkında düşünceler, notlar ve hatıralar)*. Ankara: Remzi Kitapevi.

Fırat, M. (1997). *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997.

- Fırat, M. (2001). "Yunanistan'la ilişkiler," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar 1980-2001*, I. Cilt, (Ed.) Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gazioğlu, A. (1960). *İngiliz İdaresinde Kıbrıs*. İstanbul: Ekin Yayınevi.
- Gürcan, G. (2006). *6 Eylül 1955 Olayları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Gürün, K. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gürel, Ş. S. (1984), *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, C. I, Ankara: Kaynak Yayınları.
- Gönlübol, M. vd, (2014). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara: Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983), *Osmanlı Tarihi*, C. III, 1. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalçık, H. (2008). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kabasakal, H. (1986). *Kıbrıs'ın Fethi (1570-1571)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Küçükpınar, A. (2019). *Maraş Basınında Demokrat Parti (1946-1960)*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızılyürek, N. (2011). *Milliyetçilik Kısacasında Kıbrıs*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miş, N. (2020). "Parlamentar Demokrasinin 1954-1957 Arası Dönemi", *TBMM, Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, C.1, B. 1. (Ed.) Yusuf Tekin, Ankara: TBMM Matbaası.
- Olgun, A. (1991), *Kıbrıs Gerçeği 1931-1990*, Ankara: Demircioğlu Matbaacılık.
- Özersay, K. (2002). *Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme (2 b.)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Sabahattin, İ. (1998). *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Şahin, M. (2022). *Türkiye'de Milliyetçi Yayınlarda Kıbrıs Meselesi (1947-1960)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Şavkılı, C. (2020). "1957 Seçimleri ve XI. Dönem TBMM ve Faaliyetleri", *TBMM, Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, C.1, B. 1. (Ed.) Yusuf Tekin, Ankara: TBMM Matbaası.
- Tarkan, T. (1975). *KIBRIS (Genel Çizgileriyle)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Toluner, S. (1977). *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletarası Hukuk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Uçarol, R. (2014). *Siyasi Tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der Yayınları.
- 5. Tetkik Eserler**
- Akyıldız, C. Ş. (2019). "Demokrat Parti Dönemi Maraş Basını", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), ss. 757-776.
- Alasya, H. F. (1998). "Kıbrıs'ta Kayıplar Meselesi", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 309, Yıl, XXVII, ss. 1-13.

- Albayrak, M. (2000). "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)". *Atatürk Araştırma Merkezi*, 16(46), ss. 249-275.
- Balyemez, M. (2022). "Kıbrıs Türklerinin İlk Siyasi Gençlik Örgütlenmesi: Lefkoşa Milli Gençlik Birliği (İngiliz Belgeleri Işığında)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 38(105), ss. 225-250.
- Değerli, E.S. (2012). "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)". *Akademik Bakış*, Cilt 6, Sayı 11, ss. 85-101.
- Dinç, F. T. (2022). "Türk'ün Milli Davası "Kıbrıs Meselesi'nin 1955-1967 Yılları Arasında Muş Basınındaki Yansımaları". *Belgi Dergisi*(24), ss. 239-365.
- Eroğlu, H. (2002). "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini Yaratan Tarihî Süreç Ve Son Gelişmeler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(54).
- Geniş, K. C. (2021). "Londra-Zürich Anlaşmalarına Giden Süreç (1959)". *Belgi*(21), ss. 233-252.
- Gülen, A. (2012). "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)". *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(50), ss. 389-428.
- İlgen, F. (2023). *1965-1971 Yılları Arasında İhsan Sabri Çağlayangil Perspektifinde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, E. (2016). "Birinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs: İlhak ve İşgal Sürecinin Neue Freie Presse'de (Viyana) Takdimi". *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, IX(2), ss. 85-114.
- Karaköse, S. (2004). *Celal Bayar Dönemi Türk Hükümetlerinin Kıbrıs Politikaları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özalper, M. (2021). "Kıbrıs Meselesinin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960): Vansesi Gazetesi Örneği". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss. 325-346.
- Şavkılı C. ve Akyıldız A. (2019). "Demokrat Parti Dönemi Maraş Basını, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (2)", ss. 757-776.
- Tapbaş, E. (2012). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği". *Mediterranean Journal of Humanities*, 2(1), ss. 193-204.
- Vatansever, M. (2010). "Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(10), ss. 1487-1530.
- Yalçın, E. (2016). "Kıbrıs'ta Türk Mukavemet Teşkilatı ve Rauf Denktaş". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(58), ss. 279-301.
- Yüksel, D. Y. (2018). "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(98), ss. 311-376.

EKLER

Ek-1: Engizek, 27 Temmuz 1954. Talat Eren'in "Kıbrıs'lı Kardeşlerimize" başlıklı makalesinin haberi.

Ek-5: Kahraman Yurt, 20 Aralık 1954. "Kıbrıs Türklerindir" başlıklı El-Camia El-İslâmiye dergisinden alıntılanmış bir makalenin haberi.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE GERÇEKLEŞTİRİLEN İLK REFERANDUM: 1961 REFERANDUMU'NUN ULUSAL BASINA YANSIMASI*

THE FIRST REFERENDUM HELD IN THE REPUBLIC OF TÜRKİYE:
REFLECTION OF THE 1961 REFERENDUM IN THE NATIONAL PRESS

Esra TAŞDELEN**, Erdal AYDOĞAN***

Geliş Tarihi/Received:22.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted:04.12.2023

TAŞDELEN, Esra - AYDOĞAN, Erdal, (2024), "Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları", Belgi Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/1, ss. 153-177.

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk darbe 27 Mayıs 1960'ta yaşanmıştır. Referandum kavramı da bu süreçte kamuoyunun gündemine girmiştir. Yarı doğrudan demokrasinin önemli araçlarından biri olan referandumun, 1961 Anayasası'nda da kullanılması ve halkın büyük bir çoğunluğunun bu sürece katılması dikkat çekicidir. 1961 Anayasası'na giden süreçte basının aktif rol oynadığı görülmektedir. Demokrasi ve özgürlük en çok dile getirilen kavramlar arasında olup yeni anayasa ile farklı bir döneme girileceği mesajı verilmektedir. Bu makale, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleştirilen ilk referandum olan 1961 Referandumu'nun ulusal basına yansımalarını detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, referandum sürecinin karikatürler aracılığıyla yorumlanmasını ve bu karikatürlerin toplumsal bilinç üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Çalışmada içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Haber başlıkları, köşe yazıları ve karikatür gibi materyaller incelenerek, medyanın referandum sürecine yönelik yaklaşımları objektif bir perspektifle sunulmaya çalışılmıştır. Bu sayede referandumun ulusal basında ele alınma biçimi, dönemin siyasi atmosferi ve toplumda oluşturulan algı medya aracılığıyla ortaya konulmuştur. Bu çalışma, 1961 Referandumu'nun tarihsel bağlamını ve önemini ortaya koymaktadır. Referandumun gerçekleşmesine neden olan siyasi ve toplumsal dinamikleri, referandumda halkın tercihlerini ve sonuçların Türkiye siyaseti üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Bu bağlamda, referandum sonuçlarının ulusal basında nasıl karşılandığını ve farklı medya organlarının bu sonuçlara nasıl anlam yüklediği ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Karikatürlerle referandum sürecinin toplumsal yansımalarını incelemek de bu çalışmanın önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Sonuç olarak 1961 Referandumu'nun ulusal basındaki yansımalarının, dönemin siyasi ve toplumsal dinamiklerini anlamak için önemli bir kaynak olduğunu tespit edilmiştir. Sosyal ve siyasal denklemin en önemli yapısal taşlarından biri olan basın, çalışmanın temel kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu çalışma ile 1961 referandumu ulusal gazeteler üzerinden incelenerek bir bütün halinde verilmeye çalışılmıştır. Böylelikle Türkiye'nin demokratik süreçleri, medya ilişkisi ve görsel medyanın etkisi analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Demokrasi, Darbe, Anayasa, Referandumu, Basın.*

* Bu çalışma, hazırlanmakta olan "Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Karikatürlerin Dilinden: Türkiye'de Hükümetler Dönemi (1960-1980)" adlı doktora tez çalışmasının (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü) bir bölümünden üretilmiştir.

Bu makaleye Esra Taşdelen %60, Erdal Aydoğan %40 oranında katkı yapmıştır.

** Corresponding author/ Sorumlu Yazar, Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,

esra.tasdelen2904@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9348-8567>)

*** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, erdalaydogan@atauni.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1343-951X>)

Abstract

The first coup in the Republic of Türkiye was experienced on May 27, 1960. During the Republic period, the concept of referendum again entered the public agenda in this process. It is noteworthy that referendum, one of the most important tools of semi-direct democracy, was also used in the 1961 Constitution and the majority of the people participated in this process. When the process leading to the 1961 Constitution is examined, it is seen that the press played an active role in this period. Democracy and freedom are among the most frequently mentioned concepts, and the message is given that a different era will be entered with the new constitution. This article aims to examine in detail the reflection of the 1961 Referendum, the first referendum in the history of the Republic of Türkiye, on the national press. It also evaluates the interpretation of the referendum process through cartoons and the effects of these cartoons on social consciousness. The content analysis method was used in the study. By examining materials such as news headlines, columns and cartoons, the media's approaches to the referendum process were tried to be presented from an objective perspective. In this way, the way the referendum was covered in the national press, the political atmosphere of the period and the perception created in the society were revealed through the media. This study has revealed the historical context and importance of the 1961 Referendum. It has dealt with the political and social dynamics that led to the referendum, the people's preferences in the referendum, and the effects of the results on Turkish politics. In this context, it has been analyzed in detail how the referendum results were received in the national press and how different media outlets gave meaning to these results. Examining the social reflections of the referendum process through cartoons has also constituted an important component of this study. As a result, it has been determined that the reflections of the 1961 Referendum in the national press are an important source for understanding the political and social dynamics of the period. The press, one of the most important structural stones of the social and political equation, was used as the main source of the study. In this study, the 1961 referendum was examined as a whole by examining national newspapers. Thus, Türkiye's democratic processes, media relations and the impact of visual media were analyzed.

Keywords: *Democracy, Coup, Constitution, Referendum, Press.*

Giriş

Demokrasi; “halk, halk kitlesi ve tam yurttaşlık” anlamına gelen “demos” ve iktidarı kullanmak, hakimiyet kurmak manasına gelen “kratos” kelimelerinden oluşmaktadır.¹ Kelime kökeni olarak ele alındığında halkın kendi kendini yönetmesi yani iktidarın halkın elinde olması anlamına gelir.² Abraham Lincoln 1863'te Gettysburg da demokrasiyi “Halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” biçiminde tanımlayarak basitçe formüle etmiştir.³ Ancak, demokrasi kelimesinin tahlili, modern demokrasileri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Halk egemenliği anlamının yanı sıra demokrasi kavramı birçok ifadeyi temsil ederken demokrasinin temelini atıldığı Antik Yunan'da bile halkın yönetime tamamen hakimiyeti söz konusu değildir.⁴

Günümüzde, demokrasi kavramı sosyal, ekonomik, siyasal hayatta çoğunlukla kullanılmakta lakin kavramsal tanımı noktasında fikir birliği sağlanamamaktadır. Bu kavramsal kargaşanın temel nedenlerinden biri, demokrasi kelimesinin popülerliğinin hala devam etmesidir.⁵ Nitekim demokrasi birçok siyasal sistem ve ideoloji tarafından benimsenmiştir. Zira aksi durumda Mussolini'nin “organize, merkezi ve otoriter demokrasi” olarak nitelendirdiği Faşizmi veya Hitler'in kendi siyasal rejimini “gerçek demokrasi” şeklindeki tanımlamalarının⁶ nedenini açıklamak mümkün olmazdı. Dolayısıyla her çeşit siyasal düzenlemeyi meşru bir zemine oturtmak için demokrasi terimine sıklıkla başvurulur.⁷ Demokrasi, önceden olduğu gibi günümüz modern dünyasında da egemen olan siyasal bir öğedir.⁸

Demokrasi uygulama yönünden; doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı doğrudan demokrasi olmak üzere üç şekilde görülür.⁹ Halkın kendi kendini yönetme şekli olan doğrudan demokraside yönetme yetkisi halkın bizzat kendisine aittir. Temsili demokrasi de ise hukuki temel; seçmenlerle seçilen arasındaki temsil yetkisi ile ilişkilendirilir. Kısaca halkın iktidarı tamamıyla temsilcilerine bırakmasına temsili demokrasi denir. Yarı doğrudan demokrasi usullerinde halk iktidarı temsilcileriyle paylaşmaktadır. Burada halk temsilcilerini yine kendisi seçer ama özellikle yasama alanında önem arz eden konularda; referandum, veto ve telif hakkı yöntemleriyle doğrudan karar verme yetkisine sahiptir.¹⁰

Referandumlar yarı doğrudan demokrasi şeklinin en önemli aracı olarak görülmektedir. Yarı demokrasi de yasama görevi halk ve meclisten oluşan iki ayrı kol tarafından yürütülmektedir. Burada halk referandumlar yoluyla bazı durumlarda yasa yapımına katılmaktadır. Meydana gelen referandumlarda meclis yasayı kabul eder, halk da onay verirse yasa yürürlüğe girebilir. Referandumlar, tarih boyunca evvela anayasaların yürürlüğe girmesinde daha sonra ise yasaların oluşumunda kullanılmıştır. Günümüzde ise

1 Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 13.

2 Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. Tunçer Karamustafaoglu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 8.

3 Schmidt, s. 16.

4 Henry B. Mayo, *Demokratik Teoriye Giriş*, Çev. Emre Kongar, Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1964, s. 30-31; Schmidt, s. 33-34.

5 Oktay Uygun, *Demokrasi (Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar)*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 2.

6 Mayo, s. 17.

7 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akinhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 140.

8 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 87.

9 Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler)*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 213.

10 Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 97-98.

idari, mali konuların yanı sıra ülke ile alakalı tüm hususlarda başvuru bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹

Referandum, hukuki bağlayıcılığı, konusu ve usulleri açısından incelenebilir. Konusu bakımından referandum üçe ayrılır. Bunlardan ilki bir anayasanın kabulü ya da değiştirilmesinde başvuru kurucu halkoylaması (kurucu referandum) veya anayasa oylamasıdır. İkincisi bir yasanın kabulü yahut reddi için uygulanan halkoylaması ya da “yasama referandumu”dur. Üçüncü olarak da bir antlaşmanın halk tarafından onaylanması anlamına gelen uluslararası referandum veya plebisittir. Halk oylamasının sonucu hukuk açısından bağlayıcı ise buna “onaylayıcı halkoylaması” denir. Burada halkın yasama meclisinde oluşturulan bir kanunu “Evet” ya da “Hayır” biçiminde oylaması beklenir. Bağlayıcı olmayan yalnızca halkın eğilimlerini ortaya koyucu değer deyse “danışma halkoylaması”ndan (istişari referandum) söz edilir.¹²

Referandumlar, usul bakımından ise ihtiyari ve zorunlu olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. İhtiyari referandumda yasanın halkoyuna sunulup sunulmamasına meclis karar verir. Zorunlu referandumda ise yasanın kanunlaşması için halkoyuna sunulması ve onun halk tarafından tasvip edilmesi gerekir.¹³

Halkın aktif rol oynadığı demokratik yönetimlerde referandumlar önemli bir meşruiyet aracıdır. Halkın oyuna sunulan yasa tasarısının çoğunluk esası gereğince onaylanması durumunda yürürlüğe girmesi bu noktaya işaret eder. Zira demokrasilerde halkın kararını sorgulayan bir üst makam yoktur. İlaveten iktidarda bulunan temsilciler meclisinin ve parlamento üyelerinin bilhassa başvurduğu yol referandumdur. Bu sayede yasa tasarısı kabul edilirken halk desteği sağlanır ve meşruiyet temin edilir. Bu nedenle referandumların demokratik rejimlerde meşruiyetin kaynağını olarak değerlendirilmesi ve halkın iradesine dayandırılması dikkate değerdir. Ancak yasa tasarısının reddi de kabulü kadar olası bir durumdur. Ret oyu alan iktidardaki partinin güvenoyu alma sürecinin de ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir.¹⁴

Türk demokrasi tarihinde de referandum, anayasa yapımı ve anayasa değişiklikleri konularında başvuru bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin akabinde yaşanan süreçte ilk kez anayasa oylaması için referandum gerçekleştirilmiştir. 9 Temmuz 1961 tarihinde gerçekleştirilen ilk referandumla Türk demokrasi tarihinde referandum süreci başlamış, günümüze kadar Türkiye’de toplamda yedi referandum uygulaması gerçekleştirilmiştir.¹⁵

11 Fatma Akar, *Türkiye'nin Demokrasi Serüveni ve Referandumlar*, Literatürk Academia, Konya, 2011, s. 49.

12 *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Cilt 8, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 4979; Erdoğan Teziç, *Anayasaya Hukuku*, Beta Basım, İstanbul, 2001, s. 230.

13 Çam, s. 98.

14 Mehtap Yeşilorman, “Halkın İradesi Bağlamında Halkoylamaları: Bir Hukuk Sosyolojisi Denemesi”, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 43, 2011, ss. 195.

15 İkinci referandum ise 1980 Askeri Darbesi sonrasında 7 Kasım 1982 tarihinde gerçekleşmiş ve 1982 Anayasası kabul edilmiştir. Seçmen kütüklerinin belirlenebilmesi için sokağa çıkma yasağı uygulanan üçüncü referandum, 1982 Anayasa'nın geçici 4. Maddesindeki siyasi yasakların kalkıp kalkmaması konusunda 6 Eylül 1987’de gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet tarihinde dördüncü ve “Hayır” oyu çıkan ilk referandumu yerel seçimlerin bir yıl erkene alınabilmesi ve 1982 Anayasası'nın 127. Maddesinin değiştirilmesi amacıyla 25 Eylül 1988’de düzenlenmiş ve %65 hayır oyu çıkmıştır. Tarihler 21 Ekim 2007’yi gösterdiğinde Anayasa değişikliği paketi konusunda 5678 sayılı Kanun metninde değişiklik yapmak üzere beşinci referandum yapılmıştır. Bir diğeri ise yine Anayasa değişikliği konusunda yapılan 12 Eylül 2010 tarihli altıncı referandumdur. Yakın tarihimizde gerçekleşen ve son referandum olan 16 Nisan 2017 tarihli yedinci referandum hükümet sistemimizdeki köklü değişiklikleri içeren 18 maddede değişiklik yapılması konusunda olmuştur. Ercan Durdular-Mehmet Solak-Hüdaî Şencan, *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri Türkiye- Avrupa Ülkeleri*, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 90; Zekeriya Yıldız, *Politika Sözlüğü*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 246.

A) 1961 Referandumuna Giden Süreç

27 Mayıs Askeri Darbesi'nin bir sonucu olarak kabul edilen 1961 Anayasası yaşanan tüm koşulların bir ürünüdür. Anayasa hazırlama ortamının askeri rejimle düzenlenmesi yeni bir döneme geçişin ilk sinyalleri vermiştir.¹⁶ Darbe ile ülke idaresine el koyan Milli Birlik Komitesi (MBK), çıkardığı ilk kanunla 1924 Anayasası'nda bazı hükümleri kaldırmış veya değiştirmiştir.¹⁷ 1924 Anayasası'nda yapılan bu değişiklikler kabul edilen kanunun "Geçici Anayasa" olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Böylece yeni anayasa hazırlanmasından yürürlüğe girmesine kadarki süreçte "geçici anayasal düzen" kurulmuştur. Yasama ve yürütme yetkisi MBK'de birleştirilirken, yürütme yetkisi MBK'nin seçtiği Bakanlar Kuruluyla sağlanmıştır. Devlet Başkanlığı makamı tesis edilerek Bakanlar Kurulunu atama yetkisi verilmiş, Bakanları denetleme ve gerektiğinde azletme yetkisi ise MBK'nin sorumluluğuna bırakılmıştır.¹⁸

Darbenin vuku bulduğu günden 12 Haziran 1960'a değin dönem hukuk dışı yönetim olarak da değerlendirilebilir. Yine 12 Haziran 1960'dan Kurucu Meclis'in açılışı arasında yaşanan süreci MBK yönetiminin tek söz sahibi olduğu varsayılmaktadır. 6 Ocak 1960'dan TBMM'nin açılış tarihi olan 25 Ekim 1961 arasındaki yönetimde Kurucu Meclis etkindir. 27 Mayıs gününden başlayarak yaklaşık on beş gün süren hukuk dışı yönetim, herhangi bir anayasal temele dayanmamaktadır. Ordu, meclisi dağıtıp hükümeti devirmekle, var olan hukuk düzeninin bütünüyle dışına çıkmıştır. Ancak, bu hukuk dışı duruma karşın, darbeyi yönetim, konjonktürel şartlardan dolayı demokrasiye yeniden dönme hususunda irade koymak durumunda kalmıştır.¹⁹

Bu süreçte MBK üyesi subaylar arasında fikir ayrılıkları meydana gelmiş ve iki ayrı gruba bölünmüştü. Bunlar Demokrat Grup/İlmiçiler ve radikaller olarak adlandırılmaktadır.²⁰ Buna göre, ilk grupta sivil rejime erken sürede geçilmesini savunanlar yer alırken, ikinci grup ise MBK'nin bir süre daha iktidarda kalması gerektiğini konusunda ısrar etmekteydi. Bu durum gruplar arasında iç çatışmaya neden olmaktadır. İktidarı sivil bir hükümete, kendi belirledikleri koşullar çerçevesinde devretmeye istekli olan cunta üyesi general ve subaylar tarafından desteklenen Orgeneral Cemal Gürsel, Ondörtler²¹ olarak bilinen, daha radikal görüş temsilcilerini 13 Kasım 1960'da yurtdışı görevlere atayarak MBK'den uzaklaştırmıştır.²² Ondörtlerin tasfiyesinden sonra hızlı bir şekilde demokrasiye geçiş için çalışmalara ağırlık verildi.²³

Darbenin meşru bir zemine oturtulması için üç önemli adım atılmıştır. İlk atılan adım, 28 Mayıs 1960 tarihli İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi (İÜHF) öğretim üyeleri tarafından "Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar" başlıklı

16 Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.3.

17 *Resmî Gazete*, 13.06.1960, S:10524

18 İsmail Giritli- Jale Sarmaşık, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 211.

19 Cem Eroğul, *Anatüzeeye Giriş (Anayasa Hukuku'na Giriş)*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012, s. 273.

20 Merve Durmuş-Cevdet Kırpık, "Ondörtlerin Tasfiyesinde Cemal Madanoğlu'nun Rolü" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 42 (Bahar), 2021, ss. 369.

21 Ondörtler şu isimlerden oluşmaktadır: Fazıl Akkoyunlu, Rifat Baykal, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmaz, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer ve Alparslan Türkeş.

22 Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 198.

23 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 98.

bir rapor hazırlanması olmuştur.²⁴ MBK bu raporla birlikte iktidarın meşruluğunun yalnız seçimle iş başına gelmekten ibaret olmadığını belirtmeye çalışmıştır. Ardından iktidarda bulunanların hukuk ve anayasa ilkelerine bağlı kalması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu sebeple devrik iktidarın hukuk dışı tavırlar sergilemesi ve anayasa ilkelerine riayet etmemesi sonucunda darbenin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. İkinci adımı MBK'nin 12 Haziran 1960'da kabul ettiği 1 sayılı Kanun ile olmuştur. Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nu gereğince "Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak"²⁵ görevi Türk ordusuna verilmiş ve ordu da görevini ifa etmiştir. Üçüncü adım ise 1961 Anayasası'nın kabul edilmesidir.²⁶

Yeni bir anayasanın hazırlanması MBK için en önemli konu olmuştur. Darbeden sonra yeni anayasa için ön tasarı çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Anayasa ön tasarı konusunda İÜHF tarafından oluşturulan İlim Heyeti'nin MBK'ye sunduğu rapora müteakip çalışmalar hızlanmıştır. İlim Heyeti'ne daha sonra Ankara Üniversitesi'nden de üç öğretim üyesi²⁷ katılmıştır.²⁸ MBK yeni anayasa ile ilgili çalışmaların Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki İlim Heyeti'nce yürütüleceğine dair yazı yayımlamıştır.²⁹ Böylelikle anayasa ön tasarısı öğretim üyelerinden kurulan bir heyet tarafından hazırlanmaya başlanmış, 18 Ekim 1960'da tamamlanarak MBK'ye sunulmuştur.

Ankara Üniversitesi de bu süreçte "Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Anayasa Ön Tasarısı"³⁰ adlı bir tasarı oluşturmuş bu da iki ayrı taslağın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) yeni anayasa tasarısını eleştirmiş ve bu konu üzerine seminerler düzenlemiştir. Ayrıca yeni anayasanın Kurucu Meclis oluşturularak hazırlanması gerektiği de belirtmiştir. Yaşanan gelişmeler ise basın tarafından mercek altına alınmış ve MBK'nin de semineri takip ettiğine dikkat çekilmiştir.³¹

MBK Başkanı Gürsel, 31 Ekim 1960'da ODTÜ Rektörü Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu ile görüşerek SBF'nin tasarısı üzerine yaşanan tartışma ve belirsizlik ortamına son vermek istemiştir. Bu gelişmeler sonucunda yeni anayasanın Kurucu Meclis tarafından ortaya konulmasının daha doğru ve demokratik olacağı düşünülmüştür. Bu süreçte Feyzioğlu'na ise yirmi günde içinde Kurucu Meclisin oluşum, görev ve sorumluluklarını içeren bir yasa tasarısı hazırlama görevini verilmiştir.³² Bunun üzerine Kurucu Meclisin oluşturulması hakkındaki çalışmalar hızlandırılmış³³ 13 Aralık 1960'da 157 ve 158 sayılı kanunlar yürürlüğe girerek Kurucu Meclis tasarısı tamamlanmıştır. Böylelikle 12 Haziran 1960 tarihli "Geçici Anayasa" revize edilmiş³⁴ ve Kurucu Meclisin görev ve sorumlulukları ile alakalı esaslar belirlenmiştir.

24 Raporu hazırlayanlar İlim Heyeti üyeleri: Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Ord. Prof. Dr. Vasfi Raşit Seviğ, Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Prof. Dr. Naci Şensoy, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Doç. Dr. İsmail Giritli. "Bir hukukçular heyeti yeni Anayasayı hazırlıyor", Cumhuriyet, 28.05.1960, s. 1 ve 5.

25 *Resmî Gazete*, 13.06.1960, S:10524

26 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 366.

27 Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinin isimleri: Prof. Dr. İlhan Arsel, Prof. Dr. Bahri Savcı, Doç. Dr. Muammer Aksoy. Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1973, s. 127.

28 Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 136.

29 *Resmî Gazetes*, 30.05.1960, S:10515.

30 Aldıkaçtı, s. 129-130.

31 "Anayasa Tenkide Uğradı", *Hürriyet*, 26.10.1960, s. 5; "Anayasa Tasarısı Tenkit Ediyor", *Tercüman*, 26.10.1960, s. 5; "Anayasa Semineri Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 27.10.1960, s. 1 ve 5.

32 "Kurucu Meclisin Teşkilî Kararlaştırıldı", *Milliyet*, 01.11.1960; "Kurucu Meclisin Esaslarını Prof. Feyzioğlu Hazırlayacak", *Cumhuriyet*, 01.11.1960, s. 1 ve 5; "Kurucu Meclis için Hazırlık Yapılıyor", *Hürriyet*, 01.11.1960.

33 Selçuk Özgelik, *Anayasa Hukuku Dersleri II*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 99.

34 *Resmî Gazete*, 16.12.1960, S:10682; "Geçici Anayasa Tadil Ediliyor", *Milliyet*, 19.11.1960; "Geçici Anayasa da hemen İlgâ Olunuyor", *Cumhuriyet*, 23.11.1960, s. 1 ve 5; "Geçici Anayasa Kaldırılacak", *Akşam*, 23.11.1960, s. 1 ve 5.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları

Kurucu Meclisin oluşumuna yönelik 157 sayılı Kanun'un 1. Maddesi gereğince yeni anayasayı hazırlamak için Mecliste MBK'nin yanında "milletin en geniş manasıyla temsili"ni ön plana çıkaran Temsilciler Meclisinin oluşturulacağı belirtilmiştir. Demokrasi ve hukuk devleti esasları gereğince Kurucu Meclis çalışmalarının sürdürülmesi ise kanunun 2. Maddesi ile ortaya konulmuştur. Kurucu Meclisin yeni anayasa ve Seçim Kanunu'nu tamamlamasıyla birlikte en geç 29 Ekim 1961'e kadar iktidarı TBMM'ye devretmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu ara dönem boyunca Kurucu Meclis yasama ve yürütme organlarını denetleme yetkisine sahip olmuştur. Kurucu Meclisin kabul edeceği anayasanın ise referandumdan sonra kesinleşmesine karar verilmiştir. Sivil yönetime geçişi hızlandırılmak için Kurucu Meclisin görev süresi kısıtlı tutulmuştur.³⁵ Meclisin sivil kanadını oluşturan Temsilciler Meclisinin teşekkülü ise 157 ve 158 sayılı kanunlar gereğince düzenlenmiştir. Keza Kurucu Meclisin bir kolunu MBK diğer kolunu ise Temsilciler Meclisi oluşturmuştur.³⁶

Kurucu Meclisin 6 Ocak 1961'de yaptığı ilk faaliyet anayasa ve seçim komisyonlarını tesis etmek ve buna bağlı olarak Meclis başkanını seçmektir. Bunun için ivedilikle çalışmalara başlanılmış ve 9 Ocak 1961'de Anayasa Komisyonu teşekkül ettirilmiştir.³⁷ Komisyon üyeleri Temsilciler Meclisinden seçilen 20 kişiden oluşmaktadır. Yeni anayasa metni için İÜHF'nin taslağı "Etüt Metni" olarak kullanılırken SBF'nin taslağı "Yardımcı Metin" olarak ele alınmıştır. Anayasa hazırlık çalışmalarında Federal Almanya, İtalya ve Fransa'nın anayasalarından yararlanılmıştır. Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de dikkate alınmıştır. Komisyon'da "hukukçu" bakış açısına sahip iktidarın yetkisini sınırlayan ve bölüştürenler azınlıkta kalmış, sınırlandırılmış lakin işlevsel bir mekanizma kurmayı hedefleyen "siyasal bilimci" görüş ise çoğunluğun onayını almıştır. Ortaya çıkan tasarı ise İÜHF'nin taslağındansa SBF'nin taslağını anımsatır niteliktedir.³⁸

Meclis'te görüşülmeye başlanan anayasa taslağındaki 17 maddede uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Uyuşmazlığın giderilmesi için Temsilciler Meclisi ve MBK arasında eşit sayıda üyeden oluşan "Karma Kurul" yani "İhtilaf Komisyonu"nun kurulmasına karar verilmiştir. Böylece anlaşmazlık içeren maddelerin hızlı bir şekilde çözülmesi hedeflenmiştir. Karma Kurul 22 Mayıs 1961'de toplanarak çalışmalara başlamış³⁹ ve 27 Mayıs 1961'de yani darbenin birinci yıl dönümünde yeni anayasa kabul edilmiş, böylelikle darbe daha anlamlı ve kalıcı hale getirilmiştir.⁴⁰ Yine 157 sayılı Kanun gereğince yeni anayasanın referanduma sunulması öngörülerek halkın desteği alınmak istenmiştir.

B) 1961 Referandumun Basına Yansımaları

Referandum diğer adıyla halkoylaması 28 Mart 1961'de yayımlanan "Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun"la düzenlenmiştir.⁴¹ Yüksek Seçim Kurulu

35 *Resmî Gazete*, 16.12.1960, S:10682; Engin Şahin, *Cumhuriyet Anayasaları (1921-1924-1961-1982)*, Beta Basım, İstanbul, 2002, s. 44-46.

36 Orhan Aldıkaçtı, s. 123.

37 Anayasa Komisyon üyeleri: Muammer Aksoy, İsmet Giritli, Doğan Avcıoğlu, Munci Kapani, Hıfız Veldet Velidedeoğlu, Sadık Aldoğan, Celal Sait Siren, Tarık Zafer Tunaya, Amil Artus, Turan Güneş, Muin Kuley, Coşkun Kırca, Cafer Uzel, Abdülhak Kemal Yörük, Emin Paksüt, Bahri Savcı, Nurettin Ardıçoğlu, Hazım Dağlı, Enver Ziya Karal, Rağıp Sarıca. "K. Orbay, Temsilciler Meclisi Başkanlığına Seçildi", *Akşam*, 10.01.1961, s. 5.

38 Tanör, s. 374.

39 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s. 83; "Karma komisyon Bugün Toplanıyor", *Hürriyet*, 22.05.1961, s. 1 ve 5; "Karma Komisyon Bugün Toplanıyor", *Akşam*, 22.05.1961, s. 1 ve 5; "Karma Komisyon Tartıştı", *Tercüman*, 24.05.1961, s. 1 ve 5.

40 "27 Mayısın Birinci Yıldönümünde Yurtta Törenle Kutlayacak", *Tercüman*, 25.05.1961, s. 1 ve 5.

41 *Kanunlar Dergisi* No:283, 28.03.1961.

da bir bildiri neşrederek kanunla alakalı ayrıntılara yer vermiştir. Referandumda oy kullanabilmek için seçme yaşı yeterliliğine sahip her vatandaşın, seçmen kütüğüne kayıtlı olması gerektiği belirtilmiştir. Propaganda faaliyetlerinde siyasi partilerin de aktif rol oynamasına izin verilmiş bu konu ise mecliste tartışılan konulardan biri olmuştur.⁴² Partiler referandum için yapılacak propaganda faaliyetlerinde özgür bırakılmış, herhangi bir kısıtlama ve yasaklamaya maruz bırakılmamıştır. Lakin burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus 1982 Referandumu'ndaki gibi katı bir tutum sergilenmemesine rağmen "Anayasaya "Hayır" yolundaki kampanyalara da destek verilmemiştir. Bundan dolayı bu faaliyetler daha sessiz ve çekimser bir atmosferde gerçekleştirilmiştir.⁴³

Askeri darbeyle gündeme gelen yeni anayasa çalışmaları basın tarafından yakinen izlenmiş kamuoyunda da gelişmeler takip edilmiştir. Anayasanın kabul edilmesi doğrultusunda yapılacak referandumun ise nasıl sonuçlanacağı merak konusu olmuştur. MBK'nin bu süreçteki açıklama ve yönlendirme çabaları, parti tutumları gibi konular basında sıklıkla yer almış bu da dönemin atmosferini daha net bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Kurucu Meclisin çalışmaları neticesinde yeni anayasa darbenin birinci yıl dönümünde kabul edilerek referanduma hazır hale getirilmiştir. Devlet Başkanı Gürsel bu durumu hürriyet mücadelesinde geline son nokta olarak nitelemiş ve siyasi partilere de bu safha ile birlikte referanduma hazırlanmaları konusunda yazı göndermiştir. Ayrıca konuşmasında Kurucu Meclise de yer veren Gürsel, meclisin üstlendiği bu görevi hakkıyla yerine getirdiğini belirtmiştir.⁴⁴

Referanduma giden süreçte ilgili konu hakkında çok sayıda gazete haberi yayımlanmış, haber başlıkları ise şu şekilde verilmiştir: Anayasanın Mecliste onaylandığı ve referandumun temmuzun ilk haftası yapılacağı Milliyet gazetesinde "*Anayasa Kabul Edildi*" başlıklı haberinde açıklamıştır. Anayasanın 261 oyla kabul edildiği lakin Orhan Köprülü ile Yekta Karamustafaoğlu'nun çekimser oy kullandığı belirtilmiştir.⁴⁵ Kurucu Meclisin Kurban Bayramı'nın ilk üç gününde bile çalıştığına değinen Cumhuriyet gazetesi, Meclisin tatile girmeden anayasa ve Seçim Kanunu'nu ile ilgili çalışmalarını tamamladığını ve "*İkinci Cumhuriyet*" tarafından onaylandığını vurgulamıştır.⁴⁶ Kurucu Meclisin anayasayı onayladığını "*Anayasa, Haziran İçinde Halkoyuna Sunulacak*"⁴⁷ başlığı ile sunan Tercüman gazetesi, Cemal Gürsel'in yaptığı konuşmaya atıfta bulunarak "*Milletin Çilesi Artık Yeter*"⁴⁸ ifadesine dikkat çekmiştir. 1950 Seçim'inde Demokrat Parti'nin (DP) afişinde geçen "Yeter! Söz Milletindir" sloganına da bir cevap vermek istendiğini söylemek mümkündür.

Referanduma giden süreci "*Anayasa Halkoyuna Sunuluyor*" manşeti kullanarak veren Akşam gazetesi, partilerin de propaganda hazırlıkları içinde olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁹ Akşam gazetesinin 31 Mayıs 1961 tarihli nüshasında ise "*Liderler, Anayasaya 'Evet' Denilmesini İsteyecekler*" başlığıyla partilerin propaganda faaliyetleri için yurtiçi seyahatlerinde gidecekleri bölgelere yer verilmiştir. Buna göre CHP ekibi ve Osman Bölükbaşı Kuzey Anadolu'da, Ekrem Alican Doğu Anadolu'da ve Ragıp Gümüşpala'nın İç Anadolu'da halkın anayasaya "Evet" oyu kullanmaları için konuşma yapacakları

42 Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Yetmiş Üçüncü Birleşim, 22.03.1961, VI, s. 5-8.

43 Tanör, s. 376.

44 "Yeni Anayasa İhtilalinin Birinci Yıldönümünde Kabul Olundu", *Hürriyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

45 "Anayasa Kabul Edildi", *Milliyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

46 "İkinci Cumhuriyetin Anayasası ve Seçim Kanunu Kabul Edildi", *Cumhuriyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

47 "Anayasa, Haziran İçinde Halkoyuna Sunulacak", *Tercüman*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

48 "Gürsel'in Anayasa Hakkında Konuşması", *Tercüman*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

49 "Anayasa Halkoyuna Sunuluyor", *Akşam*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansıması

kamuoyuna duyurulmuştur.⁵⁰ Partilerin yanı sıra MBK üyeleri de yurt gezisine çıkarak "Evet" oyu üzerinden propaganda yapmışlar ve yeni anayasayı halka tanıtmaya gayretinde bulunmuşlardır.⁵¹

Basına yansıyan haberler incelendiğinde "Evet" oyu kullanılması yolunda propagandaların fazlalığı yurt içi gezilerinde yürütülen kampanya faaliyetlerinde ve radyo programlarındaki konuşmalarda kendini göstermektedir. Bu konuda basına verilen açıklamalar da dikkat çekici bir özellik taşımaktadır. Yapılan propagandalarda ise "Hayır" oyunun pek de tasvip edilmediği ve aleyhte oy vermeyi düşünenlerin kendilerini kamufle ettiklerine yahut kararsız bir tutum sergilediklerine dikkat çekilmektedir. Nitekim Cumhuriyet gazetesi köşe yazarlarından Burhan Felek'in "*Elbette 'Evet' D diyeceğiz*" başlıklı yazısında 1961 Anayasasını "*nimet*" olarak nitelendirilmiş ve "*nimet*"e hayır demek için "*ya deli ya da zorba olmak*" gerektiğini vurgulamıştır. Yine anayasaya "Hayır" demenin 1960 öncesi yolsuzluğa, gayrihukuki tutuma, yasaklama ve sansüre tarafgirlik anlamı taşıdığı ifade edilerek, yeni anayasanın ekme ve su gibi temel bir gereksinim olduğunu iddia etmiştir.⁵²

Basında çıkan haberler incelendiğinde anayasa için "Evet" propagandasının sıklıkla manşetten verildiğini belirtmek gerekir. Bu doğrultuda parti liderlerinin referanduma yönelik açıklamaları verilerek CHP'nin "Evet" oyu üzerinde yoğunlaştığı AP'nin ise net bir tutum sergilemediği belirtilmiştir.⁵³ Referandum sürecindeki propaganda faaliyetlerinde Gümüşpala'nın "Evet" oyu hakkındaki görüşlerinde muğlaklık olduğu bildiren Hürriyet gazetesi, nihayet bu kez anayasaya "Evet" dediğini belirtmiş lakin bu seferde bir kısım AP'linin İzmir ve Manisa'da yaptıkları konuşmalarda vatandaşı "Hayır" demeye davet ettiklerini belirtmiştir.⁵⁴ Yine anayasa aleyhinde köy kahvelerinde propaganda yapan AP'li bir doktorun yakalanması haberi dikkat çekici bir haber başlığıdır.⁵⁵ Bunun yanında eski Demokrat Parti çizgisindeki partiler de yeni anayasayı eleştirmişler "Plan Değil Pilav istiyoruz" ya da "Hayır'da Hayır Vardır", gibi sloganları yaygın olarak kullanmışlardır.⁵⁶ Keza menfi propaganda faaliyetleri yürüten DP'liler de bu süreçte tevkif edilmiştir.⁵⁷ Bu aşamada "Hayır" oyu üzerine eğilimli grup AP ve DP olarak görülmüş olsa da AP'nin "Evet" oyuna daha yakın bir tutum sergilediğini de belirtmek gerekir. Akşam gazetesi AP Genel Kurulu'nun "Evet" demesinin yanı sıra takdirin millette olduğu gibi ifadelere vurgu yaparken⁵⁸ Milliyet gazetesi ise AP adına konuşan Nihat Sun'un anayasada milliyetçiliğin ön plana çıkarılmadığı eleştirisine dikkat çekmiştir.⁵⁹ AP'nin bu çekimser tutumu ise karikatürlerde de kendine yer bulmuştur. Karikatürde yeni kurulan AP'ye dikkat çekilerek bir bebekle tasvir edilmeye çalışılmış "*Yeni emekliyor. Daha konuşmaya başlamadı!*" gibi imada bulunulmuştur. Bebeklerin konuşma evresinin ilk sürecinde ağızlarından çıkan ilk kelimenin önemi vurgulanırken, bebeğin arkasından konuşanların bir an evvel "Evet" demesini bekledikleri lakin istedikleri kelimeyi bir türlü duyamadıkları ifade edilmiştir.

50 "Liderler, Anayasaya 'Evet' Denilmesini İsteyecekler", *Akşam*, 31.05.1961, s. 1 ve 5.

51 "MBK Üyeleri Anayasa İçin Geziye Çıktılar", *Cumhuriyet*, 01.07.1961, s. 1 ve 5.

52 Burhan Felek, "Elbette 'Evet' diyeceğiz", *Cumhuriyet*, 29.06.1961, s. 3.

53 "Anayasa: CHP Yürekten, AP ise üstünkörü 'Evet' diyor", *Hürriyet*, 01.07.1961, s. 1 ve 5.

54 "Gümüşpala Nihayet Dün 'Evet' dedi", *Hürriyet*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.

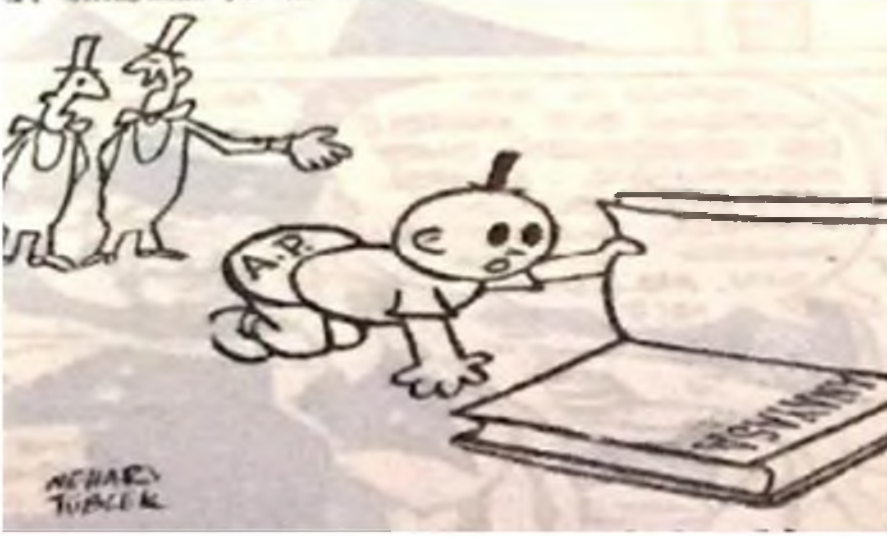
55 "Anayasa Aleyhinde Propaganda Yapan AP'li Tevkif Edildi", *Akşam*, 02.07.1961.

56 Çavdar, s. 100.

57 "Kampanya Süresi Bitti, Suçüstü Yakalandı", *Hürriyet*, 06.07.1961, s. 1 ve 5.

58 "Gümüşpala Radyoda Yine Muğlak Konuştu", *Akşam*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.

59 "AP Hariç Diğer Partiler Anayasayı Tam Destekliyor", *Milliyet*, 04.07.1961, s. 5

Karikatür 1: 3 Temmuz 1961-Akşam

Referandum öncesinde dini araçlar kullanılarak bazı propaganda faaliyetleri yapılmıştır. Bu durum, halkın güvenini inanç yoluyla temin etme çabasının, din ve siyaset arasındaki ilişkiyi ortaya koymasından dolayı dikkat çekicidir. 2 Temmuz 1961 tarihli Hürriyet gazetesinde din görevlilerinin yeni anayasa hakkında açıklamalarda bulduklarına değinerek İslam dininin birlik ve beraberliğe önem verdiğini ve anayasanın da dine uygun olduğu belirtilmiştir.⁶⁰ Diyanet İşleri Başkanlığına bir beyanname hazırlattırılarak bütün yurda dağıtıldığını belirten Cumhuriyet gazetesi, “İslam Dini Görüşü ile Anayasamız” başlıklı bir yazıda yeni anayasanın İslam’a uygun bir nitelik taşıdığı ve desteklenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Yazının devamında ise Temsilciler Meclisi üyelerinin Anadolu’da “Evet” kampanyasını desteklediklerine yer verilmiştir. Ayrıca Türkiye Talebe Federasyonu ve Türkiye Milli Gençlik Teşkilatının kampanya faaliyetleri çerçevesinde “Evet” için pankart, afiş ve rozetler hazırlayarak halka dağıtmak üzere oldukları bildirilmiştir. Yine CKMP Temsilciler Meclis üyesi Seyfi Öztürk radyodaki konuşmasında yeni anayasanın milli menfaatlere ve halkın yararına uygun bir eser olduğunu belirtmiştir. İstanbul Baro Başkanı Muvaffak Benderli de yapmış olduğu basın toplantısında duyarlı her avukatın “Evet” oyu kullanacağına dair inancını ifade etmiştir.⁶¹

Yurdun dört bir yanında yapılan kampanya faaliyetleri ile anayasayı halka tanıtmaya çalışmalarına değinen Tercüman gazetesi “Partilerin Anayasa Kampanyası Hızlandı” başlıklı haberi ile gelişmelere dikkat çekmiştir. Siyasi partilerin referanduma sayılı günler kala anayasa için Ankara radyosunda “Anayasayı tanıtıyoruz” adlı programda onar dakikalık konuşma yapacaklarını ve bu konuşma sırasının kura yoluyla yapılacağı bildirilmiştir. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın kurayı ilk kazanan siyasi figür olduğu ve anayasaya “Evet” dediği belirtilmiştir.⁶² Milliyet gazetesi de yeni anayasa için AP Genel Kurulu’nun ilk kez “Evet” dediği vurgulayarak din adamlarının anayasaya olumlu baktıklarına ve bu konuda faaliyette bulduklarına dikkat çekmiştir. Öte yandan İstanbul Üniversitesi’nden bir kısım öğretim elemanının okullarda konferans düzenleyerek yeni

60 “Vaizler Yeni Anayasayı İzah Etiler”, *Hürriyet*, 02.07.1961.

61 “Anayasa için ‘Evet’ Geliyor”, *Cumhuriyet*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.

62 “Partilerin Anayasa Kampanyası Hızlandı”, *Tercüman*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları

anayasayı öğretmenlere tanıttıkları ve “Evet” oyu kullanmalarını önerdikleri belirtilmiştir.⁶³ Yine gazetenin beşinci sayfasında İlhami Soysal'ın “İki Anayasa” başlıklı yazısında 1924 Anayasası ile yeni anayasa alt başlıklar oluşturularak karşılaştırılmış ve iki anayasa arasındaki farklar göz önüne getirilmeye çalışılmıştır. Yazının sonunda “*Son Söz: Evet*” başlığı kullanılarak, karşılaştırmada yeni anayasanın müspet yönleri ortaya konulmuş ve “Evet” oyu için teşvik edilmiştir.⁶⁴ Hürriyet gazetesi köşe yazarlarından Vasfi Raşit Seviğ de referandumda “Evet” demenin vatanseverlik anlamına geldiğini vurgularken “Hayır” demenin ise ülkeyi ümitsizliğe sevk etmekten başka bir işe yaramayacağını ifade etmiştir. Yine yapılacak referandumun sadece ülke çapında değil tüm dünyada ilgi uyandırdığına dikkat çeken Seviğ, büyük imtihan olarak nitelendirdiği referandumdan “Evet” oyunun yüksek çıkmasıyla bu imtihanı başarıyla vereceğimizi söylemiştir.⁶⁵

Anayasa hazırlık sürecini başından itibaren yakinen takip eden CHP, yeni anayasayı destekleyerek referandumda “Evet” propagandasının öncülüğünü yapmıştır. Referandum kampanyasının başlamasıyla birlikte parti liderleri de yeni anayasanın kabul edilmesi doğrultusunda faaliyetlere girişmiş radyo, yurtiçi gezileri ve basın toplantılarında yapmış oldukları açıklamalar basın tarafından dikkatle takip edilmiştir. Milliyet gazetesi “*Üç lider anayasa için konuştu*”⁶⁶ başlıklı manşetinde İnönü'nün “*Hazırlanan bu Anayasa ızdırapların tecrübelerin mahsulüdür*”, Gümüşpala'nın “*Anayasa'ya evet demeğe biz bir ay önce karar vermiştik*” ve Bölükbaşı'nın “*CKMP'nin Anayasa için tutumu beyaz oy vermektir*” cümleleri üzerinde durmuştur. Feyzioğlu CHP İstanbul İl Gençlik Kolu'nun düzenlediği parti kongresinde gençleri “Anayasa bekçileri” olarak nitelendirirken yeni anayasanın kabulünün hayırlı olacağına da değinmiştir.⁶⁷ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün radyodaki konuşması ise CHP'nin yeni anayasanın halka benimsetilmesi doğrultusundaki gayretlerini göstermektedir.⁶⁸ Yine referandum faaliyetleri kapsamında İnönü'nün Taksim mitingi ilgi uyandırmış ve atılan manşetle gazetelerde genişçe yer bulmuştur.⁶⁹ Manşetlerin alt başlıkları incelendiğinde Taksim mitingine yaklaşık 40-50 bin kişinin katıldığı belirtilmiştir. Mitingde, yeni anayasa halkın eseri olarak tanımlanmış ve arzu edilen bütün teminatlara ulaşılabileceği vurgulanarak “Evet” çağrısı yapılmıştır. CHP'nin bu çağrısına halk açtığı pankartlarla ve “Evet” nidaları ile coşkulu bir şekilde destek vermiştir.

Yurtiçi gezilerinde anayasayı halka tanıtan MBK üyeleri halka “Evet” oyu kullanmaları için konuşma yapmışlardır.⁷⁰ Gürsel de “Hayır” oyu için faaliyet yürütenleri eleştirmiş, halkı “Evet” demeye davet etmiştir. Basına yansıyan manşetlerde ise propaganda faaliyetlerinin “Evet” oyu üzerinden yapılmaya çalışıldığını belirtmek mümkündür. Nitekim Gürsel “Evet” oyu kullananları muhteşem eser olarak tanımladığı anayasaya katkı sağlayacaklarını belirtirken “Hayır” propagandası yapanları ise eleştirmektedir.⁷¹ İncelenen

63 “Halkoyuna 7 Gün Kala ‘Evet’ Kampanyası”, *Milliyet*, 02.07.1961, s.1 ve 5.

64 İlhami Soysal, “İki Anayasa”, *Milliyet*, 02.07.1961, s. 5.

65 Vasfi Raşit Seviğ, “Halkoyuna Giderken”, *Hürriyet*, 02.07. 1961, s. 3.

66 “Üç Lider Anayasa İçin Konuştu”, *Milliyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.

67 “Parti Kongrelerinde Yeni Anayasa Övüldü”, *Cumhuriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.

68 “İ. İnönü, Radyoda Anayasayı Övdü”, *Hürriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5; “İnönü'de dün radyo konuşması yaptı”, *Tercüman*, 03.07.1961, s. 1 ve 5; “Anayasa Bizi Bir Yeni Emniyet ve Gelişme Devrine Götürecek” dedi”, *Cumhuriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5; “İnönü ‘Anayasa Eksiksiz’ dedi”, *Akşam*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.

69 “İlk Evet Mitingi”, *Hürriyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5; “İnönü, Taksimde Konuştu”, *Akşam*, 04.07.1961, s. 1 ve 5; “On Binlerce Vatandaş Dün Taksim Alanında Anayasaya ‘Evet’ Dedi”, *Cumhuriyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5; “Anayasa İçin Dün İlk ‘Evet’ Mitingi Yapıldı”, *Milliyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5; “CHP'liler Taksim Meydanında Anayasaya Evet Mitingi Yaptı”, *Tercüman*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.

70 “MBK Üyeleri Bütün Yurtta Anayasamızı Anlatıyor”, *Hürriyet*, 03.07.1961.

71 “Gürsel Anayasa İçin ‘Muhteşem Eser’ dedi”, *Cumhuriyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.

diğer gazetelerde de “Evet” oyu vurgusu sıklıkla yapılarak manşetten verilmiştir.⁷² Ayrıca Gürsel’in konuşmalarına da atıfta bulunularak, “Normal nizama bir an önce varmak için herkesin beyaz oy vermesi şart” çağrısının oy pusulasındaki renklere de işaret ettiği belirtilmektedir.⁷³ 1961 Referandumu’nda beyaz pusula “Evet” oyunu kırmızı pusula ise “Hayır” oyunu belirten iki renkle kategorize edilmiştir.

Karikatür 2: 4 Temmuz 1961-Milliyet

Yukarıda gösterilen Turhan Selçuk imzalı karikatürde “Evet” oyu için yapılan mitinglere atıfta bulunularak bu “Evet”in hayatın her safhasında aynı derece önemli olduğuna değinilmek istenmiştir. Ayrıca “Evet” için yapılan ısrar, bir delikanlının sevdiği kişiyi ikna etme çaba ile bir iş yerinde patronundan onay almak için yalvaran bir kişi arasında bağlantı kurularak dramatize edilmiştir.

Propaganda faaliyetleri 6 Temmuz 1961’de sona ermiş ve 9 Temmuz’daki referandum için geri sayım başlamıştır.⁷⁴ Faaliyetlerin sona ermesine rağmen anayasa aleyhinde propaganda yapmaya devam eden bir grup ise tevkif edilmiştir.⁷⁵ Yılın en önemli meselesinin anayasa konusu olduğu belirtilerek yeni doğan bir bebeğe Anayasa adı verilmiştir.⁷⁶

Referandum için halk 9 Temmuz 1961’de sandık başına gitmiş ve gazeteler bu olayı manşetten vererek şu şekilde başlıklar kullanmışlardır: “Bugün Milletçe Anayasaya Oy Veriyoruz”⁷⁷ manşeti ile Cumhuriyet gazetesi o büyük günün geldiğine dikkat çekmiştir. Nadir Nadi “Anlamı büyük bir gün”⁷⁸ başlıklı köşe yazısında Türk milletinin tarihte ilk kez doğrudan doğruya iradesini kullanacağına değinmiştir. Nadi, kazanılan hürriyetin korunmasının ve devam ettirilmesinin önemine işaret ederek “hürriyet pahalı bir şeydir” ifadesini kullanmıştır. Yeni anayasanın kabul edilmesiyle birlikte Atatürk’ün gösterdiği yolda ileriye doğru bir adım daha atmanın bir sevinç kaynağı olacağını vurgulamıştır. Samih Nafiz Tansu imzası taşıyan yazıda, Türk demokrasi tarihi genel hatlarıyla ele

72 Gürsel ‘Evet’ İstedi”, *Milliyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5; “Gürsel Halkı ‘Evet’ Demeye Davet Etti”, *Tercüman*, 05.07.1961, s. 1 ve 5; “Gürsel Dün Millete Hitap Etti: Evet Deyiniz...”, *Akşam*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.

73 “Anayasaya ‘Evet’ Deyiniz”, *Hürriyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.

74 “Propaganda Süresi Bitti”, *Milliyet*, 06.07.1961; “Anayasa İçin Propaganda Bu Akşam Bitiyor”, *Tercüman*, 06.07.1961; “Kampanya Süresi Bitti”, *Hürriyet*, 06.07.1961.

75 “Propaganda Yasağına Uymayan 4 Kişi Örfi İdarece Tevkif Edildi”, *Cumhuriyet*, 08.09.1961; “Anayasa Yarın Halkoyuna Sunuluyor, Nezarete Alındılar”, *Milliyet*, 08.07.1961.

76 “Yeni Doğan Kızına Anayasa Adını Verdi”, *Hürriyet*, 08.07.1961.

77 “Bugün Milletçe Anayasaya Oy Veriyoruz”, *Cumhuriyet*, 09.07.1961.

78 Nadir Nadi, “Anlamı büyük bir gün”, *Cumhuriyet*, 09.07.1961.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansıması

aldıktan sonra ilk kez Türk tarihinde bir anayasanın kabul edilmesinde Türk milletinin oyuna başvurulduğu belirtilmiştir. Tansu referandumun manasını ise “*ilk defa bütün Türk tarihinde bir kanun, Türk milletinin tümünün kamuoyuna başvurulmak suretiyle tahkim edilmekte ve bunda ihtilali yapanın, inkılabı yaratanın da Türk milleti olduğunda kimsenin şüphe etmemesi manası gözetilmektedir*” ifadeleriyle dile getirmektedir.⁷⁹

Türk bayrağı önüne konulmuş seçmen sandığına oy atan bir el çizimini gazetenin sağ köşesine koyan Milliyet, sayfanın sol köşesinde de “Büyük Vazife” başlıklı bir yazı yayımlamış ve büyük puntolarla “Sandık Başına”⁸⁰ manşetini kullanmıştır. Yayımlanan yazıda Türk siyasi tarihinde dönüm noktasının yaşadığına ve verilen oyların seçim ve iktidarı için değil Türkiye'nin yeniden kuruluşunu niteleyen “İkinci Cumhuriyet”e vurgu yapılmıştır.⁸¹ Tercüman gazetesi “Anayasa Bugün Halkoyuna Sunuluyor”⁸² manşetinin hemen alt başlığında “İkinci Cumhuriyet” algısına dikkat çekerek anayasa tasarısında son sözün millette olduğu belirtmiştir.⁸³ Hürriyet gazetesi “Anayasa’ya Bugün Oy Veriyoruz”⁸⁴ manşeti ile günün önemini kamuoyuna sunmaya çalışmıştır. Gazetenin manşetini niteleyen “İhtilalden 13 Ay 13 Gün Sonra, İkinci Cumhuriyet’in Temel Taşı Anayasa’ya Bugün Oy Veriyoruz” ifadesi öne çıkarılmıştır. Burada 27 Mayıs tarihinden sonraki sürece atıfta bulunulurken öte yandan da diğer gazetelerde olduğu gibi “İkinci Cumhuriyet” algısı oluşturulmak istenmiştir. Akşam gazetesi de Namık Meriç’in imzası taşıyan “vatandaş oyunu kullanmaya çağırıyoruz” başlıklı karikatüründe seçim sandığının önüne çekilen büyük bir Türk bayrağının sağında solunda ve altında onlarca imza çizerek referandumda artık oy verme vaktinin geldiği ve her vatandaşın bu görevi ifa etmesi gerektiği mesajı verilmektedir. Gazete “Anayasamız Bugün Halk Oyunda”⁸⁵ sürmanşetiyle seçmenlerin sabah 5’ten akşam 7’ye kadar oy kullanabileceklerini belirtmiştir. Yine Akşam gazetesinin 9 Temmuz 1960 tarihli sayısında, anayasaya muhalefet eden yedi kişinin yakalandığı⁸⁶ ve bu şahısların eski DP ilçe başkanı ile birkaç AP’li olduğu ifade edilmiştir. Haberde dikkati çeken husus ise anayasa aleyhinde oy kullanmaya yönelik bir teşvikin suç sayılmasıdır.

79 Samih Nafiz Tansu, “Türkiye tarihinde ilk halkoyu, Cumhuriyet, 09.07.1961, s. 1 ve 3.

80 “Sandık Başına”, Milliyet, 09.07.1961.

81 “Büyük Vazife”, Milliyet, 09.07.1961.

82 “Anayasa Bugün Halkoyuna Sunuluyor”, Tercüman, 09.07.1961.

83 “2. Cumhuriyet’in Anayasa Tasarısı hakkındaki Milli hüküm bugün verilecek”, Tercüman, 09.07.1961, s. 1 ve 6.

84 “Anayasa’ya Bugün Oy Veriyoruz”, Hürriyet, 09.07.1961.

85 “Propaganda yapan yedi kişi yakalandı”, Akşam, 09.07.1961.

86 “Anayasamız Bugün Halkoyunda”, Akşam, 09.07.1961.

Tablo 1: Evet oyunun fazla çıktığı iller⁸⁷

	Evet	Hayır		Evet	Hayır
Ülke genelinde	% 61.7	% 38.3			
Adana	% 55.2	% 44.8	İstanbul	% 77.4	% 22.6
Adıyaman	% 66.6	% 33.4	Kars	% 92.8	% 7.2
Afyonkarahisar	% 59.6	% 40.4	Kastamonu	% 61.3	% 38.7
Ağrı	% 82.9	% 17.1	Kayseri	% 58.9	% 41.1
Amasya	% 56.5	% 43.5	Kırklareli	% 59.8	% 40.2
Ankara	% 68.4	% 31.6	Kırşehir	% 92.8	% 7.2
Antalya	% 51.3	% 48.7	Kocaeli	% 58.7	% 41.3
Artvin	% 77.8	% 22.2	Konya	% 62.2	% 37.8
Balıkesir	% 52.7	% 47.3	Malatya	% 88.7	% 11.3
Bilecik	% 60.1	% 39.9	Maraş	% 51.2	% 48.8
Bingöl	% 79.6	% 20.4	Mardin	% 97.7	% 2.3
Bitlis	% 66.5	% 33.5	Muğla	% 50.8	% 49.2
Burdur	% 70.6	% 29.4	Muş	% 79.1	% 20.9
Çanakkale	% 52.2	% 47.8	Nevşehir	% 69.5	% 30.5
Çankırı	% 55.8	% 44.2	Niğde	% 59.0	% 41.0
Diyarbakır	% 73.8	% 26.2	Ordu	% 60.1	% 39.9
Edirne	% 63.1	% 36.9	Rize	% 61.0	% 39.0
Elazığ	% 63.4	% 36.6	Siirt	% 91.7	% 8.3
Erzincan	% 76.4	% 23.6	Sinop	% 70.4	% 29.6
Erzurum	% 59.0	% 41.0	Sivas	% 74.8	% 25.2
Eskişehir	% 65.4	% 34.6	Tekirdağ	% 61.2	% 38.8
Gaziantep	% 56.8	% 43.2	Tokat	% 57.0	% 43.0
Giresun	% 61.9	% 38.1	Trabzon	% 59.6	% 40.4
Gümüşhane	% 58.6	% 41.4	Tunceli	% 95.1	% 4.9
Hakkari	% 92.9	% 7.1	Urfa	% 80.2	% 19.8
Hatay	% 59.7	% 40.3	Uşak	% 75.5	% 24.5
Isparta	% 64.8	% 35.2	Van	% 80.8	% 19.2
İçel	% 53.8	% 46.2	Yozgat	% 67.7	% 32.3

87 Ayrıntılı bk. *Halk Oylaması Sonuçları (2007,1988,1987,1982,1961)*, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Basımevi, Ankara, 2008, s. 197-238; *Akşam*, 11.07.1961; *Milliyet*, 10.07.1961; *Tercüman*, 11.07.1961; *Cumhuriyet*, 11-12.07.1961.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları

Yeni Anayasa tamamlanarak referanduma gidilmiş ve basın yoluyla referandum sonuçları kamuoyuna duyurulmuştur. Akşam gazetesi "*Millet Dün 'Evet' Dedi*" manşetini kullanmıştır. Referanduma katılım oranının yüksek olduğu belirtilerek "Hayır" oyu verenlerin az olmadığına dikkat çekilmiş ve tasnif çalışmalarının devam ettiği vurgulanmıştır. Gazetenin ilk sayfası referandum sonrası çıkan sonuçlara odaklanmıştır.⁸⁸ Bazı vatandaşların seçim kütüklerinde oluşan hata sebebiyle oy kullanamamalarına değinilerek kütüklerin daha iyi bir hale getirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁸⁹ Gazetenin besinci sayfası ise oy kullanırken çekilen fotoğraflara ve referandum sonucu ile ilgili haberlere ayrılmıştır. Akşam gazetesi 11 Temmuz 1961'de referandum sonuçlarının hemen hemen belli olduğunu belirtmek için "*Sonuç: %62 Evet*" manşetini kullanmış ve alt başlıkta ret oyu veren şehirler açıklanmıştır. Ayrıca YSK tarafından referandum sonuçlarının birkaç gün içerisinde netleşeceği belirtilerek parti liderlerinin çıkan sonuçlarla ilgili beyanlarına değinilmiştir.⁹⁰

Referandum sonuçlarında "Evet" vurgusu yapan bir diğer gazete de Cumhuriyet'tir.⁹¹ Yeni anayasanın çoğunluk tarafından onaylandığı vurgusu yapılarak ret oyu kullanan şehirlerin adları verilmiştir. YSK'nin tebliğine değinilerek kesin sonuçların birkaç gün sonra açıklanacağı belirtilmiştir.⁹² Nadir Nadi köşesinde yeni anayasanın onaylanmasının müspet gelişmelere işaret ettiğine değinmiştir. Nadi'ye göre yeni anayasanın getirdiği en büyük yenilik Tanzimat'tan beri gerçekleştirilmeye çalışılan insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması ve iktidarı denetleyecek bir takım yeni organların meydana getirilmesidir.⁹³

Hürriyet gazetesi de "*Halkın Oyu: Evet*" sürmanşetini kullanarak anayasayı onaylamayan illerin bulunduğu ifade etmiştir. Ayrıca parti liderlerinin beyanlarına ve referandum sonuçlarına da değinilmiştir.⁹⁴ Yine referandum sonuçlarından memnun olduğunu belirten⁹⁵ Gürsel, Türk milletine övgülerde bulunmuştur. Referandum da 6 milyon 374 bin "Evet" oyu, 3 milyon 984 bin "Hayır" oyu kullanıldığı ve katılım oranının ise %76 olduğu açıklanmıştır. Sandık başına giden kişi sayısının 10 milyon 358 bin olarak ifade edilmiş ve haber üst başlıkta verilmiştir.⁹⁶

Referandum sonucunun kesinleşmesiyle birlikte gazete başlıkları "Evet" oylarına odaklanırken, "Hayır" oyu kullanan illere ise dikkat çekilmiştir. Gazete manşetleri ve karikatürler ise bu konuda ipucu niteliği taşımaktadır.

Akşam gazetesi karikatüristlerinden Nihar Tüblek çizdiği karikatüründe "Evet" oyunun çıkmasını olumlu bularak "Milletçe Anayasaya "Evet" dedik" yazısıyla oyların çoğunluğuna değinmiştir. Yine karikatürün alt yazısında "Artık bu gözlükle daha iyi göreceğim" diyerek "Evet" demenin ne denli önem arz ettiğini vurgulamış ve gelecekte umutlu bir yüz betimleyerek doğru bir karar verildiğine işaret etmiştir.

88 "*Millet Dün 'Evet' Dedi*", *Akşam*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.

89 "*Seçim Kütükleri Islah Olacak*", *Akşam*, 10.07.1961; "*Seçmen Kütükleri Yüzünden birçok Kimse Oy Kullanmadı*", *Hürriyet*, 10.07.1961; "*Partiler ve MBK de Kütüklerden Şikayetçi*", *Hürriyet*, 11.07.1961; "*Seçmen Kütükleri Yeniden Gözden Geçirilerek Tanzim Edilecek*", *Cumhuriyet*, 12.07.1961; "*Seçmen Kütükleri Yetersiz*", *Tercüman*, 10.07.1961.

90 "*Sonuç: %62 Evet*", *Akşam*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.

91 "*Millet dün Anayasaya Vekarla 'Evet' Dedi*", *Cumhuriyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.

92 "*Netice: 'Evet' Yüzde 65, 'Hayır' Yüzde 35*", *Cumhuriyet*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.

93 Nadir Nadi, "*Kutlu Olsun*", *Cumhuriyet*, 11.07.1961.

94 "*Halkın Oyu: Evet*", *Hürriyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.

95 "*Gürsel Neticeden Memnun*", *Hürriyet*, 11.07.1961, s. 1 ve 5; "*C. Gürsel Neticeden Memnun*", *Tercüman*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.

96 "*Türk Milleti Asaletini Gösterdi*", *Hürriyet*, 12.07.1961, s. 1 ve 5.

Karikatür 3: 11 Temmuz 1961-Akşam

Tercüman gazetesi yeni anayasanın büyük bir çoğunlukla kabul edildiğini vurgulamış, ayrıntılı bilgiler vererek referandum hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.⁹⁷ Gazetenin ertesi günkü sayısında da sonuca dair bazı rakamsal detaylar sunulmuştur.⁹⁸ Milliyet gazetesi de yeni anayasanın milletçe onaylandığı belirterek referandumla ilgili görseller paylaşmıştır.⁹⁹ Referandum da “Hayır” oyunun fazlalığına değinen Sami Coşar bunun sebebinin araştırılması gerektiğini belirterek meseleyi üç grup üzerinden değerlendirmiştir. İlk grupta anayasayı inceleyen ve yeni anayasayı beğenmeyenler, ikinci grupta gericilerin “komünistler gelecek, dinsizler gelecek” gibi propagandalarının seçmen de oluşturduğu tesir, üçüncü grupta ise eski DP’lilerin referandumda verilen oyları aslında CHP’ye verilecek oylar olarak göstermeleri ve bunun sonucunda Yassıada’dakilerin kurtulma ihtimalinin ortadan kaldırılacağına dair yaptıkları faaliyetler olarak izah etmiştir.¹⁰⁰

Karikatür 4: 11 Temmuz 1961-Cumhuriyet

97 “Halk Anayasaya ‘Evet’ Dedi”, *Tercüman*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.

98 “6 milyon Evet, 3 milyon Hayır”, *Tercüman*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.

99 “Millet Evet Diyor”, *Milliyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.

100 Ömer Sami Coşar, “Halkoyu Sonucunda ‘Hayır’ların Sebebi” *Milliyet*, 10.07.1961, s. 5.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları

Yukarıda ki karikatür de ise Ali Ulvi Ersoy "Vatandaş Maceraları" yazısıyla yaşanan kafa karışıklığına vurgu yapılmıştır. Dört ayrı kareden oluşan karikatürün ilk kısmında vatandaşın "Evet" mi "Hayır" mı oyunu kullanacağı konusundaki düşünceli haline değinilmiştir. Ayrıca yapılan "Evet" mitinglerinin fazlalığına karşın, sınırlı sayıda da olsa "Hayır" propagandasının yapılmasının ve referandumda ilk kez oy kullanmanın etkilerine de yer vermiştir. İkinci karede CHP'nin "Evet" propagandası yaptığına dikkat çekilmiş ve onu dinleyen halktan bir kişinin elleri açık, yüzüne ise kurnaz bir ifade verilerek her yöne gidebilecek güven vermeyen bir tutum halinde olduğu betimlenmiştir. Üçüncü ve dördüncü kare ise ikinci kareyi destekleyen bir bütün halinde verilerek aynı kişinin bu seferde "Hayır" oyuna doğru koştuğu vurgulanmıştır. Karikatürün verdiği mesaj ise vatandaşta oluşan kargaşa ortamıdır.

Türksiyasal hayatında referandum ile kabul edilen ilk anayasa 1961 Anayasası olmuştur. Anayasa hazırlık süreci ve yeni anayasa hakkında basında pek çok haber yer almaktadır. Gazeteler incelendiğinde anayasa meselesinin en önemli gündem başlıklarından biri olduğu, bu dönemin en fazla konuşulan, üzerine yazılar yazılan ve tartışılan konusu haline geldiği görülmektedir. Demokratik bir ortam oluşturularak yapılmaya çalışılan referandumda en dikkat çekici nokta ise "Hayır" propagandası hoş karşılanmazken "Evet" propagandası merkeze alınmıştır. Bu konuda Akşam gazetesi köşe yazarlarından Esin Talu'nun "*Demokrasi oyunu yok*"¹⁰¹ başlıklı yazısı dikkat çekicidir. Talu yazısında anayasa hakkında aleyhte oy kullanmak isteyen ve bunun için propaganda yapanların tutuklandıklarına lakin "Evet" oyu için propaganda yapanların kampanya süresinin dolmasına rağmen faaliyetlerine devam ederken herhangi bir işleme tabi tutulmadıklarına değinir. Bu hareketin demokrasiye uymadığını ve böyle devam ederse demokrasinin sadece bir hayal olarak kalacağını belirtmiştir. Nitekim "Hayır" kampanyaları gerek MBK gerekse CHP'yi rahatsız etmiş ve "Hayır" propagandasına pekte izin verilmemiştir. MBK ve CHP'yi rahatsız eden bir diğer durumsa ret oyunun beklenenden fazla çıkmasıdır. Özellikle DP'ye oy veren illerde hayır oyunun fazlalığı, DP'nin varlığını devam ettirdiği yorumlarının yapılmasına neden olmuştur. Cumhuriyet gazetesi "*Halkoyu neticesinin tahliline başlandı*" başlıklı yazısında referandumun bir anayasa oylamasından ziyade CHP-DP mücadelesi olarak ele alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Yine Ege bölgesindeki bazı illerde "Hayır" oyunun çıkması DP'ye olan sempatanlığın neticesi olarak görülmüştür.¹⁰² 12 Temmuz 1961 tarihi sayısında bu konuya değinen Tercüman gazetesi "Hayır" oylarındaki fazlalığın CHP'de endişeye yol açtığını ve bundan dolayı seçmen davranışını etkileme faaliyetlerine hız verdiğini belirtmiştir. Ayrıca CHP'nin "Hayır" oyu yüksek çıkan illerde tetkik çalışmaları yapmak üzere parti meclis üyelerinden bazı kişileri görevlendirdiği bildirilmiştir.¹⁰³ Yayımladığı başyazı ile "Hayır" oylarına dikkat çeken Tercüman gazetesi, üç milyon "Hayır" oyunu anayasanın eksik veya kötü oluşunda değil de siyasi endişelerde aramak gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁴ Öyle ki CHP açısından bu durum DP'nin hâlihazırda gücünü yitirmediği anlamına gelmektedir ki bu da tedirginliğe neden olmuştur. Çıkan sonuçlarda "Hayır" oyunun yüksek çıkışı CHP'nin tedirginliğini haklı çıkarmaktadır.

101 Esin Talu, "Demokrasi oyunu yok!", Akşam, 10.07.1961, s. 3.

102 "Halkoyu neticesinin tahliline başlandı", Cumhuriyet, 11.07.1961, s. 1 ve 5.

103 "CHP Neticeden Memnun Değil", Tercüman, 12.07.1961, s. 1 ve 5.

104 "Halkoyuna Dair", Tercüman, 12.07.1961.

Tablo 2: Hayır oyunun fazla çıktığı iller¹⁰⁵

İller	Evet	Hayır
Aydın	% 44.0	% 56.0
Bolu	% 44.9	% 55.1
Bursa	% 47.1	% 52.9
Çorum	% 47.8	% 52.2
Denizli	% 48.9	% 51.1
İzmir	% 49.8	% 50.2
Kütahya	% 41.8	% 58.2
Manisa	% 43.9	% 56.1
Sakarya	% 47.2	% 52.8
Samsun	% 43.0	% 57.0
Zonguldak	% 46.9	% 53.1

Türk demokrasisinde halk ilk kez bir anayasanın kabul edilmesi için sandık başına gitmiş ve referandum kavramı ile tanışmıştır. Çıkan sonuçlar ise darbeyi yapanlara umulmadık bir fatura çıkarmıştır. Yeni anayasa, yüzde 61.7 “Evet” oyu ile yürürlüğe girmiştir. Lakin anayasa lehinde yapılan propagandalarda hükümetin baskın tutumu dikkate alındığında, yüzde 38.3 “Hayır” oranının yüksek bir oran olduğunu kabul etmek gerekir zira o dönemde de bu oran yüksek bulunmuştur. Sonuç olarak aleyhte oy kullananların örgütlenme faaliyeti olmadan “Hayır” oyunu kullanmaları DP taraftarlığının hala devam ettiğini göstermektedir. DP’nin 1960 öncesindeki seçimlerde en fazla oy aldığı 11 ilde anayasaya ekseriyetle ret oyu verilmesi ise bunu doğrulamaktadır.¹⁰⁶

Karikatür 5: 10 Temmuz 1961-Milliyet

Referandumda “Hayır” sonucuna değinen Turhan Selçuk “dalkavuk” olarak nitelendirdiği DP taraftarlarını 1950-1960 seçimlerinde DP’ye oy verirken heyecanlı “Evet” dediğini, yeni anayasanın kabulü için “Hayır” oyu kullandığı belirtilmiştir. Bu sayede “Hayır” oyu veren kesimin aslında kimler olduğuna dair ipucu vermeye çalışmıştır.

Nitekim ret oyunun %40’a yakın olmasının bir anlamı vardır. Bunun nedeni şu şekilde açıklanabilir. Öncelikle DP taraftarları darbeyi haksız buldukları için bu müdahalenin bir

¹⁰⁵ Ayrıntılı bk. *Halk Oylaması Sonuçları (2007,1988,1987,1982,1961)*, s. 197-238; *Akşam*, 11.07.1961; *Milliyet*, 10.07.1961; *Tercüman*, 11.07.1961; *Cumhuriyet*, 11-12.07.1961.

¹⁰⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 358.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları

ürünü olan 1961 Anayasa'sını kabul etmemişlerdir. CHP ve CKMP partilerinin anayasa hazırlama sürecinde etkin rol oynamaları ve Temsilciler Meclisinin çoğunluğunun CHP'den oluşması, DP kitesinin anayasa yapımında dışlanmasına neden olmuştur. Bu da yeni anayasanın DP kitlesi açısından benimsenmesini psikolojik açıdan güçleştirmiştir. Dikkat edilecek husus DP 1950'lilerin hâkim partisidir ve 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinin ilk ikisini açık ara farkla kazanmıştır. 1960'lara geldiğinde ise DP'nin siyasal mirasçısı olarak görülen AP'nin yükselişi devam etmektedir. Bu anlamda 1961 Anayasası toplumun büyük çoğunluğunun uzlaşmasıyla oluşturduğu bir toplum sözleşmesi niteliği taşımamaktadır.¹⁰⁷

Anayasanın yapılışına tüm gruplar katılmadığı gibi referanduma giden süreçte yeni anayasayı eleştirme özgürlüğü de tanınmamıştır. Böyle bir ortamda %38.3 gibi ret oyunun çıkması önemli bir olaydır. Referandum da askerlerin ilk defa oy kullandığı da düşünülürse, 1960-1961 arasında yaşanan gelişmelere Türk halkının gösterdiği tepkinin asgarisi olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü, olaylara temelde karşı olan halkın bir kısmı da sivil yönetime geçişi kolaylaştıracağı düşüncesiyle "Evet" demiştir.¹⁰⁸

1961 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti'nde referandum ile kabul edilen ilk anayasa olmuştur. Yeni bir dönemi beraberinde getiren 1961 Anayasası'nın yirmi yıl gibi kısa bir sürede ikinci bir darbe ile rafa kaldırılması "Evet" oyu veren kesimde hayal kırıklığı meydana getirmiştir. 1980 Darbesi'yle yönetime el koyan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ise 1961 Anayasası'nı yaşanan tüm olayların müsebbibi göstererek yeni bir anayasa ve referandum yoluyla meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. Her yeni anayasa yeni umutları beraberinde getirirse de Türkiye'de anayasa sorunu her daim iktidarlarda ve basında güncelliği korumuştur.

Anayasal düzenin sağlanması ve siyasi özgürlükler konusunda "demokratik" bir tutum sergilenirken temsili kurumların etkinliğinin sınırlandırılması karşıtlık meydana getirmiştir. Genel oy sonucu oluşan yasama organının sistem içindeki etkinliği azaltılmıştır. Bununla beraber doğrudan doğruya seçimle iş başına gelmeyen ve yine genel oyla hiçbir bağlantısı olmayan birtakım organlar oluşturularak Mecliste söz hakkına sahip bir duruma getirilmiştir.¹⁰⁹

Hazırlanan anayasa ile yasama organının çıkardığı kanunların denetlenmesi görevi yeni kurulan Anayasa Mahkemesine verilmiştir. Yine önceki anayasadan farklı olarak Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan iki meclisli parlamento sistemi meydana getirilmiştir. Böylece iktidarı güçlü kılan tek meclis sistemine son verilerek bir denge sağlanmak istenmiştir.¹¹⁰ Yeni anayasa ile egemenliğin kullanılma biçiminin bölüştürülmüş iktidara dönüştürülmesi koalisyon hükümetleri dönemini beraberinde getirmiştir. Bu durum askeri gücün iktidarla bağlantılı hale gelmesine yol açarak demokratik ve özgürlükçü tutumun gölgelenmesine neden olmuştur.

107 Özbudun, s. 23.

108 Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 89.

109 Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara, 2011, s. 161.

110 A. Şeref Gözübüyük, *Açıklamalı Türk Anayasaları 1921, 1924, 1961, 1982 (Anayasaların Yapılışları Özellikleri ve Yapılan Değişiklikleri)*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 83-84.

Karikatür 6: 10 Nisan 1961- Karikatür Mecmuası

1961 Anayasası geçmişten alınan dersler sonucunda kurulmak istenen yeni bir düzenin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Yeni anayasa için önceki dönemde yaşanan tecrübeler ders niteliğinde kabul edilmiş ve 1924 Anayasası'nın boşlukları yani eksik yönleri giderilmeye çalışılmıştır. Böylelikle "tepki Anayasası"¹¹¹ olarak nitelendirilen 1961 Anayasası ile yeni bir döneme girilmiştir. Türk demokrasi tarihindeki gelişim basamaklarından biri olan 1961 Anayasası özgürlük, demokrasi ve insan hakları ilkelerinin yanı sıra sosyal devlet anlayışı, kişi hak ve hürriyeti gibi birçok kavramı içinde barındıran bir anayasa olarak tarihe geçmiştir.

Sonuç

Kavramsal çerçeve de pek çok tanımı yapılmasına rağmen demokrasi kelimesi siyasi, sosyal, ekonomik gibi her alanda kendine yer edinmiştir. Bu şekilde değerlendirdiğimizde demokrasinin bir kavramdan daha ziyade aslında bir kültür olduğunu da belirtmek gerekir. Bir kültürün yerleşmesi ve benimsenmesi ise hızlı bir şekilde değil yavaş ve zamanın akışıyla birlikte tam anlamıyla karşılığını bulmaktadır. Türk demokrasi tarihi incelendiğinde gelişmelerin tavandan tabana doğru bir yol aldığı gözlenmekte ve merhaleler halinde ilerlediği belirtilmektedir. Her aşama farklı bir yol haritası çizse de demokrasi yolunda adım atılmaya devam edilmiştir.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasıyla yeni Türk Devleti'nin temelleri atılmış, Cumhuriyet'in ilanı ile rejim değişikliği gerçekleşmiş, demokrasiye Türk milletinin vazgeçilmez bir hayat tarzı olarak kabul görmeye başlamıştır. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte demokrasi ivme kazanmış olsa da 27 Mayıs 1960'ta yaşanan ilk askeri darbe ile demokrasi sekteye uğratılmıştır. Nitekim demokratik rejimlerde seçimle iktidara gelen meşru iktidarın seçimle değiştirilmesi uygun görülmüştür. Lakin 27 Mayıs Darbesi ile demokrasi tarihinde farklı olay ve olguların kamuoyuna basın yoluyla sunulduğu hatta karikatürize edildiği bir süreci beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda anti-demokratik ve hukuk dışı olan darbenin daha demokratik bir düzene geçiş için yapıldığı ifade edilmiştir. Darbecilere göre yeni anayasa çalışmalarına başlanmasının nedenlerinden birisi sabık iktidarın gücünü 1924 Anayasası'ndan almasıdır. Bu süreç ise basın tarafından yakinen izlenmiş ve destekleyici haber başlıklarına sıklıkla yer verilmiştir. 27 Mayıs'ın

¹¹¹ Orhan Aldıkaçtı, s. 155; Bülent Tanör, s. 377.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansıması

sembolleri; demokrasi ve özgürlük ise anayasa hazırlık sürecinde anahtar kelimeler olarak kullanılmıştır.

Yarı demokrasinin araçlarından biri olan referandum Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kez 1961 Anayasası'nın kabulü için kullanılmıştır. Bundan dolayı referandum hem basında hem de kamuoyunda büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bu süreçte basın aktif rol oynamış referandum üzerine bilgilendirici ve yönlendirici bir tutum sergilemiştir. Basının etkileme ve yönlendirme gücünün bu dönemde sıklıkla kullanılması yeni bir döneme de girildiğinin sinyalini vermiştir.

İncelenen gazetelerde MBK'yi destekleyen bir yayın politikası güdüldüğü ve eleştiriden daha ziyade demokrasi yolunda sağlam adımlarla ilerlediği fikrini benimsetme misyonunu gerek haber ve köşe yazılarında gerekse karikatürlerde görmek mümkündür. Referandum sürecinde "Evet" oyunun kullanılması doğrultusunda basının etkin rolü atılan manşet, haber başlığı, köşe yazısı ve karikatürlerde açıkça görülmektedir. Siyasi ve toplumsal yaşamdaki farklılıkları, değişimleri, aksaklıkları ve çekişmeleri tek bir kare ile ortaya koymaya çalışan karikatürlerde referandum sürecinde "Evet" oyu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Görüldüğü üzere referandum için yapılan propaganda faaliyetlerinde basın genellikle "Evet" oyu üzerinde bir eğilim göstermektedir. Bunun sebebi ise anayasaya dair eleştiri özgürlüğünün sınırlı tutulması ve "Hayır" oyu üzerine propaganda faaliyetlerine izin verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen referandumda yüzde kırka yakın "Hayır" sonucunun çıkması dikkate değerdir. Şunu belirtmek gerekir ki çıkan sonuç MBK ve CHP açısından genel seçimlerde halkın ne yönde düşündüğünü göstermesi bakımından ipucu niteliği taşımaktadır. DP tabanına sahip illerin "Hayır" oyu vermesi yine sonuçlar incelendiğinde kırsal kesimin de "Hayır" oyu üzerinde durması, genel seçimlerde AP'nin DP'nin varisi konumuna getirilerek yüzde 34 oy almasını açıklamaktadır. Referandum sonuçları göstermektedir ki halk referandumla genel seçim arasında bir bağ kurmuş ve oylarını da o yönde vermiştir. Anayasa yapım süreci, Kurucu Meclis, referandum gibi pek çok konu bu dönem de tartışmıştır. Bu dönemde basın-yayın faaliyetlerinin radyo, gazete ve dergi yoluyla sağlandığı düşünüldüğünde gazetelerin kamuoyu üzerindeki etkileme ve yönlendirme gücü daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Basın bu dönemde siyasal iletişimin en önemli yapı taşlarından birini teşkil etmiştir.

Yeni anayasanın kabulü ve referandumla halkın bu konudaki onayını alma girişimi demokrasi tarihimiz açısından önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Kişi hak ve özgürlüklerine diğer iki anayasaya nazaran daha fazla ehemmiyet veren en özgürlükçü anayasa olarak da tanımlanmaktadır. Türk demokrasi ve çağdaşlaşma evrelerinden biri olan anayasa hazırlık süreçlerinin basına yansıması incelendiğinde manşet, köşe yazısı ve karikatür gibi birçok unsura yer verildiği gözlenmektedir. Günümüzde hala tartışılan ve konuşulmakta olan anayasa değişikliği ve referandum gibi konuların basındaki yankısı ele alındığında incelenen dönemin atmosferi daha iyi anlaşılabilir ve farklı bir bakış açısı ile analiz etme imkânı sağlanmaktadır.

Kaynakça**Resmî Yayınlar**

Resmî Gazete

Kanunlar Dergisi

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı

Kitaplar, Makaleler ve TezlerAKAR, Fatma (2011), *Türkiye'nin Demokrasi Serüveni ve Referandumlar*, Literatürk Academia, Konya.ALDIKAÇTI, Orhan, (1973), *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, Yenilik Basımevi, İstanbul.*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (1986) Cilt 8, Gelişim Yayınları, İstanbul.ÇAM, Esat, (1975), *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.ÇAVDAR, Tevfik, (2004,) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara.DURDULAR, Ercan - SOLAK, Mehmet - ŞENCAN Hüdai (2010) *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri Türkiye- Avrupa Ülkeleri*, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.DURMUŞ, Merve–KIRPIK, Cevdet, (2021), "Ondörtlerin Tasfiyesinde Cemal Madanoğlu'nun Rolü" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 42 (Bahar), s. 361-396.ERDOĞAN, Mustafa, (2011), *Anayasa Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara.ERDOĞAN, Teziç, (2001), *Anayasaya Hukuku*, Beta Basım, İstanbul.EROĞUL, Cem ,(2012), *Anatüzeve Giriş (Anayasa Hukuku'na Giriş)*, İmaj Yayınevi, Ankara.GİRİTLİ, İsmail – SARMAŞIK, Jale (2001) *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul.GÖZLER, Kemal, (2000), *Türk Anayasaya Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa.GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, (2002), *Açıklamalı Türk Anayasaları 1876, 1921,1924, 1961, 1982 (Anayasaların Yapılışları Özellikleri ve Yapılan Değişiklikleri)*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.*Halk Oylaması Sonuçları (2007,1988,1987,1982,1961)* (2008) Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Basımevi, Ankara.KARPAT, Kemal H., (2007), *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi, Ankara.KAYALI, Kurtuluş, (2018), *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul.KUBALI, Hüseyin Nail, (1969), *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.MARSHALL, Gordon, (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akinhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.MAYO, Henry B., (1964), *Demokratik Teoriye Giriş*, (Çev. Emre Kongar), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara.ÖZBUDUN, Ergun, (1993), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.ÖZÇELİK, Selçuk, (1983), *Anayasa Hukuku Dersleri II*, Filiz Kitabevi, İstanbul.SARTORİ, Giovanni, (1996), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev. Tunçer Karamustafaoglu-Mehmet Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara.SCHMİDT, Manfred G., (2002), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, (Çev. M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansması

- ŞAHİN, Engin (2002), *Cumhuriyet Anayasaları (1921.1924,1961,1982)*, Beta Basım, İstanbul.
- TANÖR, Bülent, (2012), *İki Anayasa 1961-1982, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.*
- TANÖR, Bülent, (2015), *Osmanlı Türk Anayasa Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TAŞDELEN, Esra- SEMİZ, Onur, (2021), "1961 Anayasasının Oluşmasında Kurucu Meclis Çalışmalarının Ulusal Basına Yansması", *TBMM'nin Açılışının 101. Yıl Dönümünde Türk Demokrasi Tarihi Yazıları*, Berikan Yayınevi, Ankara, s.585-609.
- UYGUN, Oktay, (2014), *Demokrasi (Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar)*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- YEŞİLORMAN, Mehtap, (2011), Halkın İradesi Bağlamında Halkoylamaları: Bir Hukuk Sosyolojisi Denemesi, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 43, s. 191-220.
- YILDIZ, Zekeriya, (2013), *Politika Sözlüğü*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ, Faruk, (2012), *Türk Anayasa Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, (2003), *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- ZÜRCHER, Erik Jan, (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul.

Sürelili Yayınlar

- "Anayasa Aleyhinde Propaganda Yapan AP'li Tevkif Edildi", *Akşam*, 02.07.1961.
- "Liderler, Anayasaya 'Evet' Denilmesini İsteyecekler", *Akşam*, 31.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa Bizi Bir Yeni Emniyet ve Gelişme Devrine Götürecek" dedi", *Cumhuriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "İkinci Cumhuriyetin Anayasası ve Seçim Kanunu Kabul Edildi", *Cumhuriyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Kurucu Meclisin Esaslarını Prof. Fevzioğlu Hazırlayacak", *Cumhuriyet*, 01.11.1960, s. 1 ve 5.
- "On Binlerce Vatandaş Dün Taksim Alanında Anayasaya 'Evet' Dedi", *Cumhuriyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Propaganda Yasağına Uymayan 4 Kişi Örfi İdarece Tevkif Edildi", *Cumhuriyet*, 08.09.1961.
- "Seçmen Kütükleri Yeniden Gözden Geçirilerek Tanzim Edilecek", *Cumhuriyet*, 12.07.1961.
- "Anayasa: CHP Yürekten, AP ise üstünkörü 'Evet' diyor", *Hürriyet*, 01.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Seçmen Kütükleri Yüzünden birçok Kimse Oy Kullanamadı", *Hürriyet*, 10.07.1961.
- "Yeni Anayasa İhtilalinin Birinci Yıldönümünde Kabul Olundu", *Hürriyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- "AP Hariç Diğer Partiler Anayasayı Tam Destekliyor", *Milliyet*, 04.07.1961, s. 5.
- Ömer Sami Coşar, "Halkoyu Sonucunda 'Hayır'ların Sebebi" *Milliyet*, 10.07.1961, s. 5.
- Samih Nafiz Tansu, "Türkiye tarihinde ilk halkoyu, Cumhuriyet, 09.07.1961, s. 1 ve 3.
- "27 Mayısın Birinci Yıldönümünde Yurtta Törenle Kutlayacak", *Tercüman*, 25.05.1961, s. 1 ve 5.
- "CHP'liler Taksim Meydanında Anayasaya Evet Mitingi Yaptı", *Tercüman*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Bir hukukçular heyeti yeni Anayasayı hazırlıyor", *Cumhuriyet*, 28.05.1960, s. 1 ve 5.
- "MBK Üyeleri Anayasa İçin Geziye Çıktılar", *Cumhuriyet*, 01.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa İçin Dün İlk 'Evet' Mitingi Yapıldı", *Milliyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.

- "Gürsel Anayasa İçin 'Muhteşem Eser' dedi", *Cumhuriyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Millet dün Anayasaya Vekarla 'Evet' Dedi", *Cumhuriyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa Tenkide Uğradı", *Hürriyet*, 26.10.1960, s. 5.
- "Anayasa Tasarısı Tenkit Ediyor", *Tercüman*, 26.10.1960, s. 5.
- "Anayasa Semineri Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 27.10.1960, s. 1 ve 5.
- "Kurucu Meclis İçin Hazırlık Yapılıyor", *Hürriyet*, 01.11.1960.
- "Kurucu Meclisin Teşkili Kararlaştırıldı", *Milliyet*, 01.11.1960.
- "Geçici Anayasa Tadil Ediliyor", *Milliyet*, 19.11.1960.
- "Geçici Anayasa Kaldırılacak", *Akşam*, 23.11.1960, s. 1 ve 5.
- "Geçici Anayasa da hemen İlgâ Olunuyor", *Cumhuriyet*, 23.11.1960, s. 1 ve 5.
- "Karma Komisyon Bugün Toplanıyor", *Akşam*, 22.05.1961, s. 1 ve 5;
- "Karma komisyon Bugün Toplanıyor", *Hürriyet*, 22.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Karma Komisyon Tartıştı", *Tercüman*, 24.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa Halkoyuna Sunuluyor", *Akşam*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa Kabul Edildi", *Milliyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Gürsel'in Anayasa Hakkında Konuşması", *Tercüman*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- Burhan Felek, "Elbette 'Evet' diyeceğiz", *Cumhuriyet*, 29.06.1961, s. 3.
- "Gümüşpala Radyoda Yine Muğlak Konuştu", *Akşam*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa için 'Evet' Gelişiyor", *Cumhuriyet*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Gümüşpala Nihayet Dün 'Evet' dedi", *Hürriyet*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Vaizler Yeni Anayasayı İzah Ettiler", *Hürriyet*, 02.07.1961.
- İlhami Soysal, "İki Anayasa", *Milliyet*, 02.07.1961, s. 5.
- "Halkoyuna 7 Gün Kala 'Evet' Kampanyası", *Milliyet*, 02.07.1961, s.1 ve 5.
- "Partilerin Anayasa Kampanyası Hızlandı", *Tercüman*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.
- Vasfi Raşit Seviğ, "Halkoyuna Giderken", *Hürriyet*, 02.07. 1961, s. 3.
- "İnönü 'Anayasa Eksiksiz' dedi", *Akşam*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Parti Kongrelerinde Yeni Anayasa Övüldü", *Cumhuriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "İ. İnönü, Radyoda Anayasayı Övdü", *Hürriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Üç Lider Anayasa İçin Konuştu", *Milliyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "İnönü'de dün radyo konuşması yaptı", *Tercüman*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "İnönü, Taksimde Konuştu", *Akşam*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.
- "İlk Evet Mitingi", *Hürriyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Gürsel Dün Millete Hitap Etti: Evet Deyiniz...", *Akşam*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasaya 'Evet'", *Hürriyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Gürsel 'Evet' İstediyi", *Milliyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Gürsel Halkı 'Evet' Demeye Davet Etti", *Tercüman*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Kampanya Süresi Bitti", *Hürriyet*, 06.07.1961.
- "Kampanya Süresi Bitti, Suçüstü Yakalandı", *Hürriyet*, 06.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Propaganda Süresi Bitti", *Milliyet*, 06.07.1961.
- "Anayasa İçin Propaganda Bu Akşam Bitiyor", *Tercüman*, 06.07.1961.
- "Yeni Doğan Kızına Anayasa Adını Verdi", *Hürriyet*, 08.07.1961.
- "Anayasa Yarın Halkoyuna Sunuluyor", *Milliyet*, 08.07.1961.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumunun Ulusal Basına Yansımaları

- "Anayasamız Bugün Halkoyunda", *Akşam*, 09.07.1961.
- "Bugün Milletçe Anayasaya Oy Veriyoruz", *Cumhuriyet*, 09.07.1961.
- "Anayasa'ya Bugün Oy Veriyoruz", *Hürriyet*, 09.07.1961.
- "Büyük Vazife" *Milliyet*, 09.07.1961.
- "Sandık Başına", *Milliyet*, 09.07.1961.
- Nadir Nadi, "Anlamı büyük bir gün", *Cumhuriyet*, 09.07.1961.
- "Anayasa Bugün Halkoyuna Sunuluyor", *Tercüman*, 09.07.1961.
- "Millet Dün 'Evet' Dedi", *Akşam*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Seçim Kütükleri İslah Olacak", *Akşam*, 10.07.1961.
- Esin Talu*, "Demokrasi oyunu yok!", *Akşam*, 10.07.1961, s. 3.
- "Halkın Oyu: Evet", *Hürriyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Millet Evet Diyor", *Milliyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.
- Milliyet*, 10.07.1961.
- "Halk Anayasaya 'Evet' Dedi", *Tercüman*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Seçmen Kütükleri Yetersiz", *Tercüman*, 10.07.1961.
- "Sonuç: %62 Evet", *Akşam*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.
- Akşam*, 11.07.1961.
- "Gürsel Neticeden Memnun", *Hürriyet*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Partiler ve MBK de Kütüklerden Şikayetçi", *Hürriyet*, 11.07.1961.
- Nadir Nadi, "Kutlu Olsun", *Cumhuriyet*, 11.07.1961.
- "6 milyon Evet, 3 milyon Hayır", *Tercüman*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.
- "C. Gürsel Neticeden Memnun", *Tercüman*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.
- Tercüman*, 11.07.1961.
- Cumhuriyet*, 11-12.07.1961
- "Türk Milleti Asaletini Gösterdi", *Hürriyet*, 12.07.1961, s. 1 ve 5.
- "CHP Neticeden Memnun Değil", *Tercüman*, 12.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Halkoyuna Dair", *Tercüman*, 12.07.1961.
- "Anayasa, Haziran İçinde Halkoyuna Sunulacak", *Tercüman*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Netice: 'Evet' Yüzde 65, 'Hayır' Yüzde 35", *Cumhuriyet*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.
- "MBK Üyeleri Bütün Yurtta Anayasamızı Anlatıyor", *Hürriyet*, 03.07.1961.

BOĞAZLARIN HUKUKİ STATÜSÜNE GÖRE YABANCI GEMİLERİN BOĞAZLARDAN GEÇİŞ PRATİKLERİNİN BOĞAZLAR MUHAFAZLIĞI'NCA TATBİKİ (1832-1908)

THE APPLICATION OF PASSAGE PRACTICE OF FOREIGN SHIPS THROUGH THE STRAITS BY STRAITS GUARDSHIP ACCORDING TO THE LEGAL STATUS OF THE STRAITS (1832-1908)

Pınar ÇEVİK AZAP*

Geliş Tarihi/Received:12.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted:30.10.2023

ÇEVİK AZAP, Pınar, (2024), "Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)", *Belgi Dergisi*, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/1, ss. 179-208.

Öz

1453 yılında İstanbul'un fethedilmesi ve ardından yürütülen genişleme siyaseti kapsamında 1484 yılından itibaren Karadeniz'in tüm sahil şeridinde sahip olunması, Osmanlı Devleti'ne boğazlar üzerinde mutlak egemenlik hakkı tanımıştır. Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki bu mutlak egemenlik hakkı, Boğazlar'dan geçiş ve Karadeniz'in deniz ulaşımının tamamıyla Osmanlı Devleti'nin tasarrufunda bulunmasına olanak sağlamaktaydı. Boğazların tüm yabancı devletlerin gemilerine kapalı olması esası üzerine belirlenen bu tasarruf hakkı, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar tatbik edilse de Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki bu hakkı, 1798 yılından itibaren yabancı devletlerle yapılan ikili anlaşmalarla zayıflatılmış, 1841 yılından itibaren de çok taraflı antlaşmalarda sınırlandırılmıştı. Yapılan uluslararası antlaşmalarla hukuki statüsü belirlenen boğazlardan yabancı gemilerin geçiş rejimi, Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı ve Bahr-i Siyah Boğazı Muhafızlığı ile kontrol edilmekteydi. Her iki boğazlar muhafızlığı bu vazifesini, 1832 yılında müşiriyet olarak tesis edilen Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olarak yürütmekteydi. Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah Boğazları Muhafızlığı, hem uluslararası antlaşmalarla belirlenen kaidelere uygun olarak yabancı gemilerin geçiş rejimini tatbik etmekteydi hem de çağın ihtiyacı ve zorunluluğu kapsamında bu geçişler esnasında gemiler üzerinde deniz karantinasını icra etmekteydi. Ayrıca silah, mühimmat, barut gibi patlayıcı maddelerin kaçak bir şekilde boğazlardan geçirilmesine mâni olmak da her iki boğazlar muhafızlığının göreviydi. Bu çalışmanın amacı, 1908 yılında lağvedilene kadar Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olan Boğazlar Muhafızlığı'nın, yabancı gemilerin boğazlardan geçiş rejimini uygulama pratiklerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın kapsamı, yabancı gemilerin uluslararası antlaşmalarla belirlenen geçiş kaideleri ile bu kaidelerin barış ve savaş zamanlarında Boğazlar Muhafızlığı'nca ne şekilde uygulandığını tespit etmek olacaktır. Bu yapılırken, konuyu doğrudan ve dolaylı ihtiva eden Osmanlı arşivi belgelerinden ve literatürden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Boğazlar, Tophane-i Amire, Bahr-i Sefid, Bahr-i Siyah, Karantina, Kırım Harbi, Doksanüç Harbi, Sefine.*

* Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, pınarcevikazap@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-5131-4427>).

Abstract

Within the scope Istanbul's conquest (1453) and the following enlargement policy, owning the entire Black Sea coastline since 1484 gave the Ottoman Empire absolute sovereignty over the Straits. This right allowed the passage through the Straits and the Black Sea's maritime transport to be completely at the Ottoman Empire's disposal. Although this right of disposition determined on the principle of the straits being closed to all foreign states' ships were implemented until late 1700s, its right over the straits was weakened by bilateral agreements made since 1798, and restricted with multilateral agreements since 1841. Foreign ships' passage regime through the straits whose legal status was determined by international treaties were controlled with Bahr-i Sefid and Bahr-i Siyah Straits Guardships. Both Guardships conducted this duty under the Tophane-i Amire Müşiriyeti, established as a Marshallship in 1832. Bahr-i Sefid and Bahr-i Siyah Straits Guardships both applied the transit regime of foreign ships in accordance with the rules determined by international treaties, and carried out maritime quarantine on the ships during these passages within the scope of the needs and requirements of the age. Additionally, to prevent the smuggling of explosives such as weapons, ammunition and gunpowder through the straits was the duty of both Straits Guardships. This study's aim is to examine the application practices of the foreign ships' passage regime through the Straits by the Straits Guardship, affiliated to the Tophane-i Amire Müşiriyeti till its abolishment (1908). Thus, the study's scope will be to determine the transit rules of foreign ships determined by international agreements and how these rules were applied by the Straits Guardship in times of peace and war. While doing this, Ottoman archive documents and literature covering the subject directly and indirectly will be used.

Keywords: *Straits, Bahr-i Sefid, Bahr-i Siyah, Quarantine, Crimean War, The '93 War, Tophane-i Amire, Master-at-arms.*

Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)

Giriş

Osmanlı Devleti, etrafı denizlerle çevrili bir coğrafyada hükümlanlık sürmekle jeopolitik ve stratejik önemi haiz olan Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının hâkimiyetini de elinde bulunduruyordu. İstanbul'un 1453'te fethedilmesinden sonra, Osmanlı'nın genişleme siyaseti kapsamında Karadeniz'in tüm sahil şeridinin imparatorluğa ait olması ve bir iç deniz durumuna gelmesi ile 1484 yılı itibarıyla boğazlar üzerindeki tüm egemenlik hakları Osmanlı Devleti tarafından kullanılmaya başladı¹. Boğazlardan gemilerin geçişi ve Karadeniz'deki deniz ulaşımının tamamıyla Osmanlı Devleti'nin tasarrufunda bulunması dolayısıyla boğazların ve Karadeniz'in yabancı gemilere kapalı olması esası üzerine belirlenen rejim, *kadim kaidesi* olarak adlandırılan bir rejim olarak tatbik edile geldi². Ancak Osmanlı Devleti'nin kadim kaide olarak boğazlar üzerinde yürüttüğü söz konusu bu mutlak egemenlik hakkı 1798, 1809 ve 1833 yıllarında yapılan ikili anlaşmalarla zayıflatılmıştı.

Fransız yayılmacı politikası ve Napolyon Bonapart'ın Temmuz 1798'de Mısır'ı istilası, uluslararası siyasette birtakım değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştu. Fransa'ya karşı askeri tedbir almak zorunda olan Osmanlı Devleti, Rusya ile 23 Aralık 1798'de ittifak yapmak durumunda kalmıştı³. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti Karadeniz'i, müttefiki Rusya'nın harp gemileri haricindeki tüm harp gemilerine kapamayı kabul etmişti. Ebedi emeline yaklaşma fırsatı bulan Rusya ise bu antlaşma sayesinde harp gemilerini, Karadeniz Boğazı'ndan geçirmeyi başarmıştı⁴. Rusya, Osmanlı Devleti'nin dış politikada içinde bulunduğu yalnızlıktan istifade ederek 1798 yılında yapılan bu ittifak anlaşmasının 1805 yılında yenilenmesi imkanını de elde etmişti. Bu ikinci anlaşmanın boğazlar ile ilgili maddesinde Karadeniz'in kapalı bir deniz olarak sayılması yanında boğazların kapalılığı ilkesi yeniden vurgulanıyordu. Buna göre Osmanlı Devleti, hiçbir devletin savaş gemisini boğazlardan geçirmeyecek ve eğer bir devlet savaş gemisini boğazlardan geçirmeye teşebbüs ederse Osmanlı Devleti, Rusya ile bu saldırıya birlikte karşı koyacaktı. Rusya bu madde sayesinde boğazlar üzerinde diğer devletlere kıyasla bir avantaj elde etmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ikinci defa yapılan bu anlaşma uzun ömürlü olmadı. Nitekim bu anlaşmanın imzalanmasının üzerinden kısa bir zaman geçtikten sonra siyasi dengeler değişmiş ve Osmanlı Devleti'nin, Fransa karşısında sığınılacak bir liman olarak gördüğü Rusya, Fransa ile görüşmelere başlamıştı. Bu gelişmeler yaşanırken diğer taraftan Eflak ve Boğdan meseleleri nedeniyle Osmanlı-Rus münasebetleri gerginleşmiş ve 1806 yılında iki devlet arasında savaşın patlak vermesi nedeniyle 1805 yılında yapılan bu anlaşma geçerliliğini yitirmişti⁵.

1 Ali Kurumahmut-Sinan Azmi Tosun, *Uluslararası Boğazlardan Geçiş ve Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1999, s. 26.

2 M. Deniz Vank, *Boğazların Hukuki Rejimi ve Türk Boğazları*, Ankara, Us-A Yay., 1998, s. 40; Osmanlı Devleti, 1535'te Fransa'ya, 1579'da İngiltere'ye, 1612'de Hollanda'ya tanıdığı kapitülasyonlar sayesinde bu devletlerin ticaret gemilerine boğazlardan serbestçe geçme hakkı tanımıştı. Bu serbestliği 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya da elde etmişti. Osmanlı dönemindeki boğazların rejimine ilişkin düzenlenmelerin kronolojik seyri için bkz: Kurumahmut, Tosun, a.g.e., s. 26, Ek-D; Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1995, s. 7. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusların Karadeniz kıyılarına inmesi gerçekleşmiş, böylece Karadeniz artık fiilen bir Türk gölü olmaktan çıkmıştır. Ancak buna rağmen Osmanlı Devleti, Karadeniz'i bütün yabancı gemilere kapalı tutmaya devam etmiştir. Bkz. Mahmut R. Belik, *Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1962, s. 7.

3 Osmanlı Devleti, Rusya'nın yanı sıra İngiltere ile de 5 Ocak 1799'da Fransa'ya karşı ittifak anlaşması yapmıştı. Bkz. Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi", DİA, C. 6, 1992, s. 185-192.

4 Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, İstanbul, Pan Yay., 1999, s. 111,

5 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, İstanbul, Timaş Yay., 2016, s. 107-108; Beydilli, "Boğazlar Meselesi", s. 185-192.

Gelinen noktada Osmanlı-Fransa, Osmanlı-Rusya, İngiltere-Rusya ve Rusya-Fransa devletleri arasında değişen tüm siyasi dengeler göz önünde bulundurulduğunda İngiltere, 1807 yılından itibaren devreye girme zorunluluğunu hissetmişti. Zira bir yandan Rusya'nın İngiltere'ye ihaneti diğer taraftan Fransa ve Rusya arasında kurulan iş birliği İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması düşüncesine sevk etmişti. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yürütülen diplomatik temaslar, 1809 yılında meyvesini vermiş ve Osmanlı Devleti İngiltere ile masaya oturmuştu. Bu kapsamda her iki devlet arasında 5 Ocak 1809'da Kal'a-i Sultaniye Antlaşması imzalanmış ve böylece dış politikada uzun zamandan beri var olan Fransa'ya bağımlılık, yerini İngiltere'ye bırakmıştı⁶. Antlaşma ile İngiltere, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan boğazların tüm harp gemilerine kapalılığı ilkesine bağlı kalacaktı. Bu durumda 1798 yılında boğazlardan geçiş hususunda avantaj elde eden Rusya, bu hakkını kaybetmişti. Bundan sonra Rus harp gemilerinin boğazlardan geçişi iptal edilmiş⁷ ve İngiltere bu anlaşma sayesinde İstanbul ve Çanakkale boğazlarında üstünlüğü ele geçirmekle birlikte⁸ boğazların kapalılığı ilkesi ilk kez bir antlaşma ile taahhüt altına alınmıştı⁹.

İlerleyen süreçte Osmanlı Devleti'nin, Mehmed Ali Paşa İsyanı ile karşı karşıya kalması ve valisine karşı bir mağlubiyet yaşaması ile dengeler yeniden değişti. Bu süreçte İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakması, fırsat kollayan Rusya'nın işini kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeniden yürütülen diplomatik temaslar neticesinde iki ülke arasında 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalanmıştır¹⁰. Sekiz yıllığına akdedilmiş olan ve Temmuz 1841'de sona erecek olan antlaşmanın en dikkat çeken noktası, Rusya'nın bir savaş durumu ile karşı karşıya kalması halinde Osmanlı Devleti'nin, Çanakkale Boğazı'nı diğer harp gemilerine kapalı tutacak olmasıydı¹¹. Antlaşmanın içeriğine ilk bakıldığında Osmanlı'nın boğazlar rejimine tesir etmiyor gibi görünse de antlaşmanın gizli maddelerinde yer alan "Rusya lehine Akdeniz Boğazına sed çekmek" bahsi, Osmanlı'nın tasarruf hakkını sınırlandırdığı gerçeğini ortaya koymaktadır¹². Nitekim Rusya bir gün bir saldırıya uğrarsa yapılan ittifak antlaşmasının gereği Osmanlı Devleti, Akdeniz Boğazı'nı diğer devletlerin savaş gemilerine kapalı tutarak Akdeniz'den Rusya'ya gelecek saldırıları engellemiş olacaktır¹³.

Her daim boğazları ilhak etme arzusunda olan Rusya, 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması sayesinde asıl hayalini gerçekleştirene kadar boğazlardan serbest geçiş hakkı elde etmişti. Ancak büyük devletler, menfaatlerine zarar veren bu duruma bir son vermek üzere 1841'de harekete geçeceklerdi. 13 Temmuz 1841'de Osmanlı Devleti; İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'nın katıldıkları Londra Antlaşması'nı imzalayarak boğazların yeni statüsünü kabul etmişti. Buna göre Osmanlı Devleti, sulh zamanlarında boğazları tüm harp gemilerine kapalı tutacak, harp zamanlarında ise boğazları, menfaatlerine göre uygun gördüğü devletlerin harp gemilerine açacaktı¹⁴. İngiltere'nin girişimleri neticesinde

6 Süheyla Yenidünya, "Kale-i Sultaniye Anlaşması'nın Gizli Görüşmeleri", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.11, S.1, 2009, s. 310, 322.

7 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara, TTK, 2011, s. 50.

8 Yenidünya, a.g.m., s. 311.

9 Armaoğlu, a.g.e., s. 112-113.

10 Kemal Beydilli, "Hünkâr İskeleyi Antlaşması", DİA, C.18, 1998, s. 488-490.

11 Emine Eren, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 52, 53-57.

12 Vank, a.g.e., s. 44.

13 Armaoğlu, a.g.e., s. 218; Nebahat Ökte Soysal, *Türk Hakimiyetine Geçişinden Günümüze Boğazlar Sorunu*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002, s. 29.

14 Süleyman Kocabaş, *Türkiye'nin Canı Boğazlar*, İstanbul, Vatan Yay., 1994, s. 66-67; Tukin, a.g.e., s. 281-282.

imzalanan 1841 Londra Antlaşması, aslında İngiltere ile daha evvel 1809'da boğazlar üzerine yapılan iki taraflı Kal'a-i Sultaniye Antlaşması'nın bu defa çok taraflı bir Avrupa antlaşmasına evrilmiş halidir denilebilir¹⁵. Nitekim bu antlaşma ile her ne kadar Osmanlı Devleti, boğazlar üzerinde kadim kaide olarak uyguladığı rejime yeniden dönüş yaptı gibi görünse de boğazların statüsü hakkında 1798, 1809, 1833 ikili antlaşmaları dönemi sona ermiş¹⁶, bunun yerine milletlerarası kaideye uygun olarak çok taraflılık söz konusu olmuştur. Bu sözleşme ile boğazların harp gemilerine kapalılığı ilkesi "*Avrupa amme hukukunun bir prensibi*" haline getirilmiştir¹⁷. Yani Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde bulunan boğazlardan geçiş, milletlerarası kaidelere bağlı hale getirilerek Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki egemenlik hakkı sınırlandırılmıştır¹⁸.

Osmanlı Devleti'nin gerek ikili anlaşmalarla gerekse de çok taraflı anlaşmalarla belirlenen boğazların statüsü çerçevesinde yabancı gemilerin boğazlardan geçiş rejiminin uygulayıcısı, Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne bağlı olan Boğazlar Muhafızlığı'dır. 1832 yılında teşkil edilen Tophane-i Âmire Müşiriyeti, kendisine bağlı Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah Boğazlar Muhafızlığı ile bu görevi 1908 yılında lağvedilene kadar devam ettirmiştir. Boğazların hukuki statüsü bu zamana kadar birçok doğrudan ve dolaylı çalışmaya konu olmuş olmasına rağmen hiçbir çalışmada anlaşmalarla belirlenen bu hukuki statü kapsamında yabancı gemilerin boğazlardan geçiş pratiklerinin ne şekilde ve hangi birimler vasıtasıyla tatbik edildiğine yer verilmemiştir. Bu açıdan bu makalenin amacı, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden 1908 yılına kadar Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olan Boğazlar Muhafızlığı'nın, uluslararası anlaşmalarla belirlenen kaideler çerçevesinde boğazlardan yabancı gemilerin geçiş rejiminin tatbik edilmiş pratiklerini ortaya koymaktır. Bu yapılmaya çalışılırken, genel anlamda vazifesi boğazların güvenliği ve askerî açıdan tahkimi olan her iki boğazlar muhafızlığının, yabancı gemilerin boğazlardan barış ve savaş dönemlerinde geçişlerinde ne şekilde bir tertibat aldığı, geçiş rejimiyle alakalı uluslararası antlaşmalarla belirlenen hükümlere uygulamada sadık kalınıp kalınmadığı ile barış ve savaş dönemi uygulamaları arasında nasıl farklılıklar bulunduğu ortaya konulacaktır. Bu kapsamda bahsettiğimiz yıllar içerisinde vukua gelen 1853-1856 Kırım Harbi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve son olarak da 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda savaş zamanı kaidelerine uygun olarak boğazlardan yabancı gemilerin geçiş pratiklerinin nasıl tatbik edildiği ortaya konularak bu durum, barış zamanı uygulanan geçiş pratikleri ile mukayese edilmeye çalışılacaktır.

1. Rejimin Uygulayıcısı Boğazlar Muhafızlığı

Boğazlardan yabancı gemilerin geçiş rejimi, 1841 yılında imzalanan Londra Antlaşması'nda belirlenen kaidelere göre tatbik edilirken Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne Ocak 1844'te Mehmed Ali Paşa tayin edilmiştir¹⁹. Tophane Müşirliği ile birlikte Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah Boğazları Muhafızlığı vazifeleri de idaresine verilen Tophane Müşiri Mehmed Ali Paşa'nın bu görevini yerine getirebilmesi için Aralık 1844'te "*kaide-i bahriye-i düveliyeye ve mevcut muahedeye* [Londra Antlaşması] *uygun olarak*", bir talimatname hazırlanmıştır²⁰. Aslında Mehmed Ali Paşa'nın müşirliği esnasında hazırlanan bu

15 Tukin, a.g.e., s. 283.

16 Kurumahmut, Tosun, ag.e., s. 27.

17 Belik, a.g.e., s. 7-8.

18 Kocabaş, a.g.e., s. 66-67. 1841 Londra Boğazlar Antlaşması ile 1833'de Ruslarla imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın geçerliliğinin son bulunduğu bir kere daha teyit edilmiş oluyordu. Bkz. Tukin, a.g.e., s. 281-282.

19 1832 yılında kurulan Tophane Müşiriyeti, ilk Tophane Müşiri Damad Halil Rifat Paşa ve ardından Tahir Paşa'nın müşirliği sonrasında Nisan 1837'de ilga edilmiştir. Bu tarihten itibaren Seraskerliğe bağlanan Tophane-i Âmire, Ocak 1844'de Mehmed Ali Paşa'nın müşirliğe tayin edilmesi ile yeniden müşiriyet hüviyetine kavuşmuştur. Bkz. Pınar Çevik Azap, *Tophane-i Amire Müşiriyeti*, İstanbul, Timaş Akademi, 2023, s. 114; BOA, C.DH. 31/1510.

20 BOA, i.MSM. 17/383, Lef 5.

talimatname, bundan önce de devletlerin bahriye kaideleri ile boğazlarda bulunan kale ve tabyalarda bu görevleri icra edecek olan askerlerin görevlerinin nelerden ibaret olduğu hakkında düzenlenen talimatname ile aynıydı. Nitekim Haziran 1842'den itibaren Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı'nda bulunan Vasıf Paşa, memuriyeti esnasında düzenlenen bu talimatnameye uygun olarak vazifesini ifa etmekteydi. 1844 yılına gelindiğinde ise bu eski talimatname ile boğazlardan “*sefine-i ecnebiye*” yani yabancı gemilerin geçiş usulünün tekidine dair 1841'de Londra'da imzalanmış olan antlaşma maddelerinin tercümesi ve bu hususta elçiliklere verilmiş olan resmî evrakların birer kopyaları, Divan-ı Hümayun'dan alınarak söz konusu muahede ve eski bahriye usullerine uygun olarak altı maddelik yeni bir talimatname kaleme alınmıştı²¹. Tophane-i Amire Müşiri Mehmed Ali Paşa'nın idaresinde bulunan *Bahr-i Sefid* ve *Bahr-i Siyah* yani Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Muhafızlığı görev ve sorumluluğuna dair kaleme alınan bu altı maddelik talimatnameyi şu şekilde özetleyebiliriz²²:

- Yabancı savaş gemilerinin Akdeniz ve Karadeniz boğazlarından geçişi usul olarak yasak olup *kaide-i kadimenin* devamı olarak 6 Eylül 1841 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti ile Londra'da imzalanan Londra Muahedesi'ndeki esaslara göre uygulanmaya devam edecektir. Buna göre hangi devlet olursa olsun büyük ve küçük savaş gemisi boğazlardan geçmek istediklerinde geçiş isteklerinin dostane olması gerekmektedir. Gemilerin dostane olmamaları halinde yabancı gemilerin geçişlerini kontrol eden her iki boğazlar muhafızlığı, bir veya iki defa gülsüz top atacak, yine de ısrarcı olunursa anlaşmaya uymamış olacaklarından, gülleli top atışını yineleyerek girişlerine engel olmaya çalışacaklardır.

- Osmanlı Devleti'nin dost devletlerin elçilikleri bünyesinde istihdam edilen bazı küçük savaş gemilerinin söz konusu boğazlardan geçişine ruhsat vermesi 1841 Londra Muahedesi'nde belirtilmiş ise de o kategoridekilerin de ruhsatını içeren ferman ve yahut emirname olmadıkça içeri girmelerine kesinlikle müsaade edilmeyecektir. Bunlardan ruhsatsız geçmek için ısrar edenler olursa birinci bentte belirtildiği gibi ilgili boğazlar muhafızlığı görevlileri aynı muameleyi onlar için de uygulayacaktır.

- Bahsedilen savaş gemileri haricinde yabancı ticaret gemilerinin güneş battıktan sonra boğazlardan geçişi öteden beri yasak olduğundan, ticaret vapur gemilerinin de güneş battıktan sonra boğazlardan girmemesi ve bu aşamada hangi hareketlerde bulunmaları gerektiği dost devlet elçiliklerine resmen bildirilmiş ve onlar tarafından da onaylanmıştır. Bu durumda ticaret gemilerinden güneş battıktan sonra içeri girmeye ısrar eden olur ise ilk önce bunun yasak olduğu boğazlarda ilgili noktalarda bulunan görevlilerce işaret edilecektir. Ancak ısrarlı olmaları durumunda ilgili görevliler iki üç defa gülsüz top atacaklar yine girmekte ısrarcı olurlar ise gerekeni yapacaklardır. Ayrıca güneş battıktan sonra bu gemilerin karanlıkta savaş ya da ticaret gemisi olduğu boğazlar muhafızlığı gözetleme noktalarından fark edilemeyeceğinden savaş gemisi kategorisinden sayılacak ve dolayısıyla da ona göre muamele edecektir. Bu durumda söz konusu o gemiler, gülleli top atışı ile girmekten men edilecektir.

21 BOA, İ.MSM. 17/383, Lef 1. Vasıf Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın Tophane Ferikliği dönemi olan Haziran 1842'de Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığına getirilmişti. Bkz. BOA, İ.DH. 61/3028.

22 Tophane-i Amire Müşiri'nin görev ve sorumluluğunda olan Boğazlar Muhafızlığı'nda yabancı gemilerin boğazlardan geçiş esaslarının belirtildiği talimatname, tarafımızdan ilk defa gündeme alınmıştır. Talimatnamenin tamamı için bkz. BOA, İ.MSM. 17/383, Lef 4.

Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)

- Karadeniz boğazından girmesi men edilecek gemiler Kal'a-i Sultaniye önlerine geldiğinde men edilmiş ise de farz edelim ki harp gemilerinden biri sert hava ile oralara kadar ilerlemiş olursa Bahr-i Siyah Boğazı Muhafızlığı söz konusu bu harp gemisine evvela güllesiz top atışı yapacaktır. Devam etmeleri durumunda gülleli top atıncaya değin içeriye girebileceği söz konusu olacağından o harp gemilerinin ya da büyük tüccar gemilerinin gireceği Kilibahir ve Kumkale taraflarında görüldükleri anda evvela işaretler çekilecek ve durumu, Kal'a-i Sultaniye'ye haber vereceklerdir. Oradan dahi geçişlerine engel olunamaması durumunda da ilgili görevlilerin top atışı gerçekleştirilmesine müsaade edilmiştir.

- Yabancı devletlerin savaş gemilerinin bu kaidelerden haberi var ise de tüccar gemilerinin haberdar olamayacağı göz önünde bulundurulduğundan onların da haberdar olması için üç ay mühlet verilmiştir. Bu tolerans kapsamında ilgili boğazlar muhafızlıklarına, büyük tüccar gemileri haklarında gülleli top atışı yapılmayıp güneş battıktan sonra girişten men edilmeleri talimatı verilmiştir.

- Akdeniz ve Karadeniz boğazlarından ister savaş gemisi isterse de ticaret gemisi olsun güneş battıktan sonra hiç birisinin geçişine kesinlikle müsaade edilmeyecektir. Ancak Karadeniz Boğazı'nda sert havalara tesadüf eden gemiler, gece Karadeniz Boğazı'nda barınamayacağından ve Büyük Liman'a gelinceye kadar da korumalı uygun bir yer olmadığından, farklı bir uygulama icra edilebilir. Bu durumda da söz konusu boğazda gece gemi görününce Bahr-i Siyah Boğazı Muhafızlığı'nca, Karadeniz Boğazı'nda bulunan fenerlerden maytap ve barut yakılıp durdurulma işareti verilecektir. Buna rağmen gemilerin geçmesi halinde bu gemilerin, Kılburnu ve Büyük Liman tabyalarında durdurulması için işaret gönderilecektir. Yine de geçerlerse gülleli top atılarak tevkif edileceklerdir. Bu şekilde ruhsatsız olarak Büyük Liman'a kadar gelen gemilerin, Büyük Liman'da tevkif edilerek haklarında ne yönde karar verileceği ilgili boğaz muhafızlığı görevlileri tarafından değerlendirilecektir. Bu hassas bir durum olduğundan, Karadeniz Boğazı'nda görevli bulunan boğaz muhafızlığı görevlileri bu gibi hususlara ayrıca ihtimam gösterilecektir.

Tophane Müşiri Mehmed Ali Paşa'nın idaresinde yönetilecek olan Boğazlar Muhafızlığı'nın, yabancı gemilerin boğazlardan geçiş esaslarını içeren talimatname, 13 Mart 1844 tarihinden itibaren tatbik edilmeye başlanmıştır²³. Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıkları ise Mehmed Ali Paşa'ya vekaleten her iki muhafızlığa tayin edilecek komutanlarca yürütülecektir. Mehmed Ali Paşa'nın Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlığı dolayısıyla boğazlardan yabancı gemilerin geçiş esasları, görev ve sorumluluğu ile ilgili hazırlanan talimatnamenin yanı sıra Müşir Mehmed Ali Paşa da bir talimatname hazırlatmıştır. Bu vazifesini vekaleten tayin edilen her iki boğaz muhafızı ile yürütecek olan Mehmed Ali Paşa, onların da boğazlar üzerindeki "*mevad-ı askeriye*nin" sorumluluğunu belirlemiştir²⁴.

Müşir Mehmed Ali Paşa'nın ardından Tophane-i Amire Müşirliğine getirilen ve uzun yıllar bu görevi devam ettiren Ahmed Fethi Paşa'nın müşirliği süresince Boğazlar Muhafızlığı ile ilgili ilgilendiği en mühim konulardan biri şüphesiz, yabancı devletlerin gerek savaş gemilerinin gerekse de ticaret gemilerinin Akdeniz ve Karadeniz boğazlarından geçiş kontrollerinin icra edilmesidir. Bu konuda bir önceki müşir Mehmed Ali Paşa zamanında 1841 Londra Muahedesi esaslarına uygun olarak tekrar düzenlenen talimatname

23 BOA, I.MSM. 17/383, Lef 4.

24 BOA, I.MSM. 17/383, Lef 3.

herhangi bir değişiklik söz konusu olmadan aynı şekliyle uygulanmaya devam ettirilmiştir. Talimatnameye göre, barış zamanlarında her iki boğazdan da her ne sebeple olursa olsun yabancı savaş gemilerinin geçmesi yasaktır. Bunun dışında yabancı devletlere ait ticaret gemilerinin de belirlenen kaideler çerçevesinde boğazlardan kontrollü geçişleri, yine aynı şekilde Boğazlar Muhafızlığı'nca yürütülecektir.

Diğer taraftan yine barış zamanlarında yabancı devletler, boğazlardan savaş gemileri hariç beylik vapurları gibi resmi hüviyetli gemileri geçeceği zamanlarda geçişlerine ruhsat verilmesi için sefaretleri aracılığı ile müracaatta bulunmaktaydılar. Geçişlerinde herhangi bir sakınca görülmemesi durumunda padişahın iradesi ile geçişlerine müsaade edilmesi, boğazlar muhafızlığına bildirilirdi. İlgili boğaz muhafızlığı da verilen izne binaen söz konusu resmi hüviyetli yabancı gemilerin geçişlerini, herhangi bir aksilik yaşanmayacak şekilde gerçekleştirmelerini sağlamaktaydı²⁵.

Tophane Müşiri Fethi Paşa döneminde barış zamanlarında boğazlardan yabancı gemilerin geçiş kaidesi herhangi bir değişiklik olmadan uygulanmaya devam edilmekle beraber her iki müşirin dönem uygulamaları arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Fethi Paşa'nın Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin başında bulunduğu dönemde patlak veren Kırım Harbi süresince, 1841 Londra Antlaşması'nda belirlenen hususlar geçerliliğini devam ettirmiştir. Babialı'nın 4 Ekim 1853 tarihinde savaş ilan etmesi ile birlikte Ruslar tarafından Osmanlı karasularından gelebilecek saldırılara karşı her türlü önlemin alınmasına yönelik kararlar alınmıştır. Buna göre en temel mevzu, boğazların Rus harp gemilerine kapatılmasıydı. Ayrıca boğazlar Rus ticaret gemilerine de kapatılacaktı. Ancak seyir halinde olan Rus ticaret gemileri tevkif edilmemiş, bu gemilerin 15 gün içinde ya da özel bir durum olması ihtimaline karşı daha uzun bir süre içinde Osmanlı sularını terk etmesi istenmiştir²⁶. Diğer taraftan Rusya karşısında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacak müttefik devletlerden Fransa, henüz savaş ilan edilmeden Mayıs 1852'de *Charlemagne* adlı savaş gemisini boğazdan geçirerek esasında 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı hareket etmiştir²⁷. Londra Boğazlar Sözleşmesi'nde Osmanlı Devleti'ne harp zamanlarında boğazları kendi menfaatleri doğrultusunda uygun gördüğü devletlerin harp gemilerine açma hakkı tanınmış ve bu harp gemilerinin geçişleri padişahın vereceği bir fermana veya emirnameye bağlanmıştır. Ancak burada Fransa, padişahın iznini alınmadan ve de resmi olarak savaş ilan edilmeden boğazlardan geçiş yapmıştır. Keza Fransa'yı İngiltere takip etmiş, İngiliz donanmasına ait bir filo da Çanakkale Boğazı önündeki Beşike Koyu'na gelmiştir. Böylece İngiltere'nin girişimleriyle imzalanan 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi hem kâğıt üzerinde hem fiiliyatta İngiltere ve Fransa tarafından ihlal etmiştir²⁸. Üstelik bu geçiş ihlali esnasında ilgili boğazlar muhafızlığı Fransa ve İngiltere'ye ait savaş gemilerinin geçişlerini men etmek üzere gerekli olan muameleyi icra etmemiştir.

25 Mesela Fransa imparatorunun İstanbul'da bulunan büyükelçisi, *Platon* adlı beylik vapuruyla Bahr-i Sefid Boğazı'ndan geçişine ruhsat verilmesine dair Fransa sefaretî müracaatta bulunmuştu. BOA, i.HR. 30/1372, Lef 2.

26 Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Türkiye İşbankası Kültür Yay., 2017, s. 106.

27 Alexey Alekseevich Krivopalov, "1853-1856 Kırım Savaşı Arifesinde Rus Savaş Stratejisi ve İstanbul Boğazı Çıkarma Harekâtî", Çarlık Rusyası ve Boğazlar, ed: Gültekin Yıldız-Çoşkun Ünsal, İstanbul, MSÜ Yay., 2022, s. 94-95.

28 Rusya, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı hareket eden İngiltere ve Fransa'yı protesto etmiştir. Bkz. Şarika Gedikli Berber, *Siyaset, Güç ve Denge Bağlamında Türk Boğazları (1833-1998)*, Ankara, Berikan Yay., 2013, s. 93.

Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)

Savaş zamanlarında diğer devletlere ait yabancı gemilerin boğazlardan geçiş kontrolü, barış zamanlarına nazaran çok daha büyük dikkat gerektirmekteydi. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi gereğince barış zamanlarında da savaş zamanlarında da güneş battıktan sonra yabancı gemilerin geçmeleri yasaktı. Ancak barış zamanlarında yabancı gemilerin boğazlardan geçiş noktalarına yakın yerlerde hava aydınlanana kadar beklemelerine müsaade edilmekteydi. Güneş battıktan sonra gece karanlığında ve güneş doğmadan sabah karanlığında ticaret gemilerinin Karadeniz Boğazı'ndan geçerek içeriye girmeleri, harp dolayısıyla boğazda teyakkuz halinde olan Osmanlı donanmasını ve Tophane Müşiriyeti'nin kontrolünde olan kalelerin muhafazasını sıkıntıya sokacağından, bu yabancı ticaret gemilerinin durdurularak geri çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Böyle bir durumun yaşanmaması için 1853 yılının Haziran ayından itibaren boğazlarda bulunan gemilerin hava karardıktan sonra geceleyebileceği yerler gösterilmesine ve bekleme süresinin de yirmi beş gün ile sınırlandırılmasına karar verilmiş ve bu karar Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıklarınca savaş süresince uygulanmıştır²⁹. Ayrıca ticaret gemilerinin infilak, sabotaj gibi eylemlerde bulunma ihtimallerine karşı Osmanlı harp gemilerinin yakınlarına demirlemelerine de müsaade edilmemesine karar verilmiştir. Bu karara istinaden liman kaptanlarına Büyükdere, Umuryeri ve Beykoz açıklarında demirli bulunan Osmanlı donanması yakınlarına, yabancı tüccar gemilerinin demir atmalarına engel olunması talimatı verilmiştir³⁰. Harp süresince boğazların sahil kanadında eksikliği hissedilen aydınlatma mevzusu da ayrıca ele alınmıştır. Yabancı gemilerin Karadeniz ve Akdeniz boğazlarından geçişleri esnasında Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlığı memurlarının hem boğazlardaki görüş açılarını genişletmek hem de bu gemiler arasında gece karanlığında meydana gelebilecek kazalara engel olmak amacıyla iyi birer aydınlatıcı olan fenerlerin önemi, harp esnasında bir kere daha anlaşılmıştı. Üstelik Kırım Harbi'nde Rusya karşısında Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İngiltere ve Fransa devletlerine ait gemilerin Karadeniz Boğazı'ndan girişlerinin geniş ölçekli görülmesi ve boğazlardan içeri girmelerinde herhangi bir sıkıntı yaşanmaması da ayrı bir ihtiyaç olarak ele alınmıştır. Bu gerekçeler göz önünde bulundurularak ilk etapta Anadolu ve Rumeli fenerlerinin yenilenmesi kararlaştırılmıştır³¹. Bu kapsamda Anadolu ve Rumeli taraflarında bulunan fenerlerin ışığının 25-30 mil uzaktan görülmesi için 1855 yılının Ağustos ayında Rumeli tarafına Londra'dan son teknoloji fenerlerden bir adet satın alınması ve uzaktan görülen fenerlerin birbirine karıştırılmaması için de Anadolu tarafı fenerinin yerinde bırakılması yönünde Tophane-i Amire Müşiriyeti tarafından bir karar alınmıştır³².

29 BOA, İ.DH. 329/21228.

30 Besim Özcan, *Rus Donanmasının Sinop Baskını (30 Kasım 1853)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990, s. 51-52; Badem, a.g.e., s. 107.

31 M. Taner Albayrak, "Doğu Akdeniz'de Deniz Fenerleri", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu II*, 2010, s. 270.

32 BOA, A.}AMD. 59/12.

Resim 1. Anadolu ve Rumeli fenerleri ile önemli limanların gösterildiği İstanbul Boğaziçi Haritası³³.

2. 1856 Paris Antlaşması ile Belirlenen Boğazların Statüsü Kapsamında Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Rejiminin Tatbiki

1853'te başlayan ve Osmanlı Devleti'nin koalisyon güçlerinin yardımıyla kazandığı Kırım Harbi sonrasında toplanan Paris Konferansı'nda, boğazlarla ilgili hususlar da ele alınmıştır. Osmanlı Devleti; İngiltere, Fransa, Piyemonte ve Rusya'nın katılımıyla 30 Mart 1856'da Paris Antlaşması'nı imzalamıştır. Antlaşma'nın 10. maddesinde boğazların durumu ile alakalı husus yeniden görüşülmüş³⁴ ve antlaşma metnine, boğazların durumunu daha detaylı bir şekilde açıklayan ek maddeler konulmuştur. Buna göre 13 Temmuz 1841'de Osmanlı, Fransa, Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya'nın da dahil olduğu Londra Antlaşması gereğince Osmanlı Devleti'nin, boğazları barış zamanlarında harp gemilerine kapatma hakkı ana hatları ile teyit edilmiştir³⁵. Ancak bununla beraber bu prensip savaş zamanlarına da teşmil edilerek Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik hakkı biraz daha sınırlandırılmıştır. Hükme göre Osmanlı Devleti, barış zamanlarında hiçbir devletin savaş gemisinin boğazlarından geçişine izin vermemekle beraber savaş zamanlarında da savaş gemilerinin boğazlardan geçişine kapallığı ilkesini uygulayacaktır. Yalnız eskiden de olduğu gibi elçiliklere ait küçük savaş gemileri ve bu antlaşmada yer alan devletlerin Tuna Nehri girişinde bulunduracakları ikişer savaş gemisi ile dost ülkelerin diplomatik faaliyetlerinde kullanılmakta olan belirli sayıdaki hafif harp gemilerinin geçişi, padişahın iznine tabi olacaktır. Padişahın vereceği özel izin sayesinde bu gemilerin geçişlerine

33 BOA, HRT.h. 0682.

34 Beydilli, "Boğazlar Meselesi", s. 185-192.

35 Aşen Müderrisoğlu Esiner, *Kırım Savaşı'nda İngiliz Politikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017, s. 258; Kocabaş, a.g.e., s. 84.

Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)

müsaade edilecektir³⁶. Söz konusu bu antlaşma ile Osmanlı padişahı, boğazların yabancı harp gemilerine kapalılığı ilkesini kesin olarak uygulayacağını taahhüt etmekte iken bu antlaşmayı imzalayan diğer devletler de boğazların harp gemilerine kapalılığı ilkesinin uygulayıcısı olan Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmayacağını taahhüt etmiştir³⁷. Ayrıca boğazların korunmasına yönelik olarak Karadeniz de tarafsız ve silahlı bir hale getirilmiştir³⁸. Osmanlı ve Rusya devletleri dahil olmak üzere hiçbir devletin Karadeniz'de harp gemisi bulundurmaması ve inşa edilmemesi taahhüt altına alınmıştır. Bu özel durum nedeniyle Karadeniz, Osmanlı ve Rus gölü olmaktan çıkarılıp Avrupa gölü haline getirilmeye çalışılmıştır³⁹. Yapılan antlaşma gereği İngiltere, Karadeniz'in silahsızlaştırılarak tarafsız bir statü kazanmasında büyük bir rol oynamıştır. Boğazlar üzerinde Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinin kesin bir şekilde korunmasında İngiltere'nin, Rusya'nın denizlerdeki gücünü kırma isteği etkili olmuştur⁴⁰.

Boğazlardan yabancı gemilerin geçiş rejimini kontrol altında tutan birim olan boğazlar muhafızlığı, Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin idaresinde bulunarak Kırım Harbi'nden önceki şekliyle barış zamanı kaidelerine uygun olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Her iki boğazlar muhafızlığı da boğazları tüm harp gemilerine tamamen kapalı tutmakla beraber ticaret gemilerinin de belirlenen kaideler çevresinde boğazlardan kontrollü geçişlerinin temin edicisi olarak görülmüştür. Barış zamanlarında tüccar gemilerinin boğazlardan geçişinde boğazlar muhafızlığının uyguladığı en temel kurallardan biri, şüphesiz güneş battıktan sonra gemilerin geçişine engel olmaktı. Ancak kimi zamanlarda yabancı devletler, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarından geceleri tüccar gemilerinin geçişlerinin yasak olması nedeniyle ticaretin aksadığını ve bu durumun tazminat ödemelerine neden olduğunu ifade ederek bu mağduriyetlerinin giderilmesi için bir çare bulunmasına dair sefaretleri aracılığı ile müracaatta bulunmaktaydı. Ayrıca ticaret gemilerinin geceleri boğazlardan geçmesine izin verilmemesi nedeniyle haber işinin geciktiğini de özellikle belirtmişlerdi. İstekleri, bu yasağın kaldırılmasıydı. Yapılan görüşmeler neticesinde geceleyin yabancı gemilerin geçişlerinin serbest bırakılması halinde karantina gibi uygulamaların sıkıntıya gireceği muhtemel görüldüğünden bu istek kabul edilmemiştir⁴¹. Ancak ilerleyen süreçlerde konuyla ilgili mağduriyetlerin en aza indirilmesi için farklı alternatifler üretilmeye çalışılmıştır. Normal şartlarda boğazdan içeriye girmek isteyen gemiler, karantina işlemlerinin yapılması için Kal'a-i Sultaniye'de ve boğazdan dışarıya çıkacak olan gemiler de Bigalı istihkamında durdurulur ve gemilerin karantina işlemleri Kal'a-i Sultaniye'deki karantinahanede yapılırdı. Alınan karar gereği buna ilave olarak Namazgah ile Bigalı istihkamları arasında bulunan gemilerin de oradaki karantinahane yakınında durdurulup karantina işlemlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Orada bulunan karantinahaneye de askerî idare tarafından uygun memurlar yerleştirilecektir. Bu sayede boğazlardan geceleyin geçişe engel olacak olan gemilerin karantinahane yakınında durdurularak karantina memurları tarafından patentaları muayene edilecek ve sonrasında

36 Beydilli, "Boğazlar Meselesi", s. 266-269; Tuken, a.g.e., s. 339; Erdoğan Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009, s. 371.

37 Vank, a.g.e., s. 47.

38 Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", *DiA*, C. 34, 2007, s.169-172; Cemil Bilsel, *Türk Boğazları*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1948, s. 35; Hakan Emanet, *Deniz Hakimiyetinden Dünya Hakimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları*, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yay., 2003, s. 66; Rusya bu antlaşma ile Karadeniz sahilindeki donanmasını kaldırmaya ve sahil istihkamlarını yıkmaya zorlanmıştır. Emir Yener, "Deniz Muharebeleri ve Müsterek Harekât (1792-1912)", ed. Gültekin Yıldız, *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, İstanbul, Timaş 2013, s. 236.

39 Kocabaş, a.g.e., s. 84.

40 Esiner, a.g.t., s. 259.

41 BOA, İ.DH. 532/36846; BOA, A.İMKT.MHM. 322/40.

Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı, söz konusu gemide gerekli olan incelemeyi yaptıktan sonra herhangi bir sıkıntı görülmemesi durumunda gemilerin geçişine izin verecekti⁴². Bu durumda yabancı gemilerin boğazlardan geçiş rejimini tatbik eden boğazlar muhafızlığı yine Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olarak yürütülen karantina işlerinin deniz karantinası kısmında bir iş birliği yürütmeye başlamıştır.

Uygulamaya konulan alternatif çözümlere rağmen ilerleyen yıllarda dayabancı devletler, bu defa karantina uygulamaları dolayısıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarından geçecek olan tüccar gemilerinin karantinada bekletilme süreleri ile alakalı şikayetlerde bulunmaya devam etmişlerdir. Ancak ne var ki çağın koşulları göz önünde bulundurulduğunda bulaşıcı hastalıkların yayılım hızının en önemli etkeni deniz aşırı seyahatlerdi. Dolayısıyla bu durum, etrafi denizlerle çevrili olan Osmanlı Devleti'nin yabancı gemilerin geçiş rejimini karantina kaidelerine uygun bir şekilde yürütme zorunluluğunu doğurmuştur.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren kurumsal bir işlev kazandırılarak devam ettirilen karantina uygulamaları, bilhassa deniz karantinası açısından 1870'li yıllardan itibaren daha fazla önem arz etmeye başlamıştır. Hem söz konusu yıllarda salgın hastalıkların çoğalması hem de deniz aşırı ticaretin yaygınlaşması, bunun nedeni olarak gösterilebilir. Bu kapsamda yabancı gemilerin geçiş noktaları olan boğazlarda gemilerin geçiş kontrolleri işini yürütmekte olan Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıkları gerek barış gerekse de savaş zamanlarında, yabancı gemilerin geçiş kontrollerini sağlarken deniz yoluyla ülkesine giriş yapabilecek bulaşıcı hastalıkların ülkeye girişini de engellemiş oluyordu. Her iki boğazlar muhafızlığı, deniz karantinası olarak adlandırabileceğimiz bu uygulamaları, karantina memurlarıyla yürüttükleri iş birliği sayesinde belirlenen kaideler çerçevesinde tatbik etmekteydi. Söz konusu bu kaideler, salgın hastalıkların türlerine göre yıllar içerisinde yeniden düzenlenebiliyordu. Örneğin Umur-ı Sıhhiye Nezaretî, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarından gelip geçen gemiler hakkında boğazlar muhafızlığının uygulayacağı sıhhi işlemlere dair mevcut nizamnameyi ilerleyen tarihlerde yeniden düzenlemişti. Söz konusu bu nizamnamede, kolera salgınının görüldüğü yerlerden gelen gemilerin boğazlardan geçişleri esnasında⁴³ karantina memurları tarafından uygulanacak prosedürlerin nelerden ibaret olduğu belirlenmiştir. Karantina memurlarının uygulayacakları karantina işlemleri ve sürecin bitiminde düzenleyecekleri patentaya göre Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıkları, gemilerin boğazlardan geçişini sağlamaktaydı. Ancak herhangi bir gemi patenta almaksızın boğazlardan geçmeye yeltenirse, ilgili boğazlar muhafızlığı söz konusu geminin boğazlardan geçişine mâni olmaktadır⁴⁴.

3. 1871 Londra Antlaşması'na Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçim Rejiminin Tatbiki

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin bir nevi teyidi manasına gelen 1856 Paris Antlaşması sonrasında Rusya'nın, dönemin şartları gereği ilk fırsatta söz konusu bu antlaşmanın feshini sağlamak amacıyla olduğunu tahmin etmek zor değildi⁴⁵. Zira Paris'te imzalanan bu antlaşma ile Rusya, kendi kara ve deniz savunma vasıtaları açısından bizzat kendi karar verme hakkından mahrum bırakılmış oluyordu⁴⁶. 1870 yılında Alman-Fransız savaşıyla Avrupa'nın bozulan siyasi durumunu fırsat olarak kullanan Rusya, 31 Ekim 1870'de, 1856 Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile alakalı maddelerini tanımadığını

42 BOA, A.}MKT.MHM. 322/40.

43 BOA, İ.ŞD. 121/7221, Lef 14.

44 BOA, İ.ŞD. 121/7221, Lef 3-12.

45 Kocabaş, a.g.e., s. 85.

46 Tukin, a.g.e., s. 346, 361,

Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)

ilan etmişti. Rusya'nın bu hareketinin Almanya tarafından desteklenmesi neticesinde bu dönemde Rusya ile savaşmayı göze alamayan Mehmed Emin Ali Paşa'nın İngiliz siyasetine uygun hareket etmesi neticesinde, İngiltere'nin ev sahipliğinde Londra'da bir konferans toplanmıştır⁴⁷. 17 Ocak 1871'de başlayan konferans, 13 Mart 1871'de sona ermiş ve dokuz maddeden oluşan 1871 Londra Antlaşması hazırlanmıştır⁴⁸.

Osmanlı, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya ve Prusya devletleri arasında imzalanan bu antlaşmaya göre, boğazların savaş zamanlarında bütün devletlerin harp gemilerine kapalı olacağı ilkesine tekrar yer verilmesinin yanında Osmanlı padişahına, barış zamanlarında dost ve müttefik olduğu devletlerin harp gemilerinin boğazlardan geçişine izin verme yetkisi tanınmıştır⁴⁹. Osmanlı Devleti'nin gerekli gördüğü durumlarda dost ve müttefik devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişini serbest bırakması, Osmanlı için çok kritik bir taviz olmakla birlikte diğer taraftan Rusya için de yeni bir tehdit unsuru olmuştur⁵⁰. Ayrıca bu antlaşmanın birinci maddesi ile 1856 Paris Antlaşması'nın 11,13,14'üncü maddelerinde belirttiği üzere Osmanlı Devleti ile Rusya'nın Karadeniz'de karşılıklı olarak deniz kuvvetlerinin sınırlandırıldığı ve bu sayede Karadeniz'in tarafsızlaştırıldığı hükmü ortadan kaldırılmıştır⁵¹.

4. 1878 Berlin Antlaşması'na Göre Boğazlardan Yabancı Gemilerin Geçiş Rejiminin Tatbiki

1871 Londra Antlaşması'ndan sonra barış zamanında yabancı gemilerin boğazlardan geçiş rejimi bu antlaşmanın hükümlerine göre Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıkları tarafından tatbik edilmekte iken 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı patlak vermiştir. Zira Rusya, yukarıda da belirtildiği üzere 1856 Paris Antlaşması'ndan duyduğu rahatsızlığı, 1871 Londra Antlaşması ile bertaraf etmekten aldığı güç sayesinde Osmanlı Devleti'ne karşı daha aktif bir siyaset takip etmeye başlamıştır. Rusya, Balkanlarda yürüttüğü Panslavizm siyaseti kapsamında Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi anlamına gelen şark meselesini halletmek üzere desteklediği ve silah yardımıyla bulunduğu Balkan milletlerini isyana yönlendirmiştir. Hersek ve Bulgar isyanlarını kendi çıkarına kullanmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni Avrupa siyasetinde yalnız bırakmak için yoğun bir faaliyete geçmiştir. Bu süreçte ilgili devletler meselelerin halli için Aralık 1876'da İstanbul'da ve Mart 1877'de Londra'da bir araya gelse de Rusya 24 Nisan 1877'de Avrupa'nın hukukunu koruma iddiasıyla Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir⁵².

93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Harbi'nin başlamasıyla beraber Osmanlı Devleti, barış yapılıncaya kadar 17 Nisan 1877'den itibaren geçerli olmak üzere boğazlarda uygulanacak tedbirleri belirlemiştir. En son imzalanan 1871 Londra Antlaşması'nda bir kez daha teyit edilen boğazların savaş zamanlarında bütün devletlerin harp gemilerine kapallığı temel prensibi kapsamında harp gemisi haricindeki gemilerin boğazlardan geçiş kaidelerinin savaş zamanı uygulanacak hükümlerine uygun olarak düzenlenen bu tedbirler kapsamında boğazlar muhafızlığının yabancı gemilerin geçiş kontrollerinde uygulayacakları bu prosedürler şu şekilde belirlenmiştir⁵³;

47 Beydilli, "Boğazlar Meselesi", s. 266-269; Bilsel, a.g.e., s. 36.

48 Tukin, a.g.e., s. 346, 361,

49 Vank, a.g.e., s. 47.

50 Beydilli, "Boğazlar Meselesi", s. 266-269.

51 Tukin, a.g.e., s. 362; Paris Antlaşması ile belirlenen boğazların statüsünün değiştirilmesi için baskılarını artıran Rusya, bu madde ile kısmen de olsa istediğini elde etmiştir. Bkz. Ali Fuat Öreç, "Boğazlar ve Ege Adaları", Türk Boğazları, der: Nur Jale Ece, İstanbul, Deniz Klavuzluk A.Ş., 2011, s.46-55.

52 Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", DİA, C.9, 1994, s. 498-499.

53 BOA, HR.TO. 496/44.

- Her iki boğazlar muhafızlığı, tüm vapur ve yelkenli gemilerin fark ve istisna olmaksızın güneş doğmadan evvel ve güneş battıktan sonra Akdeniz ve Karadeniz boğazlarından girip çıkmalarına mâni olacaktıdır.

- Boğaziçi'nin Karadeniz tarafında bulunan iki büyük fenerleri (Rumeli ve Anadolu) ile Kal'a-i Sultaniye'nin Seddülbahir ve Kumkale'deki diğer iki büyük fenerinden başka fenerlerden birisinin yakılması yasaktır. Bu dört fener de boğazlar muhafızlıkları kumandanlarının emriyle söndürülebilecektir.

- Barış zamanlarında her iki boğazlar muhafızlığınca sisli havalarda alamet olmak üzere atılan toplar savaş süresince atılmayacaktır.

Ayrıca 1871 Londra Antlaşmasının barış zamanı kaidelerine göre muhabere başlamadan evvel Haliç ve Dersaadet'e gitmek üzere akşam üzeri saat beşten güneş doğana kadar Akdeniz ve Karadeniz boğazlarına gelen gemiler, bu boğazlardan girerek Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı'nca Kal'a-i Sultaniye yakınlarında ve Bahr-i Siyah Boğazı Muhafızlığı'nca da Büyük Liman adlı mevkide bekletilmekteydi. Bu şekilde bekletilen gemiler, güneş doğduktan sonra pasaportlarını vize ettirir ve sonra Haliç'e gelir, Haliç'ten hareket eden gemiler de ilgili boğazlar muhafızlığının kontrolünde söz konusu boğazlardan çıkıp gitme iznine sahip olurdu. Ancak muharebenin başlaması nedeniyle 17 Nisan'dan itibaren boğazlarda bulunan fenerler söndürülmüş ve gemilerin boğazlardan gece geçişleri tamamıyla durdurulmuştur⁵⁴.

Osmanlı Devleti, savaşın başlamasıyla her ne kadar 1871 Londra Antlaşması kapsamında gemilerin boğazlardan geçiş rejimi için savaş zamanı kararlarını almışsa da İngiliz donanması, izinli ya da izinsiz boğazlara girmek üzere Londra'dan emir almıştır. Bunu emri müteakiben İngiliz donanması, anlaşmanın savaş zamanlarında boğazların tüm devletlerin harp gemilerine kapalılığı ilkesini çiğnemiş ve izinsiz bir şekilde Çanakkale Boğazı'ndan geçiş yapmıştır. Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı, İngiliz donanmasının kaideleri çiğneyerek boğazdan geçişini engellemek için herhangi bir mukavemette bulunamamakla birlikte Babiali bu zorla geçişi protesto etmekten başka bir şey yapamamıştır⁵⁵. Boğazların uluslararası antlaşmalarla belirlenen ilkeleri, Kırım Harbi'nde olduğu gibi ikinci defa çiğnenmiştir. Bu, gerek 1856 Paris Antlaşmasıyla gerekse de 1871 Londra Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne tanınan boğazları savaş zamanlarında tüm harp gemilerine kapatma hakkının, her iki antlaşmanın oluşturulmasında etkin rol oynayan İngiltere tarafından ihlal edildiği anlamını taşımaktadır. Muhatap devletlerin baskınlığı ve Osmanlı Devleti'nin bu süreçteki politik pozisyonu, rejimin uygulayıcısı olan Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıklarının da elini kolunu bağlamış ve bu durumda kaidelere aykırı bir şekilde gerçekleştirilen geçişler karşısında herhangi bir mukavemette bulunmalarının önü kesilmiştir.

Harp süresince bir yandan savaş zamanı boğazlardan yabancı gemilerin geçiş kaideleri çerçevesinde gerekli protokoller uygulanmaya çalışılırken diğer taraftan denizlerden gelebilecek saldırılara karşı deniz savunma stratejileri geliştirilmiştir. Bu kapsamda Boğazlar Muhafızlığı'nı idaresinde bulunduran Tophane-i Amire Müşiriyeti boğazlarda

54 BOA, İ.MMS. 59/2795, Lef 2.

55 İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Adalar önüne demirlemesi, Rusların da askeri kuvvetlerinin bir bölümünü İstanbul'a nakletmesi gerekliliğini doğurmuştur. Tam da bu sıralarda Rus askerlerinin İstanbul'a sevkı esnasında yaşanan güçlükler Osmanlı Devleti'ne zaman kazandırmış ve bu boşlukta kazanılan zaman sayesinde gerekli noktalara asker sevk etme fırsatı bulanabilmiştir. Bkz. Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, haz: Ali Ahmetbeyoğlu-İshak Keskin, Ötügen Yay., İstanbul 2006, s.399.

Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)

ve sahillerde gerekli askeri tertibatı sağlamıştır. Yabancı devletlerin donanmalarına karşı sahillerin muhafazasında o yıllarda büyük bir güç unsuru olarak yer edinmeye başlayan torpidolar da ilk olarak bu savaşta kullanılmaya başlanmıştır⁵⁶. Harp süresince Osmanlı kara sularında kullanılan torpido yani günümüz deyimiyle mayın, stratejik geçiş güzergahları ile liman ve sahillerin müdafaasında Ruslar kadar olmasa da aktif olarak kullanılmıştır⁵⁷.

1877 yılının Nisan ayında başlayan savaş, 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile son bulmuştur⁵⁸. Ancak savaş sona erdiren antlaşma imzalanmasına rağmen boğazlarda ve sahillerde uygulanmakta olan tedbirler bir süre daha uygulanmaya devam etmiştir. Kritik mevkilere yerleştirilen torpidolar yerlerinde bırakılmış ve fenerlerin kapalılık hali devam ettirilmiştir. Lakin 1878 yılının Eylül ayına gelindiğinde boğazlardan geceleri gemi geçişini engellemek için söndürülen fenerlerin yakılması ve seçilen mevkilere yerleştirilen torpidoların da kaldırılması gündeme alınmıştır⁵⁹. Fenerlerin yakılması konusunda Fenerler Müdürü Mösyö Michel tarafından da yoğun bir talep söz konusu olmuştur. Diğer taraftan savaş hali bitmiş olmasına rağmen gemilerin gece saatlerinde geçişinde uygulanan sınırlandırmalar şikayetlere sebebiyet vermiştir. Rus gemilerinden birinin savaş bitmiş olmasına rağmen geceleyin Karadeniz Boğazı'ndan geçişine engel olunması üzere Rusya Sefareti, Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bu durumun yaşanmasına neyin sebep olduğunu sormuştur. Tophane-i Amire Müşiri Ali Saib ve Bahriye Nazırı Ahmed Vesim paşalar, harbin başlamasından itibaren boğazlardaki fenerlerin kapalı tutulduğu ve oralara düşman gemilerinin geçişlerine engel olmak için torpidolar yerleştirildiğini ifade etmişlerdir. Ancak gelinen noktada savaşın bitmesi ve barış antlaşmasının imzalanması nedeniyle alınan karar gereği, fenerlerin harp öncesinde olduğu gibi yakılması ve savaş esnasında yerleştirilen torpidoların da herhangi bir kazaya sebebiyet verilmeden kaldırılması konularında gerekenin yapılması, Tophane-i Âmire Müşiriyeti ve Bahriye dairelerine bildirilmiştir⁶⁰. Bu kapsamda hem savaş süresince gemilerin boğazlardan gece geçişlerine teşebbüste bulunmamaları için kapalı tutulan fenerlerin yakılması hem de kritik mevkilere yerleştirilen torpidoların kaldırılması Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıklarına bildirilmiştir. Bundan sonrasındaki süreçte her iki boğaz muhafızlığı da boğazlardan yabancı gemilerin gündüz ve gece geçişlerinde savaş öncesindeki kaideleri tatbik etmeye devam etmiştir.

Boğazların statüsü hakkında belirleyici düzenlemeler içeren 1871 Londra Antlaşması sonrasında yaşanan 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi bitiminde Osmanlı Devleti; Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya devletlerinin katılımlarıyla toplanan konferansın sonunda 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşmasını imzalanmıştır⁶¹. Rusya, 93 Harbi'nde büyük bir yenilgi alan Osmanlı Devleti'nden boğazlar konusunda birtakım

56 Osmanlı Devleti'nde ilk defa teşkil edilen torpido bölükleri ve torpido komisyonunun faaliyetleri ile 93 Harbi süresinde Boğazlar Muhafızlığı idaresi dolayısıyla Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin boğazların müdafaası adına yürüttüğü askeri faaliyetlerin detayları için bkz. Çevik Azap, a.g.e., s. 191-192; 219-222. Torpido, günümüz deyimi ile mayın olarak sınıflandırabileceğimiz ve sahillerin güvenliği için denizde sabit duran ve temas neticesinde veya uzaktan kontrolle patlatılan bir silah türüdür. Bkz. Evren Mercan, *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi*, İstanbul, Dergâh Yay., 2018, s. 37.

57 Evren Mercan, *93 Harbi'nde Deniz Harekâtı*, İstanbul, Selenge Yay., 2020, s. 82.

58 Osmanlı Devleti'nin ateşkes teklifinin kabul edilmesi ile 31 Ocak 1878'de Edirne Ateşkes Mütarekesi imzalanmıştır. Ancak Ruslar bu ateşkese rağmen İstanbul'a doğru ilerleyişini devam ettirdiğinden İngiltere'nin de müdahalesiyle 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Bkz. Kübra Gövez, *Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde Silah ve Mühimmat Tedariki*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022, s. 76.

59 BOA, MB.İ. 47/16.

60 BOA, İ.MMS. 59/2795, Lef 4.

61 Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *DİA*, C.5, 1992, s. 516-517.

tavizler koparmak istediye de İngiltere'nin ciddi tehditleri karşısında herhangi bir şey elde edememiştir. Berlin Antlaşması'nın 63. maddesine göre, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile belirlenmiş olan boğazların barış zamanlarında yabancı devletlerin harp gemilerine kapalılığı ilkesi tekrarlanarak 1856 Paris ve 1871 Londra antlaşmalarının boğazlarla ilgili hükümleri aynı şekilde yürürlükte kalmıştır. Yani boğazlar, barış ve savaş zamanlarında tüm devletlerin harp gemilerine kapalılığı ilkesi korunmuştur. Ayrıca Osmanlı padişahına barış zamanlarında dost ve müttefik devletlerin harp gemilerinin boğazlardan geçişine izin verme yetkisi devam ettirilmiştir. Bunun haricinde boğazlarla ilgili başka bir düzenleme yapılmamıştır⁶². Boğazlar Muhafızlığı, boğazlardan yabancı gemilerin geçiş kaidelerini, savaştan önceki şekliyle uygulanmaya devam etmiştir.

Sonraki süreçte yabancı gemilerin boğazlardan geçiş kaideleri, bir sonraki savaş olan 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na kadar barış zamanı kaideleri çerçevesinde yürütülmüştür. Bu süreçte Boğazlar Muhafızlığı, yabancı tüccar gemilerinin kontrollü geçişlerinin temini yanında yabancı devletlere ait hafif harp gemilerinin geçiş izinlerini, padişahın vereceği emre göre uygulamaya devam etmişlerdir. Tophane-i Âmire Müşiriyeti ve ona bağlı olarak bu görevleri ifa eden Boğazlar Muhafızlığı, yabancı tüccar gemileri dışında harp gemileri, sefaretlere ait resmi hüviyetli gemiler ve sairleri hakkında padişahın iradesi doğrultusunda olumlu olumsuz geçiş işlemlerini uygulamıştır. Örneğin Japonya Devleti'ne ait bir harp gemisi İstanbul'a gelmek üzere Akdeniz Boğazı'na girdiğinde, Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı Vekaleti söz konusu harp gemisinin geçişine izin verilip verilmeyeceğini Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne sormuştur⁶³. Yapılan görüşmeler neticesinde ve padişahın onayı ile bu Japon harp gemisinin İstanbul'a giriş ve çıkışına izin verilmesi hususu, Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne ve Müşiriyet'ten de Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı Vekaleti'ne bildirilmiştir. Böylece Japon harp gemisi özel izin ile boğazdan geçebilmiştir⁶⁴.

Boğazların güvenliğinin sağlanması direkt başkent İstanbul'un güvenliğini sağlamak olduğundan, kaideler çerçevesinde gün içinde gemilerin boğazlardan geçişi sağlandığı gibi güneş battıktan sonra mahzurlu durumların yaşanmaması ve geçişlerin kontrolden çıkmaması için gemilerin gece geçişlerine izin verilmemekte ve bu durumla karşılaşan gemiler Akdeniz ve Karadeniz boğazlarında belirlenen mevkiilerde bekletilmekteydi. Bu durum kimi zaman diplomatik temaslara varan bir iletişimin kurulmasına sebebiyet veriyordu. Örneğin Mısır Hidivi'nin boğazdan geçeceği ve bu geçişin geceye denk gelmesi halinde geçmesine engel olunmaması şeklinde bir müracaatta bulunulmuştu. Ancak Boğazlar Muhafızlığı'nın söz konusu bu talebi Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne aktarması sonrasında, her kim olursa olsun geceleri boğazdan geçiş yasak olduğundan Hidiv Paşa'nın da sabahleyin geçmek üzere boğazda tutulması gerektiğinin kendisine münasip bir lisanla açıklanması gerekmişti. Ayrıca söz konusu kaidenin herhangi bir değişiklik olmadan aynı şekilde devamlılığının sağlanması hususunda titiz davranılması da yine Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne tebliğ edilmişti⁶⁵. Bu kapsamda Boğazlar Muhafızlığı, barış zamanı kaideleri çerçevesinde güneş battıktan sonra ve güneş doğana kadar hiçbir geminin boğazlardan geçişine izin vermemiştir. Ancak barış zamanı olması nedeniyle boğazlardan geçiş yapacak gemilerin, boğazların belirlenen mevkiilerinde güneşin doğuşunu beklemeleri de yine Boğazlar Muhafızlığı tarafından sağlanmıştır. Savaş zamanında ise ister ticaret gemisi olsun ya da ister özel izinli harp gemileri, zaten geceleri boğazlardan geçiş hakkına sahip olmamakla birlikte harp zamanı olması nedeniyle aksi durumların yaşanmaması için

62 Armaoğlu, a.g.e., s. 517; İnan, a.g.e., s. 19; Bilsel, a.g.e., s. 36; Emanet, a.g.e., s. 68.

63 BOA, İ.DH. 776/63117, Lef 1.

64 BOA, İ.DH. 776/63117, Lef 3.

65 BOA, BEO, 655/49109.

Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)

boğazda beklemelerine de izin verilmemekteydi. Bu sebeple söz konusu yabancı gemilerin, gün aydınlanana kadar boğazda beklemeye teşebbüs etmemeleri için savaş zamanlarında fenerlerin söndürülmesi uygulamasına geçilmekteydi.

Boğazlar Muhafızlığı'nın en mühim görevi, yukarıda da detaylarıyla anlatıldığı üzere boğazların antlaşmalarla belirlenen hukuki statüsüne göre boğazlardan barış ve savaş zamanlarında yabancı gemilerin geçiş rejimini tatbik etmektir. Harp gemilerinin geçişlerinin katiyen yasak olduğu boğazlardan, yabancı devletlere ait ticaret ve posta gemileri ile elçilikler tarafından görevlendirilen resmi gemilerin bilhassa 1880'li yıllardan itibaren geçişleri esnasında uygulanan rejimin tatbikinde Boğazlar Muhafızlığı, dolayısıyla Tophane-i Amire Müşiriyeti ve Hariciye Nezareti koordineli çalışmaktaydı. Çünkü yabancı devletlere ait resmi hüviyetli gemiler, elçilikler vasıtasıyla ticari gemiler de bağlı oldukları yabancı kumpanyalar vasıtasıyla gemilerin boğazlardan geçişiyle alakalı resmi işlemlerini Hariciye Nezareti üzerinden gerçekleştirmektedirler. Evvela boğazlardan gemisi geçecek olan devlet, İstanbul'daki sefaret aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne müracaatta bulunarak belirli bir yerden gelmekte olan gemisine boğazlardan geçişi esnasında engel olunmamasını talep etmekteydi. Hariciye Nezareti bu talebi uygun görmesi durumunda, konuyu Sadaret makamına havale etmekteydi⁶⁶. Sadaret makamı da padişahın onay vermesi durumunda söz konusu geminin boğazdan geçişine engel olunmamasını, Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bildirmektedir. İlgili boğaz muhafızlığı da Tophane-i Amire Müşiriyeti'nden aldığı direktif üzerine bahsi geçen geminin sorunsuz bir şekilde geçişini temin etmekteydi⁶⁷.

Diğer taraftan yabancı gemilerin de boğazlardan geçişlerinde herhangi bir sıkıntı ve aksama yaşamamaları için yerine getirmeleri gereken birtakım prosedürler bulunmaktaydı. En temelde her gemi, işlevine uygun olarak tescilli bir bandıra taşımak mecburiyetindeydi. Gemilerin sahip olduğu harp ve ticaret bandıralarının şekilleri, ait oldukları devletlerin Hariciye nezaretleri tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti'ne ve Hariciye Nezareti'nden de Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bildirilmekteydi⁶⁸. Bu şekilde devletlere ait harp, ticaret ve de beylik, tenezzüh gibi resmi hüviyetli gemilerin sahip oldukları bandıraların şekilleri listeler halinde her iki boğazlar muhafızlığının elinde bulunmaktaydı. Bu suretle herhangi bir bandırayı taşıyan gemi, boğazlardan geçmek üzere henüz sahile yanaşmadan, ilgili boğazlar muhafızlığı gözlem noktalarından gemiyi görür ve taşıdıkları bandıraya uygun olarak muamele edilmek üzere ilgili boğazlar muhafızlığı memurlarınca hazırlıklar başlatılmaktaydı⁶⁹. Zira barış zamanlarında yabancı ticaret gemileri haricinde boğazlardan geçiş yapmak isteyen padişah tarafından izinli harp gemileri, elçiliklere ait resmi hüviyetli gemiler ile beylik ve tenezzüh vapurları, yukarıda da bahsedildiği üzere ilgili prosedürü takip etmek koşuluyla izin almak mecburiyetindeydiler. Bu işlemi önceden yapan gemilerin geçişlerine engel olunmaması ilgili boğazlar muhafızlığına bildirildiğinden, herhangi bir aksamanın yaşanmaması için söz konusu geminin bandırasının görülmesi ile ona göre muameleleri hazır edilmekteydi⁷⁰. Diğer yandan aksi durumların yaşanması halinde de boğazlardan yabancı gemilerin geçişleriyle alakalı hükümlere uygun hareket edilmekteydi. Mesela sefaretlere ait küçük harp gemileri kategorisinden iki direkli, iki bacalı ve bacalarının üzerlerinde ikiye beyaz çizgili ve siyah bordalı bandırasız bir adet römorkörün Kal'a-i Sultaniye'den izinsiz bir şekilde karantinaya uğramaksızın doğrudan İstanbul Boğazı'na doğru ilerlemesi üzerine, söz konusu römorkörün durdurulması için

66 BOA, İ.HR. 292/18429, Lef 1.

67 BOA, İ.HR. 292/18429, Lef 2, 3.

68 İtalya ve Romanya devletlerine ait harp gemisi, tenezzüh gemisi ve ticaret gemisi bandıraları, Kasım 1893'te Osmanlı makamlarına bildirilmiştir. Bkz. HR.TH. 135/28, Lef 4,5.

69 BOA, HR.ID. 998/19.

70 BOA, BEO, 1682/126148.

Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı, römorkörün izinsiz ilerleyişini durdurmak üzere ikaz manasında dört kundalık iki adet güllesiz top atışı yapmıştır. Ancak bu atışlara aldırış etmeyen römorkör yoluna devam etmiş ve İstanbul Boğazı'ndan içeri girmeyi başarmıştır. Normal şartlarda yabancı gemilerin barış zamanlarında boğazlardan geçişleriyle alakalı Boğazlar Muhafızlığı'nın görev ve yetkilerinin belirlendiği talimatnameye göre ilgili boğaz muhafızlığının ilk ihtar atışına aldırış etmeden ilerleyen geminin üzerine ikinci seferinde bu defa gülleli atış yapma yetkisi bulunmaktadır. Ancak Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı bunu yapmaktansa yaşanan bu durumu telgrafla Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bildirmiş ve izinsiz bir şekilde geçiş yapan küçük harp gemisi kategorisindeki bu römorkörün hangi sefarete ait olduğunun araştırılmasını ve gerekli cezanın uygulanmasını istemiştir⁷¹. Yapılan tahkikat neticesinde söz konusu römorkörün İngiliz bir kimsenin kumandası altında Batum'da arızalanmış olan Pake [Paquet] Kumpanyası'nın *Armani* isimindeki vapurunu Marsilya'ya götürmek üzere boğazlardan geçtiği anlaşılmıştır. Neticede römorkörün ait olduğu sefarete bir daha böyle bir hadisenin tekrar yaşanmaması tebliğ edilmiş ve sefaretten top atışından kaynaklanan on iki Osmanlı lirasının nakdi ceza olarak ödenmesi sağlanmıştır⁷².

Diğer taraftan ticaret gemileri de bandıralarını mutlaka taşımak mecburiyetindeydi. Ticaret gemisinin tabi olduğu devlete ait bandıra, *usul-i bahriye* gereğince geminin *grandi* yani kıç direğine çekilmekteydi⁷³. Yabancı devletler, kendi ülkelerine ait ticaret gemilerinin taşıyacağı bandıranın rengini ve şeklini mutlaka Osmanlı makamlarına bildirmek zorundaydı. Örneğin Rusya'ya ait ticaret gemilerinin çekecekleri bandıra koyu mavi ve sol köşesinin yukarısında Rus ticaret bayrağına mahsus olan beyaz, mavi ve kırmızı renkte üç çizgi bulunmaktaydı⁷⁴. Bu bandıralar kimi zamanlarda değiştirilmekteydi. Örneklerine erken tarihlerde de denk geldiğimiz bu gibi durumlarda yeni bandıranın şekli ve rengi mutlaka ilgili makamlara bildirilmekteydi⁷⁵.

Belirli esaslara uygun olarak icra edilmekte olan bu prosedürlerin kimi zamanlarda suiistimal edildiği durumlar da yaşanmaktaydı. Örneğin normal koşullarda her bir vapurun tescilli tek bir bandırası bulunmaktaydı. Ancak yer yer bazı vapurların, tescilli bandıraları haricinde başka bir vapura ait bandırayı çekerek boğazlardan geçmeye çalıştıkları tespit edilmekteydi. Örneğin İngiltere'nin ticaret bandırasını taşıyıp 15 Mart 1892'de Akdeniz Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a gelen *Yuridan* adlı tenezzüh vapurunun, 23 Mart 1892'de bu defa İngiltere Devleti'nin Royal Times Boat Club adlı mavi bandırasını açarak boğazdan çıktığı anlaşılmıştır. Bu gibi durumların önüne geçilmesi için bir çare düşünülmesi gerektiğinin Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı'ndan bildirilmesi üzerine dönemin Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa, bu örnekte olduğu gibi tenezzüh vapurlarının iki türlü bandıra kullanmalarının boğazların harp gemilerine karşı olan kapalılığını ihlal edeceği kanısında olduğunu ifade ederek ne yapılması gerektiğini Hariciye Nezareti'ne sormuştur⁷⁶. Bunun üzerine Hariciye Nezareti de bu gibi sakıncalı durumların önüne geçilmesi için gemilerin boğazlardan hangi bandıra ile giriş yaparlarsa aynı bandırayı taşıyarak çıkış yapmalarının, İstanbul konsolosları tarafından lazım gelenlere tebliğ edilmesi gerektiğini bildirmiştir⁷⁷.

71 BOA, İ.HUS. 36/45, Lef 1.

72 BOA, İ.HUS. 36/45, Lef 2.

73 BOA, DH.MKT. 358/56, Lef 3.

74 BOA, BEO. 3265/244852.

75 BOA, HAT, 203/10506; BOA, HR.İD. 998/19.

76 BOA, BEO, 22/1634, Lef 3.

77 BOA, BEO, 22/1634, Lef 4.

5. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi Süresince Geçiş Rejiminin Tatbiki

Yapılan antlaşmalarla barış zamanlarında boğazlardan geçecek olan yabancı gemilerin geçiş kaideleri bu şekliyle uygulanmaya devam ederken harp çıkması durumunda bu kaideler savaş zamanına uygun hale getirilmekte ve o şekliyle uygulanmaktaydı. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin patlak vermesi ile denizden gelebilecek her türlü saldırıya karşı bir yandan boğazlar ve sahil şeridi güçlendirilmeye çalışılırken⁷⁸ diğer taraftan Yunan harp gemilerinin boğazdan geçiş yapmaya yeltenmesi durumunda bu hareketlerine engel olunması için gerekli askeri tedbirler alınmıştır⁷⁹. Ayrıca barış zamanlarında da geceleri boğazlardan geçiş iznine sahip olan yabancı posta vapurlarının, harp dolayısıyla gece geçişlerinin durdurulması yönünde bir girişim de söz konusu olmuştur. Nitekim barış zamanlarında Akdeniz Boğazı'ndan Fransa, Avusturya ve İtalya posta vapurlarının, *işaret-i mahsus*a çekmek kaydıyla geceleri boğazlardan geçme imkanları bulunmaktayken harp dolayısıyla posta vapurlarının bu gece geçişlerinin durdurulmasına karar verilmiştir. Çünkü harp dolayısıyla söz konusu işaretleri çeken bir Yunan gemisinin boğaza girmesi olası görüldüğünden ve gece münasebetiyle işaret çekerek geçen vapurların Yunanlı olup olmadığının kestirilmesi imkânsız görüldüğünden, bir yanlışa mahal verilmemek üzere posta vapurlarının geceleri boğazda geçmemeleri gerektiği yönünde Tophane Müşiri Zeki Paşa müracaata bulunmuştur⁸⁰. Aslında Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin bunu talep etmesinin çok geçerli bir sebebi de bulunmaktaydı. Çünkü boğazdan geçmek isteyen bir İtalya posta vapurundan düzenli olarak verilen işarete itibar edilmeyerek Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı'nca üzerine kaleden top atılmıştır. Yaşanan olayda herhangi bir zayıt olmamakla beraber İtalya Sefareti'nin durumdan ilgili makamları haberdar ettiği şikâyeti üzerine bir kaza yaşanmasına ramak kaldığı anlaşılmıştır⁸¹.

Resim 2. Dersaadet Limanı'na giren Çıkan gemilerin geçiş güzergahlarının ve demirledikleri mevkiilerin gösterildiği harita⁸².

78 BOA, Y.MTV. 154/116.

79 BOA, Y.PRK.BŞK. 50/56.

80 BOA, BEO, 940/70442.

81 BOA, Y.PRK.BŞK. 50/56.

82 BOA, HRT.h. 721.

Geceleri boğazlardan yabancı posta vapurlarının geçişlerinin harp süresince durdurulması yönünde Tophane-i Âmire'nin talebi ilk önceleri kabul edilmemişse⁸³ de ilerleyen süreçte bu talep kabul edilmiş ve harp süresince uygulanmıştır. Buna göre 29 Nisan 1897'den itibaren geçerli olmak üzere barış antlaşması imzalanıncaya kadar bütün vapur ve yelkenli gemilerin hiçbir fark olmaksızın geceleyin saat beşten yani güneş doğmadan evvel ve güneş battıktan sonra Akdeniz ve Karadeniz boğazlarından girip çıkmaları Boğazlar Muhafızlığı tarafından engellenmiştir. Ayrıca diğer savaş zamanlarında olduğu gibi fenerlerin söndürülmesi gündeme alınmıştır. Çünkü barış zamanlarında güneş battıktan sonra boğazlardan geçiş yapamayan gemiler, güneş doğana kadar kendilerine ayrılan yerlerde güneşin doğmasını bekleme imkanına sahipti. Bu noktalarda bekleyen gemiler, fenerlerin aydınlatması sayesinde birbirlerini görebiliyorlar ve böylece olası bir kazanın önüne geçilmiş oluyordu. Ancak savaş zamanında Akdeniz Boğazı'nda merkez fenerlerin yakılması halinde geceleri oraya gelecek gemiler, boğazdaki bekleme noktalarının açık olduğu için aydınlatıldığı zannıyla girip çıkmaya yelteneceğinden ve içlerinden herhangi birinin sabotaj amacıyla içeriye sızmaya çalışan bir gemi olduğu anlaşılacağından barış antlaşması imzalanana kadar fenerlerin söndürülmesi kararlaştırılmıştır⁸⁴. Bu karara göre Kilidbahir ile Kal'a-i Sultaniye arasındaki fenerler ile Selanik Limanı'nın harp mevkiine yakın olması nedeniyle Karaburun ve yakın sair fenerler Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı'nca söndürülmüştür⁸⁵.

Böylece bir önceki harp olan Rusya savaşında olduğu gibi Seddülbahir ve Kumkale'den itibaren tüm sahil fenerleri söndürülmüştür⁸⁶. Ayrıca Rumeli ve Anadolu fenerlerindeki iki büyük fenerden başka Karadeniz Boğazı dahilinde bulunan fenerlerden hiçbiri yakılmayacaktır. Gerekli görülmesi durumunda Bahr-i Siyah Boğazı Muhafızlığı'nın emriyle bahsi geçen bu iki büyük fener dahi söndürülecektir⁸⁷.

83 BOA, MV. 92/81; BOA, BEO. 948/71094.

84 BOA, BEO, 938/70311, Lef 6.

85 BOA, BEO, 943/70718; BOA, BEO. 942/70614, Lef 2.

86 BOA, BEO. 948/71100.

87 BOA, BEO, 938/70311, Lef 1, 2 ve 5; Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı Vekaleti'nce uygulanacak bu kararlar, Osmanlı Hükümeti tarafından yabancı sefirlere tebliğ edilecektir. BOA, BEO, 938/70311, Lef 6.

Resim 3. Çanakkale Boğazı Haritası⁸⁸.

Diğer taraftan barış zamanlarında tüm devletlerin ticaret gemilerine açık olan boğazlar, harp süresince Yunan ticaret gemilerine kapatılmıştır. Harp nedeniyle her iki ülke arasındaki ticari münasebetler sekteye uğrayacağından, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı karasularında bulunan tüm Yunan tüccar gemilerinin memleketlerine iadeleri hakkında bir karar almıştır. Bu karara göre 17 Nisan 1897'den itibaren on beş gün zarfında Yunan gemilerinin Osmanlı limanlarından ve Osmanlı ticaret gemilerinin de aynı şekilde Yunan liman ve sularından çekilmeleri sağlanmıştır⁸⁹. Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı, harp süresince Yunan gemilerini Osmanlı limanlarına kabul etmemiştir⁹⁰. Ancak Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı bu konuda ne kadar titiz çalışsa da bir şekilde farklı yollardan Yunan askeri ve mühimmatı transferinin sağlandığı durumlar da yaşanmıştır. Örneğin Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı görevlileri, Pire'den gelerek Varna'ya hareket eden bir Gürcü vapurunda yaptıkları muayene neticesinde elbise ve şapkalarından Yunanlı oldukları anlaşılan yüz otuz Yunanlı askerini tespit etmiştir. Boğazlar Muhafızlığı görevlileri, bu kadar Yunanlının Varna'ya gitmelerinden şüphe duyduklarından, bu vapuru Akdeniz Boğazı içinde durdurarak kapsamlı tahkikat yapma gereği hissetmiştir. Boğazlar Muhafızlığı yetkililerinin yaptıkları bu tahkikat neticesinde Pire'den binmiş olan yüz yirmi beş Yunan askerini taşıyan *Girid* adındaki Gürcü posta vapurunun, İstanbul'a yönelerek boğazdan geçtiği anlaşılmıştır. Yani Yunanlılar, boğazlardan geçmenin yolunu Gürcü bir posta vapurunda kaçak yoldan geçmekte bulmuştur. Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı'nın dikkatli takibi neticesinde olayın iç yüzü anlaşılmıştır. Olayın, ilgili makamlara bildirilmesiyle beraber vapur içinde bulunan kaçak Yunanlı askerlerinin karaya çıkarılmamaları için Polis Müdüriyeti, Tophane-i Amire Müşiriyeti ve Harbiye Nezareti'ne gerekli tertibatı almıştır⁹¹. Harp süresince bu gibi münferit olayların tekrarlanmaması için her iki boğazlar muhafızlığı, boğazlardan geçmek isteyen diğer devletlere ait tüm ticaret gemileri ile posta vapurlarındaki muayenelerini daha fazla titizlikle yürütmüşlerdir.

88 BOA, HRT. h. 2281.

89 BOA, BEO. 938/70315.

90 BOA, BEO. 968/72550; BOA, İ.MTZ. (01). 20/947.

91 NOA, BEO. 1020/76474.

17 Nisan 1897 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a savaş ilan etmesi ile başlayan çatışmalar otuz günün ardından Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesiyle sona ermiştir. 18 Mayıs 1897'de İstanbul'dan gelen telgraf üzerine Osmanlı kuvvetleri harekâtı durdurmuştur⁹². 20 Mayıs 1897 tarihinde de her iki taraf delegeleri bir araya gelmiş ve imzaladıkları protokolle bu tarihten itibaren geçerli olmak üzere muharip devletler arasında mütarekeye karar verilmiştir⁹³. Bu tarihten sonraki süreçte, iki devlet de sulh şartnamesinin müzakeresini yapmak üzere Tophane Kasrı'nda bir araya gelmiştir. Ancak ne var ki 4 Haziran 1897'de başlayan oturmelerde bir türlü uzlaşmaya varılamadığı için oturumlar bir hayli uzun sürmüştür⁹⁴. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki harbi sona erdiren barış antlaşması, 4 Aralık 1897'de imzalanabilmiştir⁹⁵.

1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nden sonra boğazların statüsü en son 1871 Londra Antlaşması ve bu antlaşmanın teyidi olan 1878 Berlin Antlaşması'nda boğazların statüsünün belirlendiği şekliyle kalmıştır. Buna göre, boğazların barış ve harp zamanlarında tüm devletlerin harp gemilerine kapalılığı ilkesi teyit edilmiştir. Boğazların hukuki durumu ve buna uygun olarak belirlenen geçiş rejimi, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişine kadar aynı şekliyle muhafaza edilmiştir⁹⁶. Bundan sonraki süreçte Yunan Harbi dolayısıyla savaş zamanına uygun olarak tatbik edilen boğazlardan geçiş ve fenerlerle ilgili durumların barış zamanlarında uygulanan şekline dönüştürülmesiyle ilgili girişimler söz konusu olmuştur. Barış anlaşmasının imzalanması üzerine Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı, harp süresince söndürülen İzmir ve Selanik haricindeki tüm fenerleri aktif hale getirmiştir⁹⁷. Buna ilave olarak haftada bir gece *ışaret-i mahsus*a ile boğazdan geçmeye izinli olan posta vapurları hakkındaki muamelenin eskiden olduğu gibi uygulanacağı da her iki boğaz muhafızlığına bildirilmiştir⁹⁸. Ancak daha sonra İzmir ve Selanik fenerlerinin henüz ihtiyaten yakılmamış olmasıyla beraber nihai barış anlaşmasının imzalanmasına rağmen Yunan harp gemilerinin Osmanlı sularına geçme ihtimali göz önünde bulundurulduğunda posta vapurlarının gece geçişlerinin de sıkıntı oluşturacağı düşünülmüştür⁹⁹. Yapılan müzakereler neticesinde postaların artık şimendiferle nakledilmesinden dolayı posta vapurlarının haftada bir gece boğazlardan geçmelerine mahal kalmadığından, bu uygulamanın tamamen kaldırılması kararlaştırılmıştır¹⁰⁰. Bu durumda Boğazlar Muhafızlığı'na, barış zamanlarında boğazlardan gece geçiş serbestliği taşıyan posta vapurlarının gece geçiş teşebbüslerine mâni olma yetkisini tanınmıştır.

Bundan sonraki süreçte Boğazlar Muhafızlığı'nın vazifelerinden olarak boğazlarda bulunan kale ve tabyalar, asker ve mühimmat açısından güçlendirilmeye devam

92 Adem Ölmez, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Epir Cephesinin Savaşı Sonucuna Etkileri", Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi, S.1 Nisan 2009, s. 81-87.

93 Fatma Ürekli-Muzaffer Ürekli, "Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yardım Kampanyaları ve Toplumsal Dayanışma Üzerine Değerlendirme", Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Kültürel ve Sosyal Hayat, Editörler: Zafer Gölen-Abidin Temizer, Ankara, Gece Kitaplığı, 2008, s. 207; Adem Ölmez, *93 Harbinden Otuz Bir Mart Olayına Gazi Ethem Paşa ve Dönemi*, Ankara, TTK, 2013, s. 164.

94 Ürekli, Ürekli, a.g.m., s. 152.

95 BOA, MHD. 368.

96 Beydilli, "Boğazlar Meselesi", s. 185-192.

97 BOA, BEO. 1194/89527, Lef 9; İzmir Körfezi'nde söndürülen Denizkalesi, Pelikan, Meremmetci fenerlerinin yeniden yakılması ve Denizkalesi geçidinden de geceleri geçiş olmaması için çekilen seddin kaldırılarak geçidin geceleri gemi geçişine açılması yönünde Fransa Sefareti 1898 yılının Ocak ayında yazılı müracaatta bulunmuştur. Fransa'nın bu müracaatı uygun görüldüğün Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı bahsi geçen fenerleri açmakla birlikte gece geçişini engellemek üzere çekilen seddi de kaldırmıştır. BOA, BEO. 1065/79823.

98 BOA, BEO. 1062/79627.

99 BOA, BEO. 1194/89527, Lef 9.

100 BOA, BEO. 1194/89527, Lef 12.

Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)

edilmiştir. Karadeniz ve Akdeniz boğazlarının en kuvvetli donanmalarının bile geçmelerine engel olacak şekilde tahkimi için Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin isteği üzerine Siemens Fabrikası'ndan 300 adet torpido sipariş edilmiştir¹⁰¹. Bu torpidolar, boğazların ve sahillerin en kritik mevkilerine yerleştirilmiştir. Böylece boğazlar ve sahil şeridi, denizlerden gelebilecek her türlü saldırıya karşı hazırlıklı hale getirilmeye çalışılmıştır¹⁰². Çünkü bilhassa XIX. yüzyılın son on yılında Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki hakimiyeti, Rusların aleni tehdidinin artması yüzünden daha da kritik bir hal almıştır¹⁰³. Osmanlı Devleti, muhtemel Rus saldırılarına karşı boğazları ve sahillerin kritik mevkilerini askeri teçhizat açısından kuvvetlendirmeye çalışırken Rusya da etkin saldırı planları yapmaktaydı¹⁰⁴.

Diğer taraftan boğazlardan yabancı gemilerin geçiş rejimi, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişine kadar, en son 1878 Berlin Antlaşması'nın boğazlarla ilgili hükümlerine uygun olarak her iki boğaz muhafızlığı tarafından tatbik edilmeye devam edilmiştir. İlk 1871 Berlin Antlaşması ile tasdik edilen ve 1878 Berlin Antlaşması ile teyit edilen "barış zamanlarında Osmanlı padişahına boğazlardan geçiş yapmak isteyen dost ve müttefik devletlerin harp gemilerinin geçişine izin verme yetkisi" hususu bilhassa 1890'lı yıllardan itibaren geçiş iltimaslarının aşırıya kaçmasına ve geçişlerin kontrolden çıkmasına olanak sağlayan bir araç haline gelmiştir. Bu kapsamda Osmanlı sultanı ve Rus çarının yapmış oldukları bir anlaşma ile Rus Gönüllü Filosu'na ait gemiler, boğazlardan geçiş yapabilmıştır¹⁰⁵. Babiali, Berlin Antlaşmasını imzalamış olan diğer devletleri, Rusya ile yapılan bu anlaşmadan haberdar etmek durumunda kaldığında İngiltere, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan bu anlaşmanın Berlin Antlaşması'nın boğazlarla ilgili maddelerine aykırı olarak değerlendirilmediğini lakin Rusya'ya tanınan bu iltimastan diğer devletlerin de yararlanabileceğini ileri sürmüştür¹⁰⁶. Neticede yaptıkları anlaşma gereği Flot Volunter Kumpanyası (Gönüllü Filo), Rusya'nın Uzakdoğu politikası çerçevesinde Rus askerlerini Uzakdoğu'ya taşıyan ve görev süreleri dolanları da geri getiren yarı remi bir nakliye ajansı olarak etkin bir şekilde çalışma imkanına sahip olmuştur¹⁰⁷. Rus askerlerini taşıyan vapurların Uzakdoğu'ya gitmek üzere birbirlerinin peşin sıra boğazlardan geçmesine izin verilmiştir. Bu bahisten yüklü miktarda Rus askerini taşıyan Flot Volunter

101 BOA, Y.PRK.BŞK. 53/72.

102 BOA, Y.MTV. 206/60; BOA, Y.PRK.BŞK. 59/9.

103 Gedikli Berber, a.g.e., s. 111.

104 Sergey Çekmarov, "Boğaz Seferi Hazırlığının Bir Parçası Olarak 1902 Harp Oyunu", Çarlık Rusyası ve Boğazlar, ed: Gültekin Yıldız-Çoşkun Ünsal, İstanbul, MSÜ Yay., 2022, s. 186-188; Rusya, 1884'te İstanbul Boğazı üzerine incelemelerini yoğunlaştırmış ve çıkarma harekâtı için Karadeniz filosunun teknik açıdan güçlendirilmesi için çalışmalarını devam ettirmiştir. Oleg Rudolfoviç Ayrapetov, "Rusya'nın 1878'de İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti Koalisyonuna Karşı Savaş Planı ve İstanbul Boğazı'nın İşgal Edilmesi Sorunu", Çarlık Rusyası ve Boğazlar, ed: Gültekin Yıldız-Çoşkun Ünsal, İstanbul, MSÜ Yay., 2022, s. 135; Osmanlı Devleti, İstanbul ve Çanakkale boğazları ile Selanik ve İzmir limanlarını güçlendirmek için bilhassa Almanya, İngiltere ve Fransa'daki askeri fabrikalardan deniz savunmasına yönelik modern askeri teçhizat ve mühimmat satın almıştır. Bkz. Aleksandr Tomilin, "Rus Askeri İstihbaratının İstanbul Boğazı'na Yönelik Faaliyetleri (1878-1885)", Çarlık Rusyası ve Boğazlar, ed: Gültekin Yıldız-Çoşkun Ünsal, İstanbul, MSÜ Yay., 2022, s. 162-163.

105 Gültekin Yıldız, "Boğazların Ruslara Karşı Savunması: Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti'nin Askeri İstihbarat Faaliyetleri ve Harekât Planları (1815-1914)", Çarlık Rusyası ve Boğazlar, ed: Gültekin Yıldız-Çoşkun Ünsal, İstanbul, MSÜ Yay., 2022, s. 43; Sultan II. Abdülhamid ile Rus çarının anlaşması üzerine 1891 yılında Babiali ile İstanbul Rus Büyükelçiliği arasında antlaşma yapıldı. Buna göre ticaret bandırasını taşıyan Rus Gönüllü Filo bünyesindeki gemilerin, Rusya ile Uzakdoğu arasında asker veya mahkûm taşımalarına izin verildi. Bkz. Ökte Soysal, a.g.t., s. 40; s. Gedikli Berber, a.g.e., s. 111.

106 Keza İngiltere de bu bahsin üzerinden geçen bir senenin sonunda, Orta Asya'daki çıkarları doğrultusunda boğazların kapalılık ilkesine aykırı hareket etmeye başlamıştı. Bkz. Ökte Soysal, a.g.t., s. 39-40.

107 Yıldız, a.g.m., s. 43.

Kumpanyası¹⁰⁸ bünyesinde çalışan Rus vapurlarıyla yine binlerce Rus askerini taşıyan Alman ve İngiliz vapurlarının Çin'e gitmek üzere Karadeniz Boğazı'ndan geçmesi hakkında Rusya Sefaret'i'nden talep edilen iltimaslar, yapılan anlaşma çerçevesinde padişah tarafından geri çevrilmemiştir. Gerekli iznin padişah'tan alınmasıyla bu gemilerin geçişine engel olunmaması, konunun muhatabı Tophane-i Amire Müşiriyeti ve Hariciye Nezaret'i'ne bildirilmekle beraber geçiş rejiminin uygulayıcısı Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıkları da konudan haberdar edilmiştir¹⁰⁹.

Diğer taraftan Flot Volunter Kumpanyası'na ait bu gemilerin geçişlerinin fazlalığı, temelde uluslararası Boğazlar Antlaşması'nın bir şekilde ihlal edildiği düşüncesinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu sebeple, durumdan rahatsızlık duyan devletler arasında bir dizi görüşmeler gerçekleşmiştir. Buna göre Babiali'den, padişahın boğazlardan yılda en fazla bin beş yüz asker taşıyan geminin geçmesine izin vermesi yönünde yaptırım uygulaması kararına varılmıştır. En önemlisi, boğazların karasuları göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devleti'nin, boğazlardan geçen ticaret gemilerinin taşıdıkları yükü denetleme ve her türlü askeri malzemelerin geçişini engelleme hakkı sabit tutulmuştur¹¹⁰. Bu noktada yabancı gemilerin boğazlardan geçiş rejiminin uygulayıcısı Boğazlar Muhafızlığı'nın sorumluluğu bir kat daha artmıştır.

Diğer taraftan aşırıya kaçan bu geçişleri Osmanlı Devleti gizli olarak takip ederek kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bilhassa şehbenderlik ve sefaretleri aracılığıyla Flot Volunter Kumpanyası'na hizmet etmekte olan tüccar gemilerinin bizzat padişah'tan alınan izinler haricinde gizli bir şekilde her türlü askeri malzeme ile mahkûm ve gardiyan taşıdığına dikkat çekilerek geçiş kontrollerinde özenli olunması bildirilmiştir¹¹¹. Keza yapılan usulsüz geçişlerin farkında olan ilgili boğaz muhafızlığının bu gibi durumların yaşandığına dair raporları da bulunmaktadır. Bilhassa Hocabey ile Vladivostok hattında işletilmekte olan Rusya kumpanyasına ait ticaret gemilerinin boğazlardan geçiş esnasında söz konusu gemilerin asker ve mühimmat yüklü olduğu ve padişahın izni alınmaksızın bu unsurların boğazlardan geçirilmeye çalışıldığı, Bahr-i Siyah Boğazı Muhafızlığı tarafından pek çok defa rapor edilmiştir.

Tüm bu sakıncalı durumlar neticesinde 1900'lü yılların başından itibaren barış zamanlarında boğazlardan yabancı gemilerin geçiş kontrolleriyle alakalı her iki boğaz muhafızlığını en fazla meşgul eden mevzu gemilerin ne taşıdığı mevzusu ydu. Geçiş serbestliği bulunan ticari ve resmi hüviyetli gemiler ile yukarıda da bahsedildiği gibi padişahın iltiması ile geçişlerine izin verilen ya da izinsiz bir şekilde geçiş yapmaya teşebbüs eden gemilerin içerisinde kaçak olarak geçirilmeye çalışılan *eşya-yı memnua* diğer bir deyişle *efvah-ı nariyye* yani silah, mermi, barut gibi muhtelif mühimmata el konulması ile yıllık kotanın üstünde nakledilmeye çalışılan askerlerin tespit edilmesi işi, Boğazlar Muhafızlığı'nı en fazla meşgul eden işler olarak yer almıştır. Zira o dönemde Osmanlı Devleti'nin, Yunanistan ve Rusya başta olmak üzere her an bir düşman saldırısı tehlikesiyle karşı karşıya bulunması ve ayrıca içeride her an ayaklanmaya fırsat kollayan milletlerinin olması, içten ve dıştan gelebilecek her türlü tehdite karşı tüm önlemlerin almasını gerektirmekteydi. Üstelik deniz aşırı transfer ile bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya asker ile her türlü ateşli silah ve mühimmatın kaçak yollarla nakledilmesi devletler arasında güç dengelerinin değişmesine

108 BOA, İ.HUS. 55/89; Flot Volunter Kumpanyası çok kısa bir sürede on binlerce askerin Batum üzerinden sevk edilmesinde kullanılmıştır. Bkz. Resul Turan, *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019, s. 80.

109 BOA, BEO. 1542/115576; BOA, BEO. 1602/120099; 1611/120765.

110 Ökte Soysal, a.g.t., s. 40.

111 Yıldız, a.g.m., s. 43.

Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)

de zemin oluştuyordu. Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda deniz yolu ile bir şekilde devletler arasında transfer edilmeye çalışılan mühimmatın ve her türlü ateşli silahın, boğazlardan geçişine mâni olmak, Boğazlar Muhafızlığı'nın yüksek dikkat gerektiren bir vazifesi haline gelmiştir¹¹².

Boğazlar Muhafızlığı bu noktada Tophane-i Amire Müşiriyeti ile koordineli bir çalışma yürütmekteydi¹¹³. Evvela Boğazlar Muhafızlığı, boğazlardan geçiş yapmak isteyen gemileri muayene ederek geminin içerisinde ne yüklü olduğunu tespit etmekteydi. İlgili boğaz muhafızlığı tarafından gemilerin muayeneleri neticesinde tespit edilen envai çeşit mühimmat, kayıt altına alarak müsadere edilmekte ve Dersaadet Liman Dairesi'ne gönderilmekteydi. İstanbul'a gönderilen bu eşyalar, gerekli işlemlerin yapılmasının ardından muhafaza edilmek üzere Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne teslim edilmekteydi¹¹⁴.

Bu gibi olayların zamanla çoğalması üzerine Tophane-i Amire Müşiriyeti, ilgili makamları konudan haberdar ederek birtakım tedbirler alınması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Çünkü askeri sanayiye telekinde bulduran Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin imalatı veya ithalatı haricinde Osmanlı topraklarına *efvah-ı nariyye*'nin girişi katiyen yasaktır. Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin bu girişimi neticesinde yasaklı maddeleri taşıyan vapurların Kal'a-i Sultaniye boğazından geçişlerinin yasaklanması hakkında uygulanan usule ek olarak 9 Ocak 1905'te alınan kararlara göre top-tüfek gibi ateşli silahlar ve mühimmatın boğazlardan geçişi hakkındaki yasak tamamen korunarak Boğazlar Muhafızlığı görevlilerinin vapur içinde tahkikat yapılması ve gemi kaptanlarının onlara yöneltilen suallere tereddütsüz cevap vermeleri gibi hususlar yabancı elçiliklere bildirilmiştir¹¹⁵. Alınan bu kararlara uygun olarak gerekenin yapılması Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıklarına da iletilmiştir. Bu konudaki kararlılığa binaen her türlü patlayıcı madde taşıyan gemilerin Akdeniz ve Karadeniz boğazlarında ilgili boğaz muhafızlığınca muayeneleri yapılmadıkça boğazlardan geçişine müsaade edilmediği gibi şüphe duyulan gemiler de boğazlar dışına çekilerek tevkif edilmeye ve kaçak bir şekilde geçirilmeye çalışılan yasaklı eşyalar müsadere devam edilmeye devam edilmiştir¹¹⁶. İçlerinde yasaklı eşyaları bulduran gemiler, bu eşyaların gemiden indirilmesinin ardından yollarına devam edebilmekteydiler¹¹⁷.

Kaçak yollarla boğazlardan geçirilmeye çalışılan askeri malzemelerin müsadere edilmesi hadiseleri, söz konusu devletlerin sefaretleri aracılığı ile birçok defa şikâyet konusu olmakla beraber¹¹⁸ kimi zaman da diplomatik bir soruna sebebiyet vermiştir¹¹⁹.

112 Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı, 1904 yılının Aralık ayında Fransız Pake Kumpanyası'nın Akdeniz Boğazı'ndan geçerek Kala-i Sultaniye'ye gelen *İmeres* adlı vapurunda yaptığı muayenede, 400 adet top mermisiyle bir adet top, 12 sandık içinde mitralyöz toplarına mahsus zerre ve 6 sandık tapalı tane, 3 sandık mermiye mahsus boş kovan ve dolu kovan ile bir şişe içinde dumansız barut ele geçirmiştir. BOA, BEO. 2458/184326.

113 Bu uygulamadan bahisle Pake adlı Fransız Kumpanyası'nın *İmeres* isimli vapuruna Marsilya'da yüklenen ve İran Hükümeti adına sipariş edildiği anlaşılan topların Kal'a-i Sultaniye'den geçmesi hakkındaki müracaatları uygun görülmemiş ve bu şekilde geçişlerine müsaade edilmemesi Tophane-i Amire Müşiriyeti tarafından Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı'na bildirilmiştir. BOA, BEO. 2498/187316, Lef 6.

114 Alman Sefareti maiyetine ait *Lorelay* adlı beylik vapuru ile Levant Line Kumpanyası'na ait *Lizbon* adlı vapurda ilgili boğaz muhafızlığının yaptığı tahkikat neticesinde 23 sandıkta 2150 ağırlığında 265 adet mermi, 7 sandıkta toplara mahsus 10.000 adet kapsül, 7 sandıkta 680 kilo ağırlığında top barutu, 3 sandıkta 270 kilo ağırlığında 3890 adet tüfek fişeği ve 20 kilo ağırlığındaki bir sandıkta havai fişeği olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu bu vapurlar, Akdeniz Boğazı'nda Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı'nca tevkif edilmiş ve tespit edilen mühimmat müsadere edilerek Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne teslim edilmiştir. BOA, BEO. 2573/192905; BOA, BEO. 2456/184173; BOA, BEO. 2573/192907.

115 BOA, BEO. 2493/186974; BOA, BEO. 2498/187316, Lef 7.

116 BOA, BEO. 2718/203833.

117 BOA, BEO. 2914/218502.

118 BOA, HR.HMŞ.İŞO. 172/5.

119 *Flot Volunter Kumpanyası'na mensup Moskova isimli vapurun Karadeniz Boğazı'nda tevkif edilmesi olayında Rusya Sefareti, Hariciye Nezareti'ne bir nota dahi vermiştir.* BOA, İ.DH. 1238/96946.

Konuya muhatap devletler, kimi zaman da diplomatik yollarla Tophane-i Amire Müşiriyeti tarafından el konulan mühimmat ve sair ateşli silahların kendilerine iadeleri hakkında müracaatta bulunmaktan geri durmamışlardır¹²⁰. Ancak tüm girişimlerine rağmen bu konuda taviz verilmemiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethetmesi ve ardından Karadeniz'in Türk gölü haline gelmesi ile boğazlar üzerinde kadim kaide olarak uygulana gelmekte olan mutlak egemenlik hakkı önce ikili, ardından birçok devletin katılımı ile 1841, 1871 ve 1878 yıllarında imzalanan anlaşmalarla sınırlandırıldı.

Boğazların anlaşmalarla belirlenen hukuki statüsüne göre yabancı gemilerin boğazlardan geçiş rejimi, barış ve savaş zamanlarında olmak üzere Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıkları ile tatbik etmekteydi. Aynı zamanda boğazların ve boğazlarda bulunan kale ve tabyaların askeri ve idari anlamda kontrolünü elinde bulunduran Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıkları bu vazifesini, 1832 yılında müşiriyet olarak tesis edilen Tophane-i Amire'nin bir birimi olarak yürütmüştür. Tophane-i Amire Müşiri'nin idaresine her iki boğazlar muhafızlığı bağlanmakla beraber, Tophane Müşiri'nin bu görev ve sorumluluğuna boğazlar muhafızlığına tayin edilen komutan vekalet etmiştir. Damad Mehmed Ali Paşa'nın 1844 yılındaki Tophane-i Amire Müşirliği esnasında 1841 Londra Antlaşması esas alınarak yabancı gemilerin boğazlardan geçiş rejiminin ne şekilde tatbik edileceği hakkında kaleme alınan talimatname, kendisinden sonraki Tophane müşirleri tarafından da esas alınmıştır. Yabancı gemilerin boğazlardan geçiş ilkelerine göre düzenlenen bu talimatnamede, rejimin uygulayıcısı Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlarının görev ve sorumlulukları da belirlenmiştir. 1841 Londra Antlaşması'na göre düzenlenen bu talimatname, ilerleyen yıllarda imzalanan antlaşmalara göre yeniden gözden geçirildiyse de kurallar esas itibarıyla aynı şekliyle uygulanmaya devam etmiştir.

Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıkları, yabancı gemilerin boğazlardan geçiş rejimini, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi, 1856 Paris Antlaşması ve 1871 Londra Antlaşması hükümlerine göre barış zamanları kaidelerine uygun olarak tatbik etmekle beraber bahsi geçen periyot içinde meydana gelen Kırım Harbi, Doksan Üç Harbi ve Teselya Savaşı'nda savaş zamanı kaidelerine dönüştürülmüş şekliyle tatbik etmiştir. Temel ilke olarak barış zamanlarında da tüm harp gemilerine kapalı olan boğazlar, savaş zamanı olması dolayısıyla muharip durumda bulunan devlet/devletlerin ticaret gemilerine de kapatılmıştır. Diğer taraftan uluslararası ticaretin aksamaması için savaş halinde olunmayan devletlere ait ticaret gemilerinin geçişleri de barış zamanlarındaki geçişlere nazaran harp süresince daha fazla titizlikle takip edilmiştir. Ayrıca barış zamanlarda güneş battıktan sonra gece karanlığında ve güneş doğmadan sabah karanlığında ticaret gemilerinin boğazlardan geçişi yasak olduğundan, boğazlarda belirlenen mevkiilerde bekletilen gemilerin, savaş zamanı olması dolayısıyla bekletilmemesi savaş zamanı kaideleri olarak bahsi geçen harpler süresince ilgili boğaz muhafızlıklarınca tatbik edilmiştir. Bu kapsamda gemilerin geceleri boğazlardan geçmeye yönelik bir teşebbüsü olmasın diye boğazlarda ve önemli mevkiilerde bulunan fenerler de ilgili boğazlar muhafızlığına harp sürelerinde söndürülmüştür. Harp süresince uygulanan bu kaideler, harp sonunda imzalanan antlaşmaların ardından barış zamanı geçiş hükümlerine dönülerek tatbik edilmeye devam edilmiştir. Savaş sürecinde boğazların savunulmasının öneminin bir kere daha anlaşılması nedeniyle boğazlarda bulunan kale ve tabyalar askeri açıdan güçlendirilmekle beraber torpedo gibi deniz savunmasının son model araç-gereçleri gerekli mevkiilere yerleştirilerek savunma hattı güçlendirilmiştir.

120 BOA, BEO. 2705/202869.

Boğazların Hukuki Statüsüne Göre Yabancı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Pratiklerinin Boğazlar Muhafızlığı'nca Tatbiki (1832-1908)

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yapılan ikili antlaşmalarla sarsılan egemenlik hakları, birçok devletin katılımı ile imzalanan 1841, 1856, 1871 ve 1878 antlaşmalarıyla büyük oranda sınırlandırılmıştır. 1841 Londra Antlaşması'nın barış zamanı kaidelerine göre tüm devletlerin harp gemilerine kapalı tutulan boğazlar, aynı antlaşmanın savaş zamanlarında uygulanacak hükümlerine göre Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun gördüğü devletlerin gemilerine açık hale getirilmiştir. Boğazların stratejik önemine ve Rusya'nın boğazlar üzerinde elde ettiği avantajlara göre duruma müdahil olan İngiltere, 1856 Paris Antlaşması ile boğazların barış zamanlarındaki tüm harp gemilerine kapallılığı ilkesinin savaş zamanlarına da tekml edilmesini sağlamıştır. Üstelik aynı antlaşmada, Karadeniz'in silahsızlandırılması ile Karadeniz'in Türk ve Rus Gölü olmasının önüne geçen İngiltere, Karadeniz'i Avrupa gölü haline getirerek Rusya'nın denizlerdeki gücünü kırmış ve buna mukabil Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki hakimiyetini koruma taahhütünde bulunmuştur.

1871 Londra Antlaşması ve 1878 Berlin Antlaşması ile savaş zamanlarında boğazların tüm devletlerinin harp gemilerine kapallılığı ilkesi karşında barış zamanlarında Osmanlı padişahına dost ve müttefik devletlerin harp gemilerinin boğazlardan geçişine izin verme yetkisine dönüştürülmesi bilhassa Rusya'nın bu tarihlerden itibaren asker ve her çeşit silah ve mühimmat boğazlardan geçirerek Uzakdoğu'ya taşınmasına olanak sağlamıştır. Osmanlı padişahının içi asker ve mühimmat dolu gemilerin boğazlardan geçişine müsaade etmiş olması, zamanla daha fazla gemi geçişinin gerçekleşmesine neden olmuştur. Her ne kadar 1871 ve 1878 antlaşmalarını imzalayan diğer devletlerin müdahalesiyle, boğazlardan geçişine izin verilecek olan asker sayısına yıllık bir kota konulmuşsa da bu kota bilhassa ticaret gemilerinin içerisinde kaçak bir şekilde asker ve mühimmat taşınması teşebbüsü vakalarının çoğalmasına neden olmuştur. Barış zamanlarında boğazlardan geçen izinli harp gemilerinin ya da izinsiz bir şekilde içi mühimmat ve asker dolu ticaret gemilerinin geçiş kontrollerinin sıkıntıya düştüğü bu dönemde, Boğazlar Muhafızlığı'nın görev ve sorumluluğu bir kat daha artmıştır. Osmanlı Devleti'nin askeri imalatından ve ithalatından sorumlu yegâne kurum olan Tophane-i Amire Müşiriyeti, bu kapsamda idaresine bağlı olan Boğazlar Muhafızlığı ile koordineli bir mesai yürütmüştür. Boğazlar Muhafızlığı, boğazlardan geçiş yapmak isteyen tüm gemileri kaidelere uygun bir şekilde sıkı bir muayeneden geçirmiş ve içerisinde tespit ettiği her türlü askeri malzemeyi kayıt altına alarak müsadere etmiştir. Gemilerden karaya çıkarılan bu yasaklı eşyalar, Dersaadet Liman İdaresine oradan da depolarında muhafaza edilmek üzere Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne teslim edilmiştir. Böylece devletin iç ve dış güvenliği açısından önem taşıyan bu gibi faaliyetler, boğazlar muhafızlığının titiz çalışmaları sayesinde kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.

Boğazlar Muhafızlığı, en son imza edilen anlaşma hükümlerine uygun olarak barış ve savaş zamanları kaidelerine göre yabancı gemilerin geçişlerini kontrollerini sağlarken, diğer taraftan çağın ihtiyacı ve hastalıkların cinsi doğrultusunda boğazlardan geçmek isteyen gemiler üzerinde deniz karantinası kaidelerinin uygulanmasında karantina/sıhhiye memurlarıyla koordineli bir mesaiye yürütmüştür. Salgın hastalıkların yoğun olduğu dönemlerde deniz aşırı seyahat eden yabancı gemilerin karantinalarını tamamlamaları ardından aldıkları pratikalardan sonra gemilerin boğazlardan geçişlerine ya da karayla irtibat kurmasına müsaade ederek salgın hastalıkların deniz yoluyla Osmanlı topraklarına girişine mâni olmak için çaba göstermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarında uluslararası antlaşmalarla yabancı gemilerin geçiş rejiminin uygulayıcısı olan Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah boğazları muhafızlıkları, bu vazifesini müşiriyet 1908 yılında lağvedilene kadar Tophane-i Amire'ye bağlı bir birim olarak devam ettirmiştir. Bundan sonrasındaki süreçte yabancı gemilerin boğazlardan geçiş kontrolleri, Harbiye ve Hariciye nezaretlerince ortak olarak yürütülmüştür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.}AMD. 36/85, 59/12.

A.}MKT.MHM. 322/40.

BEO: 22/1634, 568/42599, 603/45183, 655/49109, 646/48450, 678/50822, 938/70311, 938/70315, 940/70442, 942/70614, 943/70718, 948/71094, 948/71100, 968/72550, 1020/76474, 1062/79627, 1065/79823, 1194/89527, 1542/115576, 1602/120099, 1682/126148, 1611/120765, 3265/244852, 2456/184173, 2458/184326, 2493/186974, 2498/187316, 2573/192907, 2573/192905, 2705/202869, 2718/203833, 2914/218502, 3265/244852,

C.DH. 31/1510.

DH.MKT. 358/56.

HAT, 203/10506

HR.HMŞ.İŞO. 172/5.

HR.İD. 998/19.

HR.TH. 77/11, 135/28.

HR.TO. 496/44.

HRT.h. 682, 706, 2281.

İ.HUS. 49/131, 36/45, 55/89.

İ.DH. 61/3028, 532/36846, 594/41377, 617/42945, 618/43015, 776/63117, 329/21228, 1238/96946.

İ.HR. 30/1372, 38/1789, 417/50, 292/18429.

İ.MMS. 59/2795.

İ.MSM. 17/383.

İ.MTZ. (01). 20/947.

İ.ŞD. 121/7221.

MB.İ. 47/16.

MHD. 368.

MV. 92/81.

Y.MTV. 94/65, 154/116, 206/60.

Y.PRK.BŞK. 50/56, 53/72, 59/9.

Y.PRK.ZB. 1/67.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Albayrak, M. Taner (2010), "Doğu Akdeniz'de Deniz Fenerleri", Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu II, s. 268-287.
- Armaoğlu, Fahir (2016), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ayrapetov, Oleg Rudolfoviç (2022), "Rusya'nın 1878'de İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti Koalisyonuna Karşı Savaş Planı ve İstanbul Boğazı'nın İşgal Edilmesi Sorunu", *Çarlık Rusyası ve Boğazlar*, Editörler: Gültekin Yıldız ve Çoşkun Ünsal, İstanbul: MSÜ Yayınları. s. 109-141.
- Badem, Candan (2017), *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Belik, Mahmut R. (1962), *Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, İstanbul: Sermet Matbaası.
- Beydilli, Kemal (1992), "Boğazlar Meselesi", DİA, C.6, s. 266-269.
- Beydilli, Kemal (2007), "Paris Antlaşması", DİA, C. 34, s. 169-172.
- Bilsel, Cemil (1948), *Türk Boğazları*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Çekmarev, Sergey (2022), "Boğaz Seferi Hazırlığının Bir Parçası Olarak 1902 Harp Oyunu", *Çarlık Rusyası ve Boğazlar*, Editörler: Gültekin Yıldız ve Çoşkun Ünsal, İstanbul: MSÜ Yayınları.
- Çevik Azap, Pınar (2023), *Tophane-i Amire Müşiriyeti*, İstanbul: Timaş Akademi.
- Emanet, Hakan (2003), *Deniz Hakimiyetinden Dünya Hakimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayınları.
- Eren, Emine (2008), "Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
- Gedikli Berber, Şerika (2013), *Siyaset, Güç ve Denge Bağlamında Türk Boğazları (1833-1998)*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Gencer, Ali İhsan (1992), "Berlin Antlaşması", DİA, C.5, s. 516-517.
- Goryanof, Sergey (2006), *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, Hazırlayan: Ali Ahmetbeyoğlu ve İshak Keskin, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gövez, Kübra (2022), "Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde Silah ve Mühimmat Tedariki", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- İnan, Yüksel (1995), *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Karaoğlu, Fazilet (2019), "Kırım Savaşı Sırasında Eflak-Boğdan (1853-1856)", Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak.
- Keleş, Erdoğan (2009), "Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Kocabaş, Süleyman (1994), *Türkiye'nin Canı Boğazlar*, İstanbul: Vatan Yayınları.
- Krivopalov, Alexey Alekseevich (2022), "1853-1856 Kırım Savaşı Arifesinde Rus Savaş Stratejisi ve İstanbul Boğazı Çıkarma Harekâtı", *Çarlık Rusyası ve Boğazlar*, Editörler: Gültekin Yıldız ve Çoşkun Ünsal, İstanbul: MSÜ Yayınları, s.93-107.
- Kurat, Akdes Nimet (2011), *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara: TTK.

- Kurumahmut, Ali ve Tosun, Sinan Azmi (1999), *Uluslararası Boğazlardan Geçiş ve Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Mercan, Evren (2018), *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mercan, Evren (2020), *93 Harbi'nde Deniz Harekâtı*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Müderrişoğlu Esiner (2017), Ayşen, "Kırım Savaşı'nda İngiliz Politikası", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Ökte Soysal, Nebahat (2002), "Türk Hakimiyetine Geçişinden Günümüze Boğazlar Sorunu", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- Ölmez, Adem (2009), "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Epir Cephesinin Savaşı Sonucuna Etkileri", Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi, S.1.
- Ölmez, Adem (2013), *93 Harbinden Otuz Bir Mart Olayına Gazi Ethem Paşa ve Dönemi*, Ankara: TTK.
- Örenç, Ali Fuat (2011), "Boğazlar ve Ege Adaları", *Türk Boğazları*, Derleyen: Nur Jale Ece, İstanbul: Deniz Klavuzluk A.Ş.
- Özcan, Besim (1990), "Rus Donanmasının Sinop Baskını (30 Kasım 1853)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Tomilin, Aleksandr (2022), "Rus Askeri İstihbaratının İstanbul Boğazı'na Yönelik Faaliyetleri (1878-1885)", *Çarlık Rusyası ve Boğazlar*, Editörler: Gültekin Yıldız ve Çoşkun Ünsal, İstanbul: MSÜ Yayınları, s. 143-170.
- Tukin, Cemal (1999), *Boğazlar Meselesi*, İstanbul: Pan Yayınları.
- Turan, Resul (2019), "Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Ürekli, Fatma ve Ürekli, Muzaffer (2008), "Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yardım Kampanyaları ve Toplumsal Dayanışma Üzerine Değerlendirme", *Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Kültürel ve Sosyal Hayat*, Editörler: Zafer Gölen ve Abidin Temizer, İstanbul: Gece Kitaplığı, s. 141-214.
- Vank, M.Deniz (1998), *Boğazların Hukuki Rejimi ve Türk Boğazları*, Ankara: Us-A Yayınları.
- Yener, Emir (2013), "Deniz Muharebeleri ve Müsterek Harekât (1792-1912)", *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, Editör: Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yenidünya, Süheyla (2009), "Kale-i Sultaniye Anlaşması'nın Gizli Görüşmeleri", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.11, S.1, s. 309-325.
- Yıldız, Gültekin (2022), "Boğazların Ruslara Karşı Savunması: Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti'nin Askeri İstihbarat Faaliyetleri ve Harekât Planları (1815-1914)", *Çarlık Rusyası ve Boğazlar*, Editörler: Gültekin Yıldız ve Çoşkun Ünsal, İstanbul: MSÜ Yayınları.

ALMAN ASKERİ MİSYONUNUN OSMANLI ASKERİ İLE İLK KRİZİ:YARBAY VON SCHLICHTING'İN NEFER BAYRAM TARAFINDAN KATLEDİLMESİ*

THE FIRST CRISIS OF THE GERMAN MILITARY MISSION WITH THE OTTOMAN SOLDIER:THE ASSASSINATION OF LIEUTENANT COLONEL VON SCHLICHTING BY PRIVATE BAYRAM

Murat KARATAŞ , Emre BİRCAN*****

Geliş Tarihi/Received:27.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted:07.07.2023

KARATAŞ, Murat- BİRCAN, Emre, (2024), "Alman Askerî Misyonunun Osmanlı Askeri İle İlk Krizi: Yarbay Von Schlichting'in Nefer Bayram Tarafından Katledilmesi ", Belgi Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/1, ss. 209-223.

Öz

Osmanlı Devleti'nin 18'inci yüzyılda Prusya ile askerî alanda başlayan ilişkileri zaman içinde gelişme göstermeye başlamıştı. Özellikle II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ve ardından yaşanan 93 Harbi sonucu askerî alanda döneminin en güçlü kara ordusuna sahip Almanya ile görüşmeler yapılmış ve bunun sonucunda 1918 yılına kadar sürecek Türk-Alman askerî ittifakının temelleri atılmıştı. II. Abdülhamid döneminde Kaehler ile başlayan Almanya'dan ilk defa anlaşma yoluyla askerî misyon heyeti getirilme süreci, Goltz ile devam etmişti. İlk olarak askerî okulları düzenlemek için gelen Goltz, Kaehler'in ölümüyle birlikte askerî misyon heyetinin başına geçmiş ve zaman için Osmanlı ordusunda oluşacak Goltz Paşa efsanesine başlangıç yapmıştı. Goltz'un askerî misyon heyeti başkanı olması, tüm Osmanlı ordusuna yapışal olarak nüfuz etmesinin önünü açmış ancak görevinin son bulunduğu tarihte istediği çalışma ortamını tam anlamıyla sağlayamamıştı. 1908 yılından itibaren Alman ıslah heyetinde bulunan kişilerle Osmanlı ordusunda bulunan askerler daha etkin çalışma ortamı bulmuştu. Bu etkin çalışmanın sonucunda da birtakım anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştı. Bu anlaşmazlıkların dışı vurumu ise Kaymakam Schlichting'in, Bayram isimli bir asker tarafından vurulması sonucu açığa çıkmıştı. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa konuya askerî gözle yaklaşmış; Kaymakam Schlichting'i vuran nefer Bayram, askerî ceza kanuna göre idam edilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nda sıklıkla görülen Alman-Osmanlı askeri arasında yaşanan anlaşmazlıklar, Kaymakam Schlichting'in Arnavut bir asker olan Hacı bin Bayram tarafından vurulmasıyla fiili olarak başlamıştır. Pişman olması nedeniyle katilin affedilmesini Almanlar önermesine rağmen Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, bu cinayetin ordu içerisinde disiplinsizliğe neden olacağı endişesini taşımıştır. Neticede Nefer Bayram'ın kurşuna dizilerek idam edilmesi kararı padişah tarafından onaylanmıştır. Bu olay, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan ve iki müttefik devlet askerleri arasında yaşanan anlaşmazlıkların, simgesel ilk fiili olayı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Alman Askerî Heyeti, Von Der Goltz, Von Schlichting, Mahmut Şevket Paşa, Osmanlı Ordusu.*

* Bu makaleye Murat Karataş %60, Emre Bircan %40 oranında katkıda bulunmuşlardır.

** Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, muratkrats@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3581-0735>).

*** YL. Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, emre.bircan@outlook.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9476-8755>).

Abstract

The relations of the Ottoman Empire with Prussia, which began in the military field in the 18th century, had begun to develop over time. Especially as a result of the ascension of the Abdulhamid the Second to the throne and the subsequent Ottoman-Russian war, negotiations were held with Germany, which had the strongest land army of its era in the military field, and as a result, the foundations of the Turkish-German military had been laid and this alliance will last until 1918. The process of bringing a military mission delegation from Germany for the first time by an agreement, which started with Kaehler during the reign of Abdulhamid the Second, continued with Goltz. Goltz, who first came to organize military schools, became the head of the military mission delegation after Kaehler's death and started the legend of Goltz Pasha that would be formed in the Ottoman army for a time. Goltz's position as the head of the military mission delegation paved the way for him to structurally affect the entire Ottoman army, but he could not fully provide the working environment he wanted by the end of his term. Since 1908, the people in the German Correctional Committee and the soldiers in the Ottoman army had found a more effective working environment. As a result of this effective work, some disagreements began to appear. The expression of these disagreements was revealed as a result of the shooting of District Governor Schlichting by a soldier named Bayram. Minister of War Mahmud Şevket Pasha approached the issue with a military perspective; Private Bayram, who shot District Governor Schlichting, was executed according to the military penal code. The disagreements between German and Ottoman soldiers, which were frequently seen in the First World War, actually started with the shooting of District Governor Schlichting by Hacı bin Bayram, an Albanian soldier. Although the Germans suggested that the murderer be pardoned due to his remorse, the Minister of War, Mahmut Şevket Pasha, was concerned that this murder would cause indiscipline within the army. As a result, the decision to execute Nefer Bayram by firing squad was approved by the sultan. This event was to be the first actual symbolic event of the disputes between the soldiers of the two allied states during the World War I.

Keywords: *German Military Delegation, Von Der Goltz, Von Schlichting, Mahmut Şevket Pasha, Ottoman Army.*

Alman Askerî Misyonunun Osmanlı Askeri İle İlk Krizi: Yarbay Von Schlichting'in Nefer Bayram Tarafından Katledilmesi

Giriş

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilk ilişki 1721 yılında I. Frederick Wilhelm'in krallığı döneminde başlamıştır.¹ Bu ilk temasın ardından 20 yıllık bir ara dönem ile birlikte 1740 yılında II. Frederick'in tahta geçişinin ardından Prusya, Avusturya'ya karşı kendisine yardımcı olması yolunda Fransız ve İsveç elçileri üzerinden Osmanlı Devleti'ne teklif götürüldüyse de Osmanlı Devleti bu teklife sıcak yanaşmamış; ancak Avusturya ve Rusya'ya karşı bu devletin yardımını ilerleyen dönemde almak için Prusya ile bir ticaret anlaşması yapmıştı.² İlk anlaşmanın ardından iki devlet arasında elçilikler açılarak ilişkiler daha da kuvvetlendirilmişti. III. Selim'in tahta geçişinin ardından ise 1790 yılında ilk defa bir Hristiyan devletle, iki tarafın birbirini korumasına dayalı bir anlaşma yapılmıştı.³

III. Selim tahta çıktığı sırada devam eden Osmanlı Devleti-Rusya- Avusturya savaşının 1792 yılında bitiminin ardından Osmanlı Ordusunun modernizasyonu (Nizam-ı Cedid) çalışmalarına başlayan III. Selim'in isteği üzerine kara birliklerini denetlemek üzere Almanyalı Albay von Goetze 1798 yılında İstanbul'a gelerek birlikleri denetlemişti.⁴ III. Selim'in giriştiği bu harekete yeniçeri ve ulema tarafından karşı durulması ve bu hareketin 1807 yılında son bulmasıyla birlikte, Alemdar Mustafa Paşa'nın gayretleriyle tahta geçirilen II. Mahmut, 1826 yılında yeniçeri ocağını kaldırmıştı. Bu sayede Avrupa tarzı reformları sürdürmek için müsait bir alan bulmuştu. İlk olarak Fransa'ya başvuran II. Mahmut diplomatik engeller nedeniyle bir sonuç alamamış; ancak 1835 yılında Prusya Kralı III. Frederick Wilhelm'den ordunun ıslahı için bir heyet göndermesini istemişti.⁵ Bu sırada Yüzbaşı Moltke ve Teğmen von Berg, planladıkları bir gezinin son durağını oluşturduğundan İstanbul'da bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti'nin isteği ve Prusya elçisinin Moltke ile Serasker Hüsrev Paşa'yı tanıştırmasıyla Moltke, Prusya Devleti'nin izniyle İstanbul'da kalarak çalışmalara başlamıştı.⁶ Dört yıl Osmanlı hizmetinde görev yapan Moltke burada Osmanlı ordusunun geliştirilmesinin yanı sıra planlar ve haritalar hazırlamış; hatta Nizip Savaşı'na da katılmıştı. Böylece Osmanlı ordusunda ilk defa anlaşma yoluyla yabancı askerler istihdam edilmişti.

Bu heyetin geri dönüşünün ardından Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde de Prusyalı subaylar istihdam edilmeye devam edildi. Ancak bunlar bir heyet şeklinde değil Prusya ordusundan ayrılan veya Müslüman olarak Osmanlı ordusuna katılan kişilerdi.⁷ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki askerî transfer sisteminin yapısal olarak dönüşümünü gerçekleştirdi. Böylece savaştan yenik ve perişan halde çıkan Osmanlı Devleti, döneminin en önemli askerî yapısına sahip Almanya'dan askerî transfer sürecini belirli bir sistematiğe bağlamaya başladı.

1 Kemal Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, 18. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1-2; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi Cilt: IV; Kısım: II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 232.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Osmanlı Tarihi Cilt: IV; Kısım: I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 345-347.

3 K. Beydilli, Büyük Frederick, s.67; E. Karal, Osmanlı Tarihi, s. 236.

4 Lothar Rathmann, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Çev. Ragıp Zaraklı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s. 31; Jehuda L. Wallach, Bir Askerî Yardımın Anatomisi, Çev. Fahri Çeliker, ATESE Yayınları, Ankara, 1985, s. 7.

5 Wallach, a.g.e, s.9; Necmettin Alkan, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetinin Komutanı Otto Von Kahler ve Her İki Tarafın Beklentileri", Tarih Dergisi, S. 43, (2006), s. 140-141.

6 N. Alkan, a.g.m, s.141; Helmuth Von Moltke, Türkiye Mektupları Çev. Kemal Vehbi Gül, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 13; L. Rathman, Alman Emperyalizminin, s. 32.

7 N. Alkan, "II. Abdülhamid Devrinde", s.142; "Rathman eserinde Moltke'nin dönüşünden beş yıl sonra İstanbul'a Prusyalı albay von Kuczkonksi'nin polis teşkilatını yeniden düzenlemek için gönderildiğini belirtir." Bkz. L. Rathman, a.g.e, s. 32.

ANLAŞMALAR YOLUYLA GELEN ALMAN ASKERİ HEYETLERİ

Osmanlı ordusunun modern bir yapıya ulaştırılması için Almanya'dan en çok heyetin geldiği dönem, II. Abdülhamid'in padişahlığı sırasında olmuştur. 1877-1878 savaşı sonrası alınan ağır mağlubiyet neticesinde hareketle geçen II. Abdülhamid, Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist emelleri İngiltere ve Fransa'ya göre az olduğu değerlendirilerek birliğini yeni kurmuş ve devrinin en iyi kara ordularına sahip Almanya'dan Osmanlı ordusunu ıslah etmek üzere 1880 yılında askerî heyet göndermesi isteğinde bulunmuştur.⁸ Bu isteğin ardından Osmanlı Devleti tarafından bir kontrat hazırlanarak⁹ Almanya'ya gönderilmiştir.¹⁰

Bir askerî heyet gönderilmesi için II. Abdülhamid'in 1881 yılında tekraren Almanya'ya istekte bulunmasının ardından 1882 yılının nisan ayında Albay Kaehler'in bulunduğu dört kişilik bir heyetin İstanbul'a gönderilmesine izin çıkmıştı.¹¹ Böylece Kaehler'in başında olduğu heyet, mayıs ayında yola çıkarak haziran ayında İstanbul'a ulaşmış ve padişahın huzuruna çıkarak göreve başlamıştı.¹²

Kaehler Heyeti, askerî okullar, piyade, topçu ve deniz sınıflarında yapılacak işlere dair birçok rapor sunmuştu. Ancak heyetin başkanı Kaehler 1885 yılında ölümü, uygulamaları aksatmıştı. Nitekim II. Abdülhamid'in vehmi ve orduda bulunan bazı üst rütbeli subayların konumlarını kaybetmek istememeleri, orduda bulunan kadroların eğitim yetersizliği, mali sıkıntılar gibi sebepler, yapılacak reformların neredeyse çoğunluğunun kâğıt üzerinde kalmasına neden olmuştu.¹³

1883 yılında askerî okullara bir eğitmeninin atanması için Padişah II. Abdülhamid tekrardan Almanya'ya başvurmuştu. Bu amaçla Alman Genelkurmayı bu tarihten sonra Osmanlı ordusu komuta kademesi içinde büyük bir yer edinen Colmar von der Goltz'u bu görev için aynı tarihte Osmanlı Devleti'nde görevlendirmişti. Goltz'un bu göreve

8 J. L. Wallach, Bir Askerî Yardımın, s. 24; Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askerî Heyetleri", OTAM, Cilt:IV, Sayı: IV, 1993, s.301;Yavuz Özgüldür, Türk – Alman İlişkileri (1923-1945), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 7-10.

9 "Bu kontratta gelecek heyete 25.000 Frank yıllık ücret, altın olarak verilecek; rütbelere göre Osmanlı subaylarıyla aynı oranda tayin hakkı verilecek; taşra görevlerinde bir Osmanlı subayından iki kat fazla yolluk, İstanbul'a gelişlerinde iki katı ve üçüncü yılın sonunda Almanya'ya geri dönüşlerinde dört kat yolluk alacaklardı. Kontratları üç sene olacak, görevleri sırasında askerlik yapamayacak duruma gelecekleri bir olay başlarına gelirse Tekaüd-i Askerî Nizamnamesi gereğince kendilerine tekaüt maaşı bağlanacak ve kanunda belirtilen maaşın bir buçuk katı olacaktır. Ölümle neticelenen olaylarda maktulün hanımına ölene kadar çocuklarına ise 21 yaşına kadar emeklilik maaşının yarısını altın olarak Osmanlı Bankasından alacaklardır. Subaylar işledikleri suçlar ve cinayetlerde kendi ülkelerindeki yasalara göre yargılanacaklardır. Subaylar ilk geldiklerinde maaşlarının iki misli gidişlerinde ise dört mislini yolluk olarak verilecek, görevli buldukları Osmanlı Devletinin menfaatlerine aykırı harekette bulduklarında kontratları fesh edilecek ve hizmetten ihraç edilecektir, zabıtlar sınıf ve rütbelere göre Osmanlı ordusu üniforması giyeceklerdir." Maddeler için bkz. Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", Tarih Dergisi, 1979, s:32, s.486-487; N. Alkan, "II. Abdülhamid Devrinde", s. 158.

10 Bu kontratın Almanlar tarafından da onaylanmasına rağmen İngilizlerin bu tür bir yardıma karşı çıkmaları üzerine Osmanlı Devleti'nin gelecek ıslah heyetini iki yıl daha beklemesi gerekmişti. Bkz. J. L. Wallach, Bir Askerî Yardımın, s. 27; Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde", s. 488.

11 "Bu sırada mayıs ayında Berlin Sefirine gönderilen telgrafta ise Almanya'dan gönderilmesine izin çıkan heyetin bir an önce gönderilmesi istenmişti." Bkz. BOA, Y..PRK. HR.. 6-26

12 J. L. Wallach, Bir Askerî Yardımın, 31-33; İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Alman Nüfuzu, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 105-106; L. Rathman, Alman Emperyalizminin, s. 33.

13 Naci Yorulmaz, Büyük Savaşın Kara Kutusu, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 124-125; Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda, s. 107; Wallach, Bir Askerî Yardımın, s. 35-41; Hidayet Kara, Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876 – 1908), TTK, Ankara 2020 s. 42-43; Odile Moreau, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askerî Misyonları, Osmanlı Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 338; Kazım Karabekir, Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar Emre Yayınları, İstanbul 2001, s. 206-208.

Alman Askerî Misyonunun Osmanlı Askeri İle İlk Krizi: Yarbay Von Schlichting'in Nefer Bayram Tarafından Katledilmesi

atandıktan iki sene sonra Kaehler'in ölümü, Goltz'u Alman askerî heyetinin başına geçirdi. Böylece Goltz, Moltke ve Kaehler gibi hiç bilmediği bir ortama doğrudan girmek yerine iki sene zarfında ordunun işleyiş tarzını kavramış olarak hazırdu ve buna göre hareket etme imkanı elde etmişti.¹⁴

Askerî heyetin başına geçen Goltz, 1886 yılı başına kadar çalışmalarına devam etmiş; ancak aynı yıl uygun çalışma ortamının olmadığı gerekçesiyle askerî okullar müfettişliğinden istifa etmek zorunda olduğunu II. Abdülhamid'e bildirmiştir.¹⁵ Bu durum üzerine harekete geçen II. Abdülhamid, Alman İmparatoru II. Wilhelm'i de araya koyarak Goltz'un Osmanlı Devleti'nde kalması için ikna çalışmalarına başlamıştı. İkna çabaları sırasında Goltz'a istediklerini yapma fırsatını vereceğine dair sözler veren II. Abdülhamid'in girişimleri sonucunda askerî heyet başkanlığı için üç yıllık bir kontrat yapılmıştı.¹⁶ Böylece çalışmalarına tekrar başlayan Goltz, kendisine verilen sözlerin yerine getirilmediğini belirterek 1893 yılında hizmetine son verilmesini istemişti. Bu durum üzerine tekrardan diplomatik olarak harekete geçen II. Abdülhamid, Alman İmparatoru nezdinde girişimlerde bulunmuş bu girişimlerin sonucunda, Alman İmparatoru ve Genelkurmay'ının Goltz'a verdiği emirle sözleşmesi üç sene daha uzatılmıştı.¹⁷

Böylece iki yıl daha Osmanlı ordusunda hizmet eden Goltz, sözleşmesinin 1895 yılı sonunda bitmesiyle Almanya'ya geri dönmüştü. 12 yıllık Osmanlı Devleti'ndeki görevi boyunca Osmanlı ordusunun Alman modeline göre yapılandırılması ve eğitimden, subay seçimine, subayların Almanya'da eğitim görmesine, nizamnamelerin hazırlanmasına, Osmanlı ordusunun silah ihracının Alman şirketlerine bağlanmasına kadar birçok önemli işe imza atmış ve gelecekte Osmanlı ordusunun yönetiminde söz sahibi olacak subayları yetiştirerek ülkesine dönmüştü.¹⁸

Goltz'un ülkesine gidişinin ardından Alman ıslah heyetlerinin Osmanlı ordusunda yapmaya çalıştığı reformların meyvesi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda alınmıştı. Almanların eğittiği ve Alman silahlarıyla donatılmış Osmanlı ordusu, Fransızların eğittiği ve Fransız silahlarıyla donatılmış Yunan ordusunu ağır bir mağlubiyete uğratmıştı. Böylece Osmanlı Devleti'ne gelen Alman askerî heyetlerin yaptıklarının orduyu geliştirdiği görülmüş ve Alman silahlarının vuruş gücü etkinliğinin de çok iyi olduğunun anlaşılmıştı.¹⁹ Diğer yandan Goltz Türkiye'den ayrıldıktan sonra Alman heyetinden yedi kişi Osmanlı ordusunda görevlerine devam etmişti. Bu kişilere ek olarak 1899 yılında bir piyade ve bir süvari yüzbaşı Türkiye'ye gönderilmiş, bu tarihten iki yıl sonra ise 1901 yılında heyete bir piyade bir istihkam ve bir topçu binbaşı daha katılmıştı.²⁰

14 BOA, İ.DH.. 888-70644; Von der Goltz, Genç Türkiye'nin hezimet ve imkân-ı itilası, İstanbul 1332; s. 73; Selçuk Günay, "Colmar Von Der Goltz'un Gözüyle Osmanlı Devleti ve Geleceği", Atatürk Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S. 5 s. 27-28.

15 BOA, Y. PRK. ASK. 31-52.

16 BOA, Y.PRK. ASK. 33-62; Wallach, Bir Askerî Yardımın, s. 57; Zeynep Güler, "Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde von der Goltz Paşa'nın Rolü", Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2007, s. 149; Yorulmaz, a.g.e, s. 140-141.

17 BOA, Y. . PRK.BŞK. 33-16; Wallach, Bir Askerî Yardımın, s. 66-67.

18 O. Moreau, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman, s. 341-342; J. L.Wallach, a.g.e, s. 67-68; L. Rathman, Alman Emperyalizmi, s. 35-39; Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918), Ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 136; İ. Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda, s. 117-118; Y. Özgüldür, Türk – Alman İlişkileri, s. 14 – 15; Hayri Mutluçağ, "Dost Bildiğimiz ve Ordumuzu İslah İçin İçimizde Bulundurduklarımızın Marifetleri !", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 12, s. 39.

19 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908 – 1920), Cilt: III, Kısım: VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 76.

20 BOA, Y..MTV. 214-189; J. L. Wallach, Bir Askerî Yardımın, s. 71-73.

Almanya'dan sipariş edilen seri ateşli topları kullanacak kişilerin Osmanlı ordusunda olmamasından ve bunları kullanacak astsubaylara eğitim verilmesi için Almanya'ya gönderilmesiyle bu topların alınmasına yardımcı olmak için Alman astsubayların Türkiye'ye gönderilmesini istediğini II. Abdülhamid 1905 yılında Alman askerî ataşesine iletmişti. Ancak Alman askerî ataşesi dil ve din birliğinin olmamasını gerekçe göstererek bu durumun olamayacağını, Almanya'dan eğitim için astsubayların Türkiye'ye gönderilse de başarı şansının düşük olduğunu belirtmiş ve başka bir öneri sunmuştu. İki kısımdan oluşan önerinin ilk kısmında Türk topçu subaylarının eğitim için Almanya'ya gönderilmesi, ikinci kısımda ise askerî heyet içinde bulunan İmhof Paşa'ya topçuların eğitimi için fırsat verilmesi önerilmişti.

Bu önerinin II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesiyle birlikte daha önce Ditzfurth Paşa tarafından numune taburları²¹ kurulması için yapılan öneri 1907 yılında II. Abdülhamid tarafından kabul edilmiş ve ilk etapta altı adet numune taburu kurularak çalışmalara başlanmıştı.²² Böylece Almanya'da eğitim alarak Türkiye'ye dönen subaylar numune kitalarında görevlendirilmişti. Bu şekilde de Alman eğitimiyle yetişen subayların Osmanlı ordusunda ön plana çıkarılması planlanmıştı.²³

Kanuni Esası'nın 1908'de²⁴ tekrardan yürürlüğe konması ve 1909'da II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinin ardından Osmanlı Devleti yöneticileri kendini geliştirmeye yardımcı olacak askerî yardımları Almanya'dan almaya devam etmişti. Diğer yandan da artık Goltz'un öğrencileri subay ve kurmay subay olarak Osmanlı ordusunda söz sahibi olacak makamlara gelmişlerdi.

Bu durumun yanında Meşrutiyet dönemi ordusunu geliştirmek için Osmanlı Devleti yöneticileri tekrardan daha önceki çalışmalarından çok etkilendikleri Goltz'a yüzünü dönmüştü. Böylece Osmanlı topraklarına Goltz'u çağırarak için Berlin Ateşemiliteri Binbaşı Enver Bey'e Goltz ile görüşmesi yolunda emir verilmişti. Yapılan görüşmenin ardından ise Goltz, Alman büyük manevralarının bitimiyle birlikte kendisine verilen dört aylık izinde Türkiye'ye gelebileceğini ve masraflarının karşılanması talebiyle teklifi kabul etmişti.²⁵ Goltz, Osmanlı Devleti tarafından bu teklifinin kabulünün ardından da Ekim 1909'da Türkiye'ye gelmişti. Goltz²⁶ burada bulunduğu dört ay zarfında Osmanlı ordusuna, ordu ve kolordu seviyesinde manevralar yaptırmış, subay eğitimi için orduların içinde numune taburları kurmuş ve ordunun yeniden teşkilatlanması için çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesine katkıda bulunmuştu.²⁷

II. Meşrutiyet döneminde yapılan bu hareketlerle artık II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi askerî talimler sadece teorik olarak işlenmemekte ve konular pratiğe de

21 Numune taburları, askerî birlikler içinde kurulan çeşitli konularda eğitilmiş personel ihtiyacını karşılamak için oluşturulmuş eğitim birimleridir.

22 BOA, Y.. MTV. 310-40

23 J. L. Wallach, Bir Askerî Yardımın, a.g.e, s. 74-75.

24 "1908 yılında Goltz Türkiye'ye gelmiş ve burada ağırlanmıştı. Bu sırada harbiye de kendisine verilen ziyafette konuşma yapmıştı." Konuşma için bkz. BOA, Y.. PRK. ASK. 257 – 91; "Bu gelişin ardında Eylül ayında tekrardan Osmanlı ordusuna girmesi yolunda Genelkurmayda çalışmalar yapıldıysa da bu durum yönetim tarafından reddedilmişti." J. L. Wallach, Bir Askerî Yardımın, s. 82.

25 BOA, İ..AS.. 83-26; Z. Güler, "Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde", s. 199; Alaeddin Örsal, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Görev Yapan Yabancı Subayların Birinci Dünya Savaşı'nın Askerî Yönetimi Üzerindeki Etkileri" Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri, ATESE Yayınları, Ankara 1989, s. 344.

26 BOA, İ.. HUS. 179-19

27 Z. Güler, Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde, s. 200; Örsal, a.g.m, s. 345.

Alman Askerî Misyonunun Osmanlı Askeri İle İlk Krizi: Yarbay Von Schlichting'in Nefer Bayram Tarafından Katledilmesi

dökülmekteydi.²⁸ Böylece ordunun tamamının teoride anlatılanları, pratikte de uygulamaya başlaması, Alman ve Osmanlı askerleri arasında sürtüşmelerin yaşanmasına neden olmuştu. Askeri talimnamelerin uygulanması süreci, Alman ve Osmanlı askerleri arasında kimi anlaşmazlıkları doğmasına başlamıştı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı içerisinde sıklıkla rastlanacak bu sürtüşmelerin ilk fiili göstergesi, 1911 yılında Yıldız Kışlasında Kaymakam Schlichting'in²⁹ öldürülmesiyle şiddetli biçimde ortaya çıkmıştı.

KAYMAKAM SCHLICHTING'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Alman subayların Osmanlı ordusunda istihdamı ve özellikle 1909 sonrası dönemde etkin bir biçimde ordu içinde görev almaları yaşanacak birçok problemi de beraberinde getirmişti. Bu problemlerden askerî misyon heyetini en çok zorlayan ilk konu dil eksikliği diğer konu ise Osmanlı ordusunda komuta kademesinde bulunan kişilerin “*tembel, isteksiz ve bilgic*” olduklarını düşünmeleri ve bu duruma göre hareket etmeleri olmuştu.³⁰ Askerî sistemin sert ve katı bir disiplinine sahip olan Almanlar askerlere göre “*tembel, isteksiz ve bilgic*” olmaları, eğitimler esnasında problemler çıkarıyordu. Osmanlı askerî açısından ise bilmedikleri bir ortama gelip hazır reçeteler hazırlayarak bunları uygulamaya kalkmaları, subay kadrosu ve askerlerle olan ilişkilerinde de iyi komuta ilişkileri kuramamaları sebebiyle problemler yaşanmaktaydı.³¹ Bu durumun dışı vurumu ise Mart 1911'de Yıldız Kışlası'nda yaşanan Kaymakam Schlichting'in³² Arnavut asker Bayram tarafından vurulma olmuştu.

Olay günü Yıldız Orhaniye Kışlası'nda görevli olan Alman heyetinden Kaymakam Schlichting 28 Mart 1911'de kışla girişinde bulunan nizamiyede görevli olan askerleri denetlerken burada bulunan askerler silahlı selamlama duruşuna geçmesinin ardından V. Nişancı Alayının V. Bölüğüne mensup olan nefer Hacı b. Bayram'ın tüfeğini yanlış tuttuğunu belirten Kaymakam Schlichting askerî tüfek tutuşunu düzeltmesini istemişti. Bunun ardından asker elinde bulunan mavzer tüfeğini ateşlemişti. Kaymakam Schlichting'in sağ kalçasından giren mavzer tüfeği kurşunu omuriliği parçalayarak sol kalçaya yakın bir yerde kalmıştı. Bu olayın ardından da Hacı b. Bayram ve yanında bulunan diğer bir asker tutuklanarak sorguya alınmışlardı. Harbiye Nazırı ve Merkez komutanı da olayı duyar duymaz hemen kışlaya gelmişlerdi. Kaymakam Schlichting de tabur doktoru

28 Joseph Pomiankowski, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914- 1918(Çev. Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 31-32; Gerhard Grübhaber, Türk Ordusunda Alman Ruhu (Çev. Bozkurt Leblebicioğlu), Say Yayınları, İstanbul 2022, s. 57-58.

29 “Schlichting 1881 yılında Almanya ordusuna katılmış ve Düsseldorf'da Tugay komutanı yardımcılığı, buradan 21. Tümen yardımcılığına, buradan Alay binbaşısı olmuştur. 1910 senesinde yapılan anlaşma gereği Kaymakam rütbesiyle Osmanlı ordusunda görevlendirilmiştir. Osmanlı ordusunda Selanik Numune Alayında görevlendirilmiş ancak bu alayın Arnavutluk'a gitmesi üzerine İstanbul'a gelmiş ve V. Nişancı Alayında görevlendirilmiştir.” Bkz. Tanin 28 Rebiülevvel 1329 numara: 924; Yeni Gazete, 29 Rebiülevvel 1329 numara: 931. Klaus Wolf da 1910 yılında hastalanarak görevini bırakan Yüzbaşı Schwarz'ın yerine gönderildiğini ve piyade numune alayında görevlendirildiğini yazmaktadır. Bkz. Klaus Wolf, Gelibolu 1915, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 521.

30 Carl Mühlman, İmparatorluğun Sonu 1914, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s.15; Karabekir, a.g.e, s.209-211; Hasan Cemil Çamlıbel, Makaleler Hatıralar, TTK, Ankara, 2011; Glen W. Swanson, “War Tecnoogy and Society in the Ottoman Empire from the Reign of Abdülhamid II to 1913: Mahmut Şevket and the German Military Mission”, War Tecnoogy and Society in the Middle East, Haz. V.J. Paryy- M.E. Yapp, Oxford University Press, London, 1975, s. 378.

31 İ. Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğunda, s. 108; J. L. Wallach, Bir Askerî Yardımın, s. 87.

32 Wallach eserinde Schlichting'in rütbesini üsteğmen olarak belirtmiştir. Ancak arşiv vesikalarında Schlichting'in rütbesi Kaymakam (Yarbay) olarak geçmektedir.

tarafından yapılan ilk müdahalenin ardından yaralı olarak hastaneye kaldırılmıştı.³³ Hastanede ameliyata alınan Kaymakam von Schlichting ameliyattan sağ olarak çıkmasına rağmen olayın yaşandığı günün akşamı ölmüştü. Bu olayın ardından Harbiye Nazırı ve olayın cereyan ettiği alay komutanı aynı gün Alman büyükelçisi Baron Marschall'a taziye ziyaretinde bulunmuşlardı.³⁴

Ertesi gün ise Osmanlı basını yaşanan olaya gazete sütunlarında yer vermişti. Kaymakam Schlichting'in 28 Mart 1911'de vurulması olayını Tasvir-i Efkâr gazetesi "*şayan telehhüf bir vaka-i cinaye*" başlığı altında 29 Mart tarihli nüshasında anlatmıştı. Yazının girişinde Yıldızda V. Nişancı Taburu Muallimi fon Schlichting Bey ile Fırka Kumandanı Erkan-ı Harp Miralaylarından Hüsnü İzzet Bey'in sabah vaktinde yapılan günlük teftiş sırada V. Alay'ın V. Bölüğündeki İpekli Hacı b. Bayram tarafından mavzer tüfeği kurşunuyla yaralandığını belirterek olayın sebebini "*... sebeb-i cerh hakkında icra edilen tahkikattan anlaşıldığına nazaran bu vâkıa sarf eser cehalet olub ne bir teşvik eseri ve ne de Şilingin Beyin neferin vaziyet askeriyesindeki hatayı tashih için kamçı ile dokunması değildir...*" şeklinde vermiştir. Paragrafın sonundaki "*...neferin vaziyet askeriyesindeki hatayı tashih için kamçı ile dokunması değildir.*" vurgusuyla 1903 yılında Makedonya'da meydana gelen Rus Konsolos Rostvoski'nin bir asker tarafından vurulmasına da üstü kapalı bir şekilde değinilmişti.³⁵ Schlichting'in 12 kişiden oluşan mangayı teftiş ederken iki askerin duruşunu düzeltmesinin ardından Hacı b. Bayram'ın hizasına geldiğini; bu esnada ise Hacı b. Bayram'ın elinde bulunan mavzer tüfeğini ateşleyerek onu yaraladığı belirtilmiştir. Olayın ardından ise olay mahallinde yapılan müdahalenin ardından, Schlichting'in Alman hastanesine götürüldüğü ve burada yapılan ameliyatta "*amud-ı fekkarisine*" saplanan kurşunun çıkarılarak yaşam tehlikesinin azaltıldığı ifade edilmiştir. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın da olayı haber alır almaz merkez komutanı Şahabettin Bey ve bazı askerî erkânla olay mahalline giderek askerî sorguya aldıklarını ve tahkikat için Cebel Topçu Komutanı Kolağası Recep Beyin riyasetinde Kolağası Kadri, Mülazım-ı evvel Asaf, Yüzbaşı Ali Rıza ve Mülazım Ragıp Efendilerden bir heyetin teşkil edildiği belirtilmiştir.³⁶ Haberde Hacı b. Bayram'ın yaralamada kullandığı mermilerin Çorlu Manevrasından kalmış olduğu ve silahını temizlediği sırada bu mermileri sakladığını, bu olaya dair de arkadaşlarına bir şey söylemediğinin yapılan tahkikat neticesinde anlaşıldığı belirtilmiştir. Haberin devamında ise gazete asker Hacı bin Bayram'ın cezasını çekeceğini ve bu olayın Osmanlı ordusunda hizmette bulunan tüm Alman zabitanına beslenmekte olan hürmet ve samimiyetin eksilmesine sebebiyet vermeyeceği belirtilmiştir. Ancak Harbiye Nazırı'nın, maktul Schlichting ile de konuştuğunu belirten gazete maktulün şu sözleri söylediğini belirtmiştir:

*"...ben alayımdan memnunum; beni katletmek istemiş olan nefere hakkımı helal ettim. Biçare mahza saika-i cehaletle hareket ettiği için şayan merhamettir..."*³⁷

33 BOA, DH. EUM. KADL. 12-31

34 Wallach, Bir Askerî Yardımın, s. 87.

35 "1903 yılında Makedonya'da bulunan yabancı elçilerin askerler tarafından selamlanması adet haline getirilmiştir. Aynı dönemde bir askerin İngiliz konsolosunu selamlamaması üzerine konsolos bu askerî komutanına şikâyet etmiş ve komutanın askerin tüfeğiyle kendini selamlamasını sağlamıştır. Rotvoskide sivil olduğu halde Nüzhetiye karakolu önünden geçerken orada nöbet tutan askerin kendini selamlamaması üzerine arabasından inerek askere hakaret etmiş ve kamçılama başlamıştır. Bu duruma dayanamayan asker de konsolosu silahla vurarak öldürmüştür. Bunun ardından ise asker divanı harpte yargılanmış ve idama mahkûm edilmiştir." Ayrıntı için bkz. Hasip Saygılı, 1903 Makedonya'sında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandr Rostkovski'nin Katli, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S. 39, 2013.

36 Diğer gazetelerde bu heyetin içinde bir de çavuşun olduğu bildirilmektedir.

37 Tasvir-i Efkâr 28 Rebiyülevvel 1329 numara: 545.

Alman Askerî Misyonunun Osmanlı Askeri İle İlk Krizi: Yarbay Von Schlichting'in Nefer Bayram Tarafından Katledilmesi

Tanın gazetesinde ise *"bir vakıa-i müessife"* başlığı altında konu işlenmiştir. Gazete meydana gelen bu gibi sonu düşünülmeden yapılan hareketlerin Osmanlı ordusu gibi itaat temsili olan bir orduda meydana gelmesinin üzüntüye sebep olduğunu ve Osmanlı ordusunu Almanya ordusu gibi korkular bir kuvvet yapmak için uğraşan Alman subaylarına karşı bu hareketin üzüntüyü bir kat daha fazla arttırdığı belirtilmiştir. Tanin, olayın oluşumunu Kaymakam von Schlichting'in birkaç gün önce İpekli Hacı bin Bayram isimli neferi talimlerde askerî vaziyeti tam olarak alamadığını görerek başını olması gerektiği gibi hareket ettirmek için eliyle müdahaleye mecbur bulunmuş olduğunu ve bu hareketin birkaç defa tekrarlanması üzerine nefer Bayram'ın bunu kendisine bir hakaret olarak algılamış olduğunu ve bu hakareten kurtulmaya karar verdiğini yazmıştır. Olay günü olan 28 Mart'ta sabah saat 09'da Schlichting ve Fırka Komutanı Hüsnü İzzet Bey'in teftişe geldiklerinin haber verilmesi üzerine 12 kişilik neferin selam durmak üzere koğuştan çıktıkları sırada, askerin manevralardan kalma mermileri silahına doldurmasının ardından dışarı çıktığını ve burada saf düzeninde selam durma vaziyetinde beklerken Schlichting'in bu halde gördüğü yanlışları düzeltmek için selamlama kıtasına doğru yöneldiğini, ilk askerin vaziyetini düzeltmesinin ardından ikinci askere yöneldiği sırada silah sesinin işitilip Schlichting'in yere yığıldığını, ardından doktorun Schlichting'e ilk müdahaleyi yapması ile maktulün hastaneye sevk edildiğini bildirmiştir. Olayın Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya bildirilmesinin ardından ise Paşa'nın hastaneye gittiği belirtilmiştir. Bu olayın yaşanmasının ardından konuşabilecek durumda olan Schlichting'in hastanedeki ifadesinin Fransızca olarak alay komutanı Hüsnü İzzet Bey tarafından alındığını, Hacı b. Bayramın sorgulama ardından Schlichting ile yüzleştirildiğini ve Schlichting askere *"oğlum sen ne yaptın? Beni niçin urdun?"* dediğini, Hacı bin Bayram ise *"bana bed muamele ettin arkadaşlarımla arasında mahcup olduğum için babamı vurur gibi seni urdum"* dediğini ve bu konuşmanın ardından da Hacı b. Bayram'ın odadan çıkartıldığını belirtmiştir. Alman sefaretinin durumuna da vurgu yapan gazete, vurulma hadisesinin buraya ulaşmasının ardından Almanya sefiri Marschall'ın hastaneye giderek Schlichting ile konuştuğunu ve Schlichting'in sefere *"...bir nefer mağlup ihtiras olarak böyle bir harekette bulunmasının her yerde vakıa olduğunu, bundan dolayı kendisinin Osmanlı ordusu namına müteessif bulunduğunu, alaydan pek ziyade memnun bulunduğunu..."* söylediğini belirtmiştir. Ayrıca Schlichting'in yaralı olarak hastane de arkadaşlarıyla konuştuğunu, hatta maiyetinde bulunan subaylara ait bilgiler ve tetkiklerini yazdığını, yedi maddelik bir vasiyet yazdırarak ölürse cenazesinin Almanya'ya nakledilmesini istediğini belirterek aynı gün akşam saat 5'te vefat ettiğini bildirmiştir.³⁸

Tanın gazetesi ayrıca olayın yaşandığı sırada birlikte görevli askerlerden gelen bir mektubu ve Goltz Paşa'nın konu hakkında Berlin'de yazmış olduğu mektubun 926 numaralı nüshasında yer vermiştir. Mektupta, Schlichting'in çok iyi bir komutan ve eğitimci olduğunu hem askerleriyle hem de alayıyla ilgilendiğini, kendilerinin hatalarını Türkçe bilmediğinden tarif ettirdiğini ve eliyle düzelttiğini; iyi hareket yaptıkları zaman ise sırtlarını okşadığını ve sevdiğini; subayların yapmış olduğu yanlışları ise hem onlara ve hem de kendilerine gösterdiğini, hatta bir gece dersi sırasında olası bir seferde alayın başında sefere katılacağını söylediğini belirtmişlerdir. Mektubun devamında ise askerler, kendilerinin komutanlarını, komutanlarının ise kendilerini çok sevdiğini; alaya katılabildiği dört beş ay olmasına rağmen haftanın son günlerinde üç dört defa kendilerini teftiş ettiğini ve iyi bir asker olmaları için çalıştığını ancak bu sırada *"itaatsiz cahil bir alçak"* tarafından komutanlarının vurulduğunu ve bu duruma çok üzüldüklerini; ölüm haberinin ise bölük komutanları Mülazım Selahaddin Bey tarafından *"...biz kendi memleketimizin*

³⁸ Tanin, 27 Rebiyülevvel 1329 numara 923.

muhafazası için çalışırken bizim vatanımızı muhafaza edecek ordunun terakkisine çalıştığı esnada dün bir hain tarafından urulan kumandanımız Schlichting Beğ vefat etmiştir...” sözleriyle bildirildiğini; bu durumun kalplerinde büyük bir keder meydana getirdiğini yazdıklarını belirtmişti. Gazete, yazının sonunda da mektubu gönderen askerlerin bölüklerini ve adlarını vererek mektubun geçerliliğini vurgulamayı unutmamıştı. Goltz Paşa'nın mektubunda Schlichting Bey'in hiçbir zaman askerlerine aşağılayıcı ve kötü muamelede bulunmayacağını, Türkiye'de bulunmasından dolayı hoşnut olduğunu, yazdığı mektuplarında Türk askerini methettiğini, bu tip hadiselerin Alman eğitimcileri, eskisi gibi vazifelerini ifadan alıkoymayacağını belirttiğini yazmıştı.³⁹

Yeni Gazete, olayı daha detaylandırmıştı. Buna göre eğitim esnasında Hacı bin Bayram'a Schlichting'in tüfeğin dipçliğini nasıl tutması gerektiğini gösterirken dirseğini ittiğini ve tüfeğin askerin yüzüne çarpması sonucu, askerin bu durumdan çok içerlediğini ve talimden sonra yanında bulunan bir askere intikamını alacağını söylediğini belirterek bu olayın ardından üç gün bu durumu gizlediğini ve 28 Mart günü yaptığı planı uygulamaya karar vererek Schlichting'i vurduğunu belirtmişti.⁴⁰ Gazete, Schlichting'in vurulmasının ardından yaralı olarak hastanede yattığı sırada olayı duyarak hastaneye kendisini ziyaret eden Alman sefiri Marschall'e *“...böyle bir eser gazabın her yerde müşahede edilebildiğini, bu halin Osmanlı askerinin haysiyetine asla dokunmadığı ve olayının kendisine her vakit memnuniyet bahşettiğini...”* söylediğini yazmıştı.⁴¹

İkdam gazetesi ise olay hakkında Hacı bin Bayram'ın ifadesinde Rostkowski olayından esinlenilerek biraz kurgusal olarak olayın gerçekleşmesinde askerin haklı olduğuna dair bir intiba uyandırmak için, Bayram'ın ifadesini farklı bir şekilde ele almış ve bir askerin de bu anlatıyı onayladığını belirtmiştir. Gazeteye göre Hacı bin Bayram ifadesinde, *“Her zaman gelip talim esnasında benim kusurumu buluyor ve beni tazyik ediyordu. Bu seferde üzerime doğru gelmeye başlayınca yine kusurumu bulacak zannıyla kendisini urdum.”* demiştir. Diğer yandan Schlichting'in yüzleşmede Hacı bin Bayram'ı affettiğini yazan gazete, bu yolda bir Almanca yazı yazıp imzaladığını belirtmiştir. Gazete Mahmut Şevket Paşa'nın da katile bu olayı niye yaptığını sorması üzerine katilin *“...bana olan muamelesini hakaret sandım!...”* dediğini yazmıştır.⁴²

Diğer yandan Kaymakam Schlichting'in 28 Mart'ta ölmesi üzerine Alman İmparatoru II. Wilhelm telgraf göndermişti.⁴³ Padişah V. Mehmet Reşat ile Harbiye Nezareti de gazetelerde birer taziye mesajı yayınlayarak durum hakkındaki üzüntülerini belirtmişlerdi. Gazetelerde yer alan taziyelerde Padişah V. Mehmet Reşat *“Gaybubet abidesi ordumuz için büyük bir ziya' teşkil eden Kaimakam Şilhtay'nın akıbetü'l-mena günden ziyadesiyle müteessir olarak zat-ı haşmetanelerine beyan taziyet eylerim”* şeklinde taziyesini sunmuş; Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ise Alman Harbiye Nazırına *“Almanya ordusunun böyle kıymetli bir rengini kaybetmiş olmasından dolayı beyan taziyet eylerim”* şeklinde taziye mesajı gönderdiğini bildirmişti.⁴⁴

39 Tanin, 30 Rebiyülevvel 1329, numara: 926.

40 Yeni Gazete, 28 Rebiyülevvel 1329 numara: 930.

41 Yeni Gazete, 29 Rebiyülevvel 1329 numara: 931.

42 İkdam, 28 Rebiyülevvel 1329 numara: 377. İkdam gazetesi 1 Rebülhair 1329 tarihli nüshasında Goltz Paşa'nın makalesine yer vererek Tanin gazetesinde yazılanları tekrarlamıştır. Bkz. İkdam, 1 Rebiyülahir 1329 numara: 380.

43 BOA, HR. MTV.. 49-02

44 Tasvir-i Efkâr 29 Rebiyülevvel 1329, numara: 546; Tanin, 27 Rebiyülevvel 1327, numara 923; İkdam, 28 Rebiyülevvel 1329 numara: 377.

Alman Askerî Misyonunun Osmanlı Askeri İle İlk Krizi: Yarbay Von Schlichting'in Nefer Bayram Tarafından Katledilmesi

Divân-ı Harp'de yapılan yargılamasında Nefer Bayram, olaydan on beş gün evvel yapılan talimde Yarbay Schlichting'in kendisine vurmuş olduğunu ve bu durumun kendisinde ona karşı bir gayz ve gazap beslemesine sebep olduğunu, mavzerinde bulunan manevra mermisini mavzer fişegiyle değiştirerek onu vurduğunu belirtmiştir. Bu savunmanın ardından mahkeme heyetinin aldığı kararda Askerilik Kanunu'nun 101. Maddesi⁴⁵ uyarınca tasarlayarak görev başında adam öldürdüğü gerekçesiyle, Nefer Bayram'ın idamına karar verildiğini ve idamın Ceza-i Askeriye Kanunnamesi'nin 16. Maddesi⁴⁶ uyarınca kurşuna dizilmek suretiyle icra edilmesine divan-ı harpçe karar verildiği belirtilmişti. Alınan idam kararlarının padişah tarafından onanması gerektiğinden aynı gün karar Padişah V. Mehmet Reşat'a gönderilmişti.⁴⁷

Divân-ı Harb'de alınan idam kararının Padişah Mehmet Reşat'a onaylanması için gönderilmesinin ardından ise Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa idam kararı hakkında Berlin Sefareti'nden alınan telgrafi ve konu hakkında kendi görüşlerini içeren bir arzı, padişaha göndermişti. Berlin Sefareti'nden alınan telgrafta, Almanların maktul von Schlichting'i vuran askerin yaptığı olaydan dolayı pişmanlık duyması sebebiyle idam kararının affedilmesini padişahın istirham etmekte olduklarını yazdığını belirtilen Mahmud Şevket Paşa, bu duruma karşı kendisinin görüşlerini içeren arzda ise Almanların dile getirdikleri katilin affedilmesi görüşünün takdire değer olduğunu ancak katilin affedilmesi durumunun orduda disiplini bozacağını, katilin affedilmesinin Osmanlı subayları tarafından da onaylanmayacağını, kendisinin de bu durumu kabul etmeyeceğini belirterek katilin 1 Nisan 1911 cumartesi günü idamı için tüm hazırlıkların tamamlandığını ve bu konuda kararın ne olduğunun bildirilmesi gerektiğini arz etmiştir.⁴⁸

Harbiye Nazırı tarafından idam konusu hakkında verilen arzın ardından Padişah Mehmet Reşat, idam kararını onaylamıştı. Daha sonra ise Harbiye Nezareti tarafından Bab-ı Aliye bir tezkire gönderilerek Kaymakam von Schlichting'i tasarlayarak katleden Hacı b. Bayram'ın padişahın iradesinin alınmasının ardından 1 Nisan 1911 tarihinde sabah saat 07:30'da Zincirlikuyu civarında kurşuna dizilerek idam edildiği bildirilmişti. İdamın öncesinde ise Osmanlı gazeteleri 30-31 Mart 1911 tarihli nüshalarında olayın Alman gazetelerinde olan tesiri hakkında da yayınlar yapmışlardı. Tanin Gazetesi 30 Mart tarihli nüshasında Almanya'da çıkan gazetelerde konu ile alakalı kısımları vermişti. Frankurt Zetyung Gazetesi'nin Yarbay Schlichting'in katilin kimseye atif ve isnat edilemeyeceğini, bir itaatsizlik sonucu ortaya çıktığını, meseleyi sükûnet içinde halletmek gerektiğini belirttiğini; Kolonişe Zeytung Gazetesi'nde ise hadisenin teessüfle karşılamakta olduğu ve Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilere zarar vermeyerek konunun münferit algılanması gerektiğini yazdığını okuyucularına bildirmişti.⁴⁹ Yeni Gazete ise Berlin matbuatının olayı teessüfle karşıladığını ve olayı Osmanlı matbuatından alınıldığını belirtmişti.⁵⁰ İdam ise katilin Almanya'da heyecan yarattığını, gazetelerin olayı teessüfle karşıladığını bildirmişti.⁵¹

45 Bu madde de askerî ceza kanunu iki durum ortaya koyarak hangi durumlarda idam hangi durumlar da hapis cezası verileceğini boş bırakmıştır. Ayrıntı için bkz. Askerî Ceza Kanunname-i Hümayunu s. 44.

46 Bu madde askerî mahalde işlenen cinayetin sanığının askerin önünde kurşuna dizilip idam olunmasıdır. On iki kişilik kıdemli askerden hazırlanan ölüm mangası bir yüzbaşı komutasında, sanığı kurşuna dizer; kurşuna dizilmede bir tabur imamı, divanı harp azasından bir kişi ve bir tabur asker silahsız olarak sanığın kurşuna dizilmesinde hazır bulunur. Ayrıntı için bkz. Askerî Ceza Kanunname-i Hümayunu s. 7-9.

47 BOA, İ.HB. 81-31- 3

48 BOA, BEO. 3874-290536 – 2

49 Tanin, 29 Rebiyülevvel 1329, numara:925.

50 Yeni Gazete, 29 Rebiyülevvel, 329, numara: 931.

51 İdam, 28 Rebiyülevvel 1329 numara:377; İdam, 29 Rebiyülevvel 1329 numara:378.

Kaymakam Schlichtin'in 28 Mart'ta vefat etmesinin ardından Almanya'da bulunan hanımına da haber verilmiş ve yapılan işlemlerin ardından 31 Mart günü Feriköy'deki Alman Kilisesi'nde yapılan askerî törenin ardından cenazesi tren ile Almanya'ya gönderilmişti.⁵² Alman Misyon heyetleriyle yapılan kontrat gereği Schlichting'in hanımına Mayıs 1911'de 1384 kuruş maaş bağlanmıştı.⁵³ Ekim ayında da Hacı bin Bayram'ın eşinin ve çocuklarının perişan halde olduklarının Kosova Valisi tarafından Maliye Nezaretine bildirilmesi üzerine bu aileye yardım sağlanmıştı.⁵⁴

Yaşanan bu olayın Avrupa'da nasıl karşılandığını konusunda Osmanlı Devleti'ne bağlı Avrupa'da bulunan büyükeliliklerden, Osmanlı Hariciye Nezaretine herhangi bir bilgi geçilmemişti; ancak Viyana Büyükelçisi Rifat Paşa, Viyana gazetelerinde, cinayeti işleyen askerinin onuruna hakaret sonucunda yaşanan bu olayın Osmanlı ordusundaki itaatsizlik ve disiplinsizliğin kanıtı olamayacağı yönünde değerlendirmelerin varlığına dikkat çekmişti.⁵⁵

SONUÇ

18. yüzyılda askerî alanda başlayan Osmanlı Devleti Almanya ilişkileri özellikle 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşının ardından gelişme göstermiştir. Moltke ile başlayan Almanya'dan askerî heyet gönderme II. Abdülhamit devrinde anlaşmalara bağlanmış ve bu şekilde ilk olarak Kaehler heyeti gönderilmiştir. Kaehler'in 1885'te ölümünün ardından von der Goltz, askerî heyetin başına geçmiş ve 1895'e kadar Osmanlı askerî sisteminin Alman usulüne göre yetişmesine çalışmıştır. Ancak gelen bu heyetler çeşitli nedenlerle istedikleri çalışma ortamına bir türlü ulaşamamış olduklarını belirtmişlerdi. Özellikle Goltz'un Harbiye mektebini ıslah için tekrar görevlendirilmesiyle birlikte, gelecek kuşak subay kadrosunun eğitilmesinde rol alan Almanlar, Alman askerî nizamından etkilenen bir kuşak doğurmuş; dünya savaşının çıkışıyla birlikte Osmanlı-Almanya arasında 1914 yılında bir kader ortaklığına dönüşmüştü.

Alman eğitimcilerinin, eğitimleri teoriden pratiğe dönüştürmesi sürecinde Osmanlı askeriyle içli dışlı olunmaya başlanmış; askerlerle birebir çalışılmış olduğu için de bazı memnuniyetsizlikler baş göstermeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda sıklıkla görülen Alman-Osmanlı askeri arasında yaşanan anlaşmazlıklar, Kaymakam Schlichting'in Arnavut bir asker olan Hacı bin Bayram tarafından vurulmasıyla fiili olarak başlamış; bu kavramın ilk simgesi olmuştur. Yaşanan olay Harbiye Nezareti'nde infiale neden olsa da Almanların, pişman olması nedeniyle katilin affedilmesini önermesi ile kriz olmaktan çıkmıştır. Ancak Harbi Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından bu cinayetin ordu içerisinde disiplinsizliğe neden olacağı gerekçesini padişaha arz etmesinin ardından Divân-ı Harp'de, Nefer Bayram'ın kurşuna dizilerek idam edilmesi kararı padişah tarafından onaylanmıştır ve askerî ceza kanunnamesi uyarınca kurşuna dizilerek idamı gerçekleşmiştir.

52 Tanin 28 Rebiyülevvel, 1329 numara: 924; Tanin 30 Rebiyülevvel, 1329 numara: 926; İkdam 30 Rebiyülevvel, 1329 numara: 379.

53 BOA, HR. İD.. 340-54

54 BOA, DH.İD.. 13- 51

55 BOA, HR. SYS. 201-24; BOA, HR. SYS. 201-25

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

- BOA, Y. PRK. ASK. 31-52
BOA, Y..PRK. ASK. 33-62
BOA, Y.. PRK.BŞK. 33-16
BOA, Y.. MTV. 310-40
BOA, Y.. PRK. ASK. 257 – 91
BOA, İ..AS.. 83-26
BOA, İ.HB. 81-31- 3
BOA, BEO. 3874-290536 - 3
BOA, BEO. 3874-290536 - 5
BOA, HR. SYS. 201-24
BOA, HR. SYS. 201-25
BOA, HR. MTV.. 49-02
BOA, İ.. HUS. 179 – 19
BOA, İ.DH.. 888-70644
BOA, DH. EUM. KADL. 12-31
BOA, HR. İD.. 340-54
BOA, DH.İD.. 13- 51

Gazeteler

- Tasvir-i Efkâr 28 Rebiülevvel 1329 numara: 545
Tasvir-i Efkâr 29 Rebiülevvel 1329, numara: 546
Tanin, 27 Rebiülevvel 1329 numara 923
Tanin, 28 Rebiülevvel 1329 numara 924
Tanin, 29 Rebiülevvel 1329, numara925
Tanin, 30 Rebiülevvel 1329, numara: 926
İkdam, 28 Rebiülevvel 1329 numara: 377
İkdam, 29 Rebiülevvel 1329 numara: 378
İkdam, 30 Rebiülevvel 1329 numara: 379
İkdam, 1 Rebiülahir 1329 numara: 380
Yeni Gazete, 28 Rebiülevvel 1329 numara: 930
Yeni Gazete, 29 Rebiülevvel 1329 numara: 931
Yeni Gazete, 30 Rebiülevvel, 329, numara: 932
Şehbal, İkinci Sene, 1 Nisan 1327
Servet-i Fünun 24 Mart 1327, numara: 1035

Eserler

- Askerî Ceza Kanunname-i Hümayunu 1308
- Beydilli, Kemal, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, 18. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.
- Çamlıbel, Hasan Cemil, Makaleler Hatıralar, TTK, Ankara, 2011.
- Goltz, Von der, Genç Türkiye'nin hezimetini ve imkanı itilası, İstanbul 1332.
- Grübhaber, Gerhard Türk Ordusunda Alman Ruhu (Çev. Bozkurt Leblebicioğlu), Say Yayınları, İstanbul, 2022.
- Güler, Zeynep, Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde von der Goltz Paşa'nın Rolü, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2007.
- Hatemi, Nilüfer, Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, Yapı Kredi Yayınları, 2002, İstanbul
- Kara, Hidayet, Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876 – 1908), TTK, Ankara, 2020.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi Cilt: IV; Kısım: II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- Karabekir, Kazım Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar Emre Yayınları, İstanbul, 2001.
- Moreau, Odile, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askerî Misyonları, Osmanlı Cilt:II, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Mühlman, Carl, İmparatorluğun Sonu 1914, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021.
- Örsal, Alaeddin, İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Görev Yapan Yabancı Subayların Birinci Dünya Savaşı'nın Askerî Yönetimi Üzerindeki Etkileri" Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri, ATESE Yayınları, Ankara, 1989.
- Pomiankowski, Joseph, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914- 1918(Çev. Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Rathmann, Lothar, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Çev. Ragıp Zaraklı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908 – 1920), cilt: III, Kısım: VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Osmanlı Tarihi Cilt: IV; Kısım: I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- von Moltke, Helmuth, Türkiye Mektupları Çev. Kemal Vehbi Gül, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Wallach, L. Jehud., Bir Askerî Yardımın Anatomisi, Çev. Fahri Çeliker, ATESE Yayınları, Ankara, 1985.
- Wolf, Klaus Gelibolu 1915, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yavuz Özgüldür, Türk – Alman İlişkileri (1923 – 1945), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- Yeşil, Fatih, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Yorulmaz, Naci, Büyük Savaşın Kara Kutusu, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

Alman Askerî Misyonunun Osmanlı Askeri İle İlk Krizi: Yarbay Von Schlichting'in Nefer Bayram Tarafından Katledilmesi

Dergiler

- Alkan, Necmettin, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetinin Komutanı Otto Von Kahler ve Her İki Tarafın Beklentileri", Tarih Dergisi, 2006, sayı:43, s. 135-166.
- Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", Tarih Dergisi, 1979.
- Günay, Selçuk, "Colmar Von Der Goltz'un Gözüyle Osmanlı Devleti ve Geleceği"; Atatürk Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, sayı:5, s. 26-42.
- Mutluçağ, Hayri, Dost Bildiğimiz ve ordumuzu ıslah için içimizde bulundurduğumuz marifetleri !, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı:12, s.13-22.
- Özgüldür, Yavuz, "Yüzbaşı Helmut Von Moltkeden Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askerî Heyetleri", OTAM, Cilt:IV, Sayı: IV, 1993, s.297-307
- Saygılı, Hasip, "1903 Makedonya'sında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, sayı: 39, 2013, s.69-94.
- Swanson, Glen W., "War Tecology and Society in the Ottoman Empire from the Reign of Abdülhamid II to 1913: Mahmut Şevket and the German Military Mission", War Tecology and Society in the Middle East, Haz. V.J. Paryy- M.E. Yapp, Oxford University Press, London, 1975, s.367-385

XIX. YÜZYIL BALKAN COĞRAFYASINDA BEKTAŞI TEKKELERİ: YEREL İLİŞKİLER VE SOSYOEKONOMİK PROBLEMLER*

BEKTASHI TEKKES IN THE XIXTH CENTURY BALKAN GEOGRAPHY:
LOCAL RELATIONS AND SOCIOECONOMIC PROBLEMS

Mustafa ASLAN**

Geliş Tarihi/Received: 21.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 04.12.2023

ASLAN, Mustafa, (2024), "XIX. Yüzyıl Balkan Coğrafyasında Bektaşî Tekkeleri: Yerel İlişkiler ve Sosyoekonomik Problemler", Belgi Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/1, ss. 225-246.

Öz

Tekkeler, her ne kadar tasavvuf faaliyetlerinin yürütüldüğü mekanlar olsa da buldukları bölgelerde toplumsal hayatın vazgeçilmez birer parçası olmuşlardır. Var oldukları yerlerde nüfuzlarının niceliğine göre ahalinin türlü sebepler ile gittiği dinsel, sosyal, kültürel vb. alanlarda birer merkez niteliğinde idiler. Bunların yanında çoğu zaman devletin de bölgedeki temsilcileri konumdadırlar. Bu minvalde Bektaşî tekkeleri de buldukları coğrafyada belirli bir döneme kadar devleti temsil etmiş özellikle Balkan coğrafyasında Osmanlı'nın hoşgörü yüzü olmuşlardır. Ancak XIX. yüzyılda devletin Bektaşîlere karşı değişen tutumu, özellikle Bektaşî ahalinin yoğun olmadığı bölgelerdeki Sünni ve Gayri Müslim nüfusun da bu tarikat ile ilişkilerinde değişiklikler meydana getirmiştir. Değişen ilişkiler bağlamında tekke çevresindeki farklı itikatlara sahip halk tarafından çeşitli suçlamalara maruz kalmışlardır. Bektaşî tekkelerine karşı yapılan bu suçlamalardan en temel olanı; onların "muhalif-i şer'i" hareketlerde bulunmasıdır. Bu kavram çok geniş ve tartışmaya açık bir suçlamadır. Bununla birlikte Bektaşîliği suistimal eden çok büyük bir kitlenin de olduğunu söylemekte yarar vardır. Bu büyük grubun içine genellikle tekke civarında oturan Sünni akaitli ahali, yine tekke civarında bulunan yerel devlet yöneticileri, ehl-i sünnet akaidindeki dini görevliler, diğer tarikat şeyhleri, ahali içinden âyan veya eşraftan kişiler olmakla birlikte bazen de civarda bulunan Hristiyan ahali bile girebilmekteydi. Tekkeler, bu grupların her biriyle ekonomik, sosyal ve dini etmenlere göre etkileşim içerisindeydiler. Bazı zamanlarda ise sadece çevre ile değil, tekke içinde şeyhlik atamaları, ekonomik ve dış kaynaklı nedenlerden dolayı problemler de çıkabildiği görülmektedir. Bu çalışmada, konuya geniş kapsamlı bir bakış sunmakta ve devletin Bektaşîlere karşı değişen tutumu neticesinde tekkelerin sosyal çevre ile ilişkileri arşiv belgeleri ışığında analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bektaşî, Tekke-Çevre ilişkisi, Gayrimüslim, Muhacir, Ehl-i Sünnet.

*Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarih Anabilim Dalı, aslanmstf88@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0002-4158-2364>).

Abstract

Although tekkes were places where Sufi activities were carried out, they were an indispensable part of social life in the regions where they were located. Depending on the amount of their influence in the places where they existed, they were centres in religious, social, cultural, etc. fields to which the people went for various reasons. In addition to these, they were often the representatives of the state in the region. In this respect, Bektashi tekkes also represented the state in the geography where they were located until a certain period, and especially in the Balkan geography, they were the face of tolerance of the Ottoman Empire. However, the changing attitude of the state towards the Bektashis in the XIXth century brought about changes in the relations of the Sunni and non-Muslim population with this sect, especially in regions where the Bektashi population was not dense. In the context of changing relations, they were subjected to various accusations by the people of different faiths around the tekke. The most fundamental of these accusations against the Bektashi tekkes was that they were engaged in "dissident-i shar'i" activities. This concept is a very broad and debatable accusation. However, it is worth mentioning that there was also a very large group of people who abused Bektashism. This large group usually included the Sunnite people living in the vicinity of the tekke, local state administrators, religious officials of the Ahl al-Sunnah faith, sheikhs of other sects, members of the local gentry or notables, and sometimes even Christians in the neighbourhood. Tekkes interacted with each of these groups according to economic, social and religious factors. At times, problems arose not only with the environment but also within the tekke due to sheikh appointments, economic and external reasons. This study provides a comprehensive overview of the subject and analyses the relations of tekkes with the social environment as a result of the changing attitude of the state towards the Bektashis in the light of archival documents.

Keywords: *Bektashi, Tekke-Environment Relationship, Non-Muslim, Muhajir, Ahl-i Sunna.*

XIX. Yüzyıl Balkan Coğrafyasında Bektaşî Tekkeleri: Yerel İlişkiler ve Sosyoekonomik Problemler

Giriş

XIII. yüzyıl içerisinde Anadolu ve Balkanlar'daki siyasi kargaşa ortamında ortaya çıkan Bektaşîlik tarikatı, şüphesiz İslam dünyası içerisinde büyük etkiler bırakmış ve hâlâ günümüzde bu etkisini sürdürmeye devam eden nadir tarikatlardandır. Ortaya çıktığı dönemden itibaren kendine has özellikleriyle Osmanlı coğrafyasında devleti ve toplumu derinden etkilemiş olan bu tarikat, Yeniçeri Ocağı'nın¹ 1826 yılında tasfiyesinin ardından Bektaşîliğin de yasaklanmasıyla² özellikle sosyal ve dini alanlarda savrulmalar yaşamıştır. Bu çalışmada ele aldığımız sosyal alandaki savrulmalardan kasıt ise çevre ile ilişkilerinde ve tekkenin kendi aralarında yaşadıkları sosyo-ekonomik temelli sorunlardır.

Çevre ile olan ilişkileri iki dönem olarak değerlendirmek mümkündür. Birincisi, 1826 sürecine değin Bektaşîlerin güçlü olduğu dönemdir.³ İkincisi ise 1826 yılı itibariyle Bektaşîlerin güç kaybettiği dönemdir. Dolayısıyla bu grupların çoğunluğu ikinci dönemden sonra Bektaşî tekkeleriyle problem yaşamaya başlamışlardır. Bunun temel nedeni Bektaşîlerin dini akaitlerinden duyulan rahatsızlıklardan dolayı meydana çıkmaktadır. Bektaşîlerin varlıklarından rahatsız olan bu grupların bir kısmı onların zayıflıklarından faydalanmak için doğru veya yanlış birçok olay öne sürerek çeşitli zamanlarda devlete, bölgelerindeki Bektaşîler hakkında suçlamalarda bulunmuşlardır. Konuyu anlamamız açısından bir örnek vermek gerekirse H.29 Zilhicce 1255 tarihli bir belgede:

*“Erbab-ı rafizi ve ilhad guruhundan kimseler yokken birkaç seneden beri İlbasan'a yarım saat uzaklıkta bina ve ihdas eyledikleri Bektaşî guruhundan ve görünürde tekke içinde ikamet eden “rafiz'ül had” guruhundan İbrahim dede ile dervişlerinin Kur'an'a ve Resulullah'a hakaret ile şeriat-ı Muhammediye'ye mugayir ve muhalif işleri aşikâr olan İbrahim dede ve guruhunun memleketten uzaklaştırılması” istenmiştir.*⁴

Yukarıda ifade edildiği gibi tekke çevresindeki ahali belirtilen suçlamalarla tekke şeyhi ile efradının memleketten uzaklaştırılmalarını ve tekkenin yıkılmasını istemişlerdir.⁵ Yine benzer şekilde Havza'ya bağlı Tekkeşeyhler karyesi civarındaki Arız Baba ve Kanber Baba Dergâhı'nın postnişini Bektaşî şeyhi Tevfik Bey'in ehl-i sünnet ahali arasında Caferi mezhebini yaymaya çalıştığı hakkında suçlamalar ihbar edilmekteydi.⁶ Bu iki örnekte tekke çevresindeki Bektaşî olmayan ahalinin dinen onlara bakış açısını güzel bir şekilde göstermektedir. Ancak tek neden dini temelli olmayıp diğer bir neden de onların

1 Abdullah Bayındır, *Osmanlı Piyade Eğitiminde Atış Talimleri*, Paradigma Akademi, 2022, s. 44.

2 Talip Ayar, *Sahhaflar Şeyhizade Mehmed Esad Efendi'nin “Üss-i Zafer” Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), s. 257/260.

3 Ahmet Y. Ocak, “Bektaşîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.5, 1992, s. 378. Bektaşî Tarikatı, devletin kuruluş aşamasında devlet nezdinde itibarlı bir tarikatı. Üstelik bu dönemlerde bizzat devlet tarafından Yeniçeri ordusunun manevi temsilciliğinin Bektaşîlere verilmesiyle tarikatın gücü perçinlenmişti. Tarikat, devletin bürokrasi ve askeri alanındaki bu nüfuzunu II. Mahmud'un son dönemlerine kadar korumuştur. II. Mahmud dönemiyle birlikte Bektaşîler artık devlet için problem teşkil ediyordu. Ancak Bektaşîlerin devlet için problem teşkil etmesi sadece II. Mahmud yönetimiyle ilgili değildir. Devletin din anlayışının zamanla değişmesiyle birlikte Bektaşî ve diğer gayri Sünni gruplara karşı bakış da değişmeye başlamıştı. Devletin değişen din algısını ise kapsayıcı bir İslam anlayışından iç ayrımcılığa yol açan Sünni merkezli bir din anlayışına meyletmesi diyebiliriz. Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*, çev. Bülent Üçpınar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), s. 13; İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, İstanbul: 1993. Bunun yanında gayri Sünni gruplara karşı bakış açısının değişmesinin diğer bir nedeni de devlete karşı çıkan önemli bazı isyanlarda bu grupların aktif rol almasıdır. Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz (Ankara: Phoenix, 2017), s. 132; Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)* çev. Halil İnalıcık-Nihan Özyıldırım (Ankara: TTK, 2012), s. 234; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), s. 117.

4 BOA, C.ZB. 35/1717.

5 BOA, C.ZB. 35/1717.

6 BOA, Y.PRK.UM. 28/38.

sahip olduğu tekke ve mülklerine el koyma isteğidir. Buna örnek olarak da Tırhala'da Bektaşilere ait olan Şişko Mehmed Efendi Zaviyesi'nin Bektaşilerin durumu neticesinde boşalmasıyla Rifai tarikatından Ali Baba'nın, tekkeyi almak için teşebbüslerde bulunmasını gösterebiliriz.⁷ Bu gibi durumlar için örnekleri çoğaltmak mümkündür ve alt başlıklarda konu detaylı olarak işlenecektir.

A. Tekke-Çevre İlişkisinde Müslim Ahali ile Yaşanan Sorunlar

Çevre ile yaşanan problemler yukarıda birkaç örnekte görüldüğü gibi itikadi durumlardan dolayı gibi gözükse de bu durumların niceliği az olup sorunların büyük çoğunluğu arazi kaynaklıdır. Ayrıca bu, genelde iddia edildiği gibi XIX. yüzyıla has olan bir şey olmayıp, XVIII. yüzyıl gibi daha eski dönemlere kadar gidebilmektedir.⁸ Ancak bu problemlerin konunun girişinde bahsedildiği gibi Bektaşiliğin 1826 yılı sonrası yasaklanıp takibata uğramaları ile arttığı açıktır.

Bu takibatlarda devletin birçok tekke ve arazilerine el koyup müsadere yoluyla satışa çıkarması, tekke civarındaki kişilere bir fırsat doğurmuş ve onlar da birçok tekke arazisini düşük bedeller ile ele geçirmişlerdi. Takibatın zayıflamasıyla beraber özellikle merkezden uzak olan Balkanlar'daki Bektaşilerin kısa sürede teşkilatlanarak arazilerini geri almaya çalışmış olsalar da devlet tarafından darbe yemiş ve ahali nazarında kolay hedef olmuşlardı.⁹ Buna; Ergiri kazasına bağlı bir köyde Hristiyan ahalinin bir Bektaşi tekkesi hakkında hükümete yazdıkları şikâyet dilekçesinde; “manen, maddeten ve halka eziyetten başka hiçbir faydası olmadığı” gibi ibareler kullanarak tekke arazilerinin kendilerinin olduğunu iddia etmeleri örnek olarak verilebilir.¹⁰

Bir başka olay da Ergiri kasabası civarında Bektaşi postnişinlerinden Ali Baba'nın iyi hizmetleri nedeniyle H.25 Şevval 1298 tarihinde Makrikamyos isimli bir yaylağın tekkeye verilmesiyle ortaya çıkmıştı. Tekkeye verilmeden önce yaylağın durumu devlet tarafından Yanya vilayetine sorulmuş; yaylağın senelik geliri 100 kuruş olarak emlak-ı hümayunda kayıtlıyken 130 altın satış bedeliyle müzayedeye konulduğu belirlenmiş ama herhangi bir kişiye satılıp satılmadığına dair bir kayda rastlanılmamıştır. Ayrıca bu yaylağın Tanzimat'tan önce Pozanık çiftliği sınırları dahilinde Boğuna kazasına bağlıyken civardaki ahali tarafından ekip biçilen tarlalar olduğu gösterilmişse de böyle bir kayıt olmadığı anlaşılmıştır. Bundan dolayı yaylağın tekkeye verilmesine bir engel gözükmemiştir.¹¹ Bölge halkının yaylak konusunda ısrarlarına rağmen devlet, tekrar konuyu incelemiş, arazinin ahali üzerinde olduğuna dair bir kayıt olmadığından kararı değiştirmemiştir.¹²

7 BOA, A. MKT. MVL. 66/61.

8 BOA, C. EV. 555/28003. Ahalinin tekke arazilerine tasallutlarını incelediğimizde bunun sadece inceleme dönemimiz olan 1826 sonrası olmayıp, az da olsa daha önceki dönemlerde de olduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır. Bu yine tekke çevresindeki köylerde yaşayan sıradan kişilerce olabildiği gibi çoğunlukla o bölgedeki ağa gibi nüfuzlu kişilerce de yapılmaktadır. Bunlardan biri Yeni Zağra kasabasının ileri gelenlerinden olan Beğlizade Ali Ağa'dır. Ali Ağa'nın, H.9 Rabiülevvel 1195 tarihli bir dilekçede Kademli (Kıdemli) Baba Tekkesi'nin vergi ve mahsulüne müdahalede bulunduğu gerekçesiyle tekke şeyhi Ahmed Baba ve dervişleri tarafından şikâyet edilmektedir. Şikâyet dilekçesinde ayrıca Kademli Baba Tekkesi'nin Sultan Bayezid Han evkafında ilgili tarihe kadar kayıtlı olduğu; tekkenin öşür bedeli, mahsuller, kovan öşürü, bostan, 4 tane su değirmeni, tekkenin 10 kişilik reayasının vergisi senelik 240 akçe yazılıp, fazladan vergi alınarak tekkenin ekonomisine darbe vurulduğu belirtilmiştir (AE. SABH. I. 195/13041).

9 BOA, A. MKT. UM., 355/48; MVL. 372/11.

10 BOA, TRF. I. YN. 08/780.

11 BOA, ŞD. 287/20.

12 BOA, ML. EEM. 81/5.

XIX. Yüzyıl Balkan Coğrafyasında Bektaşî Tekkeleri: Yerel İlişkiler ve Sosyoekonomik Problemler

Çevre ile problemlerde girişte bahsedildiği gibi sadece ahalden kişi veya gruplarla değil çevrenin ileri gelenleriyle de birçok sorun yaşanmaktaydı. Bunlardan birine göre Bektaşîler, Zağra-i Atik kazasında eşraftan Hacı Mehmed Ağa'nın arazilerine tasallutta bulunmuşlardı. Ağanın şikayetine göre kendi uhdesinde olan Zağra mukataasındaki Turhan Müslim köyünün ürün ve vergilerine "Turhan Baba Zaviyesine aittir" iddiasıyla Bektaşî Derviş Hüseyin'in müdahale etmiştir. Ağa, bu müdahalenin önlenmesini istemiştir.¹³ Ancak bunun devam ettiği görülmüş, devamında bu müdahalenin önlenmesi hakkında pek çok müracaat olmuştur.¹⁴

Benzer bir konu Premedi kazasında yerel eşraftan olan Kilisoralı Celal Bey ile Premedi Bektaşî Tekkesi müdavimleri arasında yaşanmıştı. Yanya'da o dönemde nüfuzlu olduğu anlaşılan Celal Bey, Eski Yanya Valisinin yardımı ile Prişte Dergâhı'nı ve mallarının tamamını gasp etmişti. Cafer Baba'nın halefi olan zaviyedar Ahmed Baba'yı da yoklama kaçağı olduğu bahanesiyle tutuklatırıp Manastır'a göndererek buradan uzaklaşmasını sağlamıştı. Bunun üzerine Ahmed Baba, Yanya tapu memuruyla beyanlarında bazı emlak ve arazinin kullanımından dolayı dava açmıştır. Davanın sonucu lehinde görülmesine rağmen, bu mahkeme kararı merkez vilayette bozdurulmuş ve tekrar mahkeme yolu da kapatılarak haksızlığa uğratılmıştır. Prişte zaviyedarı Ahmed Baba'nın, bu konudaki şikayetlerini içeren iki parça telgrafi üzerine Yanya Vilayetinden şu şekilde cevap verilmişti:

*"H.7 Cemaziyühahir 1315 tarihli yazıda adı geçen Ahmed Baba'nın şikâyet ettiği emlak ve arazi Prişte Tekkesi postnişini Cafer Baba'nın kendi malı olduğu halde çocuğu olmadan vefatından dolayı boşta kaldığı için usulen müzayedeye konulmuştur. Yasalarca Cafer Baba'nın emlaku, vârisiz vefat ettiği için müzayedeye bırakılması gerektiği konusunda bir şüphe olmamakla birlikte, ayrıca bunun iki kişinin arasındaki bir davadan ibaret olduğu gerçeği de mahkemede ortaya çıkmıştır. Ahmed Baba'nın, Manastır'a gönderilmesi bahsine gelindiğinde; Ahmed Baba, halkı dinden saptıran bir tarikat altında pek çok zararlı faaliyetlerde bulunduğu ve üstelik yoklama kaçağı olduğu vilayet jandarma kumandanı Esad Paşa¹⁵ tarafından ihbar edilmiştir. Bunun üzerine kendisi binbaşılık namı altında askere alınması ve gerekli görülürse usulen bulunduğu çevreden uzaktaki bir askeri birliğe gönderilmesi gerektiğinden Üçüncü Ordu merkezine sevk edilmesine karar verilmiştir."*¹⁶

İdare meclisi bu karar ile ilgili; Ahmed Baba'nın yoklama kaçağı olduğu tespit edilirse askeri taraftan gelecek talebe göre kanunen işlemlerin doğru yapılmasını ve diğer konularda ayrıntılı bir araştırma yapılmasını istemişti. Üstelik bir ihbar üzerine tutuklanarak Manastır'a gönderilmesinin kanuna aykırı olduğunu, Ahmed Baba'nın Yanya'da oturmasında bir sakınca görülürse de bunun nedeninin ayrıntılı olarak Bab-ı Ali'ye yazılıp, verilecek emre göre hareket edilmesi istenmişti. Ayrıca Ahmed Baba'nın yoklama kaçağı olduğu Üçüncü Ordu tarafından ispat edilirse kanunen askerlik yapma zorunluluğu kararı alınmamış ise memleketi olan Yanya'ya dönmesine izin verilmesi Manastır vilayetine bildirilmeliydi. Araziler konusunda ise Cafer Baba adına kayıtlıyken varisi olmadan ölmesi nedeniyle boş kalan, müzayedesinden de vazgeçildiği ileri sürülen emlak ve arazilerin ne kadar olduğu, bunların boş kalmasının nasıl ortaya çıktığının ayrıntılı olarak yazılması

13 BOA, C.ML, 293/11998.

14 BOA, C.TZ. 145/7219. "Dergâh-ı Ali gediği ilhakıyla mutasarrıf oldukları zeamet aklamından Zağra-i Atik kazasındaki mahlulat öşrüne Mümin Baba Zaviyesi zaviyedarı ve mütevellisi Derviş Hasan tarafından vaki müdahalenin men'i istirhamı." BOA, C.TZ. 145/7219.

15 Bu noktada şunu hatırlatmakta fayda olduğunu düşünüyoruz. Esad Paşa'nın daha sonraki tarihlerde Bektaşî Dergâhının arazisine çiftlik yapmak suretiyle el koymaya çalıştığına dair Bektaşîlerin şikâyet dilekçeleri bulunmaktadır (BOA, TFR.I.IS. 5/459).

16 BOA, DH.MKT. 2072/56.

istenmişti. Yine Cafer Baba'nın öncelikle bu arazilerin üzerindeki tasarrufu, mahkemeden ortaya çıkarılmasıyla kesinlik kazanacak olan hükümlere binaen uygulanmasına, uygunsuz durumlara meydan verilmemesi için Yanya vilayetine bildirilmek üzere gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁷

Dava devam ederken tekke dışındaki Bektaşilerin reorganizasyon açısından davayı takip ettiklerini bölgenin ünlü Arnavut Bektaşi ailelerinden olan Fraşerli Malik Bey'in¹⁸ konuya dahil olmasından anlıyoruz. Malik Bey, davaya müdahil olmasının nedenini tekkenin âtil kalmaması ve yeniden bölge halkının ihtiyaçları için kullanılması olduğunu belirtmişti. Bunun için de tarikattan ve halktan bazı nüfuzlu kişilerin yardımıyla ahaliden para toplamıştı.¹⁹

Malik Bey, söz konusu davada Kilisoralı Celal Bey'in Ahmed Baba'yı tekkeden uzaklaştırıp Cafer Baba'nın üzerine olan tekke arazilerini de 4 bin altın olması gerekirken 2 bin altın bedel ile düşük gösterdiğini iddia etmişti. Ayrıca tekkeye ait hanelerin kendi adamlarından biri olan Süleyman Bektaş'ın üzerine geçirilmesi ve tekkenin 4 yıllık gelirin saklanması gibi usulsüzlükler olduğunu da ayrıntılı olarak yazmıştı. Bunun üzerine Kilisoralı Celal Bey ve kardeşi Mehmet Bey tarafından tehdit edilen Malik Bey İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır. Malik Bey'in dilekçesi ilgili kuruma ulaştıktan sonra Malik Bey'e dokunulmamasına ve müzayedenin ileri bir tarihe ertelenmesine karar verilmiştir.²⁰

Malik Bey'in yazdığı dilekçeye göre durumu araştıran Defter-i Hâkâni, öncelikle Cafer Baba üzerindeki malın tespitini yapmıştır. Buna göre çeşitli yerlerde 223 bin 185 kuruş değerinde 1905 dönümü kapsayan 160 parça tarla ve bunlardan başka senelik 400 altın değerinde geliri olan yaylak ile tekkeye ait haneler bulunmaktaydı. Tüm bu yerlerin toplam değerinin 4000 altın olduğu tespit edilmişti. H.2 Zilkade 1317 tarihli alınan karara göre tapu ile vergi kayıtlarında ve ahalinin bildirdiği Cafer Baba'dan kalan mirasın tamamının ortaya çıkartılıp, o döneme kadar müzayedeye de konulanların bir deftere yazılmasına karar verilmiştir. Müzayedeye katılanlardan da kapora alınıp bunların vilayet gazetesinde ilan edilmesi kararlaştırılmıştır.²¹

Bu karardan iki yıl sonra söz konusu dava devam etmiş, Kilisoralı Mehmed Bey bu sefer de devlet görevlilerini tehdit etmeye başlamıştı. H.5 Receb 1320 tarihinde yazılan bir şifrede Mehmet Bey'in, Cafer Baba'dan kalan miras arazilerin aşarını tahsil etmekle görevli memur İslam Bey'i tehditle o sene, arazilerden alınacak 40 bin kuruş hasılatın üçte bir oranında azaltmasını istediği belirtilmişti. Bu yolla tekkenin arazilerinin değerini düşürerek daha düşük bir bedelle ele geçirmek niyetindeydi. Sadece arazileri bu yolla zapt etmenin dışında, tekke mallarına da zarar verdiği tespit edilmişti. Daha sonra Mehmet Bey daha da ileri giderek aşarını bir miktar artıran Tepedelen Belediye başkanı Sadullah Efendi'nin evini yaktırmıştı. Kilisoralıların bu hareketlerinden sonra Jandarma kumandanı Esad Paşa tarafından Mehmet Bey'in yakalanarak tutuklanması istenmişti.²²

17 BOA, BEO. 1064/79780.

18 BOA, ZB. 45/73. Fraşerli Malik Bey'in bu dönemlerde birçok Bektaşi Tekkelerine giderek örgütlenme faaliyetlerinde bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Fraşerli Malik Bey'in bu hareketlerinin amacının Arnavut birliğini sağlaması açısından bölgedeki Bektaşilerin sempatisini toplamaya çalıştığı kanaatindeyiz. Bunu devletin ilerleyen dönemlerde fark ettiğini ve Fraşerli Malik Bey'i eşkıya olarak tanımladığını 22 Mayıs 1905 tarihli bir belgeden anlıyoruz.

19 BOA, DH. MKT. 2191/24.

20 BOA, DH. MKT. 2191/24.

21 BOA, BEO. 1340/100426. Malik Bey ise halktan topladığı paralarla tekkenin gerçek değeri olan 4000 altını teklif etmişti.

22 BOA, DH. ŞFR. 294/68.

XIX. Yüzyıl Balkan Coğrafyasında Bektaşî Tekkeleri: Yerel İlişkiler ve Sosyoekonomik Problemler

Kilisoralıların müdahalesi önlendikten sonra tekrar dava görüşülmüş ve son olarak h.18 Receb 1320 tarihinde şu şekilde karar alınmıştır:

“Yanya vilayeti Premedi kazasındaki Prişte Tekkesi postnişini Cafer Baba'nın vefatı üzerine kalan mirasın müzayedesi hakkında çeşitli tarihlerde Ahmed Baba tarafından yazılan dilekçeler ekleriyle birlikte Mülkiye Dairesi'nde incelendi. Buna göre Cafer Baba'dan kalan arazilerin 80 bin kuruş bedel ile Mehmed Bey'e verilmesi kararlaştırılmıştı. Ahmed Baba'nın ve Fraşerli Malik Bey'in dilekçeleri üzerine durum araştırıldığında ödenen bedelin çok düşük olduğu belirlenmiş, sonrasında kalan mirasın resmi kayıtlara ve ahalinin verdiği bilgilere göre ortaya çıkartılıp, deftere kaydedilmesi istenmişti. Bu defterin, müzayedeye evrakıyla birleştirilerek müzayedeye devam edilmesini ve bunların birer nüshalarının Yanya vilayeti ile diğer lazım gelenlere gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu kararlar uygulanmayıp sadece arazilerin bu defa da 140 bin kuruşla yine Mehmed Bey'e satılması belirlenmiş ve başka talip olmadığı ileri sürülerek müzayedeye sonlandırılmıştı. Ancak Ahmed Baba elindeki tapulara dayanarak araziler üzerinde tasarruf iddiasında bulunmasından dolayı devam eden araştırmanın mahkemede kesinleşene kadar müzayedenin durdurulmasına karar verilmişti. Ahmed Baba'nın elindeki tapular incelendiğinde bunların sahte olduğu söylenerek bu tapuların elinden alınıp, müzayedenin devamına onay verilmiştir. Bunun üzerine Ahmed Baba'ya Premedi Bidayet mahkemesince dava açılmış, bu dava sürecindeyken kendisi bu esnada kalebentliğe mahkûm edildiği için memleketi Yanya'ya gitmek zorunda kalmıştır. Ahmed Baba'nın tutuklanmasıyla müzayedenin devamına karar verilmiş, ama bu kanuna aykırı olacağından Ahmed Baba'nın hukuki hakları ve mülkler üzerindeki tasarruf hakkı için bir vekil tayin edilmesine karar verilmiştir. Ahmed Baba'nın iddialarının reddedilmesine kesin karar verilirse, müzayedenin tekrar yapılması için Yanya vilayetine bildirilmesi istenilmiştir.”²³

Ama bir süre sonra Ahmed Baba'nın vefat etmesiyle dava düşmüş ve davanın düştüğü Ahmed Baba'nın Iskarapar kazasının Prasivar köyünde yaşayan kız kardeşine tebliğ edilmişti.²⁴

Sonraki süreçte tekke arazilerine ne olduğu hakkında bir bilgi elde edemesek de bu konuda dikkatimizi çeken durum, yeniden teşkilatlanmanın sadece tarikat görevlileri tarafından değil, ona gönül olarak bağlı halk tarafından da yapılmasıdır. Ayrıca bölgedeki âyanların devlet görevlileri ile bu şekilde tekkelere el koymaya çalışmaları, bölgedeki Bektaşîleri birbirleri ile dayanışma içerisine ittiğini göstermektedir. Şüphesiz bunun gibi birçok olayı Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde de görmek mümkündür. Konunun uzamaması açısından birkaç örnekle yetinmek yerinde olacaktır.²⁵

B. Tekke Arazilerine Muhacir İskanı Üzerine Yaşanan Sorunlar

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yenilgiyle sonuçlanan savaşların ardından devlet, birçok bölgedeki topraklarını kaybetmişti. Bu kaybedilen topraklardaki Müslüman halkın Osmanlı Devleti'ne göçleriyle de halk ve muhacirler arasında ciddi sorunlar ortaya çıkmıştı. Devlet, kritik bir sorun haline gelen bu göçlerin çözümü için komisyonlar, hatta nâzirliklere bağlı kurumlar bile oluşturmuştu.²⁶ Bu kurumların ihdasları gereğince

23 BOA, BEO. 1942/145586.

24 BOA, ŞD. 2107/6720.

25 BOA, A} MTZ. (04)53/42). Bu duruma benzer olarak hemen hemen aynı günlerde Bulgaristan'da Hüseyin Baba Tekkesi'ne komşu köy ahâlilerinin tasallutları görülmektedir.

26 Mehmet Demirtaş, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, 2009, s. 216.

Osmanlı'ya sığınan muhacirleri uygun bölgelere yerleştirmek gerekmekteydi. Ancak bu iskânlar her zaman problemsiz bir şekilde yapılamıyordu.²⁷

Muhacirlerin yerleştirildikleri Osmanlı bölgesindeki ahali için sorun teşkil eden bu durum tekkelerin karşılaştığı olumsuzluklardan biri olmuştu. Özellikle Kırım Savaşı ve 93 Harbi sonrası Rusya'dan Osmanlı topraklarına yoğun miktarda Çerkez muhacirler gelmişti.²⁸ Çerkez muhacirlerin acilen iskân edilmesi zarureti karşısında devlet ziraata hazırlanarak tekke arazilerine muhacirleri iskân etmeye başlamıştır. Bu iskânlar devlet tarafından düzenli olarak yapılabildiği gibi muhacirlerin izinsiz olarak işgali şeklinde de olabilmekteydi. Muhacirlerin bir bölgeye yerleştirilmesinde en büyük sorun, çoğunlukla muhacirler ile yerleşik halkın kültürel çatışmalarıydı. Özellikle Çerkezlerin kültür yapıları gereği kendi toplulukları üzerinde mutlak bir otoriteye sahip olmaları gibi özellikleri bu çatışmayı körüklüyordu. Devlet bu duruma binaen muhacirleri genellikle yapılarına uygun bölgelere yerleştirmeye çalışıyordu. Ancak bu, yine de iskân edilen bölgeye uyum ve diğer sorunları engellemiyordu.²⁹ Bu minvalde Kırım Savaşı sonrası Bektaşî arazisine yerleştirilen Çerkezler de Bektaşî tekkelerini rahatsız etmiştir.

Tespit ettiğimiz kadarıyla bu sorunla karşılaşan tekkelerden biri Bulgaristan topraklarında zengin arazilere sahip köklü Bektaşî tekkelerinden biri olan Akyazılı Sultan Tekkesi'ydi. Buna göre h.5 Safer 1278 tarihli Akyazılı Sultan Tekkesi türbedarı Halil Efendi tarafından Varna Meclisine gönderdiği bir müzekkerede; tekke vakıf arazilerine muhacirlerin yerleşmesinden duyulan rahatsızlığı ifade etmekteydi. Varna Vilayeti Balçık kazasında bulunan ve Sultan Selim Han ile sair dervişler tarafından "elleri emekleriyle tekke abdal ve aciz ve dermandelerinin nafakası için vakfeyledikleri arazilerin muhacirlerin işgaline uğradığı, muhacirlerin civar sazlıkları biçip, ormanlardaki ağaçları kesip sattıkları, bu durumda tekke vakıf arazileri ile geçinen fukara dervişleri büsbütün perişan ettiğini belirtip", bu duruma bir son verilmesi için bunların tekke arazilerinden çıkarılarak uygun yerlere iskân edilmesini talep etmekteydi.³⁰

Her ne kadar Halil Efendi'nin istidasına binaen muhacirlerin tekke arazilerinden çıkarılması istenmiş ise de Varna Meclisi'nin Muhacir Komisyonu'na h.9 Cemaziyülevvel 1278 tarihli cevapta durumun tekke türbedarı Halil Efendi'nin anlattığından farklı olduğu ifade edilmektedir.³¹ Buna göre muhacirlerin zaviye arazisinin çalılık mahallerine 100 kadar hane inşa edilerek iskân edildiği ve bunların tekke vakfına ait tarım arazileri ile daha sonra muhacirler tarafından tarıma kazandırılan arazileri işlemeye başladıkları, hatta bölgede zenginler tarafından bağışlanan özel arazileri de kullandıkları yazılmıştı. Üstelik Varna sancağında bu kadar muhacirin gerek toplu gerekse perakende olarak iskânı için başka uygun bir yerin olmadığı belirtilmişti. Ayrıca Daire-i Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'den gönderilen emirnameye cevap olarak Çerkez muhacirlerin başka mahalleyle nakli veya giderler için taraflarından bir miktar arazi verilmesi emrini içeren mazbatada;³² Varna Müftü ve Muaccelat Müdürü efendi ile üyelerden konuya hakim olanların bölgeye gönderilerek tetkik yapılması istenmişti. Bu isteğe göre Muhacir İskânı Memuru Nusret Bey, Yüzbaşı Hasan Efendi ile birlikte durumu incelemek üzere gönderilmiştir.

27 Abdullah Saydam, "Muhacir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV, Ek 2, 2019, s. 286.

28 Vahit Cemil Urhan, "Kosova'ya Yapılan Çerkes Göçü ve İskânı (1864-1865)", *Bellekten*, C. 85, S. 304, 2021, s. 995. Çerkes muhacirlerin ilk göçü 1856 yılında başlamıştır.

29 Hilmi Bayraktar, "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, 2007, s. 426.

30 BOA, MVL. 383/85.

31 BOA, MVL. 943/66.

32 BOA, MVL. 954/36.

XIX. Yüzyıl Balkan Coğrafyasında Bektaşî Tekkeleri: Yerel İlişkiler ve Sosyoekonomik Problemler

“Muhacirlerin tekke arazisinde iskân edilmiş oldukları ancak bu arazilerin tekkeye faydalı ziraat yapılan araziler olmadığı, zira tekke vakıf arazisinde toplam 8 haneden ibaret olduğu bunların tekke arazilerinin tamamını işlemelerinin mümkün olmadığı, arazinin büyük kısmının boş kaldığı, oysa iskân olunan muhacirlerin iki seneden beri para ve emek sarfıyla gayet dayanıklı muntazam haneler inşa ettikleri ve hatta tekke arazisini de imar etmiş oldukları, kira verecek paralarının olmadıkları, yine muhacirlerin iskânı için başka uygun arazi bulunmadığı” belirtilmiştir.

Yapılan incelemede yukarıda belirtildiği gibi uygun bir arazinin olmadığı bildirilmiştir. Ayrıca tekke halkının işlettikleri arazide toplam 640 İstanbul kilesi mahsul elde edilirken muhacirlerin yeni açtıkları arazilerle birlikte 4640 İstanbul kilesi ürün elde edildiği ifade edilmiştir.³³ Bu olaydan 25 yıl sonra yani 24 Ağustos 1887 tarihli bir belgede arazilerin, Çerkez muhacirlerine verildiği ve orada 120 hane 800 nüfuslu bir köy kurulduğu görülmüştür.³⁴

Aslında bu belge bize Bektaşî tekkelerine ait devasa arazilerde çok küçük miktarda insanların yaşadığını ve tekke vakıf mülklerinin tekke müdavimlerinin işleyebileceği arazilerden çok fazla olduğunu göstermektedir.³⁵ Ayrıca işlenemeyen arazilere rağmen bu arazilerin küçük bir grubun elinde âtil olarak tutulduğu ve tekkelerin mülklerden gereği gibi yararlanamamasının hem tekkeyi hem de devleti zarara uğrattığını söylemek mümkündür.

C. Hristiyan Ahalî ile Yaşanan Sorunlar

Balkan coğrafyasındaki Bektaşî tekkeleri, bölgenin kozmopolit yapısı gereği sadece Müslümanların oldukları bölgelerde bulunmamaktadır. Aynı zamanda Hristiyan topluluklarında yaşadığı bölgelerde var olmaları, onların Hristiyan topluluklarla da olumlu ve olumsuz yönlerde etkileşimlerde bulunmalarına neden olmaktadır.³⁶ Konumuz itibarıyla olumsuz yönde seyreden ilişkilere odaklanırsak; bunlar genelde Müslüman ahalide olduğu gibi iktisadi nedenlere dayanmaktadır. Bu iktisadi nedenler de Bektaşîlerin kilise arazilerine el koyması iddiasıdır.

Bu sorunları mahkemeye yansımaları sonucu ilgili belgelerde görebileceğimiz gibi o dönemde bölgede incelemelerde bulunan araştırmacıların notlarına da yansıdığı görülmektedir. Bu araştırmacıardan biri olan F.W. Hasluck, Teselya civarındaki Reni’ de bir Bektaşî tekkesini incelerken onun diğer Bektaşî tekkelerinin mimari yapılarından farklı olduğunu ileri sürmektedir. Bu durumu oradaki Hristiyan halka sorduğunda, tekkenin aslında Aya Yorgi veya Aya Dimitri’ye vakfedilen bir Latin manastırı olduğunu; XVII. yüzyıla gelindiğinde ise bu manastıra Mevlevî dervişlerin el koyduğunu öğrenmişti.³⁷ Sonradan da Tepedelenli Ali Paşa’nın burayı Bektaşîlere vermesiyle Bektaşî tekkesine dönüştürüldüğü hakkında bilgiler almıştı.³⁸ Burada Hasluck’ un duyumlara göre yazdığı konuya benzer bir durumun yaşandığı, Osmanlı kayıtlarında da göze çarpmaktadır. Buna göre Ergiri kazasında köy muhtarları tarafından verilen h.7 Cemaziyülevvel 1321 tarihli bir arzuhalde, civardaki

33 BOA, MVL. 954/36.

34 BOA, DH.MKT. 1442/21.

35 BOA, MVL. 954/36.

36 BOA, MF.MKT. 92/75.

37 A.Y. Ocak, “XIII.-XV. yüzyıllarda Anadolu’da Türk-Hristiyan dini etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) kültürü”. *Belleten*, C.55, S.214, s. 669. Bektaşîler erken dönemlerde Balkanlara ilk yerleşen tarikatlardan biri olması hasebiyle Hristiyan unsurlarla etkileşim içinde olmuşlar ve bu etkileşimler sonucu ortak azizler, makamlar ve ortak kültler oluşmuştu.

38 F. W. Hasluck. *Bektaşîlik Tekdikleri*. (Mütercim: Ragıp Hulusi), Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 38.

Bektaşî tekkesinde yaşayan Bektaşî Ali Baba ile müridi Seyfullah Baba'nın Hristiyan ahaliye ait kilise ve arazilerine el koyup onlara zulmettiklerinden bahsedilmektedir. Ahali bu haksızlıkların önlenmesini istediğinde, ilgili devlet görevlileri bu ciddi iddiaları göz ardı etmemiştir.³⁹

Bölgedeki devlet görevlileri öncelikle Hristiyan ahalinin iddialarını incelemeye almıştır. İddialara göre Ergiri kazasında bulunan 9 köy halkının bu bölgenin yerli ahali olduğu, atadan dededen beri köylerinde sorunsuz bir şekilde yaşamaktaydılar. Ancak Ergiri'de bulunan Ali Baba adlı bir kişi yirmi beş-otuz sene önce Ergiri'nin Velahu Goranci yakınında Eskikale (Palukastro) adlı mevkiye gelip, burada 5-10 dönüm kadar bir tarla satın almıştı. Bu bahane ile öncelikle civarında bulunan yıkık bir kilisenin arsa ve enkazına el koyarak kilise arsası ile bitişinde bulunan tarlanın üzerine bir Bektaşî tekkesi inşa etmişti. Bir müddet sonra tekkeyi neredeyse bir kale şekline dönüştürürken kendisi de Bektaşî babalığı takınarak bölge halkı tarafından tanınmayan birtakım kişileri yanına alıp büyük bir güç haline gelmişti. Bölgede büyük bir güç haline gelen Ali Baba ve adamları tekke civarındaki Pravişte ve Velahu Goranci köylerinde eskiden beri kayıtlı olarak tasarruflarında bulunan 2-3 bin dönüm araziye yavaş yavaş ele geçirmişlerdi. Ayrıca eskiden Goranci ahali hayvanlarını ve arazilerini sulamak için kullandıkları Marice adlı akarsuyu 12 seneden beri elinde tutarak sadece tekkenin kullanımına ayırmışlardı. Bu hareketlerine karşı sözlü ve fiili tepki gösteren ahalinin, Ali Baba'nın adamları tarafından darp, yaralama ve ölüme varıncaya kadar fiillerde bulunarak ahaliye zarar vermişlerdi. Bir süre sonra Ali Baba yaşandığı için Ergiri'ye çekilmiş, adamlarından Seyfullah Baba'yı yerine şeyh olarak bırakmıştı. Seyfullah Baba'nın ise halka zulmü daha da arttırmasıyla köy halkı canlarını kurtarmak için başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardı. Köy boşalınca Seyfullah Baba mahkemeden aldığı ruhsatla tekke inşa ettirdikten sonra tekkenin civarında bulunan mamur 2 kiliseyi yıkmış, yerlerini de tekkeye kattığı gibi eskiden beri bu kiliselere bağlı olduğu iddia edilen vakıf arazilerini de ele geçirmiştir.⁴⁰

Ayrıca Ali ve Seyfullah babaların -şikayetçilerin söylemiyle- "sadık ahaliye" 30 seneden beri uyguladıkları bu mezalimler her geçen gün artmakta iken şikâyetin yazıldığı günlerde, Goranci köyünden bir çiftçi olan Vlad İspiroli'yi öldürmek kastıyla yaralamışlardır. Bunun üzerine ahali gerek Ergiri hükümetine gerek civar yerlerdeki ilgililere şikâyette bulunmuşlarsa da hiçbir sonuç alamamışlardır. Ancak şikâyet eden kişilere göre bu sorun idarenin ciddi bir araştırma yapmasıyla aydınlatılacaktır. Yine ahaliden müştekilere göre *halka ziyetten başka hiçbir faydası olmayan bu tekkenin meşrulaştırılması ahalinin göç etmesine neden olacağından*, bu sorunun bir an önce çözülmesi istenmiştir.⁴¹

Hükümet bu gelen dilekçeler üzerine iddiaların ciddiliği ve bölgenin nazik bir mevki olması nedeniyle kayıtsız kalmamış,⁴² sorunun tespiti ve çözümü için bir komisyon kurulmasını istemişti. Böylece h.1 Receb 1321 tarihinde bu emir doğrultusunda anlaşmazlığa sebep olan yer için meclis azasından Musa Dipanolitov, Defter-i Hakani memuru Ali Rıza, Jandarma kumandanı Hüsnü ve Kaza Meclisi Başkatibi Necib efendilerden oluşan bir araştırma komisyonu oluşturulmuştu. Komisyon zaman kaybetmeden hızlı bir şekilde incelemelerine başladığında ilk olarak dava konusu olan bölgenin yer tespitini

39 BOA, BEO. 2184/163781.

40 BOA, BEO. 2184/163781.

41 BOA, TRF.I.YN. 8/780.

42 BOA, TRF.I.YN. 8/780. Belgeye göre söz konusu bölge, o dönemde Hristiyan ve Müslüman halkın birbirlerine yakın köylerde yaşadıkları bir yerdir. Devletin konuya ilgisiz kalmamasının en büyük nedeni; olayın yaşandığı tarih olarak Balkanlar'ın bir cadı kazanı gibi kaynadığı yılları kapsaması ve dolayısıyla iki farklı dine ve milletlere mensup olan bu ahaliiler arasında yaşanacak en küçük olay, bölgede iç savaşa kadar götürecektir durumların yaşanma ihtimalidir.

yapmıştır. Buna göre; bölge Velahu Goranci köyünün 10 dakika uzaklığında, güney doğusunda Goranci köyü dağı ve doğusunda Nepraveşte köyü olan Eskikale (Palukastro) adlı bir yerdir. 100 dönüme yakın bir yer üzerinde kurulu olan bu köy üzüm vesair ürün yetiştirmeye uygun taşlık ve kumsal bir arazi şekline sahiptir. Batısında bulunan Nepraveşte köyü tarafına hayvanların ve ürünlerin korunması için birkaç ahır ile ambar inşa edilmiş, güneybatısına üst üste 3 oda ve altında kileri olan tekke tarzında bir yapı yapılmıştır. Bitişğinde henüz içi sıvanmamış kârgir kubbeli bir cami ve etrafı meyveli meyvesiz çeşitli ağaçlarla çevrili bu yer, zamanında Velahu Goranci ile Nepraveşte diye ikiye ayrılmış bir yer olduğu öğrenilmiştir.⁴³

Heyet, yer tespitinden sonra şikayetçilerin iddialarını yüz yüze soruşturmaya başlamıştır. Buna göre h.6 Cemaziyülevvel 1321 tarihli iki adet dilekçede imzaları bulunan ve davet üzerine gelip, komisyon önünde hazır bulunan Velahu Goranci muhtarı Temli Zimtovi, azası Vangel Simyo, köylerinin papazları olan Papa Yorgi ile Papa Anastasi ve köylülerden 70, 65, 55 yaşlarındaki Andon Coni, Kastapolu, Espirov Lulu, Metru İstavro, Tanaş'tan şikayetlerinin nedenleri soruldu. Şikayetçiler köylerinin toplamda 30 evden ibaret olduğunu belirtmişlerdi. Bunların 22'sinin esas sahiplerinden satın alınan mülkler iken diğerleri mülk sahiplerinin ortakçı çiftçiler olduğunu ve evsiz olanlardan Vangel Simyo, Temli Zimtovi ve Kastapolu'nun da birkaç dönüm tarlaları olduğu iddia etmişlerdi. Geriye kalanların ise mülklerinin olduğunu ama bu mülklerin tapularının olmadığını söylemişlerdi. Kiliselerin yerleri ise Goranci'de bulunan mamur Panaya Kilisesi'nin ve diğer yıkık kiliselerin 100 dönüm vakıf arazisi olduğu, bu 100 dönüm içinde mevcut tekke yerleri ve arazileri de bulunmaktadır. Sadece tekkenin güneybatısındaki 4 dönüm arazi Ali Baba'nın kendi mülkü olup, bu yer hakkında herhangi bir sorun olmadığını söylemişlerdi. Ancak yıkık ve boş halde olan Aya Yorgi, Prevefyet İlya ve Aya Tanaş kiliseleri tekke binalarının içerisinde kalmıştır. Bunlardan Prevefyet İlya tamamen yıkılana kadar (Miladi 1868 yılına değin) Papa Yorgi ve Papa Anastasi nöbetleşe gelerek ayin yapmaktaydı. Şimdi bu kiliseler tamamen yıkılmışken Prevefyet İlya Kilisesi'nin tamirine başladıklarında Ali Baba, kilise yerinin kendi mülkü olduğunu söylemiş ve resmi ruhsat getirilmedikçe kilisenin yeniden inşasına izin vermeyeceğini söylediğinden, kendilerinin kilisenin inşasından vazgeçtiklerini belirtmişlerdi.

Yalnız bu konu soruşturulduğunda sadece duvarları bulunan ve üzerine tekke inşası yapılan Aya Yorgi kilisesinde ne Papa Yorgi ile Papa Anastasi ne de bunlardan önce bulunan papazların ayin yaptıkları tespit edilememiştir. Ayrıca bu yerde Aya Yorgi isimli böyle bir kilisenin bile olduğunu atalarından duyduklarını ve kilise ile arazilerinin vakıf arazisi olduğuna dair tapu gibi resmi bir belgede bulunmadığını söylediklerinde, bu konudaki iddialarını zayıflatmıştı. Üstelik 1891 senesinde kiliselere bitişik olan araziler ile emlaklarının kaydı için gelen memurlara bu durumu ifade etmişlerse de dikkate alınıp alınmadığını bilmediklerini ve bu yerlerin 39 senedir Ali Baba'nın elinde tuttuğunu söylemişlerdi. Son olarak köylüler Mariçe çeşmesi suyu konusunda da Ali Baba'nın çeşme suyunun yarısını köylülerin rızası olmadan tekkeye bağladığını iddia etmekteydi. Ayrıca köylüler, Ali Baba'ya karşı koyamadıklarından suyu tekrar geri çeviremediklerini ve köylerinin kenarında başka bir çeşme olmadığından mağdur olduklarını söyledikten sonra başka bir konuda şikayetlerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Tüm iddialar komisyon tarafından titizlikle incelenmiş ve şu tespitler yapılmıştır:

43 BOA, TRF.I.YN. 8/780.

Öncelikle kilise arazilerinin yerleri şikayetçiler ile Aşağı Nepraveşte ve Bila köyleri muhtarları ve ihtiyar meclis üyeleri huzurunda defterlerde tespit edilmiştir. Buna göre; söz konusu 105 parça arazinin 4 parçası yıllık 20 şer kuruş vergisiyle Aya Tanaş Kilisesi mütevellisi Papa Dangel'e ve 1,5 parçası ise 41,5 kuruş vergisiyle Prevefyet İlya Kilisesi mütevellisi Papa Vangel'e kayıtlı olduğu görülmüştür. Velahu Goranci ahalsinin vakıf yeri olarak iddia ettikleri Palukastro'daki Melani adlı yerde ise önceden 5 parça araziden 4 parçası yıllık 20 şer kuruş vergisiyle Aya Tanaş Kilisesi mütevellisi Papa Dangel'e ve bir parçası da 41,5 kuruş vergisiyle Prevefyet İlya Kilisesi mütevellisi Papa Vangel adına kayıtlıdır. Bu yerlerde çeşitli zamanlarda bina inşası ve ağaç ekimleri yapıldığı ve bu süreçte çokça kez alınıp satıldığı tapu senetlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca bu senetler eski usule göre cetveli ilmühaberlerde⁴⁴ kayıtlıken yeni usulde ise yoklama defterlerinde kayıtlıdır.⁴⁵ Şimdi bu kilise vakıf arazileri olarak iddia edilen bu yerlerin Ali Baba'nın üzerinde olduğunu h.13 Şaban 1287 tarihli vakfiyede, müftülükten onaylı olarak verilen h.28 Rebiyülevvel 1288 tarihli beratta ve Ali Baba'nın elinde bulunan senetler ile uyduğu görülmektedir. Bu bilgilere göre Ağustos 1865'ten Haziran 1873'e kadar bu arazilerin Ali Baba'nın tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen şikayetçilere bu durum belirtildiğinde iddialarını tekrarlayarak kiliselerin yerlerini tarif etmişlerdir. Buna göre tüm ahali ağız birliğiyle ayin yapılan yerin tekkenin doğu kısmı olduğunu, bunun bitişiğindeki 2,5 metre yüksekliğinde duvar kalıntılarının olduğu yerin ise Prevefyet İlya Kilisesi'nin yeri olduğunu söylemişlerdir. Bir diğer kilise olan Aya Tanaş Kilisesi'nin yerini de tekkenin ahır ve ambar tarafındaki ağaçlık alan olarak tarif etmişlerdir. Ama bu kiliselerin mamur iken yıkık bir duruma geldiğini Seyfullah Baba kabul etmediği gibi şikayetçilerden başka da iddia eden kimse yoktur.

Diğer bir sorun olan çeşme yerine gidildiğinde ise şikayetçilerin çeşmenin eski olması ve köyün içinde yer aldığı konusundaki iddialarının doğru olmadığı, aksine çeşmenin sonradan Ali Baba tarafından köyün dışında yer alan Goranci adlı mevkiye yaptırılmış olduğu anlaşılmıştır. Bu durum Nepraveşte köyündeki Müslüman ahaliye sorulduğunda onlar da çeşmenin sonradan yapıldığını, çeşme yapılmadan önce bu suyun bir havuz birikintisinde biriktirilip, yarısı tekkeye diğer yarısı ise arazi sahiplerinin tarlalarına akıtıldığını söylemişlerdi.

Hristiyan köy ahalsinin mallarına el konulması iddiasına baktığımızda ise komisyon öncelikle resmiyette Ali Baba'nın üzerindeki mallarının ayrıntılı bir tespitini yapma gereği duymuştu. Buna göre iddia edilen yerler ve onların dışında birçok farklı yerde, toplamda 285 dönüm olan 39 parça arazi Ali Baba üzerinde gözükmektedir. Ayrıca Velahu Goranci ve Nepraveşte köyleri içerisinde ise birer oda evi vardır.⁴⁶

44 Bir kararı bildirmek yahut bir husus hakkında bilgi vermek üzere bir daireden diğer daire veya dairelere yazılan belgedir. Mübahat Kütükoğlu. "İlmühaber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.22, 2000, s. 295.
45 BOA, TRF.I.YN. 8/780. Bu kayıtlara göre Eskikale (Palukastro)'de 60 dönüm-i atıklık 7 parça tarla, cetveli ilmühaberinin 22, 26, 30, 33, 37, 38, 58, 71, 99 ve 177 numaralı ciltlerde kayıtlıdır. Yine Nepraveşte-Melani'de 47 dönüm 4 parça arazi Haziran 1873 tarihli 84 sıra numaralı cetveli ilmühaberinin 38, 40, 130 ve 134 sayılı ciltlerde kayıtlı olup, aynı kayıt Nisan 1872 tarihli 6-7 sıra numaralarında da yazılmış olduğu görülmüştür. Bu yerlerin içerisindeki 7 parça arazi yukarıda adı geçen üç kilisenin vakıf arazileri diye iddia olunan yerin toplamını kapsamaktadır.

46 BOA, TRF.I.YN. 8/780. Bunların dönümleri ve mevkileri kayıtlarda şu şekildedir: Sıra 647 numarasından 671 numarasına kadar Revani, Kara, Helil, Bahçeler, Çarane, Lali, Kolumun ve Kara mevkilerinde 128 dönüm ve 12 parça; Ocak 1886 senesi kayıtlarında defter no:12 numarasından 16 numarasına kadar, 339 numarasından 342 ve 363 numaralarına kadar Kaçura, Semuni, Balevçilu, Bahçe mevkilerinde 49 dönüm, 8 parça arazi ve cetveli ilmühaberler defterinin 38, 173, 8, 174, 38 ve 175 numaralarında Manastır, Palu, Veda' mevkilerinde 16 dönüm, 3 parça, yine Ocak 1886 senesi kayıtları 38, 173, 8, 174, 38 ve 175 numaralı defterlerde Kaçura, Semuni, Balevçilu, Bahçe mevkilerinde 49 dönüm ve 8 parça arazi, yine Ocak 1886 senesinde 18, 21 ve 338 numaralı defterlerde Tahamane, Kariye, Beru Simyo, Ayanu, Bano, Grupa Kaldırım, Bostan mevkilerinde 39 dönüm, 7 parça yer ve aynı tarihte 38 ve 132 nolu defterlerde Galine mevkiinde 4 dönüm, 1 parça yer kayıtlı olarak gözükmektedir.

XIX. Yüzyıl Balkan Coğrafyasında Bektaşî Tekkeleri: Yerel İlişkiler ve Sosyoekonomik Problemler

Komisyon tüm bu iddiaları tek tek inceleyip, araştırırken bahsedilen yerler ve kişilerle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Sonrasında iddia olunan konuları hem tarafları dinleyerek hem de resmî belgeler üzerinden ortaya koyarak mevcut durumu göstermiştir. Raporun sonuç kısmında iddialar delillerle çürütülmüş, gerçek ortaya konulmuştur. Raporun sonuç kısmına bakacak olursak; iddiaların soruşturulmasına kiliselere ait özel defterlere bakılmakla başlanmıştır. Daha sonra 1903 yılı vergi ve tapu kayıtları incelenip, heyet ile dava konusu olan yere gidilerek incelemeler yapılmıştır. Buna göre şikayetçi olan Hristiyan ahalinin 2 adet kiliseleri ve bunlara bağlı birtakım arazilerin olduğu anlaşılmıştır. Bu kiliselere ait birçok arazi olduğu iddiası tamamen doğru olmamakla birlikte, yalnız Arifiye mevkiinde Aya Tanaş Kilisesi mütevellisi Papa Vangel adına 3 dönüm arazinin ve Penaya kilisesine bağlı Papa Kasta adına 158 dönüm ve İlya kilisesi mütevellisi Papa Vangel adına 167 dönüm tarla, vergi defterlerinde kayıtlı olduğu gözükmemektedir. Bu konudaki asıl iddia bu arazilerin Eskikale (Palukastro) adındaki yerde olduğuydu. Bunun da doğru olmadığı ve bu arazilerin başka başka yerlerde olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca diğer bir sorun olan ekili arazilere hayvan sürerek ekinlere zarar verildiği ve Res olarak adlandırılan suyun kullanımından köylülerin faydalanmasının engellenmesiydi. Bu iddia sahiplerinin de mahkemeye resmi tebligatla çağrılmalarına rağmen bu iddialarından vazgeçerek mahkemeye katılmamışlardır.

Ali Baba'nın durumuna baktığımızda; tekke, ahır, ambar, bağ ve bahçeleri 1864 yılından 1869 yılına kadar geçen sürede Nepraveşte köylülerinden arazileri belirli bedeller ile ayrı ayrı satın alarak tamamını üstüne geçirmiştir. H.22 Zilkade 1283 tarihli dilekçe ile de hükümete başvurarak bina yerlerini liva meclisi kararıyla yıllık üçer kuruş öşür bedeline kararlaştırdıktan sonra bina inşasıyla Tarikat-ı Aliyeyi Nakşibendiye⁴⁷ Tekkesi olmak üzere vakfına mütevelli atanarak 13 Şaban 1287 tarihli müftülükten onaylı vakfiyeye kaydettirmiştir. Hemen hemen bir yıl sonra ise (Haziran 1871 tarihli berata göre) tarım yapılmayan bu yerlerde üzüm ve ağaç ekimi yapılarak tarıma açılmıştır. Ayrıca Ali Baba'nın bu boş araziye ekim yaptığı yer, şikayetçilerin iddia ettiği gibi kilise arazisi olmayıp 40 senedir devlet arazisidir. Yine kendilerinin iddia ettikleri yerlerde eski birtakım bina izleri ve yıkılmış bir cami bulunmaktadır. Şimdi halkı genellikle Müslüman olan Aşağı ve Yukarı Nepraveşte köyleri bilinmeyen bir sebeple yıkılıp harap olunca, halkı ya başka bir yere gitmiş ya da iki köy halkı birleşmişlerdir. Kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri arazilerin bir kısmı da Nepraveşte, Lebhuve köylerinden Müslüman birkaç kişi adına kayıtlı olduğu bilinmektedir. Şu anda 30 evden ibaret olan Hristiyan ahali, bu yerleri elden ele kendilerine geçerek korudukları, binaları da aslında çiftçi evleri olduğu görülmüştür.

Ayrıca köylerinde Mamura-i Doğu ve Penaya isimli 2 adet kiliseleri bulunmaktadır. 30 evin ibadetlerini yapması için bu 2 kilise bile fazlayken yakın bir yerde başka bir kilise olduğu iddiası şikayetlerinin temelsiz olduğunu göstermektedir. Mariçe çeşmesi suyunun da köylerinin sınırları içerisinde olduğu iddiasına karşı da köy haricinde ve tarla sınırlarında olduğu anlaşılmıştır. Terihat köyü şikayetçileri de bunu doğrulamış, kendilerinin

Bu sayısal veriler tapu senetlerinde tahmini olarak yazılmaktadır. Arazilerin nicelikleri daha fazla olacağı yapılan incelemelerden ortaya çıkacaktır.

47 Bu noktada tekke sakinlerinin Bektaşî tarikatından olmalarına rağmen, neden Nakşibendi tarikatı olarak kaydedildiği ile ilgili bir delile ulaşamadık. Ancak Bektaşî tarikatının bir süre için sıkı bir takibatta bulunmaları nedeniyle diğer Bektaşîler gibi Ali Baba'nın da devlet tarafından Bektaşî tarikatı adına tekke açmasına izin verilmeyeceği gerekçesiyle kendisinin Nakşibendi tarikatından olduğunu söyleyerek tekkesini kurduğu kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca o dönemde ilgili devlet görevlileri Ali Baba'nın sözlerine binaen bunu onaylamış ya da Bektaşî olduğunu bile bile göz yummuşlardır. Daha önce Bektaşîliğin Yasaklanması bölümünde işlediğimiz gibi Sultan II. Mahmud, bu konuyla ilgili devlet görevlilerinin işlerini yapmamlarından şikâyet ediyordu. O dönemde yapılan tekke ruhsatı verilmesinde ilgili görevlilerin onun Bektaşîliğini bilmediklerini düşünsük bile, sonraki dönemlerde Ali Baba'nın Bektaşî olduğu belgelerde vurgulanıyordu.

şikayetlerinin kendi arazi ve kiliselerinin zabtıyla ilgisi olmadığını, sadece Nepraveşte değirmeninden akan suyun etrafının çevrilmesi ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Ali Baba'nın da bu suyla bir ilgisi olmadığı, yerle ilgili yapılan soruşturmalarda anlaşılmıştır. Yapılan soruşturmalara gelmeyen Galine, Aşağı Pişkobi, Gorice vb. köylerinin arazileri ashab-ı alakanın mülkleri olduğu, bu köylerdeki şikayetçilerin önemli bir kısmı ortakçı oldukları anlaşılmıştır.

1882 senesinden beri Aya Tanaş ve İlya kiliseleri vakıf arazileri isimleri başka başka vergi kuponlarıyla vergi vermeleri konusuna gelince, vergi kaydı bir emlak veya arazinin tasarruf sahibini bildirmektedir. Bunun resmi bir evrak olmadığı sadece sözleriyle vergi defterine "Aya Tanaş ve İlya kilisesine bağlıdır" diye yazdırmaları bu arazilerin tapu sahibi olduklarını göstermemektedir. Bu yazdırılan 2 parça araziye ise kiliselere özel vilayetlerde onaylı defterlerin hiçbirinde bulunamamıştır. Hazırlanan raporda iddiaların aksine gerçek bu şekilde ortaya konmuştur.

Ali ve Seyfullah babaların Hristiyan ahaliye yaptıkları zulümler hakkında ise h.10 Muharrem 1321 tarihinde Kasta Espirov'u öldürmek amacıyla dövdükleri ve silah çekmeleri üzerine Baba Seyfullah'ın çobanı olan Tepedelenli Ali Hayrullah hakkında giyaben yapılan mahkeme sonucunda Ali Hayrullah'ın ceza kanununun 178. maddesine 5 ay boyunca hapsine ve 220 kuruş para cezasına (mahkeme masrafları için) çarptırıldığı, 15 Cemaziyülahir 1321 tarihinde karara bağlanarak Ali Hayrullah'a tebliğ olunmak üzere Tepedelen Bidayet Mahkemesine gönderilmiştir. Ergiri mahkemesi tarafından gönderilen cevapta olayın Seyfullah Baba'nın tasarrufunda bulunan hayvanlarıyla çobanın getirdiği hayvanlar ile gerçekleşen sınır tecavüzünden ileri geldiği ve bu hayvanların bu sene oradan kaldırıldığı yapılan soruşturmadan anlaşılmıştır.

Sonuç olarak konunun başında da değindiğimiz gibi Hasluck'un da Bektaşilikle ilgili önemli bir eseri olan *Bektaşilerin Coğrafi Dağılımı* adlı eserinde Bektaşilerin Balkanlar'da bazı bölgelerde âyanların desteğiyle kilise ve arazilerine el koyup bunları tekkeye dönüştürdükleri iddiasında bulunmaktadır.⁴⁸ Her ne kadar buna benzer örnekler yaşanmış olacağı gibi her iddiada böyle değildir. Burada örnek olarak incelediğimiz Ali Baba Tekkesi ve Hristiyan ahali arasındaki sorunda başlangıçtaki iddialar ile komisyonun kurulmasıyla ortaya çıkan sonuç çok farklıdır. İddiaları tek tek titizlikle inceleyen komisyon bunların çoğunun asılsız olduğunu⁴⁹ hem resmî belgelerle hem de dava konusu olan yerlere bizzat gidip incelemeleriyle göstermiştir. Kanaatimizce bu olay da Hristiyan ahali, o dönemdeki siyasi ortamının kendilerinden yana olacağını düşünmüşlerdir. Ayrıca Osmanlı'nın da bölgede zayıflaması ve Bektaşilerin o döneme kadar takibat altında bulunmalarından dolayı bu durumu iyi bilen ahali, şikayetlerinde Bektaşî tekkesinin hiçbir yararı olmadığı konusuna vurgu yapmışlardır.⁵⁰ Belgede de sıkça geçtiği gibi "sadece doğruluğu kesin olarak ispatlanamayacak sözlere" dayanarak ortaya bir iddia atılmıştır. Ne var ki bu durumun böyle olmadığı komisyon raporları sonucu anlaşılmıştır. Aslında bölgenin uzun bir süre önce terk edildiği görülmüştür. Ancak bu âtil bölgede Bektaşî dervişlerinin tekke kurarak arazileri işlemeleriyle arazi değerlendirilmiştir. Arazilerin değerlendirilmesi sonucu

48 Hasluck, Bektaşilik Tedkikleri, s. 40.

49 BOA, BEO. 2401/180074.

50 Hasluck, 1826'da yeniceriliğin kaldırılmasından sonra II. Mahmud'un Bektaşiliği de yasaklamasıyla Teselya'daki birçok Bektaşî Tekkesine Hristiyan halkın saldırarak buradan Bektaşileri kovduklarını belirtmektedir. Buna göre; Tatar Köyü'nde Ballı Baba Tekkesi ile Köpekli'deki Şahin Baba Tekkesini yıkmışlardı. Reni'deki tekkede bulunan Bektaşî dervişlerin direnmesi üzerine bu tekkeye zarar verememişlerdi. Bu da yine Bektaşilerin devlet nezdinde düşükleri durumdan faydalanmaya çalışan Hristiyanların, farklı dönemlerde bu mülklere el koymaya çalışmaya devam ettiklerini kanıtlamaktadır.

XIX. Yüzyıl Balkan Coğrafyasında Bektaşî Tekkeleri: Yerel İlişkiler ve Sosyoekonomik Problemler

eski sahipleri olduğunu iddia eden Hristiyan ahali bu yerler üzerinde hak iddia etmiştir. Komisyon raporunda bu durum böyle sonuçlanmasına rağmen Hristiyan ahali farklı zamanlarda tekrar hükümete başvuru yaparak bu iddialarını sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine h.22 Ramazan 1323 tarihinde Hristiyan ahalinin Seyfullah Baba ve adamlarının kendilerine zulüm yaptıkları iddiası üzerine devlet, yine bölgeye gidip inceleme yapılması için bir kaymakam görevlendirmiştir.⁵¹ Bundan yine bir sonuç alamayan ahali birkaç yıl sonra aynı iddialar da bulunmaya devam etmişlerdir.⁵²

D.Tekkelerin Kendi İçindeki Mali ve Yönetimsel Sorunları

Bütün toplumsal yapıların işleyişinde birtakım problemler olabileceği gibi Althusser'in *Devletin İdeolojik Aygıtları*,⁵³ Durkheim'in *İkincil Yapılar*⁵⁴ olarak adlandırdıkları dinsel kurumlar içerisinde de farklı nedenlerden dolayı sorunlar var olabilmekteydi. Tabii ki herhangi bir toplumsal yapıdaki ortaya çıkan sıkıntılara benzer olmasını beklemesek de dini motivasyonla bir araya gelmiş bu tarikat veya cemaat gibi kurumlar içerisinde yaşayanlar da nihayetinde birer bireydi. Her ne kadar ortak bir inanç sistemi içerisinde de olsalar, bazen kişisel hırslarını kontrol edemeyerek kurum içerisindeki işleyiş bozabilmekteydiler. Her dönemde var olabilen bu durumlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarikat ve cemaat yapıları içerisinde de yaşanmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde çoğu tarikat, bir şeyhin etrafında toplanan küçük derviş gruplarından ibaretti. Oldukça basit olan gündelik yaşam tarzları onları büyük bir sosyo-ekonomik arama kaygılarına itmemişti. Fakat daha sonra tarikatların devlet ile birlikte büyümeye başlaması ve tekkelerinin daha kompleks yapılara bürünmesiyle bu durum değişmeye başlamıştır. Gittikçe zenginleşen tarikatlar diğer rakip tarikatlarla mücadelelere girdikleri gibi⁵⁵ kendi aralarında da mücadele etmeye başlamışlardı. Hatta bu mücadeleleri tasavvuftaki "*dünyaya çıplak geldiklerini ve çıplak gideceklerini*" telkin eden öğretiye rağmen onları alkoymamıştı.⁵⁶

Her tarikatta olduğu gibi Bektaşî tekkeleri de başlangıçta mütevazî birer yapıyken sonraki dönemlerinde değişen koşullara göre birçok evreler geçirdiği muhakkaktır. Bu değişim sürecinde tarikatta yaşanan sorunların nedenleri konusunda birçok unsur vardır.

51 BOA, ŞD. 2752/034/01.

52 BOA, DH.MKT. 1294/60.

53 Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 6. Baskı, 2017, s. 10.

54 "Devlet ile fert arasında Batı toplumlarındaki gibi ikincil yapılar bir tampon vazifesini göremeyince, ferdin bunların yerine geçecek bir sığınak araması gerekir. Batı'da ikincil yapıların yerine getirdikleri bu koruma fonksiyonunu Doğu'da bir taraftan "ümme" yapısı, diğer taraftan "ümme" yapısına bağlı olarak "tarikat" yapısı görmektedir." Şerif Mardin. *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 76.

55 BOA, AE. SABH.I. 341/23803. "Midilli'de Bektaşî Tarikatı'ndan İbrahim Baba Tekkesi zaviyedarlığına mahsus mahallerin hasılat ve taam'iyeleri Mevlevî tarikatından bazılarınca zabt olunduğundan Baş muhasebe şuruğu gereğince ellerine ferman-ı şerif verildiği." İrfan Gündüz. *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara, 1983, s. 168. Hatta tarikat ve tekkeler arasındaki mücadeleler kanlı kavgalara bile neden olabilmekteydi.

56 Osmanlı klasik çağından itibaren genelde tarikat tekkeleri, vakıf-tekke modelinde oldukları için birtakım ekonomik güçlere sahip olmuşlardır. Bu her tekke için geçerli olmasa da özellikle Bektaşî tekkelerinin devletin kuruluşundan beri yanında olması başka bir deyişle paralel büyümesi, Bektaşî tekkelerinin zengin vakıf arazilere sahip olmasını sağlamıştır. Konunun girişinde bahsedildiği gibi tekkelerin zenginleşmesi, doğal olarak bu yapılardaki dervişlerin birbirleriyle tekke yönetiminde söz sahibi olmak için mücadeleye girişmelerini kaçınılmaz kılmıştır. Zekeriya Işık. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar" *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.2, 2015, s. 547.

Bunlar tarikatın özünden kaynaklanan sorunlar,⁵⁷ tekkeye yapılan müdahaleler⁵⁸ ve ilerleyen dönemlerde daha çok ekonomik ve bürokratik kaygılarla gerçekleşmekteydi. Bu gibi nedenler tekke içi mücadeleleri başlatırken sorunun ortaya çıkması ise genelde tekke şeyhinin yerini birine bırakmamasıyla geliyordu.⁵⁹ Bu şekilde olduğunda posta oturmak için adaylar birbirleriyle mücadeleye başlıyor ve mücadeleyi kazanmak adına tüm olanakları kullanabiliyorlardı. Bu olanaklar merkezdeki Bektaşî tekkesini arkasına almak, yerel devlet görevlileriyle anlaşmak veya tekke içindeki diğer aday olmayan kişilerin desteğini kazanmak gibi şeylerdi. Bazı zamanlarda ise Bektaşî şeyhinin yerine geçecek varisi olsa bile tekke içinde ondan daha güçlü bir derviş onun yerini alabiliyordu.⁶⁰ Örneğin, 24 Ekim 1865 tarihli Rusçuk'taki Hızır Baba Tekkesi'nden devlete yazılan bir şikâyet, bu konuyu içermektedir. Belgeye göre dilekçeyi yazan kişi olan Seyyid Ali'nin babası Ahmed Efendi Hızır Baba Tekkesi şeyhi iken vefat etmiştir. Vefat edince usul gereği şeyhlik makamı,

57 Aslında Bektaşîlerin kendi aralarındaki mücadeleleri hem devlet hem de Bektaşîler adına daha merkezleşmenin tam olarak sağlanmadığı ilk dönemlere kadar gitmektedir. Bu dönemlerde Balkanlar'da hızla yayılan Bektaşîler farklı taifeler şeklinde bu bölgede gruplaşmaya başlamışlardı. Bunlar ilk dönem Bektaşîleri de denen; Kızıl Deli Dergâhı, Otman Baba Dergâhı, Akyazılı Sultan Dergâhı, Demir Baba Dergâhı ve Hacı Bektaş Veli Dergâhına direkt bağlı olan taifeler, Balkanlar'da birçok tekkeye sahiptiler. İçlerindeki bu taife/grup bilinci ister istemez, aralarındaki rekabeti körüklüyordu. Bu rekabetleri Bektaşîlerin kendi menakıplarında de sıkça görmekteyiz. Mücadelelerin daha çok kurbanlık toplama, hediye toplama ve birbirlerinden derviş ayartma gibi olaylarla gerçekleşiyordu. Resul Ay. *Anadolu'da Derviş ve Toplum*, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 120. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Bektaşîliğin özünde olan bu ayrılık, ilerleyen dönemlerde ise tekkelerin zenginleşmesi sonucu mücadelelerde boyut değiştirmişti. İnceleme dönemimiz olan XIX. yüzyıla gelindiğinde rekabetin tekke mülklerinin kontrolü konusuna evrildiğini görüyoruz.

58 Öte yandan Bektaşî Tekkelerinde ilk dönemlerden beri var olan bu rekabet, merkez tekkede ortaya çıkacak olan iki başlılık da yıllarca devam ettiği bilinen bir gerçektir. Buna göre; daha önce birçok başlık altında bahsettiğimiz gibi Balım Sultan tarikatın başına geçmesiyle bir dizi reformlar gerçekleştirmişti. Bunlardan şu an bizi ilgilendiren kısmı ise Babagân kolunun kurulmasıyla tarikat içinde bir bölünme yaşanmasıydı. Bir tarafta seyr u sülukü tamamlamak için evlenmeyen Babagânlar, diğer tarafta ise Hacı Bektaş-ı Veli soyundan geldiklerini iddia eden ve tekkenin geçimini sağlayan vakıfların mütevellileri olan Çelebilerdi. Bu iki unsurun tekkede farklı teşkilatlanmaları olsa da Çelebilerin başı şeyh ile Babagânlar'ın başı dedebabanın çatışmaları oldukça yaygın bir şekilde görülmekteydi. Bu ikilik Babagân kolunun kurulmasından tarikatın kapatılmasına kadar devam etmiştir. Yalnız bu ikiliğe rağmen Osmanlı Devleti'nin Bektaşîlerin resmi muhatabı olarak çoğu zaman Çelebileri gördüğünü burada hatırlatmakta fayda vardır. Hatta bu çatışmanın diğer tekkelere de yansıdığı bazı olaylarda gözükmektedir. A. Celalettin Ulusoy, *Hacı Bektaş-ı Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*, Akademi Yayınları, Hacıbektaş, 1986, s. 74; Rıza Yıldırım, "Hacı Bektaş Veli ve İlk Osmanlılar: Âşıkpaşazâde'ye Eleştirel Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 51, 2009, s. 111; A. Yılmaz Soyger, "Arşiv Belgeleri Işığında II. Meşrutiyet Döneminde Bektaşîlik", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.12, 2004, s. 100.

Bu noktada başka bir iddia Babagân kolunun kurulmasının Balım Sultan döneminde değil onun ölümünden 36 yıl sonra olduğudur. Balım Sultan sağ iken tekkede hiçbir mücerret dervişlik esası ve dedebaba bulunmamaktaydı. Bunlar Kalender Çelebi ayaklanması sonrası Bektaşî tekkesine Sersem Ali Baba'nın gelmesiyle ortaya çıkmıştır.

59 Tekke de yaşanan bu sorunlar genellikle sonu gelmeyen zaviyedar atamaları üzerinden gerçekleşmektedir. Tekkedeki görevli zaviyedarın rakipleri tarafından şikâyet edilmesiyle sıkça değiştirildiği çokça belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu minvalde kısaca zaviyedarlık görevinden bahsetmek yerinde olacaktır. Zaviyedarların en önemli görevlerinden biri; vakıf gelirlerini kontrol etme yetkileridir. Ayrıca vakıf mülkünün denetiminden de sorumlu olduklarından, tekke binalarını onarımı veya yeni bina inşalarının takibi onların kontrolündeydi. Bu görevleri ifa edebilmesi açısından ailesiyle birlikte zaviyede oturması gerekmektedir. Zaviyedarlar genelde şeyhin evlatlarından biri olmaktaydı. Herhangi bir sorun çıkmazsa da ömür boyu bu görevde kalabilmekteydiler. BOA, C.EV. 374/18966, C.EV. 388/19690, C.EV. 125/6240, Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşîlik*, Çev. Işıl Karaelmas Erdem, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s. 132-134.

60 Tekkede bulunan dervişlerin tarikat adaplarını yerine getirip, belirli yollardan geçerek başarılı oldukları zamanlarda kendilerini bekleyen iki makam vardı. Bunlardan biri tekke şeyhinin ölümüyle onun postuna oturarak tekke yönetimini devralmak ve bir diğeri şeyhin halifesi sıfatıyla farklı bir bölgeye giderek oradaki tarikat mensuplarının eğitimlerini üstlenmekti. Halifelikten şeyhin postuna oturmak az görülürken şeyhin postuna oturacak adaylarda ise belli bir kaide yoktu ama zamanla birtakım kaideler oluşmuştu. İlk dönemlerde şeyhin en liyakatli dervişlerinden biri onun yerini alırdı. Kimi zamansa şeyh direk bir dervişe postu miras olarak bırakabilirdi. Şeyhin varis bırakmadığı durumlarda ise tarikattaki dervişler, içlerinden birini seçebilirlerdi. Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum*, s. 116.

Seyyid Ali'nin amcası Salih Efendi'ye intikal etmişse de onun çok geçmeden vefat etmesi üzerine tekkenin şeyhliği Seyyid Ali'nin kendisine geçmesi gerekmekteydi. Ancak belde meclisinin müdahalesiyle şeyhin postuna Salih Efendi'nin oğlu Sağır İsmail getirilmeye çalışılmıştır. Ancak daha önceden evkaf nezaretince de Seyyid Ali'nin kendisinin tayini, belliyken bu dikkate alınmamıştır. Seyyid Ali ise, kendisinin tayin edilmemesinin hem usullere aykırı olduğu hem de haksızlık olacağını söylemiştir. Devletin ise bu sorunun çözümü için Tuna Vilayetine geçerli kanunlara uyarak gerekenin yapılmasını ve tekkenin şeri ilamı ile mazbatasını hakkında bilgi verilmesini istemiştir.⁶¹

Başka bir örnekte ise zamanla şehir merkezinde kalan tekkelerin, dini faaliyetlerden çok ticari kaygılar için dönüştürülme çabasını görmekteyiz. Burada şikâyete neden olan olay Varna'daki Mehmet Baba Tekkesi şeyhi, Şeyh Ahmed Efendi ile tekke mütevellisi Halil Efendi arasında gerçekleşmiştir. Şeyh Ahmed Efendi'nin Varna Kaymakamı Aşir Beye yazdığı dilekçede tekkenin 4 derviş odası, bir semahane, bir cami-i şerif ve bir avluyla çevriliyken çıkan bir yangında harap olduğundan bahsetmiştir. Yangından sonra tekke mütevellisi Halil Efendi, tekkenin dört tarafını bir avlu ile çevreleyip, iç tarafına bir cami ve birkaç oda inşa edeceğine dair söz vermiştir. Ancak Halil Efendi, tekkenin semahane bölümüne bir cami inşa etmekle yetinerek tekke, çarşıda bulunduğu için odalarının yapılması gereken kısımlarına mağaza yaptırmıştır. Böylelikle tekkenin sadece bir cami olarak kalmasına ve tekke işlevinden çıkarmak niyetinde olduğunu söyleyen Şeyh Ahmed Efendi, bunun engellenerek tekkenin eski haline çevrilmesini istemiştir. Kaymakamlığın olayı değerlendirdikten sonra Halil Efendi'nin faaliyetlerinin engellenmesi konusunda gereğinin yapılmasına karar verilmiştir.⁶²

Birtakım sorunlar yaşanan diğer Bektaşî tekkesi ise Teselya'daki Durbalı Tekkesi'dir. Teamüllere göre genelde tekkeye tayin edilen şeyh, vefat ettiğinde yerine oğlu geçmekteydi. Oğlu olmadığı durumlarda, tekkedeki dervişlerin oylarıyla aralarından biri seçilir ya da diğer Bektaşî tekkelerinden uygun bir Bektaşî dervishi gönderilirdi. Tabi tüm bunlar Hacı Bektaş Veli Asitânesi'nin Şeyhülislamlığa önerisi ve Şeyhülislamlık makamının bu adayı uygun görmesiyle tayini yapılırdı.⁶³ Bu süreçte Osmanlı Devleti ise tekkedeki mülklerin denetimi ve Bayram Baba'nın şahsi mirasının hukuki sürecini takip etmek için 3 ay süreliğine Premedi Kazası Mal Müdürü Yardımcısı İslam Efendi'yi görevlendirilmiştir.⁶⁴ H.17 Rebiyülahir 1323 tarihli konsolosluk tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen bir telgrafta Derviş Nazif'in Yenişehir Başkonsolosluğundan aldığı bir pasaportla 16 Mayıs'da Galos'dan Dersaadete gitmek üzere hareket ettiği duyulmuştur. Nazif'in amacını bildirmeden miras ile ilgili konsoloslukla ilişkilerde bulunmuş ve gizlice buradan ayrıldığı düşünülmektedir. Bu durum, Durbalı Tekkesi'nde ise şeyhin yerine vekaleten tekke dervişlerinden biri olan Derviş Nazif'in seçilmesiyle gerçekleşmiştir. Başlangıçta şeyhliği yürütmesinde bir sorun gözükmeyen Derviş Nazif, kısa bir süre sonra tekkede uygunsuz işlere giriştiği öğrenilmiştir. Buna göre; Derviş Nazif Şeyhlik makamındayken Bayram Baba'nın hemşiresi İsmail, Premedi Kazası Mal Müdürü Yardımcısı İslam ve birkaç kişi ile anlaşarak tekkenin menkul ve gayri menküllerini şahsi çıkarları uğrunda kullanmış, ayrıca çiftliklerini satıp mülkleri ortaklaşa bölüşmüşlerdir.

61 BOA, MVL. 483/60.

62 BOA, A) MKT.DV. 138/7

63 Faroqhi. *Anadolu'da Bektaşîlik*, s. 131.

64 BOA, DH.MKT. 947/16.

Bundan bir ay sonra kadar yani h.28 Rebiyülahir 1323 tarihinde ise Derviş Nazif'in Dersaadet'te olduğuna dair bir bilgi bulunmadığı ve onun Selanik'e oradan da Rumeli Vilayeti'ne kaçtığı anlaşılmıştır. Ama hangi vilayette olduğuna dair bir bilgi elde edilmemiştir.⁶⁵ Ayrıca Fransız elçiliğinden yazılan bir yazıda, Fransız Credit Lyonnais bankasında Bayram Baba adına 9 bin liralık bir hesap olduğu ortaya çıkmış, Maliye Nezareti paranın geçerli kanunlara göre acilen Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁶⁶ Buradaki kanaatimiz de bu paranın tekkeye ait olduğu ama Bayram Baba adına bankaya yatırıldığı için şahsi bir miras olarak görülmüş, devlet bunun iadesini istemiştir. Bayram Baba'nın da burada tekkeye ait parayı korumak amacıyla mı bankaya yatırdığını ya da Derviş Nazif gibi kendi çıkarları için mi bu parayı kullandığını bilemiyoruz. Faroqhi'nin belirttiği gibi⁶⁷ tekke şeyhlerinin tekke maliyesi üzerinde tam denetimli olduklarından kendi şahsi mülkleri gibi tekke mülklerini kontrol etmeleri böyle fırsatlara meydan vermektedir.

Yukarıda bahsedilen usulsüzlüklerden dolayı Derviş Nazif görevden uzaklaştırılınca, yerine Mustafa Yesari Efendi'nin tekkeye şeyh olarak tayini gündeme gelmiştir. Ancak bu tayin yapılacakken tekke mülkleri ile ilgili farklı bir sorun daha ortaya çıkmıştır. Bu sorun ise Premedili Lale Hatun'un vekili ve oğlu olan İsmail Efendi'nin veraset iddiasıyla tekke çiftliklerini işgal etme girişimidir. Bundan birkaç ay önce de İsmail Efendi Derviş Nazif ile iş birliği yaparak bu çiftlikleri üzerine geçirmeye çalışmıştır. Orada tam istediğini elde edemediği gibi bu sefer Düyun-ı Umumiye müdürü Premedili Hüseyin Efendi'nin telkinleriyle bu yola başvurmuştur. Ancak ilgili görevliler durumu inceleyip, çiftliklerin tekkenin mülkü olduğunu ve bu çiftliklerin İsmail Efendi'nin annesi Lale Hatun'un mütevellî sıfatıyla kontrolünde olduğunu ortaya koymuştur. Bu yüzden söz konusu mülklerin kendi şahsi kullanıma ayrılması ve bu mülklerin bir başkasına miras bırakılması mümkün değildir. Bu nedenle İsmail Efendi'nin tekke ile yaptığı işlerinin engellenerek tekkeden uzaklaştırılması gerekmektedir. Düyun-ı Umumiye müdürünün amacı soruşturulduğunda, onun da İsmail Efendi'yi kullanarak 9 bin liralık çekin bedelini ve çiftlikleri kendi şahsına geçirmeye çalıştığı ortaya çıkmıştır. Hüseyin Efendi'nin yaptığı bu işlerden dolayı derhal tekke işlerine müdahale etmesinin yasaklanıp gerekirse başka bir yere sürülmesi istenmiştir.⁶⁸

Bir yıl sonra yine Durbali Tekkesi'nde farklı bir suiistimal olayıyla karşılaşmaktayız. H.13 Zilkade 1323 tarihli bir belgede Durbali Tekkesi şeyhliğine tayini tam olarak gerçekleşmemiş olmasına rağmen Mustafa Yesari Efendi'nin tekkeye ait iki kıta çiftliğin hisselerinin üçte birini Yenişehirli Sabit Ali Bey ile Mösyö Zaharov Piloy'a 1500 liraya sattığına dair bir sözleşme yapmış ve bu işe Yani Kisayi isminde birini bile dahil etmiş olduğu görülmektedir. Devlet, bu durum üzerine Atina Elçiliğinden dervişin Dersaadet'e geri gönderilmesini istemiştir. Yine Mustafa Yesari Efendi'nin bu olaydan iki yıl sonra tekkeye ait bir madeni de birilerine satmaya çalıştığı görülmektedir.⁶⁹

65 BOA, BEO.2658/199276.

66 BOA, BEO. 2755/206563. Osmanlı kanunlarına göre vefat eden bir kişinin şahsi mirası devletin hazinesine aktarılmaktadır.

67 Faroqhi. *Anadolu'da Bektaşilik*, s. 134.

68 BOA, BEO. 2743/205667. Bektaşî tekkeleri belki de dışarıda en çok müdahalelere uğrayan tarikatlardan biridir. Daha önceki dönemlerde bu sorunlara Yeniçeriler ile Bektaşîlerin ilişkileri kapsamında konuya Yeniçeri ağalarının da müdahil olduğunu biliyoruz. Burada Yeniçeri ağalarının Bektaşîler ile yakın ilişkileri nedeniyle konunun çözümü için mi, yoksa kendi destekledikleri bir adayın tayini için mi konuya müdahil olduklarını belirlemek güçtür. Ancak daha sonraki dönemlerde devlet görevlisi olarak Yeniçeri ağaları dışında Bektaşîlerin devletin kurumlarına ve direkt merkeze çokça başvurduklarını görüyoruz.

69 BOA, BEO. 2977/223245.

XIX. Yüzyıl Balkan Coğrafyasında Bektaşî Tekkeleri: Yerel İlişkiler ve Sosyoekonomik Problemler

Bektaşîliğe has olan bu sorunun yanında diğer tarikat tekkelerinde de görülebilen şeyh tayin problemleri ve buna bağlı olarak tekke mali yönetimi, tekke içindeki en büyük mücadele nedeniydi. Bu mücadeleler genellikle var olan tekke şeyhinin vefatının ardından başladığı gibi mevcut şeyhin herhangi bir nedenden dolayı şeyhlikten azledilmesiyle de gerçekleşebiliyordu. Bizim incelediğimiz durumlarda ise genellikle şeyhin vefatının ardından post kavgalarının başladığını görüyoruz. Bu rekabetleri yukarıda örnekleriyle değerlendirdiğimizden burada bu sorunların nasıl çözümlendiğine değinebiliriz. Önceleri bu sorunlar tekke dışına çıkmadan çözülmeye çalışılırdı. Çünkü Bektaşîler kendi ahlak kuralları çerçevesinde yaşarlar herhangi bir sorunda yerel yöneticilere veya mahkemeye başvurmazlardı.⁷⁰ Sorun tekke içerisinde çözülemezse bu konularda yetkili başka bir Bektaşî tekkesindeki şeyhe başvurulurdu. Örneğin böyle sorunlar için Dersaadet'teki Şah Sultan Tekkesi şeyhi Merkezzade Ahmed Efendi'nin, böyle bir görevi ifa ettiği bilinmektedir.⁷¹

Aslında tekke içi çekişmelerde sadece dervişlerin kendi başarılarına problem çıkarmadıkları da göz önünde tutulmalıdır. İncelediğimiz birçok belgede tekke civarında yaşayan bölge ahalisinden devlet görevlilerine kadar bazı kişilerin de tekke işlerine müdahaleleri sonucu tekke görevlileri arasındaki bu çekişmelerde etkili oldukları görülmektedir. Bu kişiler ekonomik nedenlerle müdahil oldukları gibi⁷² Balkanlar'daki bazı ayrılıkçıların da türlü amaçlarla tekkelere müdahaleleri olabiliyordu.⁷³

Son olarak yukarıda bahsedilen post kavgalarının bir nedeni de Osmanlı Devleti'nin son dönemlerdeki durumunun etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle Balkanlar'da yaşanan problemler neticesinde hem bu bölgede devletin kontrolünden çıkan topraklar hem de halen devletin yönetiminde olan yerlerde devletin yaşadığı güç kaybı her konuda kendini göstermişti. Bu anlamda Balkanlar'da Bektaşî tekkelerinin durumu devletin yaşadığı bu güç kaybından ayrı tutulamazdı. Bu itibarla tekkelerin durumu zaman zaman devletlerarası bir problem haline bile gelmişti. Özellikle tekkelere yapılan şeyh tayinleri bu problemin en önemli somut göstergelerinden biri idi. Merkez asitânenin yetkisinde olan şeyh tayinleri, tekkelerde nüfuz sahibi olmak isteyen hem tekke mensupları hem de bölgeyi yeni ele geçiren devletlerin, bu toplumsal kurumlarda söz sahibi olmak amacıyla tekkelere müdahaleleri, tekke işleyişine zarar vermiştir.⁷⁴

70 Bedri Noyan, *Bektaşîlik Alevilik Nedir*. Sanat Kitabevi, Ankara, 1987, s. 183.

71 "Merkezzade Ahmed Efendi, Eyüp'de Şah Sultan Tekkesi şeyhi olup 1813 yılında vefat etti. Alim, salih bir adam olup, tekkelerin çekişmelerini hallederdi. Yerine halifesi Şeyh Ubeyd geçmiştir." Mehmed Süreyya. *Sicil-i Osmani*, (Haz. Nuri Akbayar), TVYY. C.1, İstanbul, 1996, s. 182.

72 BOA, DH. MUİ. 1/27. Tekkelerin ekonomik zenginlikleri, bazen devlet görevlilerin direkt müdahale etmesine neden olabilmekteydi. Bununla ilgili bir olay da Kırşehir Evkaf İdaresinin Hacı Bektaş-ı Veli Asitânesi'nin aşarlarına müdahalesinde görülmektedir: Söz konusu davayı o dönemin Çelebilerinden olan Habib ve arkadaşlarının devlete yazdıkları h.25 Receb 1327 tarihli bir dilekçe ile öğreniyoruz. Dilekçede; Çelebilerin mahkemelerde kararlaştırılan ve şeyhülislamlık makamı tarafından onaylanmış eskiden beri ellerinde olan aşarın zorla satıldığını, üstelik istibdad zamanında bile görülmeyen baskı ve hakaretlere maruz kaldıklarını iddia etmişlerdir. Bu durumun devam etmesi halinde ise daha büyük sorunlara yol açacağını söyleyerek adalet istediklerini Çelebiyan Ali, Çelebiyan Mehmed, Çelebiyan Halil, Hacı Bektaş-ı Veli Çelebiyanı Habib imzalarıyla belirtmişlerdir. Devlet bu dilekçe üzerine bir komisyon teşkil edilmesini istemiş, komisyonun araştırmalarında babaların Kırşehir Evkaf idaresinin aracılığıyla Çelebilere ait aşarların müzayede yoluyla satılmaya çalışıldığını tespit etmiştir. Bunun üzerine komisyon kararında ise aşarın toplanmasına izin verilen Çelebiler için şeyhülislamlık makamından onay alınan ilama dayanarak Kırşehir Evkaf idaresinin bu olaya müdahalesinin menedilmesine karar verilmiştir. Zaten yapılan bu hareketin eski kayıtlara ve fermanlara aykırı olacağından bunun sadece hükümet onayıyla yapılabilecek bir şey olduğu belirtilmiştir.

73 BOA, ZB. 45/73. Örneğin Fraşerli ailesinden bazı fertlerin, birçok Bektaşî tekkesinde faaliyetleri olduklarını ilerleyen bölümlerde ele alacağız. Bunlar kendilerine yakın olan dervişleri destekleyerek sıkı bir iş birliği içerisinde bulunabiliyorlardı. Mesela, Fraşerli Malik Bey'in kaçak durumundayken Durbalı Tekkesinde saklandığı durumlar gibi.

74 BOA, BEO. 2843/213208; BEO. 3348/251061.

Sonuç

Bu çalışmada Bektaşilik tarikatının 1826 yılında yasaklanmasının ardından yaşadığı sorunlar ve değişimler incelenmiştir. Çalışmada, Bektaşilik tarikatının Sünni ve Şii geleneklerden farklı unsurlar içermesi, kendine has kapsayıcı felsefesiyle her dönem tartışılan, haklarında çeşitli iddialara maruz kalan bir tarikat olduğu belirtilmiştir. Bu iddiaların bir kısmı Bektaşilerin inanç ve ibadetlerinin İslam'ın temel kaynaklarına dayanmadığı, hatta bazı durumlarda onları İslam dışı veya mühlid olarak niteleyen Sünni Müslümanlar tarafından ortaya atılmıştır. Bu sebeple Bektaşiler, devlet desteğini kaybettikten sonra hem devlet hem de toplum nezdinde ciddi problemlerle karşılaşmıştır.

Çalışmada, Bektaşi tekkelerinin yaşadığı problemlerin hem dış hem de iç etkenlere bağlı olduğu tespit edilmiştir. Dış etkenler arasında devletin Bektaşi tekkelerine yönelik politikaları, bölgedeki Hristiyan unsurların Bektaşi tekkelerine saldırıları, Sünni Müslümanların Bektaşilere karşı tutumu sayılabilir. İç etkenler arasında ise Bektaşi tekkelerinin zengin araziler üzerinde olmalarına rağmen bu toprakları üretime sokacak nüfustan mahrum olmaları, tekke içindeki hiyerarşi ve otorite sorunları, tekke yönetimindeki yolsuzluklar ve ihtilaflar yer alabilir.

Çalışmanın sonucunda, Bektaşi tarikatının 1826 yılında yasaklanmasının ardından hem devlet hem de toplum tarafından dışlanarak marjinalleştirildiği, bu durumun da tarikatın inançsal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan değişime uğramasına yol açtığı görülmüştür. Bu değişim sürecinde Bektaşi tarikatının bazı özelliklerini koruduğu, bazılarını ise kaybettiği veya değiştirdiği belirlenmiştir. Sonuç olarak bu tip sorunlar Bektaşi tekkelerine has bir durum olmayıp Osmanlı'daki diğer tarikat tekkelerinde de yaşandığı şüphesizdir. Bu nedenle tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar veren cumhuriyetin kurucularının, Osmanlı Devleti'nde bu kurumların halkla olan olumsuz ilişkilerini de göz önünde bulundurmuş oldukları kanaatindeyiz.

Kaynakça

1.Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, AE. SABH.I., 195/13041, 5 Mart 1781 (H.09/03/1195)
BOA, AE. SABH.I., 341/23803, 25 Ekim 1781 (H.07/11/1195)
BOA, A.} MTZ.04. 53/42, 1 Mart 1898 (H.07/10/1315)
BOA, A.} MKT. DV. 138/7, 28 Mart 1859 (H.23/08/1275)
BOA, A.} MKT.MVL. 66/61, 21 Kasım 1853 (H.19/02/1270)
BOA, A.} MKT.UM. 355/48, 27 Haziran 1859 (H.26/11/1275)
BOA, BEO. 1064/79780, 5 Ocak 1898 (H.11/08/1315)
BOA, BEO. 2184/163781, 4 Ekim 1903 (H.12/07/1321)
BOA, BEO. 1942/145586, 29 Ekim 1902 (H.26/07/1320)
BOA, BEO. 1340/100426, 14 Temmuz 1899 (H.05/03/1317)
BOA, BEO. 2658/199276, 3 Eylül 1905 (H.03/07/1323)
BOA, BEO. 2755/206563, 2 Şubat 1906 (H.07/12/1323)
BOA, BEO. 2743/205667, 17 Ocak 1906 (H.21/11/1323)
BOA, BEO. 2977/223245, 9 Ocak 1907 (H.24/11/1324)

XIX. Yüzyıl Balkan Coğrafyasında Bektaşî Tekkeleri: Yerel İlişkiler ve Sosyoekonomik Problemler

- BOA, BEO. 2843/213208, 5 Haziran 1906 (H.12/04/1324)
BOA, BEO. 3348/251061, 3 Temmuz 1908 (H.03/06/1326)
BOA, C.EV. 374/18966, 27 Ağustos 1720 (H.22/10/1132)
BOA, C.EV. 388/19690, 13 Kasım 1765 (H.29/05/1179)
BOA, C.EV. 125/6240, 22 Aralık 1810 (H.25/11/1225)
BOA, C.EV. 555/28003, 22 Ocak 1765 (H.29/07/1178)
BOA, C.ML. 293/11998, 14 Haziran 1819 (H.20/08/1234)
BOA, C.TZ. 145/7219, 25 Nisan 1819 (H.29/06/1234)
BOA, C.ZB. 35/1717, 4 Mart 1840 (H.29/12/1255)
BOA, DH. MUİ. 1/27, 22 Aralık 1909 (H.09/12/1327)
BOA, DH.MKT. 2072/56, 30 Kasım 1895 (H.12/06/1313)
BOA, DH.MKT. 1442/21, 24 Ağustos 1887 (H.04/12/1304)
BOA, DH.MKT. 2191/24, 17 Nisan 1899 (H.06/12/1316)
BOA, DH.MKT. 1294/60, 14 Eylül 1908 (H.17/08/1326)
BOA, DH.MKT. 947/16, 16 Nisan 1905 (H.10/02/1323)
BOA, DH. ŞFR. 294/68, 8 Ekim 1902 (H.5/07/1320)
BOA, MF.MKT. 92/75, 19 Kasım 1886 (H.21/02/1304)
BOA, ML. EEM. 81/5, 10 Nisan 1884 (H.13/06/1301)
BOA, MVL. 372/11, 26 Ağustos 1861 (H.19/02/1278)
BOA, MVL. 943/66, 16 Nisan 1862 (H.16/10/1278)
BOA, MVL. 383/85, 5 Şubat 1862 (H.05/08/1278)
BOA, MVL. 954/36, 4 Eylül 1862 (H.09/03/1279)
BOA, MVL. 483/60, 24 Ekim 1865 (H.03/06/1282)
BOA, ŞD. 287/20, 8 Ekim 1881 (H.14/11/1298)
BOA, ŞD. 2107/6/20, 17 Ekim 1904 (H.07/08/1322)
BOA, ŞD. 2752/34/01, 18 Ocak 1906 (H.22/11/1323)
BOA, TFR.I.İŞ. 5/459, 7 Mart 1905 (H.30/12/1322)
BOA, TFR.I.YN. 8/780, 1 Şubat 1904 (H.14/11/1321)
BOA, Y.PRK.UM. 28/38, 3 Ekim 1893 (H.22/03/1311)
BOA, ZB. 45/73, 13 Haziran 1903 (H.17/03/1321)

2. Telif Eserler

- Akdağ, Mustafa, (1995), Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyancıları”, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Althusser, Louis, (2017), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Arsel, İihan, (1993), Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, İstanbul.
- Ay, Resul, (2008), *Anadolu’da Derviş ve Toplum*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ayar, Talip, (2005), *Sahhaflar Şeyhizade Mehmed Esad Efendi’nin “Üss-i Zafer” Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 257-260.

- Bayındır, Abdullah, (2022), *Osmanlı Piyade Eğitiminde Atış Talimleri*, Paradigma Akademi, s. 44.
- Bayraktar, Hilmi, (2007), "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869–1907)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, s. 405-434.
- Bein, Amit, (2013), *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*, çev. Bülent Üçpunar, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Demirtaş, Mehmet, (2009), "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, s. 215-238.
- Faroqhi, Suraiya, (2013), *Anadolu'da Bektaşilik*. (Çev. Işıl Karaelmas Erdem), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gündüz, İrfan, (1983), *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*. Ankara: Seha Neşriyat.
- Hasluck, F. William, (1928), *Bektaşilik Tedkikleri*. (Mütercim: Ragıp Hulusi), İstanbul: Devlet Matbaası.
- Hodgson, Marshall G.S. (2017). *İslam'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz, Ankara: Phoenix.
- Işık, Zekeriya, (2015), "XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar" *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 545-574.
- Kütükoğlu, Mübahat, (2000), "İlmühaber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, S.22, s.295-300.
- Mardin, Şerif, (1992), *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim.
- Noyan, Bedri, (1987), *Bektaşilik Alevilik Nedir*. Ankara: Sanat Kitabevi.
- Ocak, A.Yaşar, (1992), "Bektaşilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, s. 378.
- _____ (1991), "XIII.-XV. yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan dini etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) kültürü". *Bellekten*, C. 55, S. 214, s. 661-674.
- Ricaut, Paul, (2012), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)* çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saydam, Abdullah, (2019), "Muhacir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ek 2: s. 288-290.
- Soyyer, A. Yılmaz, (2004), "Arşiv Belgeleri Işığında II. Meşrutiyet Döneminde Bektaşilik", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 12, s. 97-109.
- Süreyya, Mehmed, (1996), *Sicil-i Osmani*, 1, (Haz. Nuri Akbayar), İstanbul: TVYY.
- Ulusoy, A. Celalettin, (1986), *Hacı Bektaş-ı Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*. Hacıbektaş: Akademi Yayınları.
- Urhan, V. Cemil, (2021), *Kosova'ya Yapılan Çerkes Göçü ve İskânı (1864-1865)*, *Bellekten*, C. 85, S. 304, s. 991-1024.
- Yıldırım, Rıza, (2009), "Hacı Bektaş Veli ve İlk Osmanlılar: Âşıkpaşazâde'ye Eleştirel Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 51, s. 107-146.

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Belgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntuyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntoyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.